ВЕСЬ МИР
THE WORLD
LE MONDE
DIE WELT
EL MUND
全世界
IL M
ŚW
SV
UI
VI
CE
СВЯ
ВОТА
ТАЛЫЗАГ
БУХ ДЭЛХИЙ
TOÀN THẾ GIỚI
विश्व
عالم
DUNIA
VERDEN
VÄRLDEN
جهان
O MUNDO
MAAILMA
ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ
DE WERELD
DÜNYA
دنیا

ВСЕСВІТ

5

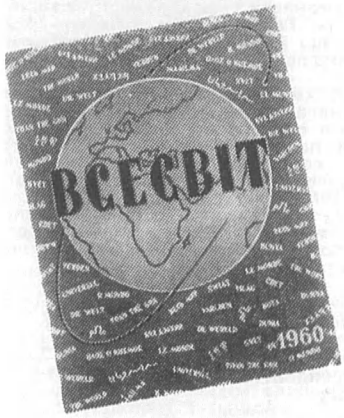

№ 5 (35) ТРАВЕНЬ 1961

РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ЛЮДСТВО ВІТАЄ ПЕРШОГО КОСМОНАВТА — РАДЯНСЬКУ ЛЮДИНУ 2

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ

ЇРЖІ ГАВЕЛ. **Під прапори багряні!** Вірш. 4

ДЕЙВ УОЛЛІС. **Трамвайна зупинка біля Нілу.** Роман. 11

Прогресивний англійський письменник Дейв Уолліс (нар. 1917 р.) автор романів «Трамвайна зупинка біля Нілу» та «Вимощено золотом».

З ІСПАНСЬКИХ ПОЕТІВ Вірші. 133

СТАТТІ, НАРИСИ

С. ШАХОВСЬКИЙ. **Шевченко — митець і мислитель** 85

Присвячується Тарасові Шевченку 89

МОРІС ПОНС. **Мартініка, Гваделупа** 5

Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ. **Кабірія, папа та солодке життя** (Кінорежисер Федеріко Фелліні) 129

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ. **Ніч пророкування.** (До 60-річчя з дня народження Віллі Бределя) 94

Г. КОЧУР. **Рабіндранат Тагор** 137

В. ГАККЕБУШ. **Три вистави театру Олд Вік** 152

Н. РИПСЬКА. **Твори кличуть до боротьби** 126

ІОАХІМ ГОЛЛЬ. **Пірати в мистецтві** (Закінчення) 157

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ (**Т. Шевченко.** Катерина; **Вернер Еггерат.** Вода в руднику!; **П'єр Пазоліні.** Жорстоке життя.) 148

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ 89—124

Хроніка культурних зв'язків. 90

Життя мистецтв 140

Звідусіль потроху 121

Калейдоскоп «Всесвіту» 123, 132, 136

ЛЮДСТВО ВІТАЄ

НА ВСІХ КОНТИНЕНТАХ, ЯК СИМВОЛ МУЖНОСТІ, ЛУНАЄ:

ЮРІЙ ГАГАРІН!

12 квітня 1961 року — день нової ери в історії людства, день, коли радянська людина, майор Юрій Гагарін, увінчала вічною славою нашу батьківщину, вперше в світі здійснивши космічний політ. «Нам, радянським людям, які будують комунізм, припала честь першими проникнути в космос,— говориться в зверненні ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Уряду Радянського Союзу.— Перемоги в освоєнні космосу ми вважаємо не тільки досягненням нашого народу, але й усього людства. Ми з радістю ставимо їх на службу всім народам, в ім'я прогресу, щастя і блага всіх людей на землі. Наші досягнення і відкриття ми ставимо не на службу війні, а на службу мирові та безпеці народів».

Подвиг Юрія Гагаріна житиме вічно. В пам'яті народів живуть імена людей, що відкривали нові материки і моря, першими проникали на Південний та Північний полюси, але ім'я Юрія Гагаріна — першовідкривача космосу — назавжди буде викарбовано золотими літерами в історії людства, в історії Землі.

АНГЛІЯ

КОНІ ЗІЛІАКУС,
політичний і громадський діяч, член парламенту.

Пригадую слова Леніна про царську Росію як про відсталу і вбогу країну. І ось ми дізнаємося про величну подію — політ першого космонавта, радянської людини Юрія Гагаріна. Це свідчить про те, що Радянський Союз стоїть на передовій лінії технічного прогресу.

Я хочу підкреслити, що це перемога Радянського Союзу, перемога соціалізму. Ця історична подія повністю підтверджує перевагу соціалізму над капіталізмом. Нарешті, це перемога людського розуму.

Тут, у Лондоні, столиці Англії, ми так само радіємо і пишаємось цією перемогою, як радянські люди в Москві.

НДР

проф. ВЕРНЕР ХОРТКЕ,
президент Академії Наук НДР.

Політ космічного корабля з людиною на борту — чудовий, гідний подиву успіх радянської науки і техніки. Від імені вчених НДР я сердечно поздоровляю радянських учених і техніків.

Соціалістичний суспільний лад, що базується на принципах марксизму-ленінізму, створив чудові умови для розвитку науки і техніки. Тепер ми бачимо блискуче підтвердження цього. Весь світ поздоровляє радянських людей з грандіозним досягненням.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

ЛЮДВІК АШКЕНАЗІ,
письменник.

Це просто неймовірна справа — політ першого радянського космонавта Юрія Гагаріна. Звичайно, ми всі чекали цього. Однак повідомлення схвилювало нас до глибини душі. Відкривається нова ера в історії людства.

Я шлю радянським ученим, технікам, конструкторам, всім трудящим радянським людям і, перш за все, Юрію Гагаріну сердечні поздоровлення. Велике їм спасибі за цей безприкладний подвиг.

КНР

СЮЙ ФЕН-ГУЙ,
вчений.

Коли я почув радісну звістку про успішний політ першої людини в космос, мені від хвилювання перехопило подих. Перш за все мені хочеться висловити палкі поздоровлення радянському народові.

Глибоко переконаний, що ви досягнете дальших блискучих успіхів у освоєнні космосу.

ПЕРШОГО КОСМОНАВТА — РАДЯНСЬКУ ЛЮДИНУ

РУМУНІЯ

ГРИГОРЕ ІНДРІАШ,
вчений.

Споконвічна мрія людства здійснилась. Перша людина зробила історичний політ у космос. І ця людина — радянський громадянин. Усе прогресивне людство радіє цій перемозі.

Від душі бажаю щастя і здоров'я першому космонавту Юрію Гагаріну.

БРАЗІЛІЯ

НЕЛЬСОН ВАНУЦЦІ,
член Постійного секретаріату Всесвітнього форуму молоді

Не пам'ятаю, чи була ще коли в моєму житті подія, котра так мене схвилювала б, як звістка про політ радянської людини в космос. Від імені бразільської молоді я хочу поздоровити радянський народ і побажати йому великих успіхів. Ми сподіваємось, що досягнення радянської науки принесуть користь усім слаборозвиненим країнам і нашому народу.

Хай живе космічний корабель «Восток»! Хай живе мир і дружба між народами!

ІТАЛІЯ

АЛЬБЕРТО МОРАВІА,
письменник.

Це грандіозна історична подія і, водночас, запорука того, що мир у світі буде збережено.

ЮГОСЛАВІЯ

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЧ,
поетеса.

Хоча я сама поетеса, але мушу сказати, що вся поезія світу не витримує порівняння з великим діянням людини, яка прорвалась у космос. Я радію, що близькі нам люди, радянські люди, домоглися такого грандіозного успіху. Давно-давно я не була така схвильована і щаслива. Палкий привіт радянській країні, її чудовим людям!

БОЛГАРІЯ

НАЙДЕН ВИЛЧЕВ,
поет.

12 квітня 1961 року — день великої радості: радянський космонавт повернувся живий і здоровий на рідну землю з польоту у міжпланетний простір. Радянські вчені успішно розгадують таємниці космосу, прокладають шлях до Місяця і зірок.

Я саме був у історичному музеї в Москві, коли дізнався, що майор Юрій Гагарін успішно приземлився після свого легендарного польоту в космос. І я подумав: у музеях майбутнього нащадки зупинятимуть свої захоплені погляди на реліквіях, що розповідатимуть про справу сучасних вчених та героїв, які завоювали космос.

Я щасливий бути сучасником Юрія Гагаріна.

ІТАЛІЯ

РОБЕРТО РОССЕЛІНІ,
кінорежисер.

Безмежна радість для всього людства. Це відкриває нову еру в історії.

ПОЛЬЩА

СТАНІСЛАВ ЛЕМ,
письменник.

Коли я писав своїх «Астронавтів» — не сподівався, що наукові передбачення так швидко стануть дійсністю. Я думав, що людина завітає в космос не раніше 1970 року. Але факти — політ радянської людини на кораблі «Восток»—на дев'ять років випередили мої припущення. І от день 12 квітня став переломною ерою в житті всього людства, став днем грандіозної перемоги людини.

Найвеличніша перемога радянського ладу, радянської науки радянської техніки, радянського героїзму

ЯН ПІЛАРЖ

Ікар нової доби

Прага — мов кетяг квітучий в серпанку
з проміння.
Давні мости на Влтаві... Блиск олов'яний води...
Вирвавшись з космодрому, земне подолав
тяжіння
Син Батьківщини Рад, Ікар нової доби.

Мчить корабель космічний довкола планети милої,
В зоряній філармонії скрипка героя звучить.
Чуєш — дванадцяте квітня... дев'ять годин
відбило...
І на сейсмографі крові лінія зрушила вмить.

О наша кров! Запиши, запиши кожну ноту,
Кожен смичковий порух, кожен шерх і наказ!
З ним до садів до зоряних летять всі сни
Дон Кіхотів,
Мрії одвічних мрійників, серце кожного з нас.

Впевненість наша при ньому, цвіт черешень
і трави,
Юна жага — розірвати неба туман густий.
Ось вона, віддаль до зірки — грудки космічної
лави,
Зважив усе астронавт і почав свій підйом
крутий.

Прапор підніс червоний: аж під склепінням
небесним має
І обіймає м'якими обіймами світ...
Йде уперед історія. Куди — уже людство знає.
Землю цілує новітній Ікар, звершивши політ.

Прага — мов кетяг квітучий в серпанку
з проміння.
Блиск води олов'яний... Давні на Влтаві мости...
Чуєш: розкраяний Космос!.. Радянська звитяжна
людина
В наші захоплені очі дивиться з висоти!

Переклад
В. КОЛОМІЙЦЯ

НЕГРИТЯНКАМ УСІЄЇ АФРИКИ

МАРСЕЛА УГНІНО
(Гвінея)

Негритянки мої!
З-під зеленого гілля
Кличе Африка нас своїм голосом сильним:
Що чекаємо ми?
Ліс мовчить, як пустиня,
Древній Ніл зупинив свій розгін в море синє,
Люд мордують, свавільні, злі духи-потвори,
З трупів наших братів
Скоро виростуть гори.
Чорні грифи — одвічні супутники смерті —
Замордованих трупів не в силі пожерти.
А злі духи, мов фурій зловісная зграя,
Наші села плюндрують, вщент розбивають.
Гинуть, гинуть брати
Від ударів жорстоких...
Що ж чекаємо ми, негритянки мої чорноокі?
Негритянки!
Коли похоронної пісні
Грянуть звуки над нами останні, зловісні,
Коли грім загуркоче на небосклоні
І конатиме Африка в смертній агонії,—
Ми спитаєм тоді, на краю у могили:
Що ж терпінням своїм
Ми собі ж натворили?
Чом до кличу братів ми остались глухими,
Чом за Африку-неньку
В бій не пішли ми?
Що чекаємо ми?
Негритянки, не пізно!
Піднімайтеся всі за любиму вітчизну!
Чуєш сурми заграли на всесвіт громові?
Що ж чекаємо ми,
Негритянки чорноголові?
Негритянки!
Тоді у стотисячнім хорі
Джунглі знов зашумлять, Ніл полине до моря!
Грифам місця не знайдеться в наших оселях,
А злі духи навіки замовкнуть у скелях!
Сонця промені знов засіяють над нами!
Поведуть нас до щастя вожді із народу!
Наші чорні брати вийдуть всі на свободу!
Негритянки мої!
Лиш своїми руками
Це здобудемо ми!
І тоді над полями
Залунають пісні — ліс озветься луною!
Радість буде завжди нашим гостем, сестрою!
І настане тоді час любові великої,
Час свободи,
Час волі
На вічнії віки!
Вірю: ми переможемо!

З французької переклав
Казімір ГУРНИЦЬКИЙ.
м. Ужгород.

МОРІС ПОНС

МАРТІНІКА, ГВАДЕЛУПА

ВОЛОДІННЯ, ЗДОБУТЕ РАБСТВОМ ТА ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

4 вересня 1960 року о дванадцятій годині метеорологічна служба Гваделупи повідомила, що страшенної сили циклон, який охрестили «Дона», просувається до центра острова. Протягом ночі і всього ранку по радіо щогодини передавалися відомості про місцезнаходження «Дони». У Пуент-а-Пітрі панувала паніка. Хто мав змогу, поспішав сховатися з дітьми й хатнім скарбом у друзів або у родичів, які, на щастя, жили в кількох кам'яних будівлях у центрі міста.

Але для десятків тисяч жителів Гваделупи, які туляться у дерев'яних халупах на околицях,— це віщувало страшне лихо. У пам'яті багатьох ще залишилося зруйноване у 1928 році місто: руїни, тисячі жертв, смерть.

Разом з усіма з тривогою очікуючи «Дони», я уявляв собі, як реагуватиме метрополія, дізнавшись про це. «Тисячі мертвих у Гваделупі!», під таким заголовком вийшли б у понеділок ранкові газети.

Офіційні власті, ридаючи, висловлювали б співчуття «потерпілому департаменту», і закликали б чуйний французький народ подати йому допомогу. «Радіо Люксембург» ще раз запевнило б французів у тому, що вони «чудові люди».

На щастя, примхлива «Дона» змінила напрямок і, зглянувшись над Гваделупою, раптово взяла курс на північ.

Вулкан на горі Пеле також останнім часом не поглинув жодного міста Мартініки. Отже, не було приводу для того, щоб доля антільців хоч на кілька днів розтривожила сумління «чарівних французів». І французький уряд може і далі спокійно спостерігати, як Антіли, що називаються французькими, ледве животіють у своїх щоденних страшних колоніальних, пробачте, департаментських злиднях.

АСИМІЛЯЦІЯ ЗА СИСТЕМОЮ КУЕ

Політична географія нашого світу викидає іноді цікаві коники: після багатоденного плавання Атлантичним океаном, подолавши понад 7 000 кілометрів відстані, французький мандрівник виходить на сушу у «французьких департаментах»! Синьо-біло-червоний прапор майорить над аеродромом у Ламентен точнісінько так, як і в порту Пуент-а-Пітра. І всюди Франція: «Говорить Фор-де-Франс...» французька радіостанція... «Гранд Отель Де Франс...» Читайте «Франс-суар»... Для мандрівок користуйтесь послугами «Ер-Франс...»

На Антілах прикордонники у синьо-червоній формі; жандарми, схожі на бойскаутів у своїх коротких штанцях і білих шкарпетках, солідно походжають, але з кийком у руках та револьвером на поясі: тут французькі військові, листоноші та священики. Франція присутня навіть у назвах вулиць Фор-де-Франса, Пуент-а-Пітра та Бас-Тера, своїми двоколірними «Дофінами», «403» та «Сімками», своїми поштовими відділеннями, своїми пам'ятниками загиблим, церквами, Генеральною Трансатлантичною Компанією, великими крамницями «Прентан» та «Прізюнік», що викидають протягом дня текстиль Буссака та записані на пластинки наспіви: «Франція мила, любий край мого дитинства», «Я люблю тебе, Париже».

Якщо вам випаде нагода зазирнути у мікроскопічне поштове відділення у Сент-Марі, біля Капестера на Гваделупі, яке обслуговує трьох телефонних абонентів, ви помітите на видному місці красиву триколірну афішу, видану поліцейською префектурою Сени: «Вступайте до лав паризької поліції!», а якщо ви побачите стару консервну бляшанку на Мартініці, підніміть її і уважно придивіться до напису: «Зроблено у Франції». Це сюди прибули сардини з Лоріана, горох з Лібурна, повидло із Страсбурга, тим самим свідчачи присутність Франції на Антілах.

„НАРОД ЦЬКОВАНИЙ, НАРОД ЗГАНЬБЛЕНИЙ, НАРОД МОРДОВАНИЙ..."

І все це завдяки тому, що у 1626 році нормандець П'єр д'Еснальбук одержав від Рішельє дозвіл створити «Компанію островів Америки». На головній площі Фор-де-Франса йому встановили пам'ятник з таким написом: «Засновнику французької могутності на Антілах». Це йому вдалося вигнати з Гваделупи англійців та іспанців. Це він розпочав підкорення Мартініки, де знищив мало не всіх жителів цього острова. Так народився первісток нашої колоніальної могутності, який, незважаючи на колоніальні війни, протягом сторіч вдалося зберегти за Францією.

Але «Західна Індія»,— як називали ці колонії по-справжньому — почала процвітати лише в середині XVIII сторіччя, коли настала доба торгівлі неграми.

Не було жодних зборів громадськості, де мені довелося бути присутнім цього літа, де б не згадувалося про страшну проблему торгівлі людьми та рабства, яке й досі важким ярмом лежить на шиї антільських трудящих.

Розмовляючи у муніципальній лікарні у Сан-Еспрі на Мартініці з жінкою, якій, як мені сказали, було чи то 105 чи то 110 років,— точно ніхто не знав,— я не міг не подумати, що її батьки були ще рабами.

Ось як гваделупський поет Макс Гано говорить про минуле своєї країни:

«Народ мій
Носив на ногах важкі
ланцюги.
Народ цькований,
Народ зганьблений,
Народ мордований,
Народ, кинутий
На дно трюмів,
У черево невільничих суден...»

ТОРГІВЛЯ „ЧОРНИМ ДЕРЕВОМ"

Торгівля «чорним деревом», як французи називали торгівлю рабами, є основним елементом французької колоніальної політики, яка дала незліченні прибутки торговим контрабандним компаніям Нанта, Ла-Рошелі й Бордо, організаторам відомих з історії «перевозки рабів» між метрополією, Африкою та островами. Такі фірми, як «Мішель та Гру», «Дюкондре» та «Бурган» у Нанті ще й сьогодні лишаються тому свідками. Були навіть створені акціонерні товариства по торгівлі неграми, що офіційно спирались у своїх діях на положення Чорного Кодексу, який регламентував «право бити», «право заковувати у кайдани», «право тав-

рувати», та інші звірячі права аж до «права відтинати кінцівки».

Напередодні ліквідації закону про рабство у 1848 році було підраховано, що число рабів, привезених з Африки, на Мартініці становило 93 000 чоловік, а на Гваделупі 74 000.

ПОВНОПРАВНІ ГРОМАДЯНИ?

Хоча сьогодні оплачувана праця замінила рабський труд, антільські колоніалісти знайшли нові способи тримати колишніх рабів у покорі. Рабство від колоніалізму відрізняється тільки ступенем злочину, а не своєю суттю. Звичайно, III Республіка, що надала неграм право голосу, зробила з колоніальних антільців виборців, але й не забула зробити з них призовників.

В 1914—1918 роках Антіли поставили метрополії для армії 58 618 чоловік, з яких 32 918 поховані в братських могилах, а імена їх вирізьблені на обелісках, встановлених на тихих площах Пуент-а-Пітра, Бастера, Капестера, Ле-Муля, Фор-де-Франса, Ламентена, Морн-Ружа, Сан-Еспрі та інших міст.

З часів виходу закону, у березні 1946 року, антільці офіційно навіть визнані повноправними громадянами, й політика асиміляції увійшла в активну фазу. Генерал де Голь зробив по Мартініці та Гваделупі, як і по всіх інших так званих департаментах Франції, поїздку, яка мала підтримати його особистий престиж. Але досить побути на Островах трохи більше, ніж глава держави та журналісти його корпусу, щоб побачити, яка нещадна колоніальна дійсність криється під словом «департамент».

«AVE MARIA» МСЬЄ АЙО

Цього дня ми проїхали на джипі через одне з найбільших поселень Мартініки, площею у 18 000 гектарів. Це володіння з розкішною білою віллою у затишному місці над морем належить мсьє Айо.

Куди не кинеш оком — неозорі зелені лани цукрової тростини, що мирно колихається під вітром, все та ж картина достатку, багатства. Правда, хлібні дерева, здавалось, повсихали на корені і простягали до неба сухі гілки.

Хлібне дерево — основний продукт харчування антільських сімей. В багатьох місцях я бачив розкішні хлібні дерева, що так щедро розкрили своє листя і наче простягають кожному свої великі плоди. У мене виникло запитання: чому на такій родючій землі селяни ледве животіють? Я звертався до багатьох людей, і всюди відповідь була одна й та ж: на всій території своїх володінь мсьє Айо наказав зрубати або засушити хлібні дерева, позбавляючи цим самим селян їжі, щоб міцніше тримати їх у руках і примусити погодитись на найнижчу заробітну плату.

Ось що роблять і у 1960 році французькі колонізатори, прямі нащадки работорговців XVIII сторіччя. Однак це не заважає сім'ї Айо спати спокійно. Біля входу в розкішні володіння Айо на спеціально побудованому мурі білим камінням викладені літери, так щоб за кілька верст їх бачили голодні раби: „Ave Maria". Це мабуть свого роду прохання до всевишнього відпустити гріхи.

Знедолені, змучені голодом раби змушені майже задарма виконувати нелюдську працю. Селяни працюють під пильним оком наглядача, який верхи на коні з нагаєм в руках стежить за тим, щоб кожний нарубав за день 60 000 стеблин цукрової трестини. Наприкінці місяця за свою важку працю батрак одержить всього 80 нових франків.

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ВИБОРІВ

Безвихідні колоніальні протиріччя змушують Францію про людське око прикривати свою жорстоку капіталістичну експлуатацію видимістю демократії. Це почалось не вчора: старі антільці пам'ятають, як у 1906 році на рейд Пуент-а-Пітра прибув броненосець «Ле Фруо» з морською піхотою для забезпечення порядку на виборах; вони пам'ятають, як у 1925 році республіканська гвардія на конях і з шаблями наголо патрулювала вулицями. Сьогодні вибори на Гваделупі і Мартініці «охороняються» дулами автоматів!

Порушення на деяких виборах обговорювались в Палаті представників або в Сенаті. В травні минулого року газета «Ле Монд» в статті, присвяченій заморським департаментам, зазначала, що все громадське життя Гваделупи підкорено нестримній тенденції фальсифікації, такої ж традиційної, як і раніше. Але те, про що дізнаєшся на місці, перевершує всякі припущення. Одна виборча дільниця оточується озброєною поліцією і виборців пропускають лише по перепустках; в іншій ламаються, підпалюються урни, жандарми забирають їх з-під носа голови комісії і під ескортом мотоциклістів перевозять до префектури! Я чув розповідь одного адвоката з Пу-

ент-а-Пітра, якого призначили головою комісії по підрахуванню голосів на одній великій виборчій дільниці. Напередодні останніх муніципальних виборів він був прийнятий префектом Гваделупи, і той наказав ні за яких обставин не оголошувати результатів перемоги «червоних» кандидатів. «Ви розумієте,— говорив він адвокату,— що значить перемога комуністів у Пуент-а-Пітрі, коли саме американські туристи почали відвідувати Гваделупу! Майбутнє острова поставлене на карту!»

ДІТИ НЕ ВИВЧАЮТЬ НІ ГЕОГРАФІЇ, НІ ІСТОРІЇ СВОЄЇ КРАЇНИ

Навіть система початкової освіти, введена на Мартініці та Гваделупі, чим так пишаються офіційні звіти, не позбавлена печаті колоніалізму. Коли я залишав Антіли, крамнички саме одержували підручники для нового навчального року (я повторюю, крамнички, а не книгарні, бо я не можу назвати справжніми крамницями ці ятки, де торгують мануфактурою, милом, консервами, бананами й книжками).

Я перечитував розкішно видані підручники географії, природознавства з неймовірними цінами. Підручники видані у Франції для французьких дітей. Ними ж, виявляється повинні користуватися і діти Пуент-а-Пітра і Фор-де-Франса. Маленькі антільські школярі вчать, що Лаура бере свій початок на горі Жерб'є-де-Жонк; навчаючись читати, повторюють: «Артюр побачив автобус»; пишуть диктант «Паризьке перехрестя» або їм читається матеріал з історії — «Наша країна раніше називалась Галлія»... Вони виходять зі школи і нічого не знають про географію та історію своєї країни!

Я побував на Антілах у багатьох сільських школах: класні кімнати прикрашені яскравими різнобарвними картинками, на яких зображено збір винограду, жнива або зимовий спорт. Все це впливає на мозок дитини, її вразливість, її смаки і навіть її характер. Початкове навчання на «французький манер» душить антільську дитину, яка нічого подібного не бачить навкруги, і вийшовши зі школи, не впізнає світу, що оточує її.

На французьких Антілах є чотири ліцеї: ліцей Карно для хлопчиків (розташований у колишній казармі), ліцей Мішле для дівчат в Пуент-а-Пітрі, ліцей Жервіль-Реаш, розташований в адміністративних приміщеннях Бас-Тера, і ліцей Шолхер у Фор-де-Франс. Але й цим закладам середньої освіти бракує приміщень, не вистачає шкільного приладдя, вони не мають бібліотек.

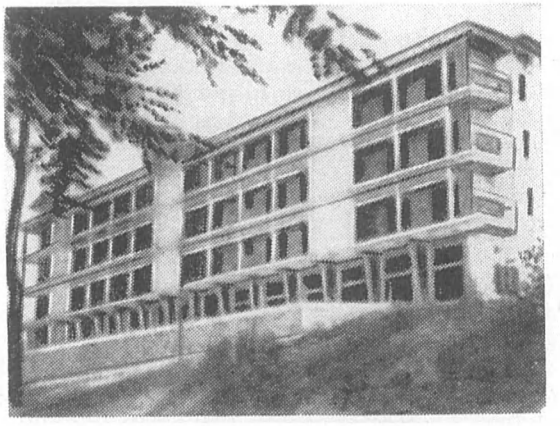

Це приміщення жандармерії в Пуент-а-Пітрі...

Один викладач природознавства з ліцею Карно розповів мені, що ліцей одержав в подарунок від паризького ліцею Жансон-де-Селлі два мікроскопи. Це були перші мікроскопи, які він бачив на Гваделупі.

НА МІСЦІ СМІТНИКА — „ВОЛГА-ПЛЯЖ"

Під час поїздки по островах найприкріше вражає те, що Франція знайшла кошти на будівництво у великих центрах і навіть робітничих передмістях сучасних споруд з чудового каменю, розкішних вілл з усіма вигодами і розмістила в них дільниці жандармерії, податкові контори тощо. Тимчасом переважна більшість населення тулиться по 8—10 чоловік у дерев'яних халупах з однієї кімнати, без вікон, без дверей, з дірявими дахом та стінами, в яких щілини затулені шматками іржавого заліза. Дружина одного жандарма, що мешкає в новому великому будинку в Пуент-а-Пітрі, розповідала, що їй навіть не треба переступати поріг квартири, бо в будинку є все, починаючи від крамниці і кінчаючи пральнею. Ніколи в житті вона не мала такої розкішної квартири!

Зате поруч у брудних канавах граються голі діти. За якийсь кілометр від статуї імператриці Жозефіни в самісінькому центрі Фор-де-Франса — убогому селищі з дивною назвою «Волга-пляж», збудованому на місці міського звалища, куди щодня вивозять дохлих собак та різні нечистоти, кишать мухи й пацюки. Певна річ, ці квартали не показують міністрам та єпископу під

час їх прогулянок. Їх би почало нудити, коли б вони побачили «щедроти цивілізаторської діяльності Франції» або «рай на Антільських островах».

„ПРОГРЕС ГВАДЕЛУПІ!"

За рогом вулиці Дюплессі, ховаючись за пам'ятник загиблих за Вільну Францію, стояло велике чорне авто. Це була машина Бюро загальних розслідувань. В ній було повно інспекторів, яких префектура зобов'язала стежити за першим зльотом молоді Гваделупи. Протягом кількох тижнів вони лише спостерігали, як стіни, огорожі й паркани у місті обліплювалися плакатами. Але жах охопив жандармів, коли вони побачили величезну колону демонстрантів, що поверталася з робітничих кварталів Каренажа.

З факелами в руках попереду колони йшли члени Спілки студентів Гваделупи, за ними крокували брати з Мартініки, що прибули з сусіднього острова того ж ранку. Далі йшли делегації від усіх населених пунктів Гваделупи. Демонстранти йшли до центру міста, скандуючи: «Роботу для всіх!», «Прогрес Гваделупі!», «Гваделупа, вперед!».

„НЕВДЯЧНА" МОЛОДЬ

Другого дня зранку мсьє Рінальдо, Голова Генеральної Ради Гваделупи, провів кілька неприємних годин. Він був змушений відвідати палац «Взаємодопомоги», як називають цю бетонову будівлю в Пуент-а-Пітрі, бо уряд не може не цікавитися проблемами молоді, особливо у таких країнах, як Мартініка й Гваделупа, де середній вік населення становить 25 років. І зрозуміло, що офіційному представникові урядових кіл неприємно було чути, як одностайно молодь поневолених країн виголосила обвинувальний акт французькому колоніалізмові. Ніхто, в тому числі й мсьє Рінальдо, не міг заперечувати фактів, які прилюдно молодь затаврувала й засудила.

Першим питанням, яке обговорював зліт, було дальше зростання безробіття. На Гваделупі з 45 500 юнаків від 14 до 24 років, 22 700 безробітних, які навіть не мають надії знайти роботу.

Коли минулого року крамниця «Прізюнік», у Пуент-а-Пітрі, повідомила про 18 вакансій, утворилась черга з 3 000 претендентів.

Що ж може робити на Антілах 18-річний юнак? Зрізати цукрову тростину, але це сезонна робота — кілька місяців на рік; мити машини в гаражах або час від часу розносити з крамниць покупки кільком тисячам французів.

Молодий шофер, що харчується в хазяїна, одержує 5 000 франків на місяць. І цій «привілейованій особі» заздрять друзі. Але він може прогодувати лише батьків, сестер, молодших братів. А от одружуватися йому не можна, бо дві сім'ї — не прогодувати. Ще гірше становище у дівчат. Вони позбавлені навіть цієї мізерної можливості заробити кілька десятифранкових папірців. З 22 700 безробітних на Гваделупі — 14 000 дівчат.

ВИГІДНІ МІСЦЯ—ТІЛЬКИ ДЛЯ БІЛИХ

Звичайно, непогано, що французький уряд зобов'язав молодь вчитися, але було б куди краще, якби він забезпечив її роботою. Щорічно в школах та ліцеях видаються атестати зрілості. Та чи потрібні ці атестати для того, щоб різати тростину кілька місяців на рік чи мити машини? Багато студентів, яким пощастило одержати дипломи у Франції, не повертаються додому, бо знають, що вони не знайдуть там роботи. Всі вигідні місця — лише для французів. Роботи не вистачає для молоді Гваделупи і Мартініки, а Франція посилає туди листонош з Марселя, прикордонників з Корсіки, а буває що й поліцаїв з Північної Африки!

Або просто зайдіть у перший-ліпший великий французький банк на Антілах, і ви побачите, що всі його службовці—білі.

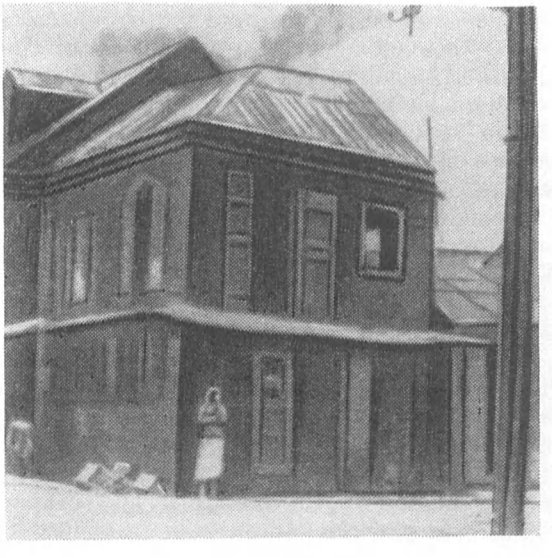

А так живуть люди в самісінькому центрі Пуент-а Пітра.

РОЗШИРЕНА ПРОГРАМА ЕМІГРАЦІЇ... ТА УВ'ЯЗНЕННЯ В КАЗАРМИ

Що ж, в такому разі, пропонує французький уряд антільцям? Всього-на-всього — еміграцію. Вже давно у міністерствах стало звичкою призначати антільців службовцями на Мадагаскар, в Алжір і навіть на Реюньйон! Але це не все. Уряд Франції розробив програму еміграції антільців... у Гвінею, або пропонує молоді Гваделупи й Мартініки їхати працювати в... Овернь [1]!

Однак антільці відмовляються їхати довбати висохлу землю, кинуту овернськими селянами; вони відмовляються їхати поповнювати армію північноафриканських злидарів, яких нещадно експлуатують на заводах «Сімка» та «Сітроен».

Тоді французькі власті вдаються до безсоромної пропаганди серед антільської молоді — йти у військо.

Я ніде не бачив, за виключенням США, щоб так вербували в армію, як на Мартініці та Гваделупі. Дехто, обдурений ласими обіцянками, вступає в армію, і все що їх чекає — це тернистий шлях війни в Алжірі.

ВЕЛИКА НАДІЯ ПРИЙШЛА З КУБИ

За прикладом Куби, Гвінеї й Алжіру антільський народ все частіше виступає на захист своїх прав. Протягом багатьох років народ Гваделупи й Мартініки називали французами. Але це не зменшило його злиднів. П'ятдесят процентів населення залишаються неписьменними, постійне безробіття, фальсифікація виборів, малярія, дитяча смертність, вчетверо вища, ніж в інших «департаментах». Масова організована еміграція, примусове вербування в колоніальну армію для боротьби проти своїх же братів — ось що терпить населення цих двох країн. Народні маси островів за прикладом молодої Кубинської республіки підіймаються на боротьбу, народи Мартініки і Гваделупи, сповнені рішучості взяти керування країною в свої руки.

Комуністичні партії Мартініки і Гваделупи підтримують і скеровують боротьбу своїх народів за незалежність.

ВЛАДУ В РУКИ НАРОДУ!

Президент Франції генерал де Голль, як і його попередники,— проводить колоніальну політику. Щоб трохи замаскувати своє справжнє обличчя поневолювачів інших народів, колоніалісти вдаються до старого, але тепер вже повністю спростованого аргументу, начебто Мартініка та Гваделупа, маленькі і бідні країни, не зможуть існувати без допомоги метрополії.

Правда, про яку колоніалісти навіть не хочуть і чути, полягає в тому, що економічно й політично Антіли можуть існувати абсолютно самостійно, не потребуючи чиєїсь допомоги. Народ Мартініки й Гваделупи хоче взяти управління країною в свої руки.

В грудні минулого року звичайний вуличний випадок, коли французька машина налетіла на місцевого жителя, що їхав на моторолері, викликав справжнє народне хвилювання. Протягом 20, 21, 22 і 23 грудня жителі центральної частини Фор-де-Франса вели запеклі сутички з військами, надісланими для придушення заворушень. Демонстранти вигукували ім'я Фіделя Кастро. Вони показали себе гідними своїх братів на Кубі, в Конго або Алжірі. Троє з них, юнаки Маражо, Бетсі і Розіль загинули від куль жандармів.

Народ хоче взяти в свої руки долю країни...

„ЗОРЯ ЩАСТЯ І СВОБОДИ"

Чого ж чекає уряд Франції? Поки нова вулична катастрофа, звичайна бійка в кафе перетворить Мартініку і Гваделупу на пекло вогню і крові. Недосить йому крові, що пролилась в Індокитаї, на Мадагаскарі, в Алжірі? В таких чудових куточках землі, як Антіли, люди повинні жити вільно й щасливо. Тільки одні червоні плями хотілося б бачити — це краплі соку від плодів гранатових дерев, оспіваних національним поетом Максом Гано, які за його словами сповіщають про «зорю щастя і свободи».

Переклад з французької

[1] Овернь — неродюча область у Франції.

ДЕЙВ УОЛЛІС

Малюнки А. Жуковського

Трамвайна зупинка біля Нілу

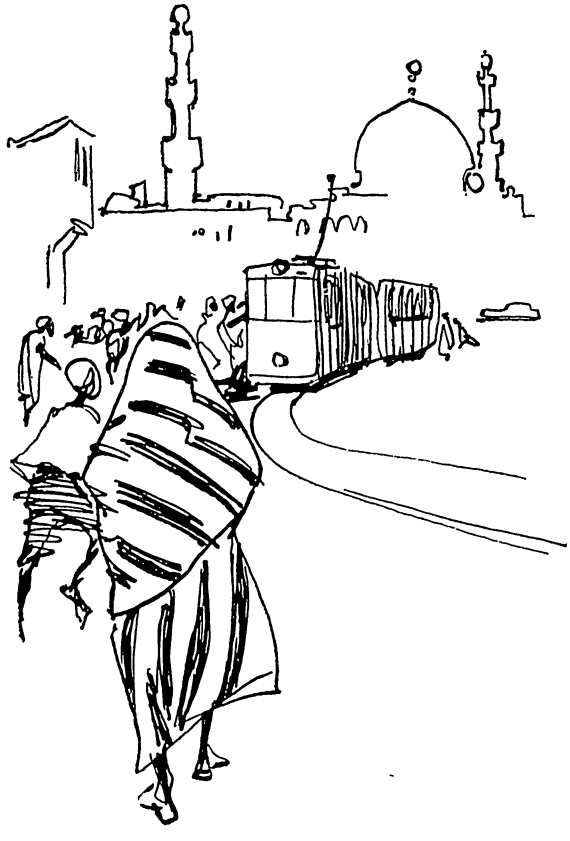

РОМАН

ЩЕДРИЙ ДАРУНОК

Зсунувши на потилицю капелюха, містер Папандопулос підставив спітніле чоло морському вітерцю і важко впав на розпечений металевий стілець у надвірному кафе. Він за звичкою удавав, ніби байдуже стежить за моторними човнами, що сновигали в Александрійській гавані біля замаскованих військових кораблів, які навесні 1942 року стояли на якорі під блакитним середземноморським небом.

А тим часом думав він зовсім не про ті кораблі. Байдужий, лінивий вигляд містера Папандопулоса був своєрідною машкарою, якої вимагало суворе піратське життя портового комерсанта.

Мов та ощадлива господиня, що зроду не викине річ, яка ще може знадобитися, містер Папандопулос не дозволяв собі нехтувати жодною, навіть найнезначнішою з почутих новин або пліток.

Того ранку він із задоволенням довідався про невдачу, що спіткала імпортну фірму «Брати Дежарден», і тепер хотів усе як слід обміркувати. Містер Папандопулос ще не знав, яку користь матиме з цієї події, а ніс його вже чув поживу. Так орел-стервʼятник, що часто, немов паперовий змій на невидимій нитці, висить над Каїром, чує дух падла.

Подейкували, нібито «Брати Дежарден» одержали чималу партію американських сигарет і, сплативши тисячу єгипетських фунтів митного податку, побачили, що товар вкрай зіпсований від морської води. Коносамент[1] воєнного часу не передбачає

[1] Коносамент (*мор.*) — розписка про прийняття товару.

відшкодування втрат, отже шановним братам залишалося тільки думати, як зменшити збитки. Тим часом, щоб продати якомусь роззяві товар, який тепер мав вигляд морської травички, змішаної з клаптиками мокрого паперу, потрібні неабиякі організаторські здібності. Тим більше, що в митному пакгаузі з ящиків «Luckies»[1], яким так не пощастило, все ще капала вода.

Містер Папандопулос клацнув пальцями,— і на цей звук з темного кутка бару виповз і почвалав до нього старий офіціант, сіре обличчя якого кольором не відрізнялося від брудного фартуха. Лише чорний фрак та краватка свідчили про те, що він знав колись кращі часи — працював у другорозрядному готелі на півдні Франції. Потім — Марсель, місце стюарда на морському теплоході, і кінець кінцем — ось це.

— Мсьє?

— Лимонаду,— відповів містер Папандопулос грецькою мовою.

Відповідь французькою мовою означала б визнання рівності між ними, арабська прозвучала б як образа, а грецька допомагала зберегти своєрідний нейтралітет. Містер Папандопулос навіть не глянув офіціантові в обличчя: досить було почути його голос та побачити, як тягне він ноги.

Старий, звичайно, міг би передати замовлення теж грецькою мовою, аби показати, що відчуває цей нюанс, та було вже запізно вимахувати лахміттям колишніх прапорів — фортеця капітулювала. Думки офіціанта не йшли далі власної втоми, прохолоди кахляної підлоги, задоволення з того, що зранку пощастило залучити клієнта і чекання хвилини, коли він знову, мов та трухлява колода, зможе прихилитися в холодку до стіни.

«Варто спробувати»,—подумав містер Папандопулос. З місцевих пліток і новин у нього вже склався чіткий план. Він кинув на стіл мідяка, важко підвівся і, не озираючись, вийшов з-під тенту під пекуче сонце.

Містер Папандопулос гукнув візника, віддаючи перевагу відкритому екіпажу перед задухою таксі. До того ж йому хотілося мати трохи більше часу, щоб обміркувати першу і, можливо, найвідповідальнішу зустріч. Два кінських кістяки, на яких збруя метлялася так, ніби її вивісили для продажу, втомлено затупцювали й насилу зрушили з місця. Рій чорних мух знявся з конячих ребер й опустився на дашок двоколки.

У напівтемряві контори «Брати Дежарден» біля опущених венеціанських жалюзі сидів, колупаючи в зубах, старший брат. В кутку клерк-араб лічив банкноти, час од часу розглядаючи котрийсь проти сонячного променя, що сліпучо-білою смужкою пробивався крізь шпарку в шторі.

Привітавшись та погомонівши про те, про се, містер Папандопулос перейшов до справи.

Він сказав, що заплатив би за цю партію сигарет п'ятсот фунтів: у нього, мовляв, є людина, яка може їх висушити та збути бедуїнам. Звісно він, містер Папандопулос, розуміє, що запропоновані гроші навіть не відшкодовують митного податку, але тут нічого не вдієш, адже фірма «Дежарден» не знайде покупця на ці сигарети закордоном. Згода?

Старому Дежардену лишалося тільки визнати, що справа стоїть саме так. Він добре знав свого співрозмовника й анітрохи не вірив у байку про висушування сигарет. Мабуть, містер Папандопулос злигався з пройдисвітом, мати справу з яким фірмі «Дежарден» не личить. Адже передусім вони мусять берегти своє чесне ім'я... Тут і незчуєшся, як знов сядеш на лаву підсудних.

Словом, містер Папандопулос поклав до кишені коносамент та митну квитанцію і відкланявся.

Перш ніж діяти далі, він поїхав до себе переодягтись та подзвонити по телефону. Вдома його зустріли незручні визолочені крісла, якими звичайно умебльовують фойє розкішних кінотеатрів, килим, що свідчив про цілковиту відсутність смаку, та голі стіни, прикрашені лише великим настінним календарем, звідки дивилася іспанська танцюристка з яскраво-червоною трояндою в зубах. В кухні, простягшись на весь зріст, хропів слуга. По купі брудного посуду ліниво повзали мухи. В маленьких кімнатках стояв часниковий дух кебабу[1], плавав задушливий сигарний дим. Містер Папандопулос облився холодною водою, переодягнувся і, вмостившись на злинялих рожевих, гаптованих золотом подушках своєї золоченої канапи, простягнув коротку руку до маленького телефонного апарата із схожим на слуховий ріжок мікрофоном,— цю апаратуру муніципалітет майже задарма придбав у Європі ще 1919 року.

Минула майже година, перш ніж він усе з'ясував. Подумати тільки, скільки перепон доводиться подолати людині, котра хоче щось подарувати державі! Врешті він домовився про зустріч. Якби містер Папандопулос знав англійську так само добре, як східні мови, то одразу помітив би у вимові свого співрозмовника старанно прихований кокні[2]. Невдовзі двоколка підвезла його до казарм.

— Це справді дуже щедрий подарунок, містере Пап... е-е. Особливо в такий час...

Містер Папандопулос посміхався. Йому

[1] «Luckies» тобто «Lucky strike» *(англ.)* — «Щасливі», сорт американських сигарет.

[1] Кебаб — східна м'ясна страва.
[2] Кокні — лондонський жаргон.

не часто доводилося мати справу з англійцями, а тому поводитися з ними так само невимушено, як з людьми інших націй, він не міг. Проте дурня містер Папандопулос завжди бачив здалека. Але навіть в пустих водянистих очах цього телепня можна було помітити спочатку підозру, потім здивування. Нарешті формальності були виконані, офіційні поздоровлення — виголошені.

— Коли хочете, ми надішлемо машину сьогодні ж. Ось лише додзвонюся у транспортний відділ. Митного податку не треба. Ось вам довідка: «Цю партію сигарет одержано від А. Папандопулоса в дарунок. Сигарети призначаються виключно для клубів та установ британських і союзницьких військ». Цього і накладної досить. Дуже вам вдячні.

До червоного цегляного будинку митниці, що серед хаосу глинобитних арабських халуп здавався настільки ж неправдоподібним, як муніципальний трамвай у печері Алі Баби, містер Папандопулос під'їхав на таксі.

За десять піастрів швейцар провів його до кімнати, де сидів молодший клерк. Тут треба було діяти делікатніше: містер Папандопулос виклав на бланку суть справи, в якій прийшов, і загорнув у нього фунтовий банкнот. За хвилину він уже стояв перед старшим клерком, що, згорбившись і примруживши важкі повіки, сидів за великим письмовим столом, на якому поруч із преспап'є лежали три здохлі мухи.

Почалася розмова. Урядовець поскаржився, що навчання в європейській школі, де вчиться його синок, коштує надто дорого. Лише цього року з нього стягли п'ятдесят фунтів стерлінгів. Це становило десять процентів тієї суми, що її містер Папандопулос розраховував заробити за допомогою свого співрозмовника. Обличчя грецького комерсанта трохи сіпнулося, що мало означати згоду. Їхньої змови ніхто б не помітив, навіть якби в кімнаті було повно людей.

— Отже,— сказав містер Папандопулос,— якщо сигарети призначаються виключно для англійців, то не слід було брати мито. Ось документи: коносамент, довідка британської адміністрації і таке інше. Я хочу, щоб мені повернули тисячу фунтів митного податку.

Очі під важкими повіками дивилися байдуже, і комерсант вирішив вдатися до невеликого шантажу:

— Зважте, англійці тут теж зацікавлена сторона,— зауважив він.

Після тривалої паузи він врешті почув:

— Справа потребує часу.

— Не будемо поспішати,—сказав містер Папандопулос, — учбовий рік розпочнеться не так вже й скоро.

Важкі синюваті повіки затремтіли, брови поповзли вгору,— натяк влучив у ціль.

Тепер лишалося тільки попрощатися, що містер Папандопулос і зробив. Його кремезна постать пропливла темними коридорами і виринула в сяйві дня.

Сигарети коштували п'ятсот фунтів, тисячу він дістане у митниці, щоправда, п'ятдесят з них — у крайньому разі, шістдесят— піде на бакшиші. Отже, сьогодні бізнес зроблено,— містер Папандопулос почвалав до гавані. Палюче сонце нарешті почало сідати за обрій, і строкаті борти замаскованих військових кораблів вмить потемніли. У затоці все ще метушилися моторні човни, на контрабандний вантаж яких вже чекали александрійські бари та будинки розпусти.

Містер Папандопулос вирішив поки що не публікувати повідомлення про свій великодушний вчинок. Бо коли прийдуть німці, цей дарунок виглядатиме принаймні дивним. А хто може ручитися, що вони не прийдуть? Адже британські бойові генерали мало чим відрізняються від постачальників, що сидять у тилу.

Містер Папандопулос зайшов до знайомого кафе. Тут йому сьогодні пощастило, а він, як усякий справжній ділок, був забобонний.

ЕМІГРАНТИ

— Ми — емігранти в країні емігрантів. Париж — це Європа, а в Єгипті навіть той, хто живе тут усе життя, тішить себе думкою, ніби він лише на якийсь час зупинив свій караван, щоб продати товар,— казала Габріелла.

Її маленькі смагляві руки з надзвичайною швидкістю літали в гарячому повітрі, нагадуючи руки ілюзіоніста на ярмарку. Зображуючи товстелезні черева левантійських купців, вона виставляла їх перед собою, а коли говорила про звички космополітів, пальці її пурхали, мов метелики. Нарешті вона зневажливо ляснула долонею по кришці уявної валізки.

— Безумовно, в Парижі серйозніше ставляться до політичної боротьби,— похмуро промовив Франц.

Стефано посміхнувся: коктейль, як він у думці називав цю зустріч, вийшов смачніший, ніж можна було сподіватися. Адже саме йому спало на думку познайомити Габріеллу з Францем.

— Можеш покластися на мій досвід. Обоє ви справжні антифашисти, обоє з примхи історії змушені працювати на цих брудних англійців. Ви сподобаєтесь одне одному, а крім того ми взагалі повинні зустрічатися й дискутувати, бо все не так просто, як здається. Коли переможемо німців, нам потрібні будуть люди з ясним розумом, які вмітимуть вірно оцінювати становище,— говорив Габріеллі Стефано напередодні візиту Франца.

— Ну гаразд, нехай він прийде,— відповіла тоді Габріелла.—Правда, йому, мабуть, в очах потемніє, коли він мене побачить, але дарма. Йому це навіть корисно. Крім того, може й мені він припаде до вподоби. Бо взагалі, коли німець нашого з тобою віку — справжня людина, то можна бути певним, що він таки справжня людина.

— А чому ти не кажеш, що й мені ця зустріч може стати корисною? — запитав Стефано.

— Тобі може бути корисним лише одне. Але зараз не до цього. Ти краще ретельніше працюй.

— Що то за «одне»?

— Таємниця,— відповіла вона.

— Ось це? — сказав він і притягнув до себе її невеличку тендітну постать.

— Ні, не це. А ти став ласий до любощів.

— Угу...

Тут Стефано відігнав думку про ту приємну хвилину й почав прислухатися до розмови.

— Неможливо! — казала Габріелла.—По радіо верзуть такі нісенітниці, що італійські солдати почали глузувати з нас, називаючи нашу радіостанцію «Голосом полковника». Коли ми ще тільки починали, йшлося про те, щоб вести передачі від імені трьох солдатів, які нібито дезертирували з італійської армії і перейшли на бік югославських партизанів. І ось що з цього вийшло. По-перше, у нас немає солдатів, є лише офіцери. По-друге, вони говорять не про те, як скоріше припинити війну, а про те, що буде після її закінчення. Вчора, наприклад, передавали довжелезний діалог про можливості встановлення конституційної монархії за фашистського та за демократичного ладу. Ви тільки подумайте! Ось і Стефано може підтвердити, що італійська армія розвалюється, що всі чекають якихось дійових вказівок, а англійці замість цього заповнюють ефір передачами, якими важко зацікавити навіть консервативного професора конституційного права. Подумати тільки — в Італії люди мусять ризикувати життям, щоб слухати казна-що.

Габріелла швидко провела по своїй шиї смаглявим пальчиком, удаючи водночас ніби другою рукою настроює радіоприймача. Потім схилила голову набік, немов уважно до чогось прислухалася.

— Правду кажучи,— вела вона далі,— я не пишу більше сценаріїв для радіопередач. Я тепер лише друкарка та перекладачка. Готують передачі штабні криси з розвідвідділу між партією в теніс і прогулянкою на яхті по Нілу. Я ж розкладаю їх писанину на діалоги.

— Щодо нас,— повільно почав Франц,— щодо нас, то ми завжди вимагаємо об'єктивності. Навіть, коли йдеться про власне життя.

Стефано знов посміхнувся, а в Габріелли вихопився рух, що виказував стримувану нетерплячку. Вона не знала, що таким точнісінько рухом її мати відкидала колись моралізаторські повчання парафіяльного священика.

Зненацька кімнату заповнив галас дітлахів, що бавилися у дворі та на вулиці.

— Уроки скінчилися,— зауважила Габріелла.— Цей гамір триватиме до вечірнього намазу. Аж не віриться, що малеча може зняти такий гармидер. І зважте: до школи має змогу ходити тільки незначна частина арабських дітей.

Галас повис на одній ноті і, здавалося, бився він у фіранки та стіни з такою ж силою, з якою пекло сонце. Біле кошеня Габріелли, що його вона називала «Ігор Стравинський», заповзло під ліжко. Габріелла підвелася, підійшла до вікна й, щільніше затягнувши фіранки, опустила запорошені жалюзі. Цим вона трохи приглушила гомін. Франц спокійно чекав, доки зможе продовжувати свою лекцію.

— Ненавиджу дітей,— сказала Габріелла, легенько стукнувши себе по руці.

— Не треба так говорити,— заперечив Франц.— Адже ми зараз сидимо отут і розмовляємо лише в ім'я майбутнього, в ім'я дітей.

— А я все таки їх ненавиджу.

На мить у кімнаті запала ніякова мовчанка. Виручив Стефано. («З тебе вийшов би непоганий маклер»,—якось зауважила з подібного приводу Габріелла).

— Ви говорили про об'єктивність,— звернувся він до Франца.

— Авжеж! Щодо нас, ми завжди прагнемо об'єктивності. На мою думку, тут ситуація ясна. Доки війна закінчиться перемогою, нам доведеться пережити багато труднощів. Але ми допомагаємо, чим можемо. Нічого не вдієш. Ми повинні співробітничати з людьми, для яких ця війна — прогулянки на яхтах і які вже зараз планують війну наступну. В свою чергу, ці люди змушені користуватися нашими послугами, хоч вони з величезною насолодою нас інтернували б або розстріляли. Втім, це ще може трапитись.

— До речі,— сказала Ґабріелла,—оскільки ви тут новак, хочу дати вам пораду: дістаньте собі нові документи, крім виданих англійцями. З нами вони розправляються просто. Сповіщають єгипетську поліцію, що за такою ось адресою мешкає людина, котра удає, ніби працює у штабі фронту, тоді як насправді це не так. Поліція вас арештовує, а коли ви пропонуєте подзвонити до штабу, щоб там засвідчили вашу особу, виявляється, що у штабі ніхто про вас і не чув. Ось як буває, коли людина їм більше не потрібна. А втім, якщо у вас є запасні документи та ще й гроші для хабара, то можна не хвилюватися.

— Я так не роблю,— сказав Франц.— Щодо нас, то ми вважаємо, що слід прагнути зробити подібну мерзоту неможливою. А для цього треба, щоб якнайбільше людей знало про ці махінації.

Габріелла склала руки й хутко звела їх угору, імітуючи літак. Коли «літак» опинився над її головою, вона раптом почала хапати руками повітря.

— В такому разі трапляється авіаційна катастрофа.

— Вона перебільшує,— кинув Стефано.— Не такі ми помітні персони, щоб англійці вдавалися до цих засобів. Часом справді трапляються дивні речі, та може це просто трагічний збіг обставин. Візьміть, наприклад, мого шефа. Багато років він керував англійською розвідкою в Індії, винищував там борців за національне визволення і комуністів. І ось тобі маєш: в Єгипті йому доводиться використовувати комуністів, щоб підтримувати національно-визвольну боротьбу. Він весь час скаржиться, що в Каїрі не вміють готувати керрі [1]. Навіть у Лондоні, каже він, керрі готують краще. Але ж не в стравах річ, це ясно.

— Щодо нас...— почав Франц.

— Годі,— перепинила його Габріелла.— На сьогодні досить. Вже пізно, спека спала, я мушу працювати. Заходьте якось, можете домовитися про день із Стефано.

Ідучи брудною вулицею поруч Стефано, Франц сказав:

— Одверто кажучи, вона мені не сподобалася, товаришу. Цинічна кривляка, та й годі. Пробач, коли я тебе образив, адже вона твоя подруга, але, щодо нас, ми завжди говоримо правду у вічі.

— Це я вже помітив,— сказав Стефано.

Габріелла прибрала кімнату, вмилася й покликала кошеня. Вона посадовила його на ліжко, стала на коліна і погладила біле м'яке хутро засмаглими худорлявими руками. Звертаючись до свого улюбленця чотирма мовами, Габріелла взяла з туалетного столика віхтик вати, промила кошеняті очі й нагодувала його молоком. Потім підняла жалюзі, щоб провітрити кімнату, і вмостилася біля столика з друкарською машинкою.

Гомін дітвори трохи вщух. Проте він усе ще нервував Габріеллу і заважав їй працювати.

Тимчасом Стефано з Францем перетнули площу, на яку лягала чорна тінь од мечеті. Кам'яні брили, вкрадені кілька століть тому з підніжжя пірамід, здіймались, мов скелі, підтримуючи два мінарети та величезну баню. Троє стерв'ятників повільно кружляли навколо веж, чітко вимальовуючись на тлі безхмарного неба.

Сонце сідало. Його промені прорізали хмару куряви на площі Ель Лабан. Здалеку долинув скрегіт трамвая. Стефано смикнув Франца за рукав і кинувся бігти.

— Мерщій,— гукнув він.— Трамвай!

Трамвайна колія йшла вздовж площі і повертала майже під прямим кутом. Через це, а може й тому, що колія була вже надто стара, трамвай завернув з оглушливим скреготом. Відкритих вагончиків було три, а тому скрегіт повторився тричі.

Наближався час пік. Усі жебраки, чистильники взуття та звідники виповзали із своїх вошивих брудних халуп, що тулилися на околиці, за якою починалася пустеля, і поспішали до центру міста, на заповнені людьми вулиці. Роздивитись, що робиться всередині вагончиків, було неможливо. На підніжках висіло кілька обідраних підлітків. Всередині юрма гольтіпак безперестанку рухалась, бо кожен намагався вмоститися якомога зручніше. Коли трамвай заскреготів і завернув за ріг, хлопчаків зіпхнули з підніжка, і вони, галасуючи й лаючись, побігли слідом. Нарешті трамвай загальмував і зупинився. Зразу ж почалася сварка за місця, що звільнялися. Тепер можна було побачити щасливчиків, байдужих до навколишнього галасу. Дехто навіть куняв. Кондуктор, високий худорлявий парубок у бавовняній сорочці кольору хакі, мав неабияку перевагу над пасажирами — ноги його були взуті в черевики, видані бельгійською трамвайною компанією [1]. В юрбі босоногих узута людина стає господарем становища. Побачивши двох європейців, кондуктор почав прокладати їм дорогу серед натовпу. За незначного хабара він навіть звільнив би два місця для сидіння. У цій колотнечі кондуктор не встиг продати квитків кільком пасажирам, що сиділи на дерев'яних лавах, і тому міг би при потребі їх зігнати. З принципових міркувань, а також тому, що він теж був сином Середземномор'я й пишався цим, Стефано нахилив голову і, не дивлячись на

[1] Керрі — гостра індійська приправа.

[1] Каїрський трамвай належав бельгійській компанії

кондуктора, почав проштовхуватися до металевого поруччя.

Франц позадкував. Його саксонська вдача та довгі роки еміграції, проведені в Англії, спричинилися до того, що у нього з'явилася майже британська відраза до черг і нерішучість у розв'язанні власних дрібних проблем. Його з лайкою відіпхнула від вагона жінка, яку штовхнув, просуваючись уперед, Стефано.

В цю мить кондуктор підніс до рота ріжок, схожий на іграшкову дудку, і несподівано подав три хрипких сигнали. Трамвай враз рушив, і Стефано (а разом з ним ще троє, чи четверо) скочив на землю. Трамвай, хитаючись, почав спускатися крутою горою повз мечеть. Невдахи, які лишилися на зупинці, бігли слідом, чіплялись за одежу тих, що висіли на підніжці, і на всі заставки лаяли кондуктора, закликаючи в свідки аллаха і драматично здіймаючи кулаки до безхмарного рожево-бузкового вечірнього неба.

— Треба було й тобі пробиватися вперед,— сказав Стефано.— Адже тепер трамвая не буде щонайменше півгодини. Вагонів не вистачає, а бельгійці не продають, бо війна. Ходімо пішки.

Помітивши, що Франц спохмурнів, Стефано додав:

— Звикнеш, адже ти тут ще й місяця не прожив. А на цей набрід не звертай уваги — це ж покидьки суспільства, вони не репрезентують ні населення країни, ані навіть міста. В центрі вони нишпоритимуть по кишенях біля кінотеатрів та водитимуть солдатів до будинків розпусти.

— Звісно, теоретично кожен знає про існування в напівколоніях люмпенпролетарів — інша річ на власні очі побачити їх,— зауважив Франц.— Ми, певно, недосить глибоко вивчали колоніальне питання, не приділяли йому належної уваги, а цікавилися головним чином європейськими справами, котрі...

— Ходімо сюди,— перебив Стефано.— Наступні двадцять хвилин вважай себе туристом. Я покажу тобі середньовіччя.

— Не жонглюй термінами, адже ми живемо в двадцятому сторіччі. Ти маєш на увазі квартали ремісників?

— Побачиш.

— Скільки років ти живеш в Єгипті? — запитав Франц.

— Сім. Переїхав, коли вдома почало припікати. Батько мій старий анархо-синдикаліст, але ніколи не належав до жодної організації. Я політикою не цікавився, поки не пішов працювати. Ну, а тоді почав. Знаєш, молодь любить ризикувати.

— Авжеж,— підтвердив Франц.

— Ми так законспірувались, що досі дивуюсь, як нам взагалі вдавалося щось робити. Ми друкували листівки, спрямовані проти війни в Абіссінії та проти фашизму. Щойно я вступив до компартії, як почалися арешти і довелося майнути в Геную. Товариші взяли мені палубного квитка на маленький пароплав, що йшов до Олександрії,— я знав там конспіративну адресу. Пасажири на палубі самі готували собі їжу,— уявляєш? Ну, тут мені допомогли влаштуватися в одній конторі. Єгиптяни навіть не виказали мене італійцям, адже я дрібнота. Правда, якось викликали мене до поліції. «Серед своїх роби що хочеш,— сказали там,— а єгиптян не чіпай, бо вишлемо». Коли вибухнула війна, я сам запропонував свої послуги англійцям. Кілька тижнів відповіді не було, аж якось раптом нас, італійців, усіх — фашистів, антифашистів, просто комерсантів — відправили в один великий концтабір. Мене там мало не вбили. Ось лежу я собі в лікарні, коли приходить одна з цих аристократичних штабних крис із розвідки. Він знав уже майже все, навіть назву пароплава, на якому я прибув до Єгипту. Лише тоді я зрозумів, що англійці не такі вже дурні. Одне слово, мене взяли до неоперативної розвідки. Я читаю листи в'язнів і виписую звідти все цікаве.

— А Габріелла? — запитав Франц.

— Її історія мало чим відрізняється од моєї,— відповів Стефано.— Правда, вона розумніша за мене, і до того ж її батько мав гроші, отже, вона вчилася у Сорбонні. Габріелла вступила до партії ще у Франції, студенткою, і назад до Італії її вже не пустили. Якось вона поїхала додому у справах і разом з кількома іншими товаришами ускочила в халепу. Габріеллі вдалося звільнитися; може, батько дав хабара. Не знаю. Хоча допитували її як треба. У неї...

Тут Стефано мало не бовкнув: «У неї на тілі страшні шрами», але вчасно схаменувся. Ні, він не боявся розкрити характер своїх взаємин з Габріеллою. Франц, певне, про все догадувався й сам. Просто Стефано згадав, що шрами — її таємниця. Габріелла називала їх своїм «ганебним тавром».

Повернувши за ріг, вони опинилися у плутанині смердючих вуличок, що вели вниз, до Вокзальної площі, з якої власне й починався новий Каїр — сучасне місто, місто таксі та кінотеатрів. Глинобитні будівлі хилилися одна до одної, утворюючи вулицю якогось казкового міста. Здавалося, ось-ось з-за рогу вийде купець і вигукне, як у казці про Алладіна: «Міняю нові лампи на старі!»

Приятелі трохи поступилися, даючи дорогу справжнісінькій середньовічній постаті. Назустріч, по-чудернацькому схиливши голову, так ніби він дивився вилицями, дерся вгору сліпий з хлоп'ям-поводирем. На неймовірно худому, виснаженому тілі сліпого

метлялася бавовняна одежина-галабея, яка колись мала яскраво-червоний колір. Виношена, подерта спереду одежина ця відкривала очам худі коричневі гомілки. Хлопчик не стільки вів старого, скільки тягнув його назад. Відчувши присутність сторонніх, старий звично простяг руку й почав канючити милостиню.

— Тут на кожних сто жителів — шістнадцять сліпих або однооких,— зауважив Стефано.

Обабіч, мов сторожа на варті нечуваного зубожіння, височіли мальовничі на перший погляд, темні саманні будівлі. Життя тут мчить чимдуж,— так стрімко під сонцем півдня ростуть дерева в джунглях. Чотирнадцяти-п'ятнадцяти років дівчата виходять заміж, у тридцять — це вже виснажені дітородінням баби, в сорок років вони помирають. Каїр — місто найрозкішніших на Сході готелів, але воно могло б також позмагатися з найбільшими столицями світу і щодо рівня дитячої розпусти.

Франц, котрому досі доводилося бачити лише європейську частину міста, розташовану між його письмовим столом у штабі та кімнатою в кварталі реквізованих будинків, вперше побачив по-справжньому життя столиці арабського світу.

Обабіч маленькі крамнички вихлюпнули свій крам просто на вулицю. Тут-таки навпочіпки сиділи бляхарі й торохтіли казанками та каструлями. Шевці, скоцюрбившись, лагодили пантофлі з верблюдячої шкіри. Невимовними злиднями повіяло від цієї картини.

На кожному розі тулилися невеличкі кафе, звідки линули тремтливі арабські мелодії. Запах чорних бобів, що парували в гарячій олії у величезних мідних казанах, сповнював вулицю. Більшість халуп не мала кухонь, отже люди брали обід на всю сім'ю у цих вуличних харчівнях. Дівчата прибігали з старими бляшанками з-під бензину, майстерно переробленими місцевими бляхарями на судки.

Франц одійшов убік, даючи дорогу стрункій жінці з покривалом на обличчі. На руках у неї спало немовля,— жовті виразки навколо заплющених оченят обсіли мухи.

На фабриках та в майстернях закінчилася робота, і вулицю, якою йшли Стефано з Францем, заповнили дітлахи. Вони починали працювати з п'ятирічного віку. У деяких навіть ще вистачало сил бігати наввипередки та галасувати. Старшенькі оточили європейців і почали канючити гроші. Один хлопчик, трохи вищий за інших, підскакував просто перед Стефано й Францем, вигукуючи англійською мовою:

— За десять піастрів маєте мою сестру на ніч, ефенді. Десять піастрів — моя сестра, добре, ефенді, добре.

У його очах не було ні хитрощів, ні лукавства, в них світилася лише розпачлива надія.

Стефано і Франц вийшли на вулицю, де сновигало безліч автомобілів, і швидко пе-

рейшли її. Побачивши поліцая, діти втратили надію на поживу.

— П'ять піастрів, п'ять, добре, ефенді, добре,— востаннє вигукнув хлопець і стомлено пішов назад.

Центр міста мало відрізнявся від вулиці першого-ліпшого західного міста, хіба що пальмами та брудними тротуарами. В Каїрі затемнення не було і, щойно починало смеркати, яскраво спалахували вітрини крамниць.

З високих стін житлових будинків на правовірних дивилися грандіозні афіші, закликаючи переглянути останній шедевр голлівудської кінофірми. У вітринах аптек лежали патентовані медикаменти, що їх за нечувану ціну імпортувала нейтральна Туреччина, причому поруч із протизаплідними засобами лежали ліки од мозолів. Тротуарами походжали військові в уніформі усіх союзних держав; бари поступово заповнювалися відвідувачами. Цокаючи дерев'янками по асфальту, безногий жебрак штовхав обома руками свій візочок, обминаючи чоботи і блискучі жовті офіцерські черевики. Час од часу він підводив голову і хитро блимав на перехожих своїм єдиним оком.

Друзі витягли перепустки і зайшли на територію штабу. Спочатку штаб містився в блоці реквізованих будинків, але поступово, як це завжди буває з усіма генштабами світу, поширився й на сусідні квартали. Тепер вже кілька вулиць були відрізані від міста колючим дротом. Перетинаючи тротуари та брук, утворюючи нерівномірні багатогранники, один за одним виростали стандартні бараки. З ходом війни кожен відділ штабу займав чимдалі більше місце. Виникали нові відділи, які, в свою чергу, потребували створення ще новіших. Штаб фронту перетворився на окрему армію з власним статутом, наказами та годинами праці. Він мав власні казарми, військові крамниці, офіцерські клуби і навіть особливу форму, або, краще сказати, «відсутність форми». Річ у тім, що штабні офіцери одягалися, немов тенісисти в спеку. Природно, що писарі та ординарці теж бігали територією штабу напіводягнені. Кордони цієї дивовижної армії охоронялися спеціальними частинами греків та кіпріотів, котрі мусили перевіряти перепустки та опитувати відвідувачів, але замість цього виконували функції Corps of Commissionaires [1]. На штабному острові панувала атмосфера пліток і таємниць. Втім, існувала одна спільна таємниця, про яку, незалежно від щабля ієрархічної драбини, знали всі мешканці цього острова, хоч і вважали за краще тримати язик за зубами. Таємницею була загальна

[1] Corps of Commissionaires *(англ.)* — артіль колишніх військовослужбовців, заснована у Лондоні 1859 року. Постачає швейцарів, кур'єрів і т. д.

думка про те, яке щастя сидіти тут, а не в пустелі і навіть не вдома, в Англії, з її продуктовими картками, затемненням, нескінченною муштрою та маневрами. Саме ця таємниця примушувала по-діловому метушитися навіть найнікчемніших штабістів. Проте в тих, хто служив у Єгипті давно, ця ділова метушливість перетворилася з часом на лінивий вираз зверхності, і вони робили дедалі сміливіші спроби наблизити свій одяг до цивільного. Ці люди, незалежно від чину, стали законодавцями моди та норм поведінки всередині Периметра,— так називали обплутану колючим дротом територію штабу.

До речі, наприкінці війни ці денді так знахабніли, що почали носити білі сорочки, барвисті шарфи та сірі або коричневі замшові черевики. Навіть нижні чини взувалися в черевики і возили свій одяг до кравців у місто — приганяти по фігурі, прасувати та крохмалити. Відійшли в минуле дні 1940 року, коли за нечищені мідяні вушка на крагах можна було дістати тиждень додаткової муштри або сім днів гауптвахти.

Кілька суміжних кімнаток у центральному корпусі займала установа, що мала незрозумілу назву «У.Х.2. Спорт і добробут, нижні чини». Саме тут планувались і здійснювалися зв'язки з різноманітними підпільними антифашистськими організаціями на Балканах. Сюди приїздили із зведеннями агенти, і саме тут штабні офіцери розвідки диктували тексти радіопередач, подібних до Габріеллиного «Голосу полковника». Саме тут міркували, як зберегти старий лад після того, як остаточно буде переможений гітлерівський «новий порядок».

— Привіт, хлопці,— гукнув офіцер, звівши очі од «Іль пополо д'Італіа» [1] за минулий тиждень,— є першокласна новина! Почався великий відступ біля моря чи іще десь. Кажуть, що Старий через це збирається випхати всіх нас до Палестіни. В Оперативному панує такий страшний гармидер, що я ні про що докладно не дізнався.

— Ти бував у Єрусалимі? — звернувся він раптом до Стефано.

Стефано заперечливо похитав головою.

— Чудове місто, там чистіше й прохолодніше, ніж тут. І нема оцих проклятих арабів, що весь час плутаються під ногами. Правда, ніколи не знаєш, коли саме якийсь сіоніст жбурне тобі в суп бомбу, але одколи розпочалася війна, вони трохи полагіднішали. Заждіть-но, ще побачите бар у готелі «Король Давид».— І заспівавши «Єрусалиме, Єрусалиме, твій джин та апельсини...», він зібгав жмут паперів і наказав сержантові: — Скажи ординарцеві, хай оце спалить.

[1] Фашистська газета.

— Старий наполягає, щоб ми все палили,— вів офіцер далі,— це ж просто нісенітниця. От і стараємося, щоб не присікався.

— Були в Габріелли? — запитав він у Франца.— Гарна дівчина, хоч і не для нас: Стефано всіх звідти випхав. Хіба ми, діти півночі, можемо конкурувати в оцих справах з макаронником? Не лупай очима, так воно і є. От тільки в Старого це сон відбирає: не подобається, коли його пташенята вислизають з-під нагляду. Адже у дев'ятсот чотирнадцятому в Гаазі він уже обпікся на агенті, який працював на двох хазяїв. Старий присягається, що начальство й досі цього йому не подарувало. Звісно, це дурниця, але через таку дурницю він тепер тримає проклятих шпигунів-арабів, котрі, мов стерв'ятники, весь час шугають над вами. Шкода, що ви йшли пішки. Треба було взяти таксі за наш кошт. Кишені його королівської величності глибокі, ой, які глибокі, багато хоробрих сердець можуть у них сховатися.

— Це капітан Вільямс, Франце,— сказав Стефано.— Мій шеф.

— Радий познайомитись,— обізвався капітан Вільямс.— Я їздив тут недалеко у якійсь ідіотській справі, але чув уже, що вас залучили до нашої фірми.

Франц звисока, як і личило німцеві, вклонився й зауважив.

— Хіба можна, хай навіть жартома, вживати такі слова як «макаронник» та «проклятий араб»?

Стефано з несподіванки закашлявся, але капітан Вільямс лише посміхнувся й мовив:

— Господи, який колючий! Ось, беріться краще до роботи. Тут Старий вам залишив кілька примірників роммелівського журналу «Сигнал». Прогляньте й повирізуйте все, що стосується нової зброї. Далі прочитаєте оцю кляту маячню про німецьку душу та вісті з фронтів і підготуєте невеличку доповідь про моральний дух німців.

Віддаючи цей наказ, капітан Вільямс говорив уже зовсім іншим тоном.

Франц підійшов до свого стола. Він думав про відступ союзників. У таку мить боляче відчуваєш, що подібна до цієї робота — марнування часу. Справжня війна там, у пустелі, де б'ють гармати й стріляють гвинтівки, ну і на російському фронті. Страшна річ — прагнути воювати проти своєї вітчизни, але і це виправдує жахлива логіка історії. Що сказали б товариші там, у Європі, ті, що кожну мить можуть потрапити до рук гестапо, коли б побачили, як він сидить у конторі разом із задавакуватим капітаном Вільямсом! «Якби мені більше вірили, я міг би взятися до якоїсь справжньої роботи. Не слід розмагнічуватися в цьому смердючому місті»,— думав Франц.

На закритому подвір'ї палала піч, у якій спалювали документи; в гарячому тропічному повітрі літали клаптики обгорілого паперу. Хтось із завзятих дотепників уже назвав цей день «попільною середою», і капітан Вільямс поспішив до бару в офіцерському клубі, щоб видати там цей дотеп за свій власний.

— Віллі,— гукнув хтось до нього,— хочеш послухати чудову історію про хитромудрого східного добродія та партію сигарет?

— Вже чув,— одмовив капітан Вільямс.— Це мабуть сам Старий, наліпивши фальшиву бороду, вдався до авантюри, щоб заробити своїй жінці трохи грошенят. Дурниці!

ВІДСТУП

Гаррі Арджента розбудив на світанку взводний капрал, щосили смикнувши його за взуту в черевик ногу.

— Вставай, відходимо! Почався відступ.

Гаррі зіщулився. Для новачка з Європи світанок здавався б теплим і приємним, але йому було холодно. Рясна роса — рятівна роса в пустелі для бувалої людини — наскрізь просочила його єдину ковдру. В цьому полягала одна з найбільших неприємностей, пов'язаних з раннім вставанням: не встигаєш просушити ковдру. Коли сонце над обрієм — для цього досить кількох хвилин, але коли вже не встиг, то на наступному привалі, лаштуючись перепочити неподалік од грузовика, вкриваєшся вогкою, протухлою ганчіркою. Розгорнувши якось ковдру після дводенного безсонного переходу, Гаррі побачив, що вона взялася білою плісняво́ю.

— Ну, от, тепер ти можеш розводити на ній крес-салат,— пожартував тоді Джок Фергюсон.

Джок лежав тепер у піску — десь біля Дерни, і ніякий крес-салат над ним не ріс...

Увесь взвод був уже на ногах — солдати перебули ніч, простягнувшись, немов ящірки, між великими валунами; щоб зручніше було спати, в твердому піску викопували неглибоку ямку для сідниць, а під голову клали ранець. Зараз, зігріваючись, хлопці притупували ногами, потім згортали ковдри й відходили набік помочитися. Відходили не тому, що соромилися, а тому, що якась глибоко вкорінена звичка, чи, коли хочете, інстинкт цивілізації забороняв їм загиджу-

вати місце ночівлі — місце, яке вони ніколи більше в житті не побачать.

В такий ранній час годі було й мріяти про гарячий сніданок. Палахкотіння политого бензином піску помітно було б на багато миль довкола, а німці стояли зовсім близько. Гаррі допоміг навантажити інструменти — він служив у взводі зв'язку — і, перекинувши ранець через борт, вскочив сам у кузов тритонки. Навіть Балакун-Гарріс сьогодні сидів і не базікав. А втім, все одно було б важко перекричати стукіт буксирного тросу і брязкіт інструментів, кинутих на залізне дно кузова. Грузовик підстрибував і перевалювався з боку на бік, перетинаючи голу пустелю в напрямку до прибережного шосе, і трос метався, немов змія, від борту до борту, на кожній вибоїні піднімаючи голівку з петлею й стукаючи нею об дно.

Солдати давно звикли до такої їзди. Вони розслаблено розвалились, прихилившись спинами до борту, розкинувши ноги, і, як моряки під час сильної хитавиці, напружували м'язи лише тоді, коли поштовх був особливо різкий. Капрал, який забрався в кузов першим, примостився в найзручнішому кутку на бухті [1] канату і тепер дрімав, незважаючи на тряску і шум.

Гаррі Арджент підвів голову й окинув поглядом пустелю. Брезент, який колись напинали над кузовом, давно десь загубився, і ніщо не заступало пустельного краєвиду — верблюжої колючки, брунатних кам'яних брил, твердого піску, піску сипучого і жовтої смужки узгір'я вдалині. Поки що кругом було спокійно. Одна з небезпек такої їзди полягала в тому, що шофер глухнув від ревіння й виття мотору, а пасажири — від брязкоту металу в кузові. І часто першим попередженням про обстріл бував вибух снаряду.

Попереду Гаррі побачив смугу сипучого піску. З кузова її легше було розрізнити, ніж з кабіни. Тут, у пустелі, шоферові потрібне особливе уміння вести машину з великим вантажем по м'якому піску, вміння лавірувати між піщаними трясовинами, не зменшуючи швидкості. Тому шофера-новобранця завжди можна було впізнати — навіть якщо після учбового походу навколо Суеца з його обличчя вже й зійшов рум'янець. Варто було новачку вскочити в таку трясовину, як він натискав на акселератор, і задні колеса грузовика провалювалися в пісок, неначе під ними земля розверзалася. Тоді сердешні хлопці вилазили й починали копати, що також не слід було робити, а їхній офіцер, такий самий жовторотий, як і всі вони, відходив набік і починав пильно оглядати в бінокль обрій, хоч до німців відтіля була добра сотня миль.

— Допомоги чекає,— ущипливо зауважив якось з цього приводу Балакун-Гарріс.

Гарріс іноді й справді бував дотепний, але здебільшого він наганяв на людей тугу своїм ідіотським базіканням про те, що війна, мовляв, триватиме сто років і перекинеться в усі кутки земної кулі, а Британські острови розбомблять так, що на них не залишиться жодного будинка, все зрівняють із землею, і англійцям доведеться евакуюватися десь аж до Південної Африки... Слава богу, що хоч зараз Балакун сидить собі мовчки, куняє. Натщесерце його не можна було витримати. А прокинеться, то, мабуть, одразу почне своєї — як далеко нам ще відступати, і скільки цей відступ триватиме... Ось і піщана трясовина... Дарма, старому Фреді не вперше, він проскочить.

Ревіння мотора перейшло в тонке, пронизливе виття; чути було, як сичить, вилітаючи з-під коліс, пісок. Грузовик смикнувся й зупинився.

— Всі нагору! — загорлав Балакун-Гарріс і, хоч хвилину тому дрімав, перший стрибнув через борт. Більше ніхто з хлопців не промовив ні слова. Кілька солдатів, неначе їх навчали цього в казармі, пішли збирати верблюжу колючку під колеса, інші почали знімати з бортів сталеві доріжки-гусениці, а Фредді тимчасом випустив повітря із задніх шин. За три хвилини вони вже сиділи в кузові в тих самих позах, і машина їхала далі. Балакун заплющив очі. Гаррі Арджент озирнувся назад. Глибокі сліди коліс у трясовині вже затягувало піском. Зім'яті й поламані стебла верблюжої колючки валялися так, наче вітер зірвав їх з кущів і заніс сюди. На їх шляху тепер дедалі частіше зустрічалося каміння, грузовик безнастанно пірнав та підстрибував, і від брязкоту інструментів дзвеніло в голові.

— Ну й доріжка,— сказав Балакун-Гарріс.— Я поскаржуся в муніципалітет. Завіщо ж з мене деруть податки?

Але на його слова ніхто не озвався. Він замовк, поправив на носі окуляри в металевій оправі і повернув своє широке обличчя на захід, дивлячись туди, звідки насувався ворог.

Гаррі Арджент міркував над тим, чи дадуть їм попоїсти чогось гарячого, коли вони виїдуть на прибережне шосе; не погано було б також наповнити фляги водою. Його фляжка була вже майже порожня. Може, в Гарріса є ще невеличкий запас. Коли є, то він поділиться. Що не кажи, а з цього погляду Гарріс — чудовий хлопець.

На сході з'явилася хмарка куряви. Незабаром, підстрибуючи й перевалюючись, до них підкотив легковий броньовик. Круглий

[1] Бухта — канат, укладений кругами поруч і один над одним у формі циліндра.

люк на башті відкрився, і з'явилася голова й плечі офіцера гусарських військ [1]. Ранковий вітерець заворушив його вигорілі вікторіанські вуса.

— Поганяйте, хлопці! — крикнув він, коли Фредді натиснув на гальма.— І передайте своєму начальнику, що цим шляхом сунуть три «Четвірки». Не здумайте виїжджати на шосе. Краще шкварте навпростець аж до самісінького Найтсбріджа. Бувайте!

Голова зникла в башті, немов іграшковий чортик у коробці, люк клацнув, броньовик розвернувся й зник, залишивши по собі хмару куряви й невиразний спогад: здається, одного суботнього травневого вечора в Англії ти вже бачив такого дженджика — він хвацько завертав у червоному спортивному автомобілі на стоянку біля фешенебельного клубу...

Ця зустріч, що поклала край гнітючій невідомості, а також недоладні вуса офіцера та його безтурботний вигляд трохи підбадьорили Гаррі. Їх власний офіцер наздогнав у своєму джипі першу машину. Грузовики плавно розвернулися, неначе караван кораблів на морі.

— Джеронімо! Джеронімо! — гукнув Балакун-Гарріс.

Це був «бойовий поклик» їхнього взводу. Якось у транзитному таборі їм показали рекламний кіноролик, в якому ціла орда червоношкірих індійців кидалася зі скелі в ущелину. «З диким криком «Джеронімо!» вони стрибали в провалля»,— патетично промовив диктор металевим, фальшивим голосом. Відтоді у взводі й повелося зустрічати всілякі зміни в планах начальства — зміни, внаслідок яких дальша їх доля ставала дуже туманною,—вигуками «Джеронімо!». За час африканської кампанії солдатам взводу траплялося уже чимало нагод вигукувати це безглузде слово.

Балакун розкрив свій ранець, витяг черству скоринку хліба і почав жувати її.

— Не було часу поснідати, мушу встигнути на перший ранковий поїзд,— сказав він. Потім поправив окуляри, розгорнув заяложений торішній американський журнал і прочитав: — «Американські офіцери одягаються краще за всіх чоловіків у світі. Тому надсилайте їм на фронт сигари, які відповідатимуть їхньому зовнішньому виглядові — сигари ручної роботи з найароматнішого гаванського тютюну!» Що б це могло означати, хлопці?

Стомлені солдати мовчали, не бажаючи встрявати в дискусію з Балакуном. Ніхто навіть не підвів голови, і тільки Гаррі Арджент неохоче озвався:

— А те, що в наші дні не модно бути офіцером — навіть в американській армії.

— Чи правда, що їхні офіцери одержують стільки ж, скільки наші генерали? — спитав хтось.

— Цілком можливо,— відказав Гаррі.— Ну, та вони хоч це уміють — палити сигари. А наші...

— Ніяк не доберу, що вони мають на увазі під оцим «одягаються краще за всіх чоловіків у світі»,— промовив Балакун.— Конкурси вони там влаштовують, чи що? А то, може, обирають переможців так само, як «міс Європу»? Перед війною в газетах писали, що герцог Віндзорський вмінням одягатися посідає перше місце, а Уільям Пауел — друге. Але звідки газетярі це знали? Адже міг десь бути який-небудь піжон, котрий одягався ще краще і про якого вони ніколи й не чули. Інша річ, якби вони влаштовували паради чи загальні збори...

Солдати слухали, поглядаючи один на одного — мовляв, завівся Балакун. Він любив сперечатися про речі, які вже за самою природою своєю не могли бути предметами для дискусії і які просто неможливо було сприймати всерйоз. Якось він цілий тиждень пережовував питання, чому в англійських поїздах немає вагонів другого класу, а є тільки клас перший і третій. Він і досі б торочив про це, та хлопцям набридло, і однієї ночі, домовившись між собою, вони по черзі, через кожні дві години почали будити Балакуна, питаючи:

— Пробачте, сер, чи це купе другого класу?

Зупинилися лише опівдні. Машини поставили на відстані ста ярдів одна від одної, на випадок нальоту пікірувальників. Офіцер, як завжди, не віддав чіткого наказу, і солдати не знали, рити їм щілини, чи ждати. Червневе сонце, ставши в зеніті, розпекло металеві частини грузовиків так, що до них не можна було доторкнутися. Шоколадний пісок пустелі набігав хвильками й розсипався у хиткому мареві. Неподалік чорнів кістяк обгорілої тритонки; гарячий вітерець намів до її борту горб піску і дрібного пилу. З-за обрію долинав приглушений гуркіт канонади. Командир взводу сів у джип і, знявши хмару куряви, рушив за свіжими відомостями й новими наказами. Тоді солдати заходилися споруджувати намети з ковдр і сорочок, лаштуючись снідати. Коли б зараз на бриючому польоті налетіли німецькі штурмовики, мало хто з хлопців залишився б живий, але вони не думали про таку можливість. М'ясна тушонка тяглася з банок, як розварений ревінь; спека розплавила жир і драглі, перетворивши їх на масну юшку, що стікала з сухих галет на пісок. Солдати збовтували воду у флягах, але випити більше ковтка-двох ніхто не наважувався. Хтозна, коли знов можна буде

[1] В Англії і досі мотомеханізовані війська називають «гусарськими» або «кавалерійськими».

наповнити фляги. Звідкілясь налетіла чорна мушина зграя. Шукаючи вологи, мухи впиналися в руки, обличчя, а коли їх відганяли, з жалібним дзижчанням злітали на кілька дюймів угору і знову сідали на те саме місце.

— Не інакше, як їх схрестили з бульдогами,— сказав Гаррі Арджент.

Балакун-Гарріс відклав свій журнал і задрімав. Безперестанний вітер пустелі все гнав пісок, і піщинки сипалися на глянсуватий папір з безперервним шурхотом — звуком таким звичним і таким остогидлим. На спинах солдатів проступали білі плями солі — піт висихав, не встигши промочити як слід гімнастьорки. Робити було нічого — лишалося тільки чекати, роздумуючи про відступ і пов'язану з ним непевність становища. І десь за межами свідомості, змішуючись із солоним смаком тушонки й мрією про пристойний обід, жеврів страх.

Тіні від грузовиків довшали, лягали широкими чорними плямами на розпечений пісок. Солдати зайнялися своїми справами: хто писав листа додому, хто сушив і провітрював ковдри, інші обговорювали масштаби, тривалість і можливі наслідки відступу.

Командир взводу повернувся за годину, провів із сержантами коротку нараду, потім вивів свій джип в голову колони, і машини перевальцем рушили далі. Виїхавши на положистий пагорб, солдати раптом побачили, що йдеться не про якийсь там незначний відступ: те, що відкрилося їх очам, було схоже на справжню катастрофу. Скільки сягало око, пустеля була запруджена всіма видами транспорту, що єдиним потоком котився на схід. Здіймаючи стовпи куряви, нескінченні колони вицвілих грузовиків сунули пустелею — де по шість у ряд, де в одну лінію, шикуючись і змінюючи стрій, як зграя дельфінів, а між ними сновигали туди й сюди джипи й розвідувальні автомобілі, кидалися до відсталих, кружляли навколо них, немов мушва навколо ласих шматочків. І поки солдати спостерігали цю картину, до них здалека долинуло виття пікірувальників і раптом вгору шугнули величезні піщані знаки оклику, які майже одразу розсипалися на коричневі хмари, а під хмарами спалахнув яскравий вогонь і заструменів чорний дим — це горіли бензин і гума. Було ясно, що відступали всі прифронтові служби армії. Солдати в грузовику переглядалися. Гаррі Арджент знизав плечима й вказав пальцем на свій живіт, мовляв, тепер нас не скоро нагодують. Їхні машини влилися в загальну колону відступу. Гаррі перехилився через борт до кабіни й крикнув:

— Чи не сказав він, часом, як далеко ще нам драпати?

Капрал, що сидів поруч з водієм, похитав головою. Гаррі знов умостився на своєму місці й у відповідь на запитливі погляди хлопців гукнув:

— Джеронімо!

— Джеронімо! Джеронімо! — підхопили солдати.

Машини виїхали на твердіший пісок, виття моторів і брязкіт у кузові трохи стихли, можна було розмовляти. Балакун помахав рукою на захід і заспівав: «Який в мене настрій чудовий, збуваються мрії мої!»...

Вже майже зовсім смеркло, коли вони під'їхали до прибережного шосе, вздовж якого тяглися телефонні стовпи й валялися порожні бочки. Вітер не вщухав, і з кожним поривом пісок перелітав через шосе, як удома, в Англії, взимку перелітає сніг через дорогу, не обсаджену живоплотом.

Тут, на короткому привалі, вони попоїли і запаслися водою із стрічної автоцистерни. Хтось приніс чутку про те, що армія зупиниться біля Найтсбріджа і незабаром перейде в контрнаступ. А поки що відступ тривав — повз них котилися санітарні машини, джипи, гусеничні транспортери і навіть цілий прифронтовий аеродром, навантажений на грузовики.

Протягом тієї ночі взвод працював, не покладаючи рук: демонтував засоби зв'язку на покинутих командних пунктах та артилерійських позиціях. Спорядження звозили до одного місця край шосе, а там вантажили на всі порожні машини, що проходили мимо. Схожий на клерка старший сержант в окулярах з роговою оправою занотовував у реєстрі всі ці котушки з дротом, коробки з ізоляторами, польові телефони і вказував, як їх складати. І весь час, поки світив срібний місяць, гриміли вибухи—бомбардувальники користалися з нагоди. Тепер кожна нова машина привозила свіжі чутки. На світанні Балакун-Гарріс переказав те, що розповіли йому якісь танкісти: Роммель обійшов армію з флангу і тепер суне просто на Суец. На цей час солдати взводу працювали вже на «другому диханні» — вони дійшли до стану, в якому втома перетворюється на люту, нервову енергію, у думках з'являється якась дзвінка легкість, а чиясь незначна помилка спричиняється до запеклої сварки. Здорові двадцятирічні хлопці в таком стані можуть бути на ногах по чотири й більше доби, якщо тільки час од часу вони можуть з чверть години перепочити. А солдати — завжди молоді.

Роботи по демонтуванню тривали ще тринадцять годин. У клерка із значком старшого сержанта на рукаві неголені щоки западали все більше. Акуратні штабелі спорядження розросталися, з котушок утворилася стіна в десять футів заввишки, яка навіть захищала від піску й пилу. Три грузо-

вики з сусіднього взводу були відряджені на евакуацію іншої ділянки і більше не повернулися. На шосе солдатам передавали нові й нові чутки. Казали, що Тобрук здали, що половина танків Восьмої армії наскочила на не позначене на картах мінне поле, що Роммель захопив у полон весь штаб армії...

На одному з штабелів, що стояв край дороги, Балакун-Гарріс крейдою написав: «Місце розваги багатих нероб» і намалював стрілку, яка вказувала на працюючих солдатів.

Склад спорядження дедалі зростав, перетворюючись в очах солдатів на якийсь символічний оплот безпеки й здорового глузду в навколишньому хаосі. Проходи між горами ящиків стали звичними, як фабричні коридори. Солдатам здавалося, що вони вже багато років працюють над спорудженням цього складу дротів, котушок, ізоляторів, ящиків з телефонами. Штабель, з якого вони починали, був тепер для них знайомою, але благенькою спорудою — такий вигляд має старий флігель, поруч якого виріс великий будинок. Все тут було підраховано, перевірено, пронумеровано.

Другого дня надвечір, вже майже вкрай знесилені, вони привезли сюди на машинах телефонні стовпи полегшеного типу і акуратно склали їх у призначеному місці. Неподалік старший сержант розмовляв про щось з їх офіцером.

— Якщо вони примусять нас зробити ще одну ходку, я раджу заблудитися й лягти де-небудь поспати,— сказав капрал Гаррі й Балакуну.

Ті кивнули головою на знак згоди.

Але за мить вони з полегшенням побачили, що офіцер махає рукою, вказуючи на прибережне шосе. Вибираючись на шлях курним лабіринтом проходів між штабелями, солдати відчували якийсь невиразний смуток — таке почуття проймає людину, яка назавжди залишає ненависне їй місце тяжкої праці. Ті, що сиділи в останньому грузовику, бачили, як згорблений старший сержант ходить від одного штабеля до другого, плескаючи на них бензин з двогалонної каністри, що яскраво виблискувала в останніх променях сонця. Потім сержант зупинився й запалив вогонь під найбільшим стосом. За півхвилини весь склад палав, як смолоскип, ревіння вогню заглушало вже зовсім близьку канонаду.

— Затямте, хлопці, про це — ні мур-мур,— сказав Балакун.— Бо як викажете, то йому не заплатять по страховці.

Ніхто не відповів. Прихилившись до хиткиx бортів грузовика, солдати вже міцно спали.

На світанку взвод під'їхав до передових позицій найтсбріджського укріпленого району. Бородатий французький офіцер з Bataillon du Pacifique[1] почав розмову з їхнім начальником. Француз збуджено жестикулював, руки його були вкриті засохлими виразками, які називали тут «пустельними болячками». Кілька французьких піхотинців наблизилося до грузовика. Плутаючи англійські й арабські слова, вони міняли сигарети на м'ясну тушонку, переказували свіжі новини. З усіх чуток одна не підлягала сумніву: Ель-Адем усе ще тримався, і скидалося на те, що укріплений район Найтсбрідж ніхто поки що не збирався евакуювати.

Протягом кількох наступних днів взвод був зайнятий тим, що намагався забезпечити безперебійний зв'язок між розкиданими далеко один від одного командними пунктами. Танкісти ж, вважаючи польові телефонні кабелі за дорожні віхи, різали їх гусеницями танків на акуратні восьмидюймові відрізки. Вибухи снарядів здіймали в повітря і шматували павутиння дротів навколо командних пунктів. Зв'язківці виповзали шукати місце обриву, лагодили лінію, а потім, перевіряючи її, чули передсмертне хрипіння з одного кінця й наказ повзти до іншої лінії — з другого. Розповідали, що один солдат, ліквідувавши обрив, підключився для перевірки до лінії і у відповідь на свій виклик почув німецьку мову. На головному контрольному пункті не встигали креслити схеми розташування оборонних позицій і телефонного зв'язку між ними — дані застарівали ще до того, як потрапляли на карту. Гарматний обстріл дедалі посилювався, і інтервали між нальотами зменшувались. На коричневих, ніби коростявих од пилу й поту обличчях солдатів, очі блищали від надмірної втоми, пересохлі губи тріскалися, несподівано набираючи яскраво-червоного кольору. Жодна людина, нижча чином за генерала, не мала ані найменшого уявлення про те, що робиться навколо. Кожні кілька годин надходило повідомлення про падіння ще одного рубежу оборони. Ширилися чутки про те, що Третю індійську моторизовану бригаду вщент розгромили німецькі танкові частини на південь од Бір-Хакейма.

На третій день на сигнальний вузол прийшов бородатий французький офіцер з дванадцятьма широконосими мавританцями; за шкіряними поясами в них стирчали монтерські кліщі. Цей загін залишався тут, а взвод зв'язківців мав відступати далі. Солдати розмістилися на двох уцілілих машинах. Треба було поспішати: пікірувальники налітали щогодини. Вони бомбили з піке, і пустеля клекотіла й гула, як це було, ма-

[1] Тихоокеанський батальйон (*франц.*)

буть, за часів першого охолодження Землі. Міднолиці солдати з кліщами стояли мовчки й навіть не дивилися у бік зв'язківців, але чорнобородий офіцер на прощання виструнчився і, по-театральному відсалютувавши, гукнув:

— Au revoir, a bientôt, j'espère! [1]

— Дивіться ж, поливайте квіточки, поки ми не повернемося! — крикнув у відповідь Балакун-Гарріс, але вибух бомби й стукіт каміння об борти грузовика заглушили його слова.

Протягом трьох годин — поки зовсім не стемніло — вони тряслися пустелею, потім трохи перепочили, а коли зійшов місяць, знову рушили в дорогу.

Ще чотири дні тривав відступ, і чотири дні люди мучилися від спраги й жадібно ловили чутки. Іноді, коли сутеніло, зв'язківці зупинялися на короткий привал і слухали маленький радіоприймач, поцуплений з одного будинку в Дерні. Його підключали на живу нитку до батарей мотору, залишаючи все так, щоб у разі несподіваного відступу мотор можна було відразу завести. Червоне сонце сідало за обрій, і довгі чорні тіні лягали на зриту воронками землю. Кожний камінчик пустелі перетворювався на маленький місяць, що одним круглим червоним боком був повернений до призахідного сонця, а другим відкидав на теплий пісок м'яку конічну тінь. І над цим фантастичним ландшафтом линув голос Віри Лінн, яка співала «Ваша назавжди», потім лунала бадьора скоромовка каїрського диктора, котрий обіцяв близькі перемоги й читав фронтові зведення про бої, в яких взвод брав участь п'ять днів тому. Радіо сповіщало, що прем'єр-міністр перебуває у Вашінгтоні, що Тобрук залишений, а далі коментувало заяву німецького верховного командування про те, що всі французькі полонені, взяті під Бір-Хакеймом, не можуть вважатися військовослужбовцями і тому будуть страчені.

Одного гарячого полудня взвод з'їхав з прибережного шляху й перетнув хвилястий, порослий колючим чагарником район пустелі, на півдні якого бовваніла височина Тель-ель-Ейза — гора Ісуса. Метою їх маршу була кінцева станція одноколійної залізничної вітки від Матру. Станційний семафор стирчав над пустелею, як одноруке опудало, а маленькі будівлі з дерева й цементу піднімалися над піском, неначе рубки підводних човнів.

Кілька артилеристів-австралійців спали в глибоких щілинах біля гармат. Коли грузовики завернули й заторохтіли по переїзду, зв'язківці побачили назву станції.

— «Ель-Аламейн»,— прочитав Гаррі Арджент.— Ніколи не чув про неї.

Увесь той день вони прямували на південь, вибираючи місце для прокладення нової телефонної лінії. І надвечір добулися до краю світу.

Вже довгий час грузовики котили по маленьких, піддатливих купках жовтої ріні. Проте колеса залишали по собі чорні сліди. Кожний круглий камінець був жовтим зверху та чорним знизу, тут вигоряло навіть каміння. Камінці лежали нерухомо мільйони років і пролежали б так ще мільйони, коли б війна не занесла сюди важкі автомобільні скати фірми «Данлоп». Де-не-де серед ріні жовтіли стовбури окам'янілих дерев. Тут колись буяв ліс.

— Скам'янів. Точнісінько, як моє серце,— прокоментував Балакун-Гарріс.

І раптом перед ними відкрився новий величний краєвид. Машини зупинилися, солдати скочили на землю і, розкидаючи черевиками дивні чорно-жовті камінці, рушили вперед. Шарудіння ріні здавалося незвичним звуком після того, як затихли мотори, і все ж цей звук нагадував щось надзвичайно близьке, рідне. Балакун-Гарріс перший зрозумів, у чому річ.

— Сьогодні на вечерю креветки! — крикнув він.— Хутчіш до пансіону!

У хлопців знову трохи паморочилися голови од голоду й виснаги. Тепер їм здавалося, наче вони не солдати, а дослідники, що заблудили в якійсь дивній ворожій країні, або перші люди на Місяці. І все ж інстинкт війни підказував їм, що в будь-яку мить по них може відкрити вогонь схований десь ворожий кулемет, або звідкілясь може вискочити танк,— вискочити й помчати по колу, весь час повертаючи до них кулеметний ствол, немов якась гігантська іграшка, прикріплена мотузком до центра кругу — і тоді все на світі залежатиме від того, захочеться чи не захочеться командирові танка брати полонених. На жаль, це запаморочення, ця легкість у думках не мала нічого спільного зі сп'янінням. Речі втрачали свою реальність, але водночас все довкола починало здаватись холоднішим, жорстокішим, байдужим. В такі хвилини війна уявлялася величезною й страхітливою катастрофою в природі, подією з науково-фантастичного оповідання, в якому весь світ перетворюється на пустелю й марсіяни блукають по дну висохлих морів, вбиваючи всіх стрічних людей. У цьому світі людина може вмирати, і ніхто ніде не почує її зойків.

Часто Балакуну-Гаррісу вдавалося відвертати товаришів од подібних думок завжди

[1] До побачення і, сподіваюся, до скорого! *(франц.)*

одним і тим самим жартом, і за це солдати терпіли його, а дехто навіть любив.

— Поспішайте! — гукнув він знову.— Бо місіс Робінсон гніватиметься!

І тепер рипіння ріні під черевиками вже не звучало, як тріск кісток на мертвій планеті. Залунали голоси, солдати більш-менш жваво включилися в гру і тепер йшли вперед, удаючи, ніби повертаються всіяним рінню пляжем до приморського англійського пансіону. Але краєвид, що за хвилину розкрився перед їх очима, змусив усіх замовкнути.

Хоч події на фронті свідчили, здавалося б, про протилежне, англійське командування все ж сподівалося зупинити німецький наступ. Сині води й білі піски Середземномор'я утворювали постійний правий фланг англійських військ, але на всьому своєму тисячомильному просторі пустеля тільки тут забезпечувала природний захист для лівого флангу. Це була Каттара — вкрита валунами та сипучим піском величезна западина з непрохідними дюнами, яку відгороджувало від світу пасмо стрімких скель.

Солдати зупинилися над урвищем, вдивляючись з висоти вісімдесяти футів у цей мертвий, жовто-червоний, немов пухом укритий простір. Вони все ще стояли занімілі, приголомшені, коли вибухнув перший снаряд. Їх помітили спостерігачі схованої десь італійської батареї. Вибух зняв фонтан каміння, і гострі уламки посипалися з неба, перевертаючись на льоту, заступаючи сонце,— небезпечніші за силу, що підняла їх догори.

Водії одразу завели мотори. Ще два снаряди вибухнули зовсім недалеко. Балакун і Гаррі Арджент скочили у кузов найближчої тритонки, машини рвонули й, завиваючи, неначе швидкісні ліфти, вилетіли із зони обстрілу. Італійці припинили вогонь, і пустелю знову огорнула тиша.

Хлопці й гадки не мали, що цей інцидент означав перелом у їхній воєнній долі, принаймні, в долі тих, хто дожив до капітуляції німців. Того дня припинила своє існування стара пустельна тактика швидких рейдів і грандіозних відступів. За короткий час на каттарському фланзі з'явилися укріплення, і система комунікацій вздовж усієї, короткої тепер, лінії фронту ставала приблизно такою, якою уявляли її зв'язківці перед відправкою на передову.

Минали тижні тяжкої праці — вдвоє тяжчої через те, що солдатів ні на годину не залишала спрага. В тилових районах виблискували нові мідні дроти телефонних ліній. Вигорілі на сонці намети командних пунктів не відрізнялися кольором від довколишнього піску. Вони пересувалися вперед і назад, тягнучи за собою переплутані польові кабелі і телефонні дроти. Величезне дротяне павутиння весь час змінювало свій візерунок, часто-густо обривалося, стаючи безпорадним, наче відрубані, але ще живі щупальці восьминога. Коли командний пункт змінював місце розташування, взводові іноді доводилося прокладати нові лінії вдень, змотувати їх вночі, а наступного ранку прокладати знову. Більшість солдатів поділяла поширену серед рядових думку про те, що всі штабні офіцери — божевільні. Балакун-Гарріс щодо цього мав свою теорію — і, як виняток, оптимістичну. Він вважав, що союзники виграють війну завдяки тому, що в їх військах усі важливі рішення ухвалюють, кінець кінцем, сержанти й капрали, тоді як у німців солдати більш дисципліновані, вірять у те, що їх офіцери — представники самого божественного фюрера, і тому, на відміну од англійців та американців, слухаються начальства — «а це неодмінно заведе їх у халепу». Про росіян тоді ніхто не згадував, бо вісті з далекого фронту сюди просто не доходили. Коли ж траплялася рідка нагода послухати по радіо зведення з російського фронту, то вони складалися з переліку назв населених пунктів, про які ніхто ніколи раніше не чув. Втім, поступово одна назва почала повторюватися частіше за інші. Коли Тобрук впав, говорили, що це російське місто впаде слідом за ним. Але воно стояло. А тепер, коли фронт знову стабілізувався і почала надходити пошта з Англії, не було вже жодного солдата на всьому фронту — від розпечених сонцем щілин бойової охорони на передовій і до прохолодних наметів прибережних польових госпіталів у тилу — котрий не чув би про Сталінград.

Поповзли чутки про новий німецький наступ. Взвод стояв тоді за милю від залізничної колії, недалеко від великого військового складу в Ель-Даба.

Гаррі Арджент і Балакун-Гарріс поралися коло грузовика, знайденого взводом у пустелі під час прокладання телефонної лінії. Машину, яка була наполовину занесена піском, витягли й привезли на базу на буксирі. Тепер на грузовику вже можна було їздити, але мотор його частенько замовкав, і тільки Гаррі з Балакуном могли полагодити його.

Два дні вони тягали машину за собою на буксирі. Офіцер удавав, ніби не помічає її. З одного боку, він був би радий мати у взводі ще один грузовик і навіть сподівався одержати за нього подяку чи нагороду, коли їх відведуть у тил на відпочинок, але з другого — не знав напевно, чи можна полагодити мотор, боявся виявити перед солдатами свою технічну безпорадність. Водночас його мучила думка про те, що своєю нерішучістю він підриває командирський авторитет. Отже, їх офіцер у мініатюрі де-

монстрував усі сумніви й вагання самого верховного командування і тому зовні не виявляв ніякого інтересу до маленької групки підлеглих, що кожної вільної хвилини ремонтували старий «шевроле» з облупленим французьким триколірним прапором і лотарінгським хрестом на погнутих дверцятах.

Гаррі Арджeнту і Балакуну допомагали монтери та їхній капрал. Солдати зрозуміли майбутнє призначення машини ще тоді, коли тільки тягли її на буксирі. Згідно з мовчазною конвенцією, що набрала чинності за тридцять шість годин, машина, яку вони врятували з власної ініціативи і тепер лагодили, не маючи на це наказу начальства, належала тільки їм, і отже її можна було використати для перевезення особистого майна: шматків брезенту для саморобних наметів, сплетених з дроту гамаків, таємних запасів води в сталевих коробках з написом «Польовий телефон Мк IV» тощо.

В світі, охопленому руйнуванням, тільки справжні майстрі вміли знаходити забуття в натхненній праці. Попри всі його небезпеки й несподівані тривоги, воєнний побут у пустелі був дуже простий. Однією з властивостей його було те, що розклад життя солдатів визначався за положенням сонця й місяця, як у найпримітивніших дикунів. Після того як сонце сідало за обрій і благословенна темрява швидко й беззвучно поглинала пустелю, не можна було запалювати навіть сигарети. За традицією всі роботи припинялися й стрілянина поступово вщухала за годину до смеркання. Люди з Англії, континентальної Європи, Америки й Нової Зеландії сідали навпочіпки або, мов ящірки, простягалися на землі навколо похідних казанків. Іноді навіть гармати замовкали на цілих півгодини, і тоді в тиші чути було, як шелестить гнаний вітром пісок. В той час, як інші солдати сиділи, стиха розмовляючи між собою, Гаррі Арджeнт і Балакун нашвидку ковтали їжу й бігли до грузовика. Помалу навколо них збирався увесь взвод. Дехто давав їм поради, а дехто й кепкував з них. Всі сходилися на тому, що, навіть коли їм пощастить відремонтувати автомобіль, він все одно буде ні до чого не придатний, бо без тяги на чотири колеса сідатиме у пісок; у цьому, мабуть, переконалися і його попередні власники під час великого відступу.

— Таке г... видають тільки жабоїдам [1],— сказав хтось.

І справді, спорядження, що його одержували союзницькі війська, цілком відповідало економічному й воєнному станові даної країни. Загалом англійський рядовий почував себе бідним родичем серед краще забезпечених харчами, одягом і спорядженням австралійців та новозеландців, але міг вважати себе щасливчиком у порівнянні з солдатами Вільної Франції чи Польської бригади.

— У нас вона поїде! — буркнув у відповідь з-під машини Балакун-Гарріс.

І ось тепер грузовик справді їздив і вже зробив навіть один рейс до Александрії — відвіз туди рапорт офіцера й повернувся з кількома десятками наповнених водою каністр, з номерами газети «Іджипшн мейл», в якій регулярно друкувався досить-таки цинічний гуморист Нет Габбінс, з сигаретами й пляшками палестінського пива, що відгонило цибулею й мало етикетку з зображенням апельсинового гаю та написом: «Зберігати в прохолодному, темному місці».

— А також ніколи не виливати з пляшки,— додав Балакун.

Бомбардування почалося майже одразу, як стемніло, і тривало всю ніч. Із своїх щілин взвод бачив, як зайнявся й спалахнув склад, як бомба влучила в залізничне полотно. Величезна золота заграва осяяла небо, на фоні її пролетіли три вагонних колеса і одне з них раптом на льоту розсипалося на чорні скалки, немов тарілка, в яку влучила куля стрільця-спортсмена.

Перед світанком бомбардування припинилося, і грім гарматних залпів на південному заході сповістив про початок наступу.

Взвод дістав наказ спробувати врятувати з палаючого складу засоби зв'язку. Розтинаючи хвилі піску, грузовики занурилися в хмару чорного диму, немов міноносці на морі в димову завісу. Незабаром грузовик, на якому їхали Балакун-Гарріс, Гаррі Арджeнт та їх найближчі друзі, заблудився. Водій зупинив машину, і всі почали прислухатися, але шум пожежі й гуркіт багатьох моторів заважав солдатам впізнати звук автомобільних двигунів їхнього взводу.

— Покладися на свій нюх, капрале! — крикнув хтось, і за хвилину вони рушили далі. Зійшло сонце, й спека стала задушливою, чорний дим палаючої гуми й бензину забивав легені. Вони їхали тепер навмання, водій намагався лише вести машину по прямій, наскільки дозволяла вибоїста дорога.

— Джеронімо! — закричав Балакун.

— Джеронімо! Джеронімо! — підхопили інші.

Коли дим, нарешті, розсіявся, вони побачили перед собою... зарості верблюдячих колючок і хвилясту, жовто-коричневу далину пустелі.

Балакун-Гарріс перехилився через борт, і ранкове сонце блиснуло на сталевій оправі його окулярів.

— Візьми трохи праворуч,— сказав він.— Ми заїхали надто далеко на захід. Ще тро-

[1] Глузливе прізвисько французів.

хи, і ми зможемо приєднатися до німецької армії.

Виявилося, що він мав рацію. Невдовзі запах горілої гуми й густі клуби диму підтвердили, що вони знов наближаються до головного приміщення складу. І тут хлопці побачили перекинутий залізничний вагон, біля якого валялося кілька обшитих мішковиною тюків.

— Стривайте! — гукнув Балакун.— Може, тут є чим поживитися.

Водій, не вимикаючи мотора, зупинив машину. Балакун вистрибнув, підбіг до першого тюка, розпоров мішковину й одразу загорлав:

— Хлопці, куриво!

На пісок посипалися пачки американських сигарет. Солдати хутко позіскакували з грузовика.

— Скоріше ховайте, поки не набігли інші шакали чи якийсь клятий офіцер!

— Що не зможемо сховати, збудемо сьогодні ж увечері. По п'ять монет за пачку. Заробимо грошенят, друзі!

Солдати гарячково вичищали тюки, потім, спотикаючись і лаючись, бігли до грузовика і ховали сигарети в усі потаємні місця. Балакун і капрал повикидали з-під сидіння інструменти й напхали туди повно пачок, а потім заходилися ладнати з дощок і дроту схованку в кабіні. Літака солдати помітили тільки тоді, коли він відкрив по них вогонь. Повертаючись до бази після фотографування результатів останнього нальоту, німецький льотчик-винищувач вирішив обстріляти жменьку людей, що, як йому здалося, ремонтували залізничний вагон. Грузовик був найкращою мішенню, і солдати, добре знаючи це, сипнули врозтіч, а потім попадали в м'який пісок і завмерли, слухаючи, як свистять кулі.

Пролунав глухий вибух, потім загуло — це спалахнув у машині бак з пальним, і на цьому наліт скінчився. Винищувач був уже десь не менш як за милю і тепер прямував до німецьких позицій, а солдати стояли й дивилися йому вслід, струшуючи пісок з сорочок. Грузовик палав, але залізничний вагон і те, що в ньому було, залишилися неушкодженими. Тхнуло паленою мішковиною, чорний дим підіймався над машиною важкими клубами й виснув у гарячому повітрі.

— В Балакуна влучило!

Усі з'юрмилися над ним, а капрал удвох з Гаррі Арджентом перевернули простерте тіло догори обличчям. Кілька куль прошили Балакуна, коли він лежав долілиць на піску, і тепер голова його безсило звисла, а окуляри в сталевій оправі з'їхали набік, блиснувши на сонці. Від грузовика потягло паленою гумою. Землисто-сіре обличчя Балакуна із смужкою крові в кутку рота м'яко ткнулося в пісок.

— Готовий...

Коли грузовик згорів, солдати відстебнули од борта металеву лопату й почали копати могилу. Всі їхні ковдри згоріли в кузові, й чекати, доки сюди надійдуть хлопці із взводу, вони не могли. Тим, хто не копав, і так уже доводилося весь час відганяти зграї чорних мух од шиї й ніг Балакуна. На глибині п'яти футів лопата стукнулася об камінь, і вони вирішили на цьому зупинитись. Балакуна навіть не було в що загорнути. Капрал повиймав з його кишень всі папери, розрахункову книжку й три фотокартки; на одній з них незнайомий їм, чудний Балакун у цивільному одязі стояв з якимсь старим у садку. Ніхто не знав, знімають у таких випадках окуляри, чи ні, і зрештою вирішили залишити. Засипати тіло почали від ніг, а коли дійшли до грудей, то, не дивлячись униз, швидко закидали решту піском. Оскільки все їхнє майно згоріло разом з машиною, зробити хрест було нелегкою справою. Нарешті солдати збили його з уламків вагона, прикріпили особовий знак Балакуна і, насипавши могильний горбок, пішли назад уздовж залізничної колії.

Їм вдалося досить швидко знайти вузол зв'язку, і ввечері за ними приїхав на відремонтованому «шевроле» хлопець з їхнього взводу. Солдати розповіли йому про свою знахідку, під захистом темряви вони повернулися до могили Балакуна й набрали цілий ящик сигарет. Наступного дня, порозкривавши пачки, хлопці побачили, що всі сигарети в них зіпсовані — видно, побували у воді — і тепер страшенно дерли в горлі. Якийсь оптиміст сказав, що їх можна було б обміняти на яйця, але ніхто не підхопив цієї ідеї: яєшня не варта була риску опинитися перед воєнно-польовим судом по обвинуваченню в розкраданні військового майна. Наступного ранку, виїхавши на перевірку телефонної лінії, хлопці завернули в пустелю і викинули ящик за кілька сотень ярдів од найближчого стовпа.

Капрал доповів офіцеру про загибель Балакуна і втрату автомобіля.

— Що ж, добре, що у нас є «шевроле»,— сказав офіцер.

ВІЗИТ ДО ЗУБНОГО ЛІКАРЯ

Хафіз вийшов із своєї кімнати, що містилася на четвертому поверсі багатоквартирного глинобитного будинку біля Молочних

Воріт, і попрямував на засідання каїрського осередку. Вранці, в шумному й курному депо станції Саїда-Зейнаб до нього підбіг один з товаришів і передав клаптик паперу з адресою. Хафіз мусив прибути на місце точно в зазначений час, а швидко знайти, нікого не розпитуючи, незнайомий будинок в європейській частині Каїра — річ нелегка. В усіх столицях світу квартали широких авеню, де містяться контори, банки та шикарні готелі, утворюють окремий район, куди більшість жителів міста наважується ходити лише в тому разі, коли вони там працюють чи шукають роботи. Сильні ж світу сього, як відомо, їздять у ці квартали лише розважатися. Райони, що належать страховим компаніям та власникам кінотеатрів, у таких східних столицях, як Каїр, є своєрідними острівцями серед океану смердючого убозства,— два протилежні світи, хоч і не дві нації.

Через це в Каїрі перед підпільниками постають деякі додаткові специфічні труднощі. Йдучи до центру міста, робітник неодмінно мусить заздалегідь приготувати відповідь на запитання, чого він тут вештається. Всіх звідників та кишенькових злодіїв поліція знає добре і не чіпає, бо одержує свою частку з їхнього бізнесу. А от проста людина в національному вбранні завжди ризикує потрапити до поліції, бо самої появи араба на головній вулиці його рідного міста досить, щоб викликати підозру властей.

Звісно, краще було б, якби Хафіз тримав під пахвою валізку з інструментами, цеберку й ганчір'я, чи натягнув на себе щось схоже на ліврею, аби скидатися на швейцара, що кудись біжить за дорученням хазяїна. Слід сказати, що, виходячи в центр міста, понад сімдесят процентів корінних каїрців почувають себе так, немов той волоцюга, котрий походжає Вест-Ендом [1], щомиті ризикуючи потрапити до в'язниці з обвинуваченням у «навмисному вештанні без діла».

Хафіз, головним чином, покладався на стомлений вираз свого обличчя. До того ж він робив вигляд, ніби йде в справі, причому не дуже поспішає. Дорогою він обмірковував питання, які треба буде з'ясувати на засіданні.

Ще задовго до війни зазнала поразки спроба створити об'єднану професійну спілку залізничників і трамвайників. Дехто з ініціаторів навіть опинився у в'язниці, де сидів і досі, інші ж просто кудись зникли.

Хафіз пригадав, що тоді він був зовсім «темний» і, слухаючи в депо розмови старших товаришів, завжди знизував плечима. Навіщо оті сварки та суперечки? Це ж аллах зробив одних ефенді та пашами [2], а інших — бідняками. Хто походжає асфальтованими тротуарами, чиї ноги ступають по м'яких килимах ресторанів та фойє кінотеатрів,— ті взуті в черевики. Ті ж, хто брукує вулиці та перестрибує через гарячий попіл на подвір'ї депо,— ходять босі. Якби на те воля аллаха, все було б інакше. Але поки що життя іде своїм ходом!

Далі Хафіз пригадав, як років із чотири тому він уперше запитав себе, чому аллах дозволяє невірним англійцям панувати в країні правовірних. Потім, в обід, сидячи навпочіпки біля бляшанки, що стояла на витягнутому з паровозної топки розжареному вугіллі і в якій кипіла засипана борошном вода, Хафіз звернувся з цим запитанням до своїх товаришів. Одні мовчки знизали плечима, інші відвели погляд убік, і лише один чи двоє, скипівши, почали лаяти англійців, які ввели в Єгипет свої війська й порядкують у чужій країні, вдаючи з себе друзів.

Хафіз усміхнувся, згадавши, які обережні були з ним спершу члени підпільної групи ремонтних майстерень. Спочатку його наштовхували на дальші запитання й чекали, щоб він запропонував якийсь фантастичний план саботажу або зацікавився книжками, де усе пояснюється. Лише через кілька тижнів підпільники почали відповідати на деякі його запитання. Потім один з них потоваришував з Хафізом і дещо йому розтлумачив. Інші товариші поступово зникли з поля зору, і Хафіз не встиг їх запам'ятати. Навіть зараз він точно не знає, хто із залізничників член підпільної групи, а хто ні. Згодом Хафізу доручили представляти організацію на зборах каїрського осередку.

Спочатку ці засідання відбувалися серед піщаних дюн на околиці міста, де починалася пустеля, потім — на березі Нілу в халупі феллаха, що ховалася в густому маїсі неподалік од передмістя Мааді. Іноді траплялося й так, що, йдучи по зазначеній адресі, Хафіз десь на вулиці зустрічав товариша, якого він бачив на зборах минулого разу і який чекав на нього, і вони разом прямували зовсім у протилежний бік.

На сьогоднішніх зборах Хафіз повинен з'ясувати, скільки правди в чутках про стосунки короля Фарука з англійцями, а також дістати допомогу в складанні листівок про створення профспілки залізничників і трамвайників.

Хафіз наблизився до центру міста. Тепер треба бути на сторожі. Район вузьких провулочків залишився позаду. Тут, рухаючись вздовж бульвару по двоє в ряд, дзеленчали трамваї. Квартали високих будинків, де містилися контори та універмаги, утворювали собою немовби величезну довгу скриню, наповнену розпеченим повітрям.

Дзеркальні вікна готелів прикрашало зо-

[1] Аристократичний західний район Лондона.
[2] Ефенді, паша — пан генерал.

лоте мереживо арабського письма, яким, однак, було написано такі аж ніяк не східні назви, як «Париж», «Брюссель», «Відень». На чорному оксамиті вітрин блищали годинники та коштовності.

Поряд з гладкими чоловіками цокотіли підборами стрункі жінки. Стукіт тоненьких подборів звучав в унісон легковажному жіночому сміху. Бари фешенебельних готелів поступово заповнювалися,— настав «час коктейлів». Невидимі кастові, класові та майнові бар'єри охоронялися охайними табличками з суворим написом англійською мовою — «Нижнім чинам вхід заборонений».

Вузькою смужкою тіні, що падала від будинків, походжали люди, які розмовляли французькою мовою; Хафіз та інші «справжні господарі міста» тулилися на протилежному, сонячному боці тротуара, а рядові та сержанти союзницьких військ, немовби дотримуючись правил вуличного руху, вироблених на основі історичних класових та расових забобонів, крокували посередині.

Через кілька кварталів вигляд бульвару дещо змінився,— замість контор та шикарних універмагів з'явилися житлові будинки. Перші поверхи займали маленькі бакалійні крамнички та винарні.

Хафізу треба було пройти ще кілька кварталів. Він заглибився в думки.

Корисно іноді ось так поміркувати, думав Хафіз. Адже років зо три тому, йдучи цими самими вулицями і роздивляючись навкруги, він би не побачив того, що справді заслуговувало на увагу. А ось зараз, почувши на вулиці французьку мову, Хафіз одразу ж згадав, що колись російські аристократи теж віддавали перевагу французькій, майже не вміючи розмовляти рідною мовою. Зустрівши червонопикого сержанта-англійця, Хафіз подумав про ті дивні примхи історії, що звели їх тут, на каїрській вулиці.

Квартали житлових будинків уже більше не пригнічували Хафіза. Так колись тремтів середньовічний кріпак, стоячи під ворітьми головної вежі замка свого розбишаки-сюзерена. Хафіз тепер думав про те, яким стане колись життя народу, коли він вже не буде знедолений, коли араби не будуть чужинцями на власній землі, а проженуть отих гладких іноземних купців, що виповзають на балкони трохи охолонути й перекинутись слівцем із своїми дружинами. Навіть трамваї, що з брязкотом і скреготом проносилися повз нього, здавалися Хафізу охайними і чепурними: всередині сиділи жінки-кондуктори у спецівках, на обличчі у них не було смердючої чадри. Дивно, як збагачується знанням не лише розум людини, а й спосіб її мислення, думав Хафіз. А може, це те саме? На жаль, зараз нема часу роздумувати.

Міркуючи про майбутнє, про те, які книжки слід прочитати та скільки ще доведеться працювати, перш ніж він дожене своїх товаришів-залізничників, не кажучи вже про членів комітету каїрського осередку, Хафіз завжди відчував страх і невпевненість. А проте, коли б він озирнувся назад і уявив яким він був два роки тому, Хафіз нізащо себе не впізнав би. Зовні нічого не змінилося,— те саме тіло, те саме засмагле коричневе обличчя, подрані бавовняні коричневі штани і босі ноги. Насправді ж це була оновлена людина, чий інтелект почав пробивати шлях до вершин знання. Розглядаючи вперше таємничі древні храми, повз які він раніше сотні разів проходив, навіть не здогадуючись, що там всередині щось є, Хафіз линув думкою на верховини теорії й оглядав звідти неозорий світ у всій його красі, багатстві, змінах і безперестанному русі.

А поки що перед Хафізом виникла майже непереборна перепона,— треба було піднятися на ліфті. Досі йому доводилося натискати кнопку у кабіні ліфта лише раз у житті, та й зробив він це тоді надто незграбно, привернувши загальну увагу пасажирів. Тепер він мусив піднятися на четвертий поверх. Хафіз з'ясував це, подивившись на табличку біля входу. Оскільки прізвища були написані французькою мовою, йому довелося напружити пам'ять, щоб згадати, який вигляд мали літери на забрудненому мастилом та вугіллям папірцю, що його сьогодні вранці передав товариш.

Слід хоч трохи навчитися читати французькою та англійською мовами, думав Хафіз, адже доводиться керувати іншими товаришами. Хоча він і так щасливий, що знає арабське письмо, адже вісімдесят процентів його співвітчизників взагалі не вміють ні читати, ні писати. Тільки тому, що він уміє читати, Хафіза взяли на роботу в депо: зчіплювач товарняка мусить уміти прочитати позначки вантажної контори.

Прізвище зубного лікаря було написане латинськими літерами, а номери позначені цифрами, які на Заході звуться арабськими, але насправді в арабському світі вже давно не вживаються. Для Хафіза вони були такі ж незрозумілі, як і позначки на щиті в диспетчерській кабіні над маневровими коліями.

Раптом Хафіз відчув, що на нього пильно дивиться конс'єрж. В особі останнього поєднувалися риси кадрового вояки з суто цивільними. Раз глянувши на нього, можна було напевне сказати, що цей чолов'яга блискавкою кинеться відчиняти дверцята таксі і, так само не задумуючись, пхне но-

гою дитину, що підійде до дверей просити милостиню.

Конс'єрж сидів у запиленому закутку під мармуровими сходами і, мов той павук, дивився на Хафіза своїми гострими очима. Втім, коли пролунав його голос, Хафіз здивувався, почувши в ньому доброзичливі нотки.

— До зубного лікаря? Непоганий він чоловік, хоч і не правовірний. По вівторках лікує навіть безкоштовно таких, як ти. Бачиш цей зуб?

Конс'єрж роззявив рота і засунув туди свою величезну лапу, яка одразу ж затулила весь рот, так що нічого не можна було побачити.

— Він вилікував його, коли якось угледів, як мені боляче. І не взяв ані шеляга. Хороший чоловік. Скажеш йому, що я тобі допоміг.

— Дякую, дякую,— хутко одказав Хафіз.

Човгаючи по мармуровій підлозі вестибюля, конс'єрж підійшов до ліфта й натиснув потрібну кнопку. Ліфт заскиглив, поволі поповз угору і зупинився. Вийшовши на площадку, Хафіз побачив на одних дверях напис «Дантист». Французьке слово повторювалось у плетиві арабських літер, хоч про години й дні прийому повідомляли лише незрозумілі Хафізу римські цифри.

Прекрасна ідея, вирішив Хафіз, люди приходять, сидять тут по кілька годин, потім приходять знову,— і це все цілком природно. Він натиснув кнопку дзвінка, і двері зразу ж відчинилися.

На порозі стояла Фаїза — дівчина, котру Хафіз вже якось бачив на зборах. Він ще тоді подумав, що вона надто юна, принаймні для того, щоб відвідувати засідання міського осередку партії.

— Молодець. Вчасно прийшов,— промовила вона суворо.

Молоді люди завжди надто турбуються про технічні деталі, подумав Хафіз, і це дуже заважає зрозуміти, наскільки вони щирі. Особливо це стосується дівчат. Хто може присягтися, що дівчина справді прагне боротися за визволення народу, а не просто грає роль? З хлопцями значно легше. Досить зачепити його самолюбство, як зразу ж стає ясно: віддана це людина чи позер, котрий тільки удає з себе чесного хлопця. Коли ж йдеться про сімнадцятирічну дівчину, то що-небудь зрозуміти тут взагалі майже неможливо.

На низенькому столику купкою лежали європейські журнали та надруковані на блискучому папері американські тижневики. Вздовж стін вишикувались стільці з прямими спинками; на одній стіні висів докторський диплом в строгій чорній рамці.

Учасники зборів вже чекали в сусідній кімнаті. Сімох з них Хафіз знав з минулих засідань. Восьму — чудернацьку на вигляд жінку в модній європейській сукні, з довжелезними яскраво-червоними нігтями, які літали, мов жаринки, коли вона, жестикулюючи, розмовляла з товаришами незнайомою Хафізу мовою,— він бачив уперше.

Якось давно Хафіз зауважив у розмові з товаришами: «Коли голодний, напівроздягнений робітник стає революціонером, це зрозуміло. Але чому цей шлях обирають лікар та журналіст, у яких завжди є що їсти? Ось цього второпати я не можу». Тоді члени підпільної групи пояснили йому, що думати так наївно й невірно. Сьогодні він, звісно, вже не поставив би такого дурного запитання. Але навіть і тепер, потрапляючи після свого брудного, смердючого помешкання або деповських майстерень до застеленої килимами квартири, де біля книжкових полиць в шкіряних кріслах сидять люди в європейському одязі, Хафіз завжди дивувався з того, що ці ефенді та їхні дами доводяться йому товаришами. Тим паче, думав він, слід їх поважати. Адже вони ризикують втратити набагато більше, ніж прості робітники, до того ж їм не витримати більше місяця, якщо доведеться працювати разом з іншими в'язнями в кар'єрах або прокладати шлях у пустелі. Не слід так думати, сказав собі Хафіз. У всякому разі не треба думати про кар'єри. Адже всі, хто сидить у цій кімнаті, ризикують втратити не тільки ілюзію свободи, але й життя. А сімейні втрачають іще більше. Сам Хафіз сім'ї не мав і заводити її не збирався.

Якийсь чоловік із стільцем в руках, мабуть, сам дантист, метушився біля Хафіза. Чоловік був високий на зріст, його спітнілі важкі долоні з такою силою натиснули на спинку стільця, що той вдарився ніжками об підлогу й навіть трохи підскочив. Дантист був одягнений у чорні штани та білу шовкову сорочку, яка мало не тріскалася на череві.

Здається, він чогось боїться, подумав Хафіз, а втім, нічого дивного,— це ж його квартира.

— Почнемо,— сказав секретар.— Накресливши картину загального політичного становища, я хочу зупинитись на основних суперечностях, що існують тут, у Єгипті.

Слухаючи промову секретаря, Хафіз почав у думках складати інформацію, яку він мав зробити своїм товаришам-залізничникам. «Він сказав, що головною нашою турботою є...»,—думав Хафіз.

Дехто з присутніх знав принаймні одне з численних імен секретаря, а для Хафіза він був просто «секретарем» та й годі, тобто людиною, якій відомо абсолютно все. Слухаючи секретаря, Хафіз завжди почував, як від місця, де на той час відбувалися збори, до кожної країни світу тягнуться невидимі

нитки. Іноді ці нитки перетворювалися на товсті мотузки, що підтримують кабріолет історії, коли той хилиться з боку на бік, а іноді ставали тоненьким павутинням, що виникає в свідомості людей, які не тільки відчувають найменший подих історії і можуть передбачати її дальші шляхи, але й уміють розповісти про це таким, як Хафіз,— людям, чиї інтереси не сягають далі своєї вулиці або своєї ділянки залізниці.

Попри усе це, іноді Хафізу все ж хотілося, щоб секретар говорив трохи коротше. Ні, не те, щоб він знав менше, а щоб просто розповідав не все, що знає. Однак, коли після чергової доповіді один з товаришів почав критикувати секретаря, Хафіз обурився і навіть назвав критику необачною.

— Основна суперечність полягає у підтримці англійською імперіалістичною буржуазією війни проти німців,— говорив тим часом секретар.— І тому й наша країна, в якій панує хронічний голод, де нечисленний пролетаріат і дуже відстале селянство, країна, яка має давні традиції національно-визвольної боротьби проти англійців, змушена, доки не скінчиться війна, підтримувати англійців проти німців. Усе просто і водночас складно.

Хафіз нахилився вперед, склавши між кістлявими колінами зашкарублі руки трударя, і не зводив з секретаря очей. Секретар глянув униз, на свої власні руки, і на мить замовк. Взагалі він звик під час виступів користуватись нотатками але, готуючись до конспіративних засідань, ніколи нічого не записував. Він поговорив ще хвилин із десять, коли-не-коли позираючи на свої руки й обводячи поглядом обличчя присутніх.

Років секретар мав не менше, ніж Хафіз, але здавався значно молодшим,— ніжна шкіра, тонкі руки, сніжно-біла сорочка й черевики з гумовими підборами, наче він щойно з тенісного корту, робили його майже хлопчиськом. Зовнішній вигляд секретаря дивно контрастував з серйозною манерою говорити.

Нарешті почалося обговорення. Хафіз розповів, що в депо йдуть розмови про короля.

— Справа ось у чому,— сказав секретар.— Англійці розуміють, що коли скінчиться війна, національно-визвольний рух у Єгипті набере такого розмаху, що їм доведеться забиратися геть. Вони також добре знають, що не слід за спиною народу домовлятися з королем Фаруком, бо народ просто скине Фарука, а цього англійці не хочуть. Вони сподіваються, що за їх допомогою «Вафд» [1] прийде до влади, а це, безперечно, якоюсь мірою підніме престиж англійців у народі. Але вже зараз англійці натякають, що підтримуватимуть цю партію в її боротьбі з королем тільки при умові, що «Вафд» пообіцяє підписати після війни деякі угоди щодо Суецу.

Жінка з манікюром зиркнула на секретаря, ніби хотіла про щось запитати. Немов відповідаючи на це німе запитання, той вів далі:

— Ви скажете, а звідки англійці знають, що «Вафд» потім їх не обдурить? Покладатися на чесне слово англійці, звичайно, не можуть, але вони здатні інтригувати водночас і проти короля, і проти «Вафду», і проти своїх союзників. Хоча тут вони забувають, що народ після війни обов'язково прокинеться, а американці прагнутимуть пролізти на Середній Схід. Треба також пам'ятати і про настрої союзників.

— А що союзники? — кинув Хафіз.

На стіні позаду секретаря висів величезний кольоровий малюнок, що зображував кутній зуб з сіткою кровоносних судин та нервами. Ця таблиця, мабуть, демонструється студентам під час лекції, подумав Хафіз, навряд, щоб нею розважали пацієнтів. А чому це лікар весь час крутиться в кріслі й раз у раз облизує губи? За плином думок Хафіз і не помітив, що секретар почав відповідати на його запитання. Важко зосередитися на розмові, що точиться в кімнаті. Раніше ця нездатність зосереджуватися дуже бентежила Хафіза, бо він вважав, що відрізняється цим од інших товаришів. Втім, тепер він уже розумів, що інші теж іноді бувають неуважними.

— ...і вчилися в Сен-Сірі [1] — лунав голос секретаря.— Наші офіцери зовсім не ліберали, бо виховані, як кажуть англійці, в безглуздих традиціях королівського палацу й у важливих справах мають при собі британських «радників». Багато хто з них таємно співчуває італійським фашистам (добре, хоч не німцям), а деякі, безперечно, є італійськими та французькими агентами. Нещодавно вони навіть почали одержувати від американського посольства запрошення на обід. До того ж слід згадати і про, з дозволу сказати, їхню солдатську честь! Відбувається найграндіозніша в історії битва, а вони стріляють із своїх нових пістолетів лише по голубах,— адже король, котрий цілком віддав себе у розпорядження англійців, каже, що з точки зору дипломатії вигідніше де-юре додержуватися нейтралітету, а де-факто залишатись резервом англійців. Принаймні так думають молодші офіцери, а щодо старших...— тут секретар знизав плечима і посміхнувся, блиснувши білими зубами.

— Ці живуть виключно заради грошей та

[1] «Хізб-аль-Вафд» (Партія делегації) — єгипетська політична партія.

[1] Сен-Сір — французька військова академія.

задоволення своїх низьких нахилів, мріючи про тепленьке містечко при дворі на схилі віку. Коли закінчиться війна, може статися, що в армії теж дехто буде невдоволений. Якщо англійці спробують втягнути в свої інтриги проти короля військових, одного чудового дня раптом зрушаться з місця такі сили, які потім нізащо не зупинити. Проте це мої власні міркування. Цілком можливо, що я хибно оцінюю становище в армії. Втім, зараз не час говорити про це, бо найважливішою подією тижня є спроба англійців скинути нинішній уряд. Коли король став їм на перешкоді, англійці, оточивши палац танками, роззброїли так звану «королівську гвардію». Цієї образи армія їм не подарує. А преса про ці події поки що нічого не повідомляє. Такі речі можна робити лише під час війни.

Аналіз цей та пророцтво ні до чого, подумав Хафіз, адже жоден з наших товаришів не служить в армії, отже яке нам до цього діло? Щойно Хафіз розтулив рота, щоб запитати, секретаря перебила незнайома Хафізу жінка, заговоривши арабською мовою з помітним італійським акцентом.

— Але вся турецька преса галасуватиме про це, і тоді нелегко буде пояснити, чому ми досі мовчали. Це — так, між іншим, а головне — не слід марнувати часу, обговорюючи інтриги англійців та інші дурниці.

Жінка театральним жестом рук немовби відкинула від себе якийсь непотрібний мотлох.

— Товариш-залізничник не може піти звідси до своїх друзів з оберемком безглуздих пліток,— провадила вона,— хоч це й плітки «з добре поінформованих джерел». Залізничники мусять твердо знати, як діяти далі, і тому з свого боку я пропоную розробити єдину програму, на основі якої всі ваші групи могли б об'єднатися, щоб якнайшвидше утворити одну партію. А поки що треба сказати народові, що ваш гладкий король та англійці по-дурному сперечаються між собою; після війни, якщо робітники та фелахи не схочуть їх більше годувати і візьмуть владу до своїх рук, їм доведеться забиратися звідси геть. Загальна тактика — поки що не страйкувати, бо страйк стане на перешкоді діям британських військ проти німців. Але це зовсім не означає припинення боротьби за підвищення заробітної платні. На мою думку, справу слід повести так, щоб англійців страйк взагалі не стосувався. Страйкують, скажімо, залізничники, що мають вести до Александрії пасажирський експрес, але водночас з сусідньої колії виходить ешелон з боєприпасами для британської армії. Крім того, раджу надрукувати листівку, щоб пояснити цю тактику народові. Гадаю, що в цьому разі самі англійці, боячись, що страйк поширюватиметься далі, почнуть наполя-

гати на задоволенні вимог залізничників. Англійці можуть порадити королю Фаруку програвати менше в карти і в такий спосіб знайти кошти для підвищення зарплати.

Вона має рацію і зовсім не така дурна, як спочатку здається, подумав Хафіз. Мабуть, вона має неабиякий досвід. О аллах, які ж там у них в Італії партійні лідери, коли навіть це дівчисько таке розумне. Хоча не змогли ж вони затримати розвиток фашизму в своїй країні...

Від початку зборів минуло вже майже чотири години. Хафіз порушив питання про листівки і домовився з товаришами про всі подробиці. Далі слово взяла молода дівчина, справжнього імені якої Хафіз не знав. Дівчина розповіла про настрої університетських студентів. Говорила вона дуже нервово, вживаючи безліч іншомовних слів та узагальнюючих формулювань, які, здавалося, їй самій були не дуже зрозумілі. Однак, заговоривши про інженерний факультет, дівчина трохи наблизилася до життя, а її розповідь стала невимушенішою.

— Один професор цього факультету, про політичні переконання якого нам нічого не відомо, нещодавно запропонував своїм студентам розробити детальний проект іригації деяких районів пустелі, зокрема тих, де зараз ідуть бої,—казала вона.—Цим проектом передбачено спорудження каналу й затоплення морськими водами Каттарської низини, що може докорінно змінити клімат пустелі. В пустелі почали б випадати дощі, на піщаних дюнах виросли б дерева, одним словом, зникла б загроза голоду, що постійно висить над Єгиптом. Зрозуміло, що на такі величезні капіталовкладення в капіталістичній країні розраховувати не можна, адже здійснення проекту не передбачає ніякого зиску. Це справа соціалістичного суспільства. Проект набрав широкого розголосу в університеті, бо макет експонується в студентському геологічному музеї. Особисто я на техніці розуміюся погано, але студенти інженерного, сільськогосподарського і навіть медичного факультетів про це тільки й говорять. Наша група вважає, що це корисна справа, бо викликає безліч запитань про те, чому раніше ніхто не подумав про такий проект, що заважає здійснити будівництво каналу після війни, тощо. Крім того, студенти цікавляться, чи правда, що в Радянському Союзі такий проект був би цілком реальний.

Всі присутні уважно слухали дівчину, навіть лікар більше не крутився в своєму кріслі, а, втупившись очима в дівоче обличчя, нахилився вперед і завмер. Струмінь повітря з вентилятора злегка ворушив на запорошеній стіні аркуш із зображенням велетенського людського зуба. Крізь опущені жалюзі знадвору долинав вуличний шум. Всі уже стомилися і мріяли вийти на свіже повітря, побалакати, посміятися.

— Гаразд,— урвав розповідь дівчини секретар.— Надзвичайно приваблива перспектива, але якби ви замислились над реальною можливістю фінансування цього проекту, то почали б міркувати тверезіше. Треба буде порадити вашому професору, щоб він написав листа до Радянського Союзу з проханням надіслати докладну інформацію про їхні іригаційні системи. І робити це слід відкрито, без будь-якої конспірації. Можна також попросити міністерство інформації Сполучених Штатів надіслати фото й діаграми проекту обводнення долини Теннессі.

Секретар запропонував ще кілька заходів. Дівчина уважно слухала, час од часу заплющуючи очі, щоб зосередитися. На лекціях вона звикла робити записи в зошиті і зовсім не вміла занотовувати виступи промовців у пам'яті так, щоб будь-якої миті ці нотатки можна було згадати.

Засідання закінчилося. Учасники домовилися, в якому порядку вони залишатимуть приміщення. Не буде нічого підозрілого, якщо обидві жінки вийдуть разом.

«Зараз вони підуть до кафе або розійдуться по домівках, приготують собі вечерю, а потім зручно вмостяться у кріслі з книжечкою в руках,— думав Хафіз,— а я поплентаюсь через усе місто на нічну зміну, адже суецький експрес вирушає рівно о двадцять третій годині тридцять три хвилини».

Немов прочитавши Хафізові думки, секретар раптом звернувся до нього:

— Я побіг, мені ще на одні збори. Ось тобі, Хафізе, гроші на вечерю. Бери і не заперечуй.

Хафіз вийшов слідом за секретарем. Він проминув конс'єржа, який навіть не впізнав його, і вийшов надвір.

Асфальт та бруківка міських вулиць випромінювали зібране за день тепло. Настав час, коли, зачинивши на ніч контори й крамниці, купці та комерсанти опускають жалюзі і сплять по своїх задушливих кімнатах. Бідняки відпочивають під двоколками в тіні мечеті. Англійці в цей час починають кататися на яхтах по Нілу або хлюпаються в басейнах фешенебельних клубів, а підпільники, думав Хафіз, виснажують себе балачками.

У літню спеку в каїрських конторах вранці працюють з восьмої до першої, а ввечері — з п'ятої до восьмої, тому вулиці, якими йшов Хафіз, були зовсім порожні. Заглибившись у свої думки, він плентався самісінькою серединою тротуару, який дихав спекою. Вулиця нагадувала улоговину, обабіч якої замість стрімких скель височіли гранітні будівлі з дзеркальними вітринами.

З кінотеатрів хвилями викочувалися червонопикі солдати в мундирах. Вони мали ще з годинку понудьгувати, поки відкриються бари. Але Хафіз нікого не помічав. Перед його очима лежала далека пустеля, вздовж і впоперек порізана гусеницями тракторів та бульдозерів. То тут, то там в піску стирчать смугасті чорно-білі геодезичні знаки, звивистою, мов гадюка, залізничною колією біжить паровозик, везучи будівельникам їжу. На паровозику майорить червоний прапорець. Далі Хафіз спробував уявити, як на гарячий пісок котяться прозорі хвилі, вода збігає в зроблений людськими руками канал, і ось серед пустелі вже блищить величезне водоймище. Далі Хафіз бачить безкрає море пшениці, височезні зарості маїсу, а замість піску, що відступив ген-ген до коричневих скель,— густий ліс. Хафіз хотів уже був сіпнути за ручку паровозного гудка, але саме в цю мить налетів на сержанта британської армії. Той і собі пхнув Хафіза, супроводжуючи штурхана брудною арабською лайкою, якої навчився, мабуть, в чистильників взуття. Хафіз навіть не озирнувся.

— Кляті араби,— вилаявся сержант,— наберуться гашишу й повзають, мов сонні мухи.

— Це не стосується кишенькових злодіїв,— додав його приятель.

Слідом за Хафізом од зубного лікаря вийшли обидві жінки й подалися у протилежний бік. Завернувши за ріг, вони опинилися на розжареній, мов піч, довжелезній вулиці Маліка Назлі. Тендітна жінка першою звернулася до студентки:

— Можеш звати мене Габріеллою,— промовила вона.

Дівчина суворо кинула у відповідь:

— Закони конспірації дозволяють обмінюватися іменами та кличками лише в разі крайньої потреби.

На її превеликий подив Габріелла раптом зупинилася і, узявшись у боки, голосно зареготала, ну, точнісінько, мов та італійська торговка рибою.

— Пробач, дитинко, тут, звичайно, нема нічого смішного, але протягом цілого дня не було з чого посміятися. Ти просто нагадала мені одного німця, з котрим я познайомилася минулого тижня, от я й подумала, що добре було б вас звести. Уявивши себе в ролі свахи, я й розреготалася. Ну, пробач, не сердься... Не звертай уваги на мої витівки й не ображайся, що зву тебе «дитинкою». Звісно, це не так, вірніше, не зовсім так. Іноді я почуваю себе молодшою за тебе, це частенько буває, коли починаєш старішати. Лише молоді можуть весь час залишатися серйозними. Слухай-но, дитинко, адже ти бачиш, що можеш мені звіритися. Зрештою, ти жінка, а жінки краще за чоловіків розуміються на таких справах. Я просто хотіла з тобою побалакати, може і ти чогось од мене навчишся. Диви! Читати мораль, вчити конспірації! Кого вчити? Габріеллу! А втім, ти мені подобаєшся. Ти й Хафіз, отой залізничник, одні з усієї цієї компанії чогось варті. Хоча, із «секретаря», як він сам себе зве, теж можуть вийти люди, аби тільки він перестав вважати себе Секретарем з великої літери. Це може перетворитися на звичку, коли щодня не показувати йому дзеркала, щоб бачив своє обличчя. Слухай-но, їдьмо до мене. Не бійся, це не забороняється, адже навіть в умовах найсуворішої конспірації мусить бути якесь особисте життя.

Тут Габріелла зупинилася і знов, узявшись руками в боки, зареготала.

Цікавість молодості перемогла. Стомлена дівчина, пройнявшись повагою до співрозмовниці, покірно попрямувала за Габріеллою до трамвайної зупинки.

— Один з цих іграшкових вагончиків із номером тринадцять потім відвезе тебе назад,— сказала Габріелла.— Як тебе звуть? — за мить поцікавилась вона.

— Фаїза,— відповіла дівчина.

— Добре, що хоч ти не заразилася дурною звичкою тутешніх студентів вигадувати собі французькі імена. Ось і наш трамвай! Скільки років живу в Єгипті, а досі не звикла до цих трамваїв. Мені завжди здається, наче я на якійсь гігантській всесвітній виставці: «Обов'язково відвідайте єгипетський павільйон — бавовна, мумії, паші...»

— Далеко ви живете? — запитала Фаїза.

Досі вони розмовляли французькою мовою, однак здивована зауваженнями Габріелли щодо трамваїв, студентських звичок тощо, Фаїза перейшла на арабську. Габріелла відповіла тією ж мовою і далі розмовляла виключно арабською.

Фаїза була здивована. Як може розумна, впевнена і відверта жінка за мить перетворитися на таку собі звичайнісіньку буржуазну торохтійку. З притаманною молодості безапеляційністю Фаїза спробувала знайти універсальне філософське пояснення цієї загадки людської натури і, не гаючи часу, вирішити, добре це чи погано.

— Ну, навіщо так говорити? Адже насправді ви не така! — з майже дитячою безпосередністю вигукнула вона.

Габріелла знову голосно засміялася. В трамваї не було місця, щоб скочити на ноги і взятися в боки, інакше Габріелла неодмінно так би й зробила.

— Кожен мусить якось маскуватися,— відповіла вона.— Це моя маска. Англійці

вважають мене кривлякою і тому дають мені спокій. От я і прагну виправдати їхню думку про мене. Не можу ж я, скажімо, грати роль залізничника...

Тут Габріелла замовкла й холодно глянула на араба, що сидів навпроти, недовірливо дослухаючись до їхньої розмови. Арабу здавалося неймовірним, що чужинка так добре знає його рідну мову і, до того ж, балакає про речі для нього незрозумілі.

Трамвай з гуркотом промчав площею повз королівський палац.

— Звідси віє вісімнадцятим сторіччям, і від бруківки, і від просторої площі, —зауважила Габріелла,— а там нагорі, куди ми зараз їдемо, за палацом потрапляєш у 1820 рік. Якось я ішла додому пішки. Крім візка, якого тягнув віслюк, та запряженої парою старих шкап двоколки, на площі не було нікого. Раптом з воріт палацу виїхав загін кавалеристів з іграшковими списами в руках, вони були одягнені в мундири королівства Руританії [1], котрими так пишається ваш король Фарук. Цокали підковами коні, виблискували на сонці списи, а офіцер, що їхав попереду, рукою послав мені поцілунок,— і я миттю відчула себе героїнею опери «Кармен». А якщо завернути в боковий провулочок, опинишся в середньовічному місті.

— Авжеж,— сердито пробурмотіла Фаїза,— так вважають усі туристи. А для нас, арабів, це батьківщина.

Вони вибралися з переповненого трамвая і попрямували до безладної купи три- та чотириповерхових глинобитних будинків з різнобарвними різьбленими дерев'яними віконницями, що нависали одна над одною, нагадуючи корму військового корабля початку минулого століття.

Габріелла встромила ключ в американський замок новітньої конструкції, припасований до старовинних дерев'яних дверей, і Фаїза опинилася в маленькій кімнатці з високою стелею та спущеними жалюзі. В кімнаті стояв специфічний аромат, несхожий ні на запах європейських квартир, ні на звичний Фаїзі запах арабських будинків. Це був аромат пудри та парфумів, що долинав од Габріеллиного туалетного столика і змішувався із запахом мастила, що йшов від друкарської машинки. Крім того, від столика з мармуровою дошкою, що стояв у ніші й на якому Фаїза побачила два примуси, тхнуло гасом та часником. Паки книжок, журналів і газет лежали під стінами просто долі, і все-таки тут відчувався порядок. На цвяшку біля письмового стола висіли газетні вирізки, на підлозі лежала маленька мата. В кімнаті було чисто й затишно. На широкому ліжку біля стіни, розкидавши руки, витягшись на весь зріст і підклавши під голі плечі рушника, спав чорнявий юнак. На підлозі біля ліжка валялося бананове лушпиння.

— Вставай, Стефано, у нас гості,— промовила Габріелла і повернулась до Фаїзи. — Якби він знав, що зі мною прийде молода дівчина, то давно б піднявся, натягнув чисту сорочку і, вишкіривши зуби, чекав біля дверей.

Стефано скочив на ноги, промимрив «пардон» і пішов до ніші, де просто над кам'яною підлогою вилив на голову та плечі трохи води з цеберка.

— Обережно,— зауважила Габріелла.— Це ж уся вода. Звісно, коли ти принесеш знадвору іще... Цього він досі не робив,— з посмішкою додала вона, звертаючись до Фаїзи.

Стефано зайшов до кімнати й одягнув білу сорочку. Габріелла їх познайомила.

— Це чарівний юнак,— сказала вона,— хоча він і не такий розумний, як я, і не такий серйозний, як ти.

Здавалось, Стефано розсердився, що його розбудили. Він огризнувся:

— А ти не така молода, як вона.

— Давно спиш?

— З півгодини.

— Закладаюсь, що ти цілий день спав. Мабуть, тобі потурає твій капітан Вільямс, а коли в нього настає період запою — ти йому.

Потім Габріелла повернулася до Фаїзи.

— Чоловіки в дрібницях завжди брешуть. Ти також мусиш це знати, хоч ти й молода.

— Чоловіки? — здивувалась Фаїза. — А хіба жінки не брешуть?

Вони посідали рядком на ліжку,— в кімнаті був один-єдиний стілець, що стояв коло столика з друкарською машинкою. Габріелла менторським тоном почала свою лекцію.

— Чоловіки мають звичку брехати,— сказала вона.— Роблять вони це виключно через свій пустопорожній гонор. От, скажімо, він купує з других рук мотоцикл. Приятелям він обов'язково скаже, що заплатив удвоє дешевше, ніж насправді. Чому? А щоб товариші думали, що він такий кмітливий та спритний ділок. Жінці таке ніколи б на думку не спало. Адже жінка добре розуміє, що подруга негайно довідається про справжню ціну нової сукні абощо. До того ж такі дурниці жінок не турбують. Так, чоловіки схожі на дітей. А от коли вже жінка бреше, значить справа серйозна. Від жінки ви почуєте не невинні побрехеньки, а справжнісіньку зухвалу брехню. Жінка зроду не буде вигадувати якісь там дрібнички, але в разі

[1] Руританія — вигадане королівство з роману Антоні Хоупа «В'язень Зенди» (1894).

необхідності вона спокійнісінько скаже: «Любий, адже я все ще кохаю тебе!», або «Так, мені дуже тебе бракувало!» Це одна з багатьох причин, чому чоловіки вважають жінок брехухами.

— Єдина причина,— зауважив Стефано.

— Ну, годі,—встаючи, сказала Габріелла,— адже Фаїза прийшла сюди зовсім не для того, щоб ми, ветерани життя, навчали її цинізму.

Тут Габріелла знову зареготала і, вдаючи, що шкутильгає і спирається на ціпок, пішла у нішу готувати каву.

Стефано повернувся до Фаїзи і, зустрівши її серйозний, запитливий погляд, раптом відчув, що йому бракує слів. Опинившись поміж двох жінок, одна з яких була трохи старшою за нього, а друга—набагато молодшою, Стефано збентежився. Він похмуро думав, що ще кілька років тому знав би, про що балакати з дівчиною віку Фаїзи. Стосунки з Габріеллою не тільки тішили самолюбство Стефано, але й цілком його влаштовували. Він терпів її інтелектуальну перевагу та материнську турботу лише тому, що іноді на цьому самому ліжку, де вони зараз сиділи, відбувалося таке, що, на думку Стефано, було достатньою і водночас приємною відплатою.

Сьогодні Стефано вперше відчув, яка в нього незавидна роль,— такий собі альфонс-аматор, якого, до речі, навіть не може виправдати те, що йому нема чого їсти. Не розуміючи того, що Фаїза бачила в ньому ще одну досвідченішу за неї людину, представника лівого крила європейських інтелігентів, яких вона вважала своїми духовними батьками, Стефано помічав лише темні очі під довгими віями, і йому здавалося, що очі ті бачать його наскрізь і не схвалюють того, що бачать.

Тоді він вирішив теж стати суворим.

— Думаю, що, беручи участь в роботі цих місцевих підпільних груп, Габріелла діє необачно,— сказав він.— Ми майже нічим не можемо вам допомогти, хоч би й хотіли, а небезпека, що чатує на представників обох партій, значно переважає користь від таких контактів. Ви мусите працювати серед свого народу, а наше діло — допомогти союзникам виграти війну і повернутися додому, щоб працювати там із своїм народом. Хоч Габріелла й не погоджується зі мною, але...

Він замовк і мляво посміхнувся. Габріелла підійшла до них, несучи дві склянки з кавою. Подавши одну Фаїзі, а другу Стефано, вона провела тонкою засмаглою рукою по його темній чуприні.

— Напиши й спитай про це в товариша Сталіна, товаришу Стефано,— сказала вона, потім знову зареготала й легенько постукала Стефано по голові.— Дитятко!

Стефано зашарівся.

— Тепер він гніватиметься принаймні хвилин десять,— звернулась Габріелла до Фаїзи.—Насправді ж,—не дивлячись на Стефано, вела вона далі,— він правий: я майже нічим допомогти не можу і маю зв'язок лише з однією вашою групою. За два роки перед війною я опинилася в цій країні породжених колоніалізмом злиднів. Спочатку я допомагала біднякам грошима, але, проживши в Єгипті з рік, починаєш розуміти, що ці твої гроші негайно ж потрапляють до рук полісмена. Зв'язок з вашою групою дає мені ілюзію якоїсь конкретної діяльності. Якщо ж можуть трапитись неприємності, тим краще. Людина, яка живе в Єгипті, не може залишатися бездіяльною й тішити себе думкою, що працює для фронту. Особливо, коли це така гаряча особа, як я. Коли людина має серце, вона якось повинна діяти. Це стосується не тільки комуністів...

Ще з півгодини вони розповідали анекдоти, розмовляли про політичне становище в країні та обговорювали новини з фронту. Коли на землю спустилася ніч, Габріелла запропонувала посидіти на даху, захопивши з собою глечик холодного апельсинового соку й трохи хліба та кисляку.

На заході, забарвлюючи безкрає небо пустелі в жовтогарячий та рожевий кольори, сідало за голі горби сонце і, мов сяючий докір мерзоті й бруду міста, демонструвало рожево-бузкові та фіолетові смужки поцяткованих краплинками щирого золота хмар. Позаду друзів височіли королівський палац та мечеть з мінаретами. Вони скидались на силуети, намальовані в американських туристських брошурках. Внизу безладною купою збігали з пагорба похилі дахи. На дахах вмощувались на сідала курчата, а на одному навіть щось жувала коза. Там, де дахи кінчалися, в долині Нілу, мов башти Вавілона та Фів, підносилися квартали житлових будинків. Комерсанти із своїми коханками, британські офіцери, що оселилися в реквізованих квартирах, кінозірки, чия слава ще була в зеніті, різні шахраї — усі ввімкнули в своїх кімнатах світло. Будинки тепер скидалися на поставлені сторч медові стільники. Крім того, ці будівлі нагадували ряд величезних фабрик або носову частину «Титаніка», який ось-ось пірне під воду, хоч на ньому ще горять вогні. Теплий вечірній вітрець доносив шум міста: гудки таксі, верещання трамвайних гальм та скреготання коліс, дзвінкий сміх юнаків, сварку подружжя.

«О аллах, бісмаллах!..»,— кричали муедзини з мінаретів, і цей крик раз у раз луною

озивався вдалині: відгукувались муедзини з інших мечетей. В сусідніх дворах галас затих, і чутнішим став шум вуличного руху в європейській частині міста. Кілька британських бомбардувальників з погашеними вогнями прогули високо в небі, прямуючи на захід. Великий чарівник замість перехиленого небесного казанка повісив м'яку чорну оксамитову баню.

Цієї душної теплої ночі холодними здавалися тільки мовчазні зірки, що спалахували і мерехтіли в небі, такі ж байдужі, далекі й невловимі, як бомбардувальники.

Габріелла і Стефано мовчки взялися за руки. Напевне, вони інстинктивно відчули, що наближається кінець їхнього кохання. Вони ніколи не відчували такої ніжності одне до одного, як зараз. Раптом в темряві пролунав голос Фаїзи:

— Дивіться, там університет, а он там я колись жила. За мечеттю не видно, як блищить Ніл. Чудове місто, але коли згадаєш про народ...

— Але ж тільки завдяки народу і живе місто,— серйозно зауважила Габріелла.

Усі троє вмостилися на даху і з годину розмовляли, потім спустилися до кімнати.

— Час вертатися додому,— сказала Фаїза.— Дякую за все, це був чудовий вечір. Як ви гадаєте, закони конспірації дозволяють іще колись прийти сюди?

— Я проведу вас до трамвайної зупинки,— запропонував Стефано.

— Навіщо? Я арабська дівчина, і це моє рідне місто, а ви ж іноземець!

— Все-таки я проведу вас до зупинки.

— Ну, гаразд. Заждіть-но хвилинку.

Поки Фаїза ходила в туалетну, яка містилася в загальному коридорі, й мила руки в ніші, Габріелла із Стефано залишились самі посеред темної кімнати.

— Стефано, якщо ти насмілишся, попереджаю... З такою гарненькою дівчиною... Ніколи в житті я не розмовлятиму з тобою, хіба що в справах. Не смій...

— Що трапилося, люба? Ти ревнуєш?

— Свиня!

Хвилювання стискало їм груди. Розмовляли вони стиха, та сваритися пошепки ні Стефано, ні Габріеллі поки що не доводилося. Це вміють лише діти півночі — англійці, скандінавці, датчани. Південці до цього не звичні.

— Porco dio[1], Габріелло!

Вперше він вимовив її повне ім'я, вперше за... Габріелла і не пам'ятала, відколи звикла чути од нього лише ласкаві прізвиська.

— Тебе це аж ніяк не стосується, аніскілечки,— додав Стефано.

Було чути, як Фаїза вихлюпнула з миски воду. Стефано нахилився до Габріелли, його білі зуби блиснули в темряві.

— Крім того, люба Габріелло,— просичав він,— невже милуватися гарною дівчиною можна тільки тобі? Я теж трохи на цьому розуміюся. Ти таки розумніша й серйозніша за мене, але не думай, що ти набагато краща, ніж я.

— Тихше, тихше, обережно! — прошепотіла Габріелла.

Нахилившись до неї, мов збираючись поцілувати, Стефано знову засичав:

— Краща? Краща?

— Ну, ходімо. Звісно, якщо ви не передумали,— заходячи до кімнати, сказала Фаїза.

— Ходім,— відповів Стефано.

В цілковитій мовчанці вони перейшли площу. Без Габріелли вони почували себе якось ніяково.

«Чомусь мені не хочеться звати його Стефано,— думала тим часом Фаїза,— а тепер, коли ми весь вечір просиділи разом і, здається, потоваришували, називати його товаришем незручно».

Раптом Стефано порушив мовчання.

— Коли мені було стільки років, як вам,— сказав він,— мені довелося тікати з Італії. Спочатку я добувся до Александрії. Ви бували там?

— Авжеж,— відповіла Фаїза.— Якось, коли в тата були гроші, він возив нас туди влітку. Я навіть пам'ятаю, що гралася на березі моря. Тоді я була ще дитиною. А от минулого семестру ми їздили туди з професором вивчати пам'ятки римської культури. Це жахливе місто, бо тепер, коли я вже не дитина, я розумію, що там сила-силенна повій та моряків. Я мусила налагодити зв'язок із товаришами з александрійського осередку, але мені дали хибні координати і я ні з ким не зустрілася.

Стефано чомусь запитав:

— А скільки вам було років, коли ви гралися біля моря?

— Спочатку років п'ять, а потім — дванадцять,— здивовано відповіла вона.

Підійшов трамвай, і вони попрощалися. Стефано пішов назад через темну площу. Лише тепер він пожалкував, що посварився з Габріеллою. «Не треба було так ображати її,— думав Стефано,— зараз я вибачусь».

Але вибачатися не довелось: Габріелла зустріла його, немовби нічого й не сталося.

— Недовго чекали трамваю. Будеш їсти? Он там є трохи рису з беконом, а я зараз зварю каву. Ти лягай спати, я ще трохи попрацюю.

Слухаючи торохтіння Габріелли, Стефано ствердно кивнув головою. Раптом в думці у нього промайнуло жахливе припущення.

[1] Чорт забирай! *(італ.)*

Непрохане й небажане, воно з'явилося не знати звідки. Він слухав Габріеллу, яка пропонувала зварити яйце, а страшна думка не залишала його. Зціпивши зуби, Стефано міркував:

«А що, коли цю студентську організацію буде викрито і дівчину почнуть допитувати...»

— Ну, накривай на стіл,— сказала Габріелла,— і годі вже про неї думати.

Здивований Стефано зашарівся.

— А до тебе приходять коли-небудь непрохані думки? — поцікавився він.

— Ні,— сказала Габріелла,— непроханими до мене приходять тільки воші в каїрському трамваї. Адже це така брудна країна.

Стефано з полегшенням засміявся. Напруження останніх годин кудись зникло, і він спробував позолотити пілюлю:

— Я жалкую, що образив тебе, люба.

Габріелла похитала головою і ніби щось відштовхнула обома руками.

— Пусте,— сказала вона,— я про це забула.

Тут Стефано побачив, що вона бреше, бреше не тільки йому (це траплялося частенько), а й сама собі, а цього він за Габріеллою ще ніколи не помічав.

Вони повечеряли, Стефано умостився в ліжку і незабаром заснув. Габріелла ще довго працювала при світлі гасової лампи, в арабському районі Каїра електрики не було. Години через дві вона взяла ковдру з ліжка, на якому хропів Стефано, і по драбині піднялась на дах.

Вдалині ще світилися поодинокі вікна, а знизу, з площі, долинали важкі кроки полісмена.

Габріелла прихилилася спиною до стіни, підтягнула коліна до підборіддя і, схрестивши на грудях руки, сховала під пахвами долоні. Вона напнула на плечі сіру армійську ковдру, і її тендітна постать згорбилася під діамантами південних зірок.

ЯК ДІСТАЮТЬ НОВІ ПРИЗНАЧЕННЯ

Після провалу німецького наступу на фронті настало затишшя — обидві ворожі армії поповнювали свої резерви. Піхотинці дістали, нарешті, змогу запровадити якусь систему чергувань і тепер відсиплялися; в артилерійських частинах влаштовувалися інспекційні огляди, а ранками — навіть учбові заняття; танкісти давали лад своїм сталевим житлам — лагодили мотори, мастили гусениці, поралися в баштах, посвистуючи й орудуючи гайковими ключами та промасленими ганчірками, немов ті власники котеджів мирного недільного ранку. Солдатам вистачало тепер часу і на балачки, й на плітки.

Для взводу зв'язківців, проте, обсяг роботи збільшився. Навіть не влаштувавшись як слід, начальство кожного нового командного пункту чи артилерійської позиції вимагало телефонів. Зв'язківці підводилися на світанку, випивали по півкухля чаю і виїздили в пустелю. Працювали до полудня, потім їли черствий хліб із консервованою вареною ковбасою або галети з тушонкою, запивали це двома-трьома ковтками теплої, з металевим присмаком води — і знову бралися за інструменти. Коли сутеніло, вони робили перерву й вечеряли, а сходив місяць — працювали далі. Тепер, коли минула гарячка нескінченних відступів та наступів, моральний стан солдатів погіршав, і темпи роботи уповільнилися. Кожне нове завдання — а їх з дня на день ставало все більше — вони зустрічали невдоволеним бурчанням, а час привалів намагалися якомога розтягти. Взвод ніколи не затримувався на одному місці більш, як на два-три дні, і поступово вся прифронтова смуга стала для зв'язківців знайомою, мов вулиці рідного міста. В пустелі з'явилися відомі лише їм віхи із своїми назвами й відмінностями — немов пивні чи найближчі крамниці вдома. Місце, де впав «штукас»[1], називалося «Штуків ріг», а улоговина між двома стовпами телефонної лінії, в якій знесилені солдати проспали якось аж дев'ять годин (начальство тієї ночі чомусь забуло про них) — «Райськими кущами». Залізниця з'єднувала «Країну чудес» — тилову базу армії, де писарі ходили в білих накрохмалених комірцях і без кінця салютували червонопиким генералам,— і «Могилу Балакуна». Нова телефонна лінія проходила недалеко від перекинутого залізничного вагону, тепер уже напівзанесеного піском.

Почали надходити перев'язані мотузками паки з поштою — листи за цілих півроку зразу; хлопці розкладали їх у хронологічному порядку й прочитували за одним разом вісті про хвороби, одужання, переїзди тощо. Проте роботи було так багато, що солдатам доводилося через сержантів звертатися до начальства за офіційним дозволом на читання й писання листів. Як ведеться, офіцер удавав, ніби це страшенно дивує його — мовляв, до чого тут дозвіл, хіба їм хто забороняє? Взагалі ж ці прохання

[1] Так називались німецькі пікіруючі бомбардувальники.

його бентежили — в них звучав прихований натяк на те, що він приділяє мало уваги побуту підлеглих. Свої сумніви й побоювання командир зганяв на сержантах, які буцімто погано планували розпорядок дня, а ті, в свою чергу, накидалися на рядових. Щоразу, коли надходив час привалу, сержанти глузливо кричали, немов віддаючи наказ:

— Дістати листи! Читання — починай!

Ну, і, звичайно, завжди знаходився жартівник, який у відповідь гукав:

— Сержанте, тут один сидить і не читає. Накажете розстріляти його?

Коли ж хтось і справді починав переглядати свою пошту, сусіда кричав:

— Добре працюєш, хлопче, молодця!

При цьому він імітував той удавано-бадьорий, панібратський тон, яким офіцери вважали за необхідне іноді звертатися до підлеглих.

Таким чином, найпотаємніші й найглибші переживання людини — радість від першого листа, власноручно написаного маленькою донькою, чи горе від звістки про батькову смерть — ставали об'єктом брутального солдафонського цинізму. І у зведену в душах людей високу споруду ненависті до армії клався ще один камінь.

Незважаючи на успішні оборонні бої і навіть маленьку перемогу над італо-німецькими військами,— їх досить серйозна спроба прорвати лінію фронту зазнала поразки — серед англійських солдатів панували озлоблення й зневіра. Серію розроблених командуванням тактичних наступів та відступів вони охрестили «бігом з перешкодами». Їм здавалося, що всі жертви й уся їх праця були даремними, що кожний наступ обов'язково кінчатиметься відступом. Найнеймовірніші чутки носилися по пустелі, розростаючись, наче вихорі пилу. Розповідали, ніби однієї темної ночі маленький англійський дозор заблудив у пісках, і хлопці, виставивши одного вартового, полягали спати. Коли трохи розвиднілося, вартовий побачив у сірій світанковій імлі за двадцять кроків від себе купку людей, що також спали. Він розбудив товаришів, і ті посхоплювалися з автоматами й гвинтівками в руках, але незнайомці одразу ж зробили те саме. Тепер хлопці не сумнівалися: перед ними був німецький дозор. Німці ночували тут, не підозрюючи, що поруч сплять англійці. Кілька хвилин обидва загони нерухомо стояли один проти одного, чітко вимальовуючись на тлі неба, потім німецький фельдфебель гукнув:

— Гей, Томмі, ви ходіть, ми ходіть!

Капрал-англієць махнув рукою, й дозори рушили в різні боки. Так вони йшли, доки не зникли одне в одного з очей — і тільки легкодухі зрідка озиралися назад...

В різних варіантах і з багатьма додатковими подробицями ця легенда про перемир'я між капралами передавалася з вуст у вуста. Вона знаходила якийсь потаємний глибокий відгук у серцях солдатів стомленої армії.

Проте за кілька тижнів цим занепадницьким настроям було покладено край. Цього домігся рішучими наказами, впровадженням суворої дисципліни й умілим утвердженням власного авторитету новий командуючий, невідомий досі генерал з англійського Південного військового округу на ім'я Монтгомері.

Після загибелі Балакуна Гаррі Арджент не заводив собі нового дружка. На привалах він підсідав до першого-ліпшого солдатського товариства, а в роботі й на марші поділяв усі знегоди й радощі з тими, хто в той час був поруч. Він став стриманішим, і хоч жартував, як раніш, і не ухилявся від одвертих розмов, проте нікому не звіряв своїх особистих справ і ніколи не ділився спогадами про свою сім'ю чи довоєнне життя. Свої почуття Гаррі виявляв лише тоді, коли йшлося про врятований «шевроле» — страшенно лаявся, якщо хтось недбайливо поводився з машиною; часто він влазив до кабіни й сидів там на самоті, підкріпляючись пайком чи пишучи листа додому.

Місяці похідного життя, а також брак овочів почали даватися взнаки. Круглі виразки — так звані «пустельні болячки» — розросталися тепер до розмірів великої монети і довго не гоїлись. Найменша подряпина на руці чи нозі починала одразу гноїтися й перетворювалася на велику круглу рану. Суперечки спалахували з найменшого, найдріб'язковішого приводу.

Хвилі злості — «чорна кров» середньовічної медицини — скипали в людях і вихлюпувалися в брутальних образах. Натягуючи дроти чи піднімаючи телефонний стовп, солдати іноді лаяли й проклинали один одного, працюючи пліч-о-пліч; і в той же час їх руки й ноги працювали злагоджено, немов існували самі по собі й не мали нічого спільного з головами, що вивергали лайку.

Гаррі Арджент розстелив на рівному піску ковдру, поклав під голову ранець, розв'язав шнурки на черевиках, потім, не роззуваючись, ліг і натягнув на себе другу ковдру. Попереду було чотири чи п'ять годин дорогоцінного сну. Звичайно, його могли розбудити, але ця небезпека йшла тепер не від ворога, який останнім часом обмежувався лише нерегулярними нальотами на тили, а від англійських танків і тягачів на нічному марші. Водії пильно вдивлялися в темряву, але орієнтуватися їм все ж доводилося, головним чином, за компасом. Броньовані велетні мчали, занурюючись у

пісок, здіймаючи куряву, як здіймають піну на морі дельфіни чи кити. І не встигав ти сісти й протерти очі, як вони виростали над тобою, і якщо ти не викочувався вчасно з-під їх гусениць, то, значить, так тобі судилося...

Як більшість солдатів, Гаррі кілька хвилин перед сном приділяв спогадам та мріям. Саме в цей час люди зверталися в думках до минулого, дорогого, заповітного. Хто пошепки повторював слова, сказані дружиною на прощання останньої ночі, хто згадував якийсь особливий день або подію — свято чи футбольний матч, у якому він брав участь, інші молилися, хоч таких було небагато. Що ж до Гаррі, то він відтворював у пам'яті станції Лондонського метро і, згадуючи кожну зупинку, уявляв собі, який вигляд має вулиця над нею, які асоціації з нею пов'язані. У Гаррі була кишенькова книжка-щоденник із схемою маршрутів метро на першій сторінці, і коли пам'ять відмовляла йому, то вранці він насамперед дивився, яка саме станція розташована між Арсеналом та Калідоніен-Род на Піккадільському маршруті, і де можна зробити пересадку на поїзд Центральної лінії в західному напрямку. Якщо підвести голову над ковдрою і на мить затамувати подих, уявляючи собі запах тунелю, то гарячий вітер над стомленою війною пустелею пестив твої щоки, неначе теплий протяг на розі обклеєного афішами підземного коридору, в тому місці, де ти колись зустрівся поглядом з гарненькою дівчиною, а вона одразу опустила очі й набрала холодного, байдужого вигляду. Ну, а потім можна було ще згадувати поїздки в метро і станції, пов'язані з особливими подіями. Тієї суботи, в день першого побачення, він домовився з Марджері зустрітися на Піккаділі, під десятою колоною, біля ескалатора. А потім він проводжав її додому, запізнився на останній поїзд із станції Арчуей і кілька годин простував темними вулицями й площами нічного Лондона. Останнього листа від Марджері він завжди тримав у лівій нагрудній кишені сорочки й ховав його в ранець лише тоді, коли надходив новий. Засинаючи, Гаррі обов'язково торкався цього листа й повторював його перші слова, і йому іноді здавалося, що це говорить Марджері,— він навіть пізнавав знайомі інтонації. А потім його змагав тяжкий сон фізично перевтомленої людини.

Хоч для спогадів призначався саме цей час, іноді вони спливали й за інших обставин, несподівані, незвані. Буває, видряпуєшся на стовп, щоб закріпити дріт, або вантажиш котушки з кабелями на грузовик, і здається, крім роботи ні про що й не думаєш. Та нараз хтось починає насвистувати пісеньку, й ти опиняєшся на танцювальному майданчику і, згадуючи, як казку, той суботній вечір, відчуваєш гостру тугу, немовби щось втрачено без вороття.

Капітан Вільямс мав узяти участь у нараді з офіцерами оперативної розвідки, яку провадив сам Старий. Для наради генерал віддав свій власний великий кабінет. Посередині вкритої килимом підлоги був поставлений розсувний стіл на залізних ніжках, і незручні стільці; попільниці й прес-пап'є стояли на однаковій відстані одне від одного, а склянки й пляшки з апельсиновим соком та водою вишикувалися, як солдати на військовому параді. Кілька офіцерів тинялося по кабінету, переборюючи в собі бажання підійти до генералового стола й роздивитися дві фотокартки у важких вульгарних срібних рамках, що самотньо стояли на полірованій поверхні.

— Доброго ранку, хлопці, і стійте вільно, вільно! — капітан Вільямс так вдало скопіював голос Старого, що двоє чи троє офіцерів схопилися з місць, поправляючи портупеї.— Ось вона, свята святих,— вів далі Вільямс.— Але що я бачу? Що стоїть на столі у всевишнього? Невже кінозірочки?— він підійшов до столу й узяв пожовкле фото, на якому був зображений генерал — тоді ще моложавий полковник — поруч з покійним Георгом V.— О, нехай ангел-хранитель боронить нас! — вигукнув капітан і підняв друге фото — портрет генералової дружини у коротенькій спідничці і високому крислатому капелюсі 20-х років.—Чарльстон. Тра-ля-ля. Ні, сердешний Віллі, на танцях тобі кар'єри не зробити. Через себе не перескочиш. Будуарного генерала з тебе не вийде. Шкода. Але через себе таки не перескочиш. І не те, щоб цей у танцях був принцем, а ти — злидарем. Ні, просто для тебе цей шлях закритий, і літературні порівняння тут ні до чого.

— Віллі, ви п'яні,— сказав один з офіцерів, який досить добре знав капітана.— Сядьте й сидіть мовчки. Якщо, звичайно, не хочете, щоб Старий помітив, у якому ви стані.

Офіцери стиха перемовлялися між собою, доки не зайшов Старий. Після досить приємної для всіх церемонії салютування, вони посідали навколо незграбного столу. Старий зайняв чільне місце. Як досвідчений лікар з нервовим пацієнтом, генерал насамперед подбав про атмосферу невимушеності й взаємної симпатії.

— Дивіться,— сказав він, витягуючи з кишені розфарбовану голівку древньоєгипетської цариці Нефертіті.—Це вам не якийсь там гіпс, не дешевий мотлох для туриста. Точна копія з оригіналу, зроблена місцевим художником Мустафою — як його там —

знаєте, з тих вогів[1], що корчать із себе французів.

Найближчі до нього офіцери закивали головами — не тільки з догідливості, а й тому, що справді знали, про кого йдеться. Старий поставив кам'яну статуетку на стіл, і на холодному, прекрасному обличчі дружини фараона, здавалось, відбилася зневага до цього збіговиська слуг імперії.

— Розпочнемо, джентльмени,— промовив Старий,— якщо Віллі, звичайно, вже спустився з небес на землю.

Він з удаваним осудом глянув на капітана Вільямса, який усе ще стояв біля письмового столу і саме намагався скопіювати усмішку генералової дружини. «Щоб ти провалився, старий цап», — подумав Віллі, але десь збоку його власний голос промовив:

— Пробачте, сер. А статуетка справді чудова.

— Сідайте, сідайте, будь ласка, Віллі, а то схоже, що ви хитаєте човна,— сказав Старий, подумавши про себе: «Ах ти ж паскудний валлійський грубіян. Посидів кілька місяців у якійсь запльованій провінціальній розвідшколі, і вже гадаєш, що ти... Якби ти не працював так добре, я б...»

— Отже, джентльмени,— розпочав він знову,— наші старші вважають, що настав час зібратися хлопцям із Спідуелла разом з нами й друзями з опервідділу й побалакати про плани на майбутнє в галузі політики.— Генерал користувався умовними назвами відділів, що займалися політичною розвідкою.— Сподіваюся вичерпати перше питання, розповівши вам маленьку історію, ні, дві маленькі історії, які капітан Вільямс приніс нам з фронту разом з іншими речами; останні,— на щастя, гадаю,— не стосуються нашої теми. Перша — це надзвичайно популярна серед солдатів легенда про зустріч двох дозорів, які мирно розійшлися. Ця історія, очевидно, пущена нашими колегами з німецького відділу психологічної війни, чия професіональна запопадливість може бути для нас взірцем, гідним наслідування...

Капітан Вільямс, розвалившись на своєму стільці, пробурмотів:

— О, ангели-хранителі, бороніть нас. Дайте нам свою мудрість і звільніть від нашої дотепності.

— Капітан Вільямс!

— Слухаю, сер?

— Ви, здається, щось сказали?

— Ні, сер.

— Чудово. Отже, джентльмени, проблеми морального стану військ не цікавитимуть нас сьогодні. («Слава богу»,— промимрив капітан Вільямс). Але дозвольте розповісти вам другу історію. До нас дійшли відомості про кілька незвичайних втеч наших молодих офіцерів з полону, причому двоє втікачів навіть розповідають, що їх відпустив англофільськи настроєний німецький офіцер. Далі. Всі ці хлопці належать до типу молодиків, яких Шекспір назвав «кучерявими пестунами нації». І ось, коли ці улюбленці повернулись, виявилося, що їхні кучеряві голівки сповнені дуже цікавими речами.

Старий глянув на слухачів, щоб побачити, яке враження справила його цитата, але єдиний з присутніх, здатний належно оцінити його дотепність і ерудицію, сидів, розвалившись на стільці, й витріщав очі на преспап'є. Решта виявляла лише ввічливу й помірковану зацікавленість.

«Паскудний валлійський грубіян», — подумав Старий.

А капітан Вільямс міркував: «Сьогодні ти в центрі уваги, і крім того, тобі пощастило роздобути цю кляту фальшиву єгипетську статуетку, найбанальніший витвір мистецтва у світі після Мони Лізи. Чого ж іще тобі треба? Невже я повинен не тільки виконувати за тебе твою паршиву, брудну роботу, а ще й хихотіти тобі на догоду?»

— Тепер, джентльмени, я хочу поділитися з вами кількома загальними міркуваннями, після чого ви зможете поставити мені запитання, а потім розійтися по місцях своєї роботи, яка, напевно, на вас чекає. Отже, до суті справи... («Краще пізно, ніж ніколи»,— пробурмотів капітан Вільямс до свого сусіди. Той навіть оком не мигнув). З цими хлопчиками дуже добре поводилися деякі німецькі офіцери, що навчалися в Оксфорді, навіть запрошували їх до себе на обід. Хлопчики весь час побоювалися, що їм ставитимуть якісь каверзні запитання, скажімо, про кількісний склад їхніх підрозділів, але їх змушували натомість вислуховувати довгі філіппіки про те, який жаль, мовляв, що німцям та англійцям доводиться воювати між собою. Наскільки краще все було б, якби вони могли об'єднатися, і яка ганьба, що німцям довелося взяти в союзники таку нікчемну націю, як виродки італійці; ну, та й англійці, мовляв, опинилися в одному сідлі з такими ж виродками— вступили в союз з цими багатіями-американцями, що зовсім не вміють воювати. А разом англійці й німці могли б встановити панування над світом. Один з наших хлопців спитав, а як же бути з японцями; йому зразу ж відповіли, що японцям дозволять загарбати якомога більшу територію, а потім повикидають їх звідти. Але для цього потрібно, мовляв, щоб англійці й німці об'єдналися і разом вдарили по росіянах і т. д., і т. п. Ну, після своєї так званої втечі ці хлопці почали переказувати все, що почули, в офіцерських їдальнях, і в них знайшлися співчутливі слухачі. Напевно, і серед

[1] Глузливе прізвисько арабів.

нас тут є дехто, кому подобаються нові ідеї німців, особливо остання, чи ж не так? Але, звичайно, ми не можемо довіряти німцям ні на йоту, треба спочатку побити їх, а далі видно буде. Що ж до росіян, то чим більше їх тим часом повбивають, тим краще для нас. Ну, а тепер відносно наших справ у цьому районі. Туреччина змінить свою орієнтацію на сто вісімдесят градусів, як тільки стане ясно, що німці зазнають поразки. Греція: ми посадимо короля назад на його місце і знищимо їхню кляту комуністичну армію. Становище з Сірією й Ліваном трохи складніше, бо тут замішані французи. Вони потроху приходять до тями після 1940-го, а це їхня сфера впливу. Втім, ми розраховуємо на те, що антифранцузьки настроєні воги почнуть завдавати жабоїдам такого клопоту, що нам доведеться послати туди війська для підтримання законності й порядку. На Палестіну в нас є мандат, і від жидів ми не чекаємо жодних неприємностей. Ну, а тутешній король і всі його паші припинили свій флірт з макаронниками, і, на мою думку, ми зможемо перебувати тут скільки забажаємо. Воги, звичайно, бунтуватимуть, але це поставить Фарука у ще більшу залежність від нашої підтримки, і він сам полізе до нас в обійми. Щодо західних районів, то у нас є деякі плани перехопити італійські території і, можливо, нам вдасться домовитися з французами відносно впливу в Марокко.— Генерал раптом підвищив голос і так стукнув по столу старечим кулаком, що на сухій червоній шкірі проступили білі плями: — І тоді нарешті британський прапор замайорить на всьому просторі від турецького кордону й до Атлантики!

Старий відкинувся на спинку стільця. Офіцери нишком переглядалися. Вони почували себе ніяково, але не тому, що генерал з такою цинічною одвертістю виклав плани Англії в цій війні, а через те, що наприкінці промови він не зумів стримати своїх почуттів.

— Є запитання, джентльмени?

Один чи двоє з присутніх поцікавилися планами щодо країн, не згаданих Старим. З його промови всі зробили висновок, що наступ у пустелі є справою найближчого майбутнього, і зараз головне завдання полягає в тому, щоб планувати повоєнну політику і бути в цьому плануванні на крок попереду як ворогів, так і союзників. Старий відповідав коротко й стисло. Лише коли запитання вимагали від нього викладення його власної точки зору, відповіді ставали неясними й багатослівними.

Нарада скінчилася. Старий сидів, погладжуючи кінчиками пальців підборіддя статуетки. Кам'яна красуня дивилася просто перед собою на сигаретні недокурки й вкриті карлючками вимочки. На обличчі в Нефертіті був такий вираз, наче вона вже чула колись усе, що тут говорилося, але була надто добре вихована, щоб сказати про це.

— Віллі, я хочу поговорити з вами,—промовив Старий, коли капітан Вільямс був уже біля самих дверей.

— Слухаю, сер.

Капітан повернувся до столу.

— Сядьте-но, Віллі, на хвилинку. Йдеться про Папандопулоса — того, що з сигаретами. Він зайнявся грою в політику: заробив кругленьку суму на чорному ринку чи ще десь, і почав запрошувати на обіди членів еміграційного уряду. Зверху нам пропонують підтримати його, натякнути на те, що ми не заперечували б проти призначення його на який-небудь пост — не в самому уряді, ні, це ще не на часі — а на якесь там тепле місце. Отже, потурбуйтеся про те, щоб Мінні видрукував відповідну заміточку в газетах, а заодно зайдіть до Алекса й візьміть у нього для мене всі матеріали, які стосуються цієї справи з сигаретами — фотокопії, словом, усе. Хтозна, може, коли-небудь вони нам стануть у пригоді. Люди ж такі невдячні... Що як ми його зробимо міністром, а йому раптом забагнеться посваритися з нами?

Капітан Вільямс посміхнувся.

— Міністром чого, сер?

— Не знаю, Віллі. Може, фінансів.

Обидва засміялися — капітан з належною в таких випадках дозою шанобливості, генерал — з належною в таких випадках дозою панібратства.

— І ще одне, Віллі,— Старий зробив паузу.— За всіма ознаками, десь у наступному році ми висадимося в Європі, і головне тоді буде не дозволити італійцям, французам і всім іншим більшовизуватися. Інакше кажучи, наближається час, коли друзям доведеться розпрощатись. Ви розумієте, що я маю на увазі?

— Так, сер.

— Чудово. Поки що, звичайно, не треба робити нічого. Але настане час, коли люди на зразок ваших партійних макаронників перетворяться з корисних на дуже небезпечних. Ну, оце начебто й усе. Дякую, Віллі. А тепер можете йти.

Капітан виструнчився й віддав честь. Потім чітким кроком пройшов до дверей, зачинив їх за собою й одразу глянув на годинника. Чудово, бар в офіцерському клубі відкриється за двадцять хвилин. Йому дуже хотілося випити.

Старий поклав статуетку в кишеню і зайшов до своєї кімнати, в кутку якої стояло охайне похідне ліжко, застелене по-армійському. Генерал скинув замшові черевики й приліг. Незабаром він уже спав, легко й со-

лодко, як дитина. У нього не було турбот — справи йшли добре.

Одного дня взвод у повному складі під'їхав до краю Каттарської западини й побачив готову телефонну лінію на міцних двадцятифутових стовпах, що тяглася на схід через Ваді-ен-Натрун до Александрії й головних телефонних станцій Єгипту. Це видовище здивувало всіх, за винятком офіцера. Лінія обривалася у пустелі, і прокладена вона була ще тоді, коли навіть найпрозорливіший з командуючих не міг догадуватися, що на північ від неї стоятиме величезна армія. Просто якийсь невідомий штабний офіцер, вивчаючи карту, вирішив, що не годиться мати на одному фланзі шляхи, море й усі комунікації, а на другому — нічого, і тому наказав прокласти лінію крізь мертвий простір зибучих пісків. Можливо, він побоювався того, що лінії зв'язку вздовж узбережжя будуть перерізані ворожим морським десантом і армія залишиться без головної телефонної артерії. Як би там не було, а лінію проклали, і тепер вона одним своїм кінцем сягала далеко в розташування німців, а другим вливалася в центральну систему телефонного зв'язку Єгипту. Пустельний вітер вив і зітхав у німих мідних дротах, і стовпи стогнали, вторуючи йому. Лише ці звуки порушували безгоміння місцевості, яка, напевне, нічим не відрізнялася від усіяних валунами кратерів на Місяці.

— Її мали підключити два дні тому в Ваді-ен-Натрун,—сказав капрал,—але я повірю в чудеса, якщо її таки підключили, чорт забирай. Ану, Гаррі, видряпайся на цей стовп і підключайся до кожної пари — перевіримо, може почуємо щось.

Гаррі Арджент виліз на стовп без запобіжного пояса. Це було порушенням правил — так само як, наприклад, перебування без каски в районі бою,— але бувалі солдати свідомо хизувалися такими порушеннями. Кожен рід військ бравірував посвоєму, і офіцери ніколи не карали за це солдатів. Інколи порушення правил є ознакою низького морального стану армії, інколи ж такі явища свідчать про її високий бойовий дух. Кадровики знали це, а молоді офіцери-призовники самі ставали фаталістами й починали бравірувати кожен по-своєму. Звертаючись до підлеглих, вони називали їх на ім'я, у відповідь на вітання торкалися кашкета одним вказівним пальцем і ходили в окопах у плисових штанях, яскравих кашне та замшових черевиках.

Гаррі обхопив жилавою ногою шерхату поверхню стовпа і, відхилившись назад, почав підключатися до лінії. Звідси, згори, все здавалось знайомим і все ж якось незвичним. Так завжди буває, коли опиняєшся на висоті п'ятнадцяти—двадцяти футів над землею — світ якось дивно змінюється. Вдома, наприклад, можна було раптом побачити, що лежить ген там, по той бік шляху, за оранжовими, закуреними димарями сусіднього будинку: городи з рівними грядками капусти й посипані шлаком доріжки між ними. А в місті з цієї висоти бачиш іржаві розводи на дахах автобусів або, заглядаючи крізь запилене вікно якоїсь контори, помічаєш дівчину в синій сукні з білим комірцем, яка відчиняє шухляду оливково-зеленого секретера. Але тут, у пустелі, змінюються тільки постаті товаришів — коли вони зводять до тебе худі, обпалені обличчя, їх тіла здаються сплющеними, придушеними до землі. Тут бачиш також, як провисають мідні дроти, що з землі здаються такими рівними,— плавно вигинаються від стовпа до стовпа, і ці відрізки стають дедалі коротшими й коротшими, бездоганно ілюструючи закони перспективи. А в усьому іншому пустеля виглядає просто як пустеля, тільки тут, нагорі, менше куряви та вітер здається ще гарячішим...

З'єднавши дроти, Гаррі сковзнув униз. Солдати скупчилися навколо сержанта, який увімкнув телефон і почав крутити ручку генератора.

— Тут замикання — немає нічого,— сказав нарешті сержант.— Спробуємо іншу пару.

Він перемкнув контакти і знову покрутив ручку.

— Алло! — сержант сидів навпочіпки, вигукнувши, він втратив рівновагу і мало не впав.— Їй-богу, ми когось надибали,— крикнув він, прикривши трубку долонею.

Після обміну звичайними відомостями сержант передав трубку Гаррі Ардженту.

— Хай перевірять другу пару. Скажи їм, що вона мертва, дізнайся, де може замикати, і хай вони передадуть дані про лінію, по якій ми говоримо зараз. Ненсі потрібно буде все це. (Хтось із самого початку охрестив їхнього офіцера жіночим ім'ям Ненсі, і це прізвисько міцно приклеїлося до нього).

Приклавши трубку до вуха, Гаррі одразу відчув, як його охоплюють нетерплячка й нудота, так добре відомі військовим зв'язківцям. Колись у подібних випадках він говорив собі: «Якщо ти полічиш до двохсот, а потім знову викличеш їх, вони відгукнуться. Може, обрив стався саме біля їхнього намету, вони одразу знайдуть його, і коли викличеш знову — відгукнуться»... Це була дитяча гра, до якої Гаррі тепер уже не вдавався. Іноді й справді траплялося чудо: нова лінія відповідала з першої ж спроби, і ти йшов собі кип'ятити чай над вогнищем — дрова заміняв просочений бензином пісок. Іноді ж у найпрямішій лінії з'являлися якісь неполадки, і ти міг годинами

шукати їх і не знаходити; наставала ніч, і тоді доводилося працювати в темряві, і ти проклинав усе на світі, задихаючись від знемоги й люті. А потім, коли, здавалось, усе перевірено й доведено до ладу, ти вмикав телефон — і, як і раніш, слухав мовчання...

В трубці зашуміло, почулися тоненькі звуки — лінія ожила. Ось, перекриваючи тріск, щось клацнуло, й раптом зазвучали голоси — телефоністка помилково увімкнула цю лінію. Потім усе повторилося, і дівочий голос промовив по-англійськи, з палестінським акцентом:

— Хвилинку, будь ласка. Я спробую іншу лінію. Алло...

Востаннє Гаррі бачив жінку вісім місяців тому, на початку відступу, і то мигцем — медсестра в накрохмаленій уніформі сиділа біля санітарної машини, не звертаючи ні на кого уваги.

— От кому щастя,— сказав Гаррі. Інші закивали головами. Вони знали, що саме він має на увазі: затишну контрольну станцію там, у тилу, чітку, впорядковану і пронумеровану систему сірих кабелів і різнокольорових дротів... Ніяких триклятих обривів чи перевірок, чистенька робота, а після чергування—вечеря в їдальні НААФІ [1], кіно, можливість виспатися в ліжку або написати листа за столом, сидячи на стільці у справжньому будинку. Нудне тилове життя тепер здавалося солдатам привабливим і прекрасним, вони мріяли про базу, як про рідний дім. Війна тривала вже довго. Туга за минулим життям, за батьківщиною у людей поступово притуплялася. Тепер вони переважно згадували чудові дні відпочинку в таборі, або свою службу в іншому з'єднанні чи на іншому континенті. На початку 1943 року солдати дуже рідко розповідали один одному про свої сім'ї, про довоєнне життя. Вони воліли згадувати минулі бої, ділитися споминами про паради й переходи. Мирне життя неначе відійшло в минуле назавжди, як дитинство, і вже неможливо було уявляти собі своє майбутнє після закінчення війни, хоч можна було годинами мріяти про якунебудь не дуже обтяжливу роботу на тиловій базі, або ж про легке поранення, і як наслідок, кілька тижнів подалі від передової, в прохолодному, затишному госпіталі.

Думки Гаррі теж були далеко-далеко — на базі, з якою його зв'язували мідні дроти. А що заважає йому з'єднатися зараз звідси, з вкритої курявою западини, на кам'янистому дні якої він лежав, безпосередньо з Каїром? Адже це можна було б зробити дуже просто — через підсилювальні станції. А перед війною з Єгипту можна було дзвонити в Париж або Лондон... Раптом у нього майнула думка: «Адже й зараз можна було б з'єднатися з Лондоном, поговорити з Марджері—її викликали б з контори!» І Гаррі вперше замислився над суттю роботи, яку виконує він і всі телефоністи на світі. Навіть коли б не було війни, думав Гаррі, то однаково ні він, ні такі, як він, не могли б дозволити собі телефонної розмови з людиною на другому кінці земної кулі. Гроші на таке мають тільки багатії чи кінозірки. «Якби Балакун був тут, то він вже щось сказав би з цього приводу... Почав би, мабуть, вдавати з себе поважну особу, заговорив би генеральським басом або крізь зуби процідив: «Дайте Чікаго», як Джордж Рафт в одному фільмі. Гаррі пригадав, як шурхотів пісок, сиплючись на черевики й скорчені ноги Балакуна. Він написав листа його дружині і тепер чекав відповіді... І знову Гаррі подумав, що не технічні перешкоди заважають йому подзвонити до цієї жінки,— а тільки нездоланні труднощі, створювані самими людьми.

— Як прокладали кабель з Єгипту в Європу,— спитав він у солдата, що вмостився в тіні стовпа,— через Туреччину?

— Ні, здається, прямо з Александрії в Грецію, по дну Середземного моря. А чого ти питаєш? Хочеш побалакати з дружком із німецької армії?

— Ні, я оце подумав...

— А хіба ти не чув? Солдатам думати не дозволяється.

За два дні взводу наказали знятися і вирушити в тил — на базу, на відпочинок. І як не дивно, цьому наказові не передували ніякі чутки. Апарати, котушки й інструменти були акуратно складені й підраховані. Вперше за багато місяців офіцер призначив огляд — на сьому годину ранку наступного дня.

Солдати вишикувалися в три шеренги на майданчику, вкритому рештками сотень поколінь білих черепашок. Коли з'явився офіцер, сержант, роздушуючи мільйонолітню черепашку, чітким кроком підійшов до нього і віддав честь. Тільки тепер Гаррі Арджент і його товариші вперше усвідомили, що вони й справді залишать пустелю й повернуться на базу. Напередодні ввечері, коли стемніло і поснули мухи, а гуркіт канонади трохи вщух, вони посідали групками на піску й завели розмову про те, що завтра-післязавтра матимуть вже досить води і для пиття, і для миття, про принади тилової служби і навіть про можливість відпустки — а тоді можна буде заночувати в готелі, поспати на справжньому ліжку із справжніми простирадлами і, хтозна, може, навіть із жінкою. Але тепер, спостерігаючи

[1] НААФІ — торговельна кооперація військово-морського флоту, армії й повітряних сил.

безглузду церемонію салютування й тупцяння під безкраїм небом пустелі, Гаррі відчув реальний подих тилового життя. Щодня — нескінченна муштра й нікому не потрібні чергування... Нероби з постійного гарнізону бази все одно залишать собі найлегшу роботу, а ти гнутимеш спину й козирятимеш, козирятимеш без кінця і зрештою почнеш мріяти про безсонні ночі й гарячі, смертю напоєні дні в пустелі. І коли взвод дістане наказ вирушати на передову, ти вже радітимеш з цього. Якось репортер одного ілюстрованого журналу приїхав на не дуже небезпечну ділянку передової і взяв інтерв'ю у водія бронемашини, чий «веселий» обов'язок полягав у тому, щоб кожного ранку мчати вздовж окопів, привертаючи на себе артилерійський вогонь противника,— в такий спосіб виявлялися й позначались на карті ворожі вогневі точки, а також нічні зміни в системі німецької оборони. Захлинаючись від захвату перед таким героїзмом, журналіст наводив слова сержанта: «Мені тут не так уже й погано, ця робота краща, ніж волинка на базі».

«Ось які люди б'ються в лавах союзників у мертвих просторах пустелі,— писав репортер.— Ці люди вважають за краще щодня дивитися у вічі смерті, аніж вести легке життя «гарнізонної криси»... і т. д. і т. п. А під фотографією, що зображувала сержанта коло його броньовика, було написано: «Ось один з тих, хто...»

Звичайно, цей репортаж міг сприяти піднесенню морального духу в Англії, але сержант зовсім не корчив із себе героя, а говорив чистісіньку правду.

Отже, хоч солдати взводу зараз навряд чи спроможні були пройнятися серйозністю моменту, їм хоч-не-хоч доводилося підкорятися статутові. Офіцер наказав стояти «вільно».

— Що б старий Балакун сказав про все це?! — пробурмотів Гаррі Арджент до свого сусіди по строю. Той у відповідь пирснув.

Ненсі надіслали до них недавно, й командував взводом він тільки шість тижнів. Солдати ще не звикли до нього й ніяк не могли сприймати його всерйоз. Ненсі був молодою людиною, носив окуляри й помітно горбився, але під час парадів намагався триматися дуже струнко, і всі помічали це. Перед війною він служив у телефонній компанії — його обов'язком було розглядати найсерйозніші скарги й відвідувати незадоволених абонентів високого рангу — членів парламенту, генералів, директорів великих компаній і взагалі різних титулованих осіб. Як і інші співвітчизники, що піднялися в суспільстві на щабель вище середовища, з якого вийшли, він міг розмовляти двома англійськими мовами — своїм рідним кокні і досить пристойним аристократичним жаргоном. Телефонну справу він знав непогано, а таким людям, як майори запасу та полковники у відставці, навчився догоджати задовго до того, як почалася війна. Отже, до офіцерської школи зв'язку він потрапив без особливих труднощів. Там він сумлінно вивчив принципи польового телефонного зв'язку, опанував науку читання карт та інші тонкощі своєї роботи в пустелі. А тепер, пройшовши цілим і здоровим крізь два роки війни, він сподівався на підвищення в чині. На проблемах дальнього телефонного зв'язку він знався трохи краще, ніж його безпосереднє начальство, зате гірше розбирався у військовій справі. Командувати солдатами в бойовій обстановці Ненсі зовсім не вмів. Перший-ліпший ватажок бой-скаутів був би кращим командиром, ніж він. Можливо, коли б з самого початку військової кар'єри його полишили на самого себе, він набув би якоїсь твердості у вдачі, виховав би в собі почуття самоповаги, а отже примусив би й підлеглих поважати себе. Але цього не сталося, а тепер було вже надто пізно. Свою нерішучість, усі свої слабості він прикривав запозиченими в офіцерському училищі фальшивими позами колоніального офіцера в стилі героїв Кіплінга, і про зближення між ним і солдатами не могло бути й мови. Ненсі мав невеликий запас таких поз — і він прибирав якоїсь з них після кожної невдачі, а невдачі в нього траплялися часто.

Сержант наказав солдатам підготуватися до перевірки особистого спорядження — звичайно, не такої, яка буває в казармах, коли все треба розкладати за правилами, черевики ставити там-от, а сорочки згортати якимсь особливим способом. Ні, треба було просто сидіти біля свого ранця й чекати, коли тебе викличуть. Гаррі Арджент прихилився спиною до переднього колеса «шевроле» й почав читати останнього листа від Марджері.

Вони побралися за кілька тижнів до відплиття, а тепер Гаррі був батьком трирічного сина, якого ніколи не бачив. В кожному листі Марджері розповідала про сина, про місця та людей, яких він не знав. Про жителів села, до якого Марджері евакуювалася, про дівчат з військового заводу, де вона потім почала працювати, про старшу няньку дитячих ясел, з якою вона сварилася через те, що Джонні часто цілий день повзав у мокрих штанцях... Лише час від часу, коли Марджері згадувала про минуле або надсилала поздоровчого листа до дня його народження чи річниці їхнього одруження, Гаррі відчував, що між ними ще ли-

шається якась душевна близкість. Частіше ж йому здавалося, що в листах йдеться про життя чужої, нічим не зв'язаної з ним людини, і тоді всі розповіді Марджері про її нові інтереси й знайомства цікавили його не більше, ніж до війни могли б цікавити подібні розповіді доброго знайомого. Спочатку Гаррі мучили гостра туга й почуття відірваності, що охоплює закоханого, коли він намагається уявити життя коханої вдалині від нього. Потім він пройшов крізь болісний період ревнощів і, по народженні сина, зробив усе, що може зробити рядовий солдат, аби за допомогою листування полегшити життя дружини. Тобто майже нічого. Він збільшив до максимуму суму, яку відраховував від своєї платні й переказував Марджері, і йому вже не вистачало грошей на зубну пасту та пиво. І тепер, коли надходив лист від неї, він не стільки вдумувався у його зміст, скільки милувався її круглим почерком, мацав папір, якого вона торкалася, й уявляв собі, як рука опускає лист у проріз червоної англійської поштової скриньки на вулиці маленького містечка, якого він ніколи не бачив. Вони вже давно признались одне одному, що їм важко додержувати обіцянки — надсилати листа не рідше одного разу на тиждень, бо нового в їхньому житті не так вже й багато.

Минали місяці, спливали роки великих подій та історичних битв. Нові ледь помітні зморшки з'являлися на чолі й у куточках рота в жінок. Круглолиці, червонощокі хлопці худнули, на їхніх обличчях з'являвся вираз жорстокої твердості, а в деяких — хтивої безвольності. Діти народжувалися й навчалися ходити й розмовляти, знаючи батька лише з настінної фотографії, на якій був зображений чоловік у військовій уніформі. На половині земної кулі жоден чоловік чи жінка не могли сказати напевно, де вони опиняться за півроку. Великі західні міста — Лондон, Париж, Берлін, Рим — щовечора поринали в темряву, життя відступило назад, до часів, коли не існувало навіть професії факельників. Жодний багатий римлянин не наважився б тепер вийти на вулицю з рабами, які б освітлювали йому шлях смолоскипами. Сторіччя воєн та революцій наближалося до своєї середини. Минуло майже два роки з того дня, коли Марджері написала Гаррі, що їх син вимовив перше слово. Це слово було «сирена».

...Гаррі міркував над тим, яка доля спіткає «шевроле». Найімовірніше, його передадуть у тилову ремонтну частину, взводові оголосять подяку, а офіцера відзначать у наказі, та й годі. Якби Балакун залишився живий, він повертався б тепер разом з ними на базу...

— Арджент!

Коли твоє прізвище починається з «А», тебе завжди викликають першим — чи то одержувати платню чи чогось іще...

Сержант сидів на купі ящиків з ізоляторами, тримаючи в руці видрукований на машинці заяложений список. Він почав з переліку солдатського обмундирування й спорядження.

— Нарукавна нашивка, кокарда, та-ак.. Ти, певно, теж загубив кокарду?

— Так, сержанте,— Гаррі мимоволі відчув себе винуватим. Муштра, зрештою, давала себе знати.

— Дев'ять пенсів. Підпишися тут. Нову кокарду одержиш, коли повернемося на базу.

— Що? Платити?! Та мало де я її міг загубити? Хіба Ненсі не може поставити тут «втрачена в бою»? Адже за тритонку йому доведеться писати! Чи, може, він попросить німців заплатити за машину?

— Ось що, рядовий Арджент, ми зовсім не збираємося вислуховувати ваше патяканння. Підпишіться, і вам видадуть нову кокарду, а з вашої платні відрахують дев'ять пенсів.

— А я на тебе...

— Гаразд, тоді доведеться скласти акт про те, що ви загубили свою кокарду і прийшли сьогодні вранці на парад без неї.

— Що ж, пиши.

Як і в більшості несподіваних ситуацій та дрібних конфліктів, що виникають в армійському житті, існувало безліч варіантів, якими ця сутичка могла б скінчитися. Ті нечисленні цивільні нашого віку, яким пощастило уникнути військової служби, гадають, що життя в армії спрощено всілякими твердими правилами й розпорядженнями, яких треба суворо додержувати. Правила в армії справді є, але застосування й тлумачення їх такі ж мінливі й непостійні, як англійська погода. Справжня причина цієї спірки навколо кокарди полягала в тому, що їх офіцерові, людині по-своєму хоробрій і нездатній у бойовій обстановці ховатися за спинами своїх солдатів, бракувало внутрішньої сміливості, коли йшлося про можливий конфлікт з начальником господарської частини після повернення в тил. Йому хотілося лише одного: привести взвод на базу в повному спорядженні, із списком втрачених речей і грошима, які б компенсували їх. Гаррі Арджeнту це було добре відомо, і водночас він знав, що взводний сержант не наважиться здійснити свою погрозу скласти на нього акт. Офіцер був би проти такої крайності. На базі цей акт міг би спричинитися до ще більших неприємностей, ніж нестача частини спорядження.

Як цеховий майстер у цивільному житті весь час терпить від свого положення між

молотом і ковадлом — хазяїном і робітниками,— так і армійський сержант у подібних випадках виступає в ролі буфера, тлумача, трансмісійного валу й дипломата. Кінець кінцем сержанти своєю поведінкою починають скидатися на удавано-добродушних, завжди заклопотаних трактирників, що будь-якої миті можуть накинутися з лайкою на бідного клієнта, але холуйськи послужливі з поважними відвідувачами.

Сержант нахилився вперед, посміхнувся й торкнувся руки Гаррі.

— Послухай, друже,— сказав він.— Мене не обходить, скільки ти там загубив отих бісових кокард. Але якщо ми не повернемося на базу в повному спорядженні й з грошима за загублені цяцьки, то з нас шкуру знімуть. Ти ж знаєш, як ті кляті батальйонні старшини чіпляються до хлопців, що повертаються з передової. Кричать, що їм бракує дисципліни й таке інше. Додаткова муштра, бісові огляди тричі на день, усі ті наряди... А якщо ми повернемося ще й з поганою славою, то нам буде вдесятеро гірше. Ось що, коли у тебе нема грошей, то я дам тобі п'ять презервативів, вони коштують більше дев'яти пенсів...— він дістав з кишені синій папірець розміром з чемоданну наклейку.

— А-а, чорт з тобою,— сказав Гаррі Арджент.— Записуй на мене ці кляті пенси і не треба мені твоїх талонів.

— Оце ти молодець, Гаррі,— зрадів сержант.

Гаррі поплентався назад і знову сів, прихилившись до переднього колеса грузовика. Життя на базі, яке напередодні здавалося йому таким привабливим, тепер поставало в його уяві в зовсім іншому світлі, гнітило своєю казенщиною й безглуздям — і Гаррі охоплювала глуха, мовчазна й гірка туга. Втупивши погляд в купку черепашок під радіатором машини, він міркував про несправедливість своєї долі, і гнів та розпач скипали в його душі. Згадавши історію з загубленою кокардою, він перебрав у думках свою розмову з сержантом, аби ще раз переконатись, що його скривджено, а потім почав проклинати службу в армії взагалі, і війну, і своє невезіння — треба ж було йому опинитися в пустелі! — і розлуку з дружиною, а скінчив тим, що з відчаю й люті прокляв увесь світ.

І тут Гаррі побачив, що одна з черепашок посіріла. Потім сусідня черепашка потемніла, неначе на неї лягла чиясь маленька тінь. Незважаючи на розпач і лють, Гаррі зацікавився цим явищем, простягнув руку й доторкнувся до черепашки. І одразу збагнув, що трапилося. Його долоня стала мокрою. Тоненька цівка води струмувала з нової дірочки в радіаторі й змочувала черепашки. Гаррі вилаявся. Вся злість, що накипіла в його душі, обернулася тепер на цю течу. Він хотів уже було підвестися й піти по інструмент, коли раптом почув голос сержанта:

— Послухай, друже, мене не обходить, скільки пар шкарпеток ти загубив...

Гаррі нахилився й провів рукою по дну радіатора. Теча була такою маленькою, а вода так швидко випаровувалася, що він навіть не відчув вологи — просто в одному місці метал був прохолодним, тоді як навкруги обпікав пальці. Не намагаючись навіть осмислити те, що він робить, Гаррі зачепив припій нігтем великого пальця. А за хвилину майже вголос сказав самому собі: «Цей клятий грузовик коштує більше дев'яти пенсів»... — і знову почав лаяти армію з усіма її порядками. Але тепер уже не злість підхльостувала його, а він сам розпалював її в собі. Він обережно колупав припій, аж поки тоненька цівка води не перетворилася на швидкий струмочок. Тоді Гаррі підвівся й підійшов до компанії солдатів, що балакали між собою, чекаючи, доки їх викличе на перевірку сержант.

А між передніми колесами грузовика на древній пісок і мільйонолітні черепашки струменіла вода,— найрідкісніша й найдорогоцінніша річ у пустелі.

Наступного дня, о шостій годині ранку, взвод вирушив у тил. Коли грузовики виїхали на прибережне шосе, тряска припинилася.

Вони проїхали повз обвуглені руїни великого ель-дабського складу, перетнули залізничну колію, на далекому кінці якої була могила Балакуна, потім побачили великий польовий госпіталь, над яким на високій щоглі майорів прапор Червоного хреста. Госпіталь складався з цілого ряду з'єднаних між собою наметів і нагадував величезний одноповерховий картковий будиночок. Хлопці помахали кільком сестрам, що поспішали кудись із паперами в руках, але ті не відповіли. На цьому шосе рух був досить жвавий.

Опівдні вони зупинилися на обід біля табору для військовополонених італійців. Очевидно, полонених тримали тут уже довго: стежки між наметами були акуратно викладені черепашками, там і тут стояли статуї богородиці, виліплені з піску, змоченого мильною водою. Кілька італійців посварилися кулаками в бік грузовиків і підняли руки у фашистському вітанні, інші, вказуючи на фашистів пальцями, затискали носа й удавали, ніби спускають воду в унітазі. Можливо, в такий спосіб усі вони випрошували сигарети.

Грузовики минули Александрійський порт, прогуркотіли вулицями міста і спустилися в розлогу долину Нілу. Водяні колеса, журавлі-«шалуфи» й архімедові гвинти [1] смоктали воду з річки і надривно стогнали, співаючи свою одвічну пісню про страшні злидні й відсталість. Вздовж берегів «Милості аллаха» — як тут називають Ніл — зеленіла висока стіна маїсу й шелестіли листям фігові пальми. Все було таким самим, як два роки тому, коли взвод проїздив ці місця у протилежному напрямку.

Тільки надвечір вони під'їхали до дротяної огорожі бази. Грузовики зупинилися коло білої прохідної будки, перед дверима якої на піску була викладена з різнокольорових пляшкових шийок та камінців полкова емблема. Якийсь сержант, типова тилова криса — білолиций, у накрохмаленій сорочці й парадному кашкеті — пройшов повз грузовики.

— Що сьогодні на вечерю, любчику? — крикнув хтось.

Як водиться, хлопців спочатку помаринували. І приїзду їх ще не чекали, і розраховували на меншу кількість людей, і офіцер, що мав розмістити їх, був відряджений кудись до міста.

Кінець кінцем наметів для них не знайшлося, і взводові довелося стати бівуаком у своїх власних подертих палатках на околиці табору — на відкритому місці, куди вітри несли пісок і куряву з Турських горбів. За годину якийсь місцевий дотепник охрестив їх «циганами».

— Ось він. Гей, Гаррі, йди-но сюди! — троє солдатів із його взводу пили пиво в їдальні НААФІ. На стіні над ними висіла реклама залізничної компанії, під зображенням старовинного замку було написано: «Зроби 1931 рік роком першого знайомства з Англією!»

Гаррі Арджент підійшов до столика й оглядів незнайомця, що пив з його товаришами. Це був пикатий капрал з довгими вусами, на яких висіла пивна піна.

— Гаррі, ми оце розповідали капралу, як ти бився над «шевроле» і як він потім в останню мить так зіпсувався, що довелося кинути його. Капрал працює в ротній канцелярії — він бачив рапорт Ненсі про «шевроле». Каже, начальник посміявся, коли дійшов до того місця, де сказано, що машину все ж таки кинули.

Гаррі стояв.

Гладкий капрал підняв до нього червоне обличчя і, скосивши свинячі очиці, сказав:

— Який жаль, мій любий військовий друже, ви могли б навіть одержати подяку. Зрештою, Ненсі, як усі ви влучно, але неоригінально називаєте лейтенанта Тьюфелла, не міг би самотужки витягти машину з піску? Що ж сталося з нею? Начальник вимагає рапорту. Шкода, що ваш молодий кретин взагалі згадав про неї у звіті.

— У радіаторі з'явилася теча, мотор перегрівся й вийшов з ладу, перш ніж водій встиг помітити її,— пояснив Гаррі.— А на буксирі тягти машину ми не могли, бо грузовики й без того були перевантажені.

— Зрозуміло,— сказав капрал. Голос у нього був густий, соковитий, наче в старого актора-професіонала, що грає роль молодого аристократа.— Мене завжди цікавить, що, як і до чого. Люблю дивитися в корінь. До речі, мене тут усі називають «всезнайком», мій любий військовий друже.— Він відкинув голову і загорлав: — Абдель! Абдель!

З-за стойки вийшов згорблений офіціант в чистій білій галабеї з серветкою через плече. Він схилився перед капралом, як догідливий метрдотель перед приятелем хазяїна.

— Принеси стільця для мого друга,— сказав капрал.

Солдати навколо пили пиво стоячи або сидячи навпочіпки попід стінами. Абдель повернувся із стільцем. Гаррі сів і замовив пива для всієї компанії. Протягом останніх кількох місяців йому вдалося заощадити трохи грошей.

— Непоганий початок. Сподіваюсь, ви й далі діятимете в цьому ж дусі. Послухайте, я вам скажу, хто я такий, поки вам не розповів хтось інший. Я капрал Сендерсон. Для друзів — Сенді. В минулому — капітан Сендерсон. Тепер — розжалуваний, і був би цивільною людиною, якби не ця клята війна. Ви знаєте, що значить «розжалуваний»?

— Так,— відповів Гаррі.— Вигнаний з офіцерів.

— Вірно, мій любий військовий друже, але вам, як технікові, слід було б користуватися точнішими термінами! — Він засміявся, ковтнув пива і, витерши обвислі вуса долонею, сказав: — Ну, я піду поллю квіточки.— Він важко підвівся, через силу випроставши своє гладке, колись, очевидно, мускулясте тіло, і почвалав поміж столиками, відповідаючи на численні вітання.

— Знайшли собі приятеля, га? — сказав Гаррі.— Краще пити сидячи на підлозі, ніж за столом з оцим нікчемою.

— Послухай, Гаррі, доки він не повернувся. Капрал каже правду — він таки був офіцером.

— Ну, то й що?

— А те, що йому відомо все, що тут ро-

[1] Зрошувальні пристрої, якими користуються єгипетські селяни.

биться, а коли ти почастуєш його, то він влаштує тебе на тепленьке місце.

— Ну, це стара байка. На Середньому Сході повно дурників, що ставлять пиво клятим канцеляристам, сподіваючись, що ті переведуть їх поближче до дому.

— Ні, тут ставка вірна, Гаррі. Тут дають призначення до різних частин, а можуть залишити і в гарнізоні. Йому кажуть, що потрібно стільки-от людей таких і таких професій, і він просто подає прізвища. Один хлопець, з яким я раніше служив в іншому взводі, працює тепер тут на складі. Робота — не бий лежачого, спить на справжньому ліжку, має власного примуса й сам готує собі чай та обід з продуктів, поцуплених на кухні. Вони тут усі добре окопалися, можеш мені повірити.

— А я б не хотів зоставатися тут,— сказав Гаррі.— Навіть на роботі в складі. До того ж коли не буде оцих папірців,— він постукав по бумажнику,— то я не зможу приходити сюди випивати. Ти ж знаєш, я переказую Марджері майже всю платню.

— Тим більше, друже, не слід псувати стосунків із цим хлопцем. Твоя Марджері не хотіла б, мабуть, щоб з тобою трапилося те, що з Балакуном.

Гаррі не відповів. Він дивився на капрала, який, повертаючись назад, зупинився біля одного столика у задушній, задимленій, схожій на комору кімнаті. Сенді стояв, спершись усім тілом на руки, розчепіривши пальці на столі, й слухав солдата, який дуже серйозно щось говорив йому. Голова капрала була схилена трохи набік, грубе обличчя — позбавлене будь-якого виразу, і тільки блискучі очиці з глибокими зморшками в куточках були насторожені, уважні.

— Ваш «військовий друг» — підла тварюка,— сказав Гаррі.— Я не повірю жодному його слову, і ви будете дурнями, якщо спіймаєтеся на цей гачок.

Капрал повернувся до їхнього столика.

— Пива! — гаркнув він, і згорблений Абдель знову виріс біля нього, як джин із казки про чарівну лампу.

Цього разу платив один із солдатів.

— Я завжди радий бачити тут нових людей,— сказав капрал.— Приходьте сюди щовечора, бо всі ці гарнізонні п'явки мені вже остогидли. Хто, як не ви, заслуговуєте на справжню розвагу, га? — він одпив пива, зняв ремінь і, повісивши його на спинку стільця, вів далі: — Ви знаєте, що таке НААФІ? — Нахилившись вперед, Сенді поклав пухку долоню на руку Гаррі.— Я кожного новака знайомлю із своїм визначенням ролі цієї установи. Спитайте першого-ліпшого хлопця — він скаже. НААФІ — це організація, призначення якої полягає в тому, щоб створювати домашню атмосферу для тих, хто в своєму цивільному житті проводив час на вокзалі.— Виголосивши свій жарт, капрал зареготав, а солдати почали штовхати один одного ліктями й підморгувати, немов кажучи: «Свій хлопець, правда?»

А Гаррі думав: «Це мій перший вечір у пивничці, вечір, про який я стільки мріяв місяцями — і ось я почуваю себе гірше, ніж будь-коли». Він уже ненавидів гладкого капрала й зневажав своїх дружків за їхнє плазування перед ним. Втім, йому майже одразу стало соромно за свої думки про цих трьох хлопців. Всі вони були його добрими друзями і свого часу кожен робив йому ту чи іншу послугу — одну з тих величезних послуг, справжню ціну яких знають тільки солдати на фронті — ділився останньою флягою води, чи одержував твої листи і приносив до госпіталю, коли ти лежав з дизентерією.

Тим часом за столиком уже розмовляли на одвічну і звичну тему. Капрал із таємничим виглядом говорив, що борделі незабаром закриють, і поки що тільки опір з боку армійських медиків відтягує цю сумну подію.

— Зараз,— пояснив Сенді,— вони можуть щотижня оглядати дівчат, а за одним заходом,— самі знаєте,— безплатно... Але якщо всі борделі закриють, хлопці почнуть влаштовуватися де прийдеться, на березі Нілу і в усіх темних кутках, і за півроку на всьому Середньому Сході будуть самі сифілітики.— Він знову ковтнув пива і з удаваним спокоєм захитав головою, так що з його скуйовджених вусів полетіла пивна піна.— Щодо мене, то я тільки п'ю пиво і намагаюсь не думати про такі речі. По-моєму, це єдиний вихід.

— Про пиво — це ви вірно сказали,— з'єхидствував Гаррі.

Капрал відповів, зробивши вигляд, що не помітив насмішки:

— Я все вірно сказав, мій любий військовий друже; якщо ви хочете розважитися з дівчатами, то раджу вам узяти, поки не пізно, перепустку до Каїра. А коли повернетеся, розкажете нам про все, що було. Дуже люблю слухати про такі речі. Ця моя слабкість називається «пасторським гріхом» — все одно, що дивитися, як хтось дудлить горілку, коли сам не п'єш.

Гаррі відчув, що його відраза до капрала зростає ще більше. Без будь-якого зв'язку з тим, що було сказано раніше, він промовив:

— Мій друг вбитий там, на фронті. З місяць тому.

Капрал, проте, добре вмів парирувати всілякі випади проти себе — чи то гострі уколи

сарказму, чи отакі камені невиразної неприязні, пущені навмання.

— Жаль, жаль бідолаху,— сказав він.— Ви, хлопці, заслужили відпочинок. Ваш взвод тримали на передовій довше, ніж будь-який інший з роти «Б».

— А нас знову пошлють назад, капрале? — спитав хтось.

— Хто його знає, мій любий військовий друже. Вас можуть розформувати й порозсовувати по інших ротах. В такому разі я зроблю все, що від мене залежить, аби ви дістали хороші призначення. З другого боку, вас можуть уже наступного тижня відправити назад. Правда, поки ви перебуваєте на базі, у вас є можливість добровільно вступити до одного з численних клубів самовбивців.

— Самовбивців?

— Туди приймають усіх, хто знає морзянку й готовий одержати дерев'яний хрест першого зразка. Там вам дають можливість стрибнути з парашутом просто в лапи до фріців або потонути в підводному човні на півдорозі до сонячного Кріту. Якщо ви згоджуєтесь на таке, до вас приходить офіцер, ставить вам кілька запитань, а по тому — фіть, і згадуй лиш, як звали. Ми цього офіцера називаємо паном з контори Кука [1]. Квитки лише в один бік.

Гаррі тимчасом охоплювало якесь невиразне нетерпіння, неспокій, відомий солдатам, які щойно повернулися з фронту. Його організм ще не засвоїв заново звички проводити вечір за випивкою й балачками. Понад рік він увесь час або працював, або спав, і навіть сидіти йому доводилося рідко—хіба що годину-другу в кабіні грузовика. Отже, навіть до стільця тепер треба було звикати знову, та й взагалі пристосовувати всі свої звички й рефлекси до життя на базі. Тут зайвим був інстинкт, який забороняв запалювати сигарету, коли настає вечір, непотрібною — звичка носити всі свої особисті речі за плечима і т. д., і т. п. В той же час радість від повернення в тил стерлася, зникла, і так само, як пиво виявилося на смак не таким приємним, як він уявляв собі в пустелі, коли опівдні з пересохлим горлом дивився на порожню флягу, так і втіхи тилового життя здавалися тепер дрібними, а патякання капрала та інших тилових крис — нудним і огидним. Його охопило бажання вибігти звідси, переодягтись у цивільне й податися до європейської частини міста, до асфальтованих вулиць за табором — щоб просто пройтися ними!

Ще не минуло й доби, відколи вони виїхали з пустелі, а він уже мріяв про речі, що були такими ж далекими й недоступними для нього, як місяць тому, на фронті — оця тилова база! Так уже створена людина...

В пивничці ставало дедалі тісніше. Піаніст на низькій сцені почав награвати «На південь од кордону, в мексіканському краю»— його майже не видно було за хмарою сигаретного диму. П'яний хор заспівав непристойну пісню. Десь у протилежному кінці кімнати брязнуло розбите скло.

— Я йду спати,— сказав Гаррі, підводячись.

Капрал сидів за сусіднім столиком і з виглядом біржового маклера, що вирішив розмовляти з клієнтом відверто, розповідав про якийсь прийом, за допомогою якого можна уникнути нарядів.

— Скажете за мене на добраніч вашому військовому другові,— кинув Гаррі. Решта закивали головами. Йдучи поміж столиками до дверей, він чув, як капрал говорить:

— ...Слід було б користуватися точнішими термінами! А знаєте, як у ротній канцелярії тлумачать слово «армія»? «Закритий клуб з чотирма мільйонами офіціантів»...

Його густий регіт покотився з їдальні слідом за Гаррі. Відшукавши очима орієнтир — чорні обриси водокачки,— Гаррі попрямував до свого намету. Зайшовши до нього, він перш за все при світлі ліхтаря перелічив гроші. Якщо на цьому тижні трапиться ще один вільний вечір, то доведеться провести його в кімнаті відпочинку, пишучи листа до Марджері під плакатами, що закликають до пильності й лякають венеричними хворобами... Він умився, ліг і загорнувся в ковдру. Засинаючи, Гаррі думав про те, хто з хлопців чергує зараз на лінії біля западини, і чи багато буде розривів кабеля навколо передового командного пункту. З їдальні долинали п'яні співи. Він торкнувся останнього листа від Марджері й заснув.

Почалося це, як завжди, з розмов. До того ж Гаррі ще жодного разу не мав відпустки у Каїрі. Звичайно, він не вірив, ніби в центрі міста тобі обчистять кишені, щойно ти вийдеш на тротуар, але взагалі в таких випадках краще йти з компанією.

Спочатку вони обійшли всі солдатські клуби, поласували чаєм з тістечками. Потім почалися суперечки — куди йти далі; одні хотіли в кіно, другі пропонували напитися де-небудь у барі, треті збиралися купувати сувеніри для своїх дружин. Поступово компанія розпалася на невеличкі групи по три-чотири чоловіка. Гаррі зайшов до бару на Вокзальній площі. Разом з ним було троє хлопців з його взводу й кілька шотландців із картатими нашивками на сорочках; вони час від часу забували про своїх сусідів по столу й невідомо з якої причини починали

[1] Контора Кука — відоме туристське агентство.

раптом голосно сваритися між собою; проте коли сварка, здавалося, мала ось-ось перейти в бійку, вони несподівано починали реготати й плескати один одного по плечах. Ці хлопці нагадували гурт молодих, задерикуватих бичків, готових з ким завгодно помірятися силами, а заодно й поламати кілька огорож. Вони платили більше, ніж належало, й запрошували до столу всіх відвідувачів підряд, але з таким одчайдушним виглядом, що канюки-п'янички не наважувались наближатися до них. В армії — цьому останньому притулку всіх поганих анекдотів — славнозвісна ощадливість шотландців давно перестала бути об'єктом для жартів. Цю вигадку спростувало саме життя.

Починалася єгипетська зима. Різкий, холодний вітер куйовдив шерсть на спинах охлялих віслюків, сповивав голі ноги арабів подолами довгих обшарпаних галабей, зривав мішки й ганчір'я з бездомних жебраків, що спали у підворіттях, під навісами трамвайних зупинок, під мостами. За два тижні англійська армія мала перейти на похідну форму.

Через деякий час, коли випито було вже чимало, один із шотландців сказав:

— Ходімо до борделю, хлопці. Тільки подивимось і посміємось,— не більше!

Із сміхом, тупотінням, галасом вони висипали з бару. Гаррі спробував було відстати, але інші оточили його, почали плескати по спині й кричати:

— Ходімо з нами! Трошки побавимося та й годі. Ніхто ж не хоче підчепити хворобу!

Проте коли вони потрапили в район, де містилися будинки розпусти, й до них підскочив хлопчик-провідник, вигукуючи хрипким високим голосом: «Пішли, Джордже! Французька жінка дуже чиста! Все вміє робити, п'ять піастрів!» — то солдати принишкли й рушили слідом за ним.

Хлопець завів їх у під'їзд великого занедбаного будинку. На широких мармурових сходах юрмилися солдати з різних частин і родів військ. Шотландці зовсім позамовкали. Один з них спробував, щоправда, пожартувати, але ніхто не засміявся у відповідь. Щирий сміх у борделі — рідкісне явище...

Жінка-арабка в брудній вечірній сукні, що мішком висіла на запалому животі, перехилилася через поруччя й посміхнулася до них; між вищербленими, чорними зубами блиснуло кілька золотих коронок. Плентаючись позаду всіх, Гаррі майже вголос повторював про себе: «Якщо ти не підеш звідси зараз, то потім буде вже пізно...»

Він зупинився, тоді різко повернувся й вибіг на вулицю. І в ту ж мить бажання залишило його, неначе ніякої спокуси й не було. Гаррі оглянувся назад — йому схотілося побігти нагору й крикнути шотландцям, цим, по суті, хорошим хлопцям, які щойно частували його: «Залиште цей будинок! Це ж зовсім легко! Скажіть тільки собі: не треба!» Адже в душі вони й самі не хотіли йти нагору, знали, що потім мучитимуться, вгадуючи, підчепили вони хворобу чи ні! Якусь хвилину Гаррі вагався, потім раптом махнув рукою: «А-а, хай вам біс». І, промовивши ці слова з шотландським акцентом, він посміхнувся й рушив геть.

Провідник дивився йому вслід. «Усім не догодиш,— думав він.— Може, тут надто брудно для цього інглізі [1]. Але ж він не офіцер...» Хлопець наморщив засмаглого лоба. Адже в дванадцять років навіть досвідченому провідникові не все буває зрозуміло.

У ХОДІ ВІЙНИ ВІДБУВАЮТЬСЯ ЗМІНИ

Грузовик мчав по вибоїстому тренувальному майдану. Гаррі Арджент сидів у кузові й чекав сигналу, після якого він мусив стрибнути через задній борт і, розслабивши м'язи, котитися по гострому камінню й піску, намагаючись нізащо не напружувати тіло. В таку мить можна було пошкодувати, що ти пішов у війська особливого призначення. Що таке кілька нарядів і табірна нудьга в порівнянні з цим так званим «курсом загартовування»? Тут тебе примушували стрибати на ходу з грузовика на кам'янистий грунт, вночі відвозили в пустелю, а потім наказували з компасом у руці повертатися пішки назад, будили серед ночі і веліли перепливати великий став з холодною водою, а потім читали нескінченні лекції про те, як орієнтуватися по карті, як приймати на слух морзянку і, нарешті, забороняли розмовляти із сторонніми людьми. А тут і без того побалакати не було з ким — жодного хлопця-зв'язківця, самі тільки пихаті танкісти й інженери та ще кілька чудних цивільних європейців, що завжди сиділи купкою за одним столом і розмовляли іноземними мовами. Один з них трусився зараз поруч у грузовику. Виглядав він надто вже підстаркуватим для таких вправ. А втім, в якому віці добре стрибати з грузовика при швидкості двадцять п'ять миль на годину, дозвольте вас запитати? Кого Гаррі мав на увазі під цим «вас», він не міг би сказати.

1 Англійця *(араб.)*

Напевно, і самого себе, і начальника цих «курсів», який мав звичку підходити саме в ту мить, коли у тебе поганий настрій, і питати:

— Може, досить, Арджeнте?

Неначе він чекав, що ти зараз махнеш рукою, збереш речі й рушиш назад, до бази. А ти усе відкладав це ще на день, гадаючи, що найгірше, напевно, залишилося позаду — і наступного дня переконувався, що помилився.

Інструктор ляснув його по плечу, і Гаррі стрибнув. Сморід вихлопного газу, днище кузова над головою...— Гаррі заплющив очі й гепнувся на землю. Перший біль од падіння був завжди однаковий. Про нього забуваєш від стрибка до стрибка, але, впавши, одразу пригадуєш усе, що відчував раніше.

Гаррі сів і подивився вслід машині. Крізь хмару куряви він побачив, як з неї вистрибнув довгий худорлявий європеєць у цивільному. Він упав, покотився і, очевидно, вдарився головою об камінь, бо одразу сів і почав терти лоба. Гаррі підвівся й підійшов до нього. Той теж устав і простягнув руку. Чудні вони, ці іноземці,— завжди тиснуть руки! Гаррі простягнув свою.

— Мене звуть Франц,— сказав іноземець, все ще потираючи стрижену голову.

— А мене — Гаррі. Болить?

— Ні, просто річ у тому, що мені вже бракує спритності для такого діла. Адже тридцять п'ять — це не двадцять п'ять — уже не в тій формі.

— Нічого, тут вам допоможуть увійти у форму.

Обидва засміялися. Хоч Гаррі й посерйознішав після загибелі Балакуна, тут йому все-таки бракувало веселого слова, дружньої солдатської компанії. Тому тепер, коли стрибок був уже позаду, а попереду залишалося тільки дві лекції і форсування ставу, він охоче відповідав на посмішку іноземця. Вони розговорилися. Францева англійська мова звучала сухо, неприродно, він часто перепитував, але це не заважало Гаррі — він радий був побалакати.

— Не розумію, чому вони тут вважають, що коли рискуєш зламати в'язи, стрибаючи з грузовика, то це загартовує,— сказав Гаррі.— По-моєму, це може скінчитися лише одним — поскручуємо собі в'язи, та й край.

— Не поскручуємо, коли падати, як нас навчають,— відповів Франц.— Може, нас у такий спосіб готують до стрибків з парашутом чи до чогось схожого, а може, це робиться і з іншою метою.

— Якою ж саме?

— Щоб загартувати нашу силу волі.

— А-а,— для Гаррі це було туманне поняття.

— Наш начальник тут — він не дурень,— говорив Франц, поки вони йшли назад до адміністративного будинку.— Він заслуговує на повагу. Проте він не враховує, що врешті-решт сила походить від переконання, а не від самодисципліни. Безперечно, есесівці також проходять важкі тренування. Але справжню силу дають тільки переконання, а переконань у таких школах, як ця, не прищеплюють.

— А де ви чули про те, що нам доведеться стрибати з парашутами? — спитав Гаррі, тепер уже зовсім спантеличений.

— Цього я не можу сказати,— серйозно відповів Франц.

«Ну, і чорт з тобою»,—подумав Гаррі.

Іноземець, який досі йшов, високо піднявши голову й дивлячись кудись убік, уважно глянув на нього і, здавалося, тільки тепер розгледів по-справжньому.

— Я бачу, ви зв'язківець,— сказав він.— Працювали телефоністом до армії?

— Ні,— відповів Гаррі.— Спочатку я взагалі ніде не міг влаштуватися. Потім найнявся розсильним до «Кресселя» — це велика фірма по продажу овочів,— а після того працював ще на овочевому складі вантажником. Ну, а далі — війна, і мене призвали. А ви ким були? («Ми ж обоє маємо право запитувати»,— подумав він). До речі, вибачте, але я забув, як ваше ім'я.

— Можете називати мене Френк, це по-англійськи те саме, що й Франц.— Іноземець ухилився од відповіді на перше запитання.

Того дня вони сіли обідати за одним столиком, і таким чином Гаррі перший розбив лід між англійськими солдатами й іноземними цивільними. А потім їх уже зблизили труднощі «курсу загартовування», жарти на адресу начальника й холодні ванни о п'ятій годині ранку. Якось Гаррі розповів анекдота, що на його думку був не надто непристойним для нових знайомих. Всі хлопці у взводі зв'язку знали цей анекдот напам'ять. Вислухавши його, майже всі цивільні розсміялися, але Франц сказав:

— Не можна говорити таке про жінок. Адже вони становлять половину населення земної кулі!

«Чорт забирай,— подумав Гаррі,—немовби я не знаю цього!» А вголос відказав:

— Ви б так не думали, якби побували на танцях у солдатському клубі! Тоді б ви зрозуміли, що одна жінка припадає на п'ятьсот чоловіків!

На цей раз засміялися всі, а Франц — голосніше за інших, немов вибачаючись за своє зауваження.

Другої суботи всім видали перепустки в Каїр, і Гаррі поїхав до міста сам. Не встиг він зійти з поїзда, як почався дощ. В Каїрі це трапляється раз чи двічі на рік, у зимові місяці, хоча іноді протягом року з неба не

падає й краплини. Цього разу, проте, дощ перейшов у справжню зливу. Гаррі сховався під полотняний тент ювелірної крамниці, але незабаром тент почав протікати, бо призначався він, власне, для захисту від сонця. Водостоки не встигали поглинати воду, і каламутні потоки ринули вздовж тротуарів. Такі зливи часто підмивали глинобитні халупи арабів, жалюгідні споруди завалювалися, ховаючи під собою мешканців, і коли не було на те волі аллаха, живим не лишався ніхто.

Зрозумівши, що він однаково змокне. Гаррі вийшов з-під тента й попрямував до станції приміських поїздів. Він хотів дістатися до бази — зустрітися з хлопцями зі свого взводу. Дощ усе ще сипав, коли він прийшов на станцію, на платформі було безлюдно. З паровозної будки виліз машиніст і став, витираючи руки промасленою ганчіркою. Гаррі й не підозрював досі, що араби можуть бути машиністами, що вони вміють читати дорожні знаки, доглядати машини. Звичайно, він зустрічав арабів-телефоністів, але це була інша річ. Втім, чому саме інша, Гаррі не міг би пояснити.

У машиніста, напевно, скінчилася зміна: він перейшов через колії й виліз на платформу. Дощ промочив його бавовняний комбінезон, штани прилипли до довгих ніг. Коли б це було в Англії, Гаррі перехопив би погляд залізничника й сказав що-небудь про погоду: «Чудова, чи ж не так?» або щось інше. Але тут був Єгипет. Помітивши, що Гаррі дивиться на нього, залізничник усміхнувся самими губами й смикнув себе за комірця,— дивись, мовляв, який мокрий. Гаррі теж усміхнувся, кивнув і смикнув себе за гімнастьорку. «Зараз він підійде й почне канючити цигарку або гроші»,— подумав він. Але машиніст не зробив нічого подібного — він явно збирався пройти мимо. І тоді, раптом відчувши себе страшенно самотнім, Гаррі промовив: «Мойа, кетір» (вода, дуже багато) — він не знав, як по-арабськи «дощ». «Айвах» (так) — відповів машиніст і вказав на небо, а потім на свій промоклий комбінезон.

Гаррі простягнув сигарету і був дуже здивований, коли машиніст сказав по-арабськи:

— Ні, не треба, дякую.

Трохи спантеличений, Гаррі знизав плечима, а араб витяг пачку єгипетських сигарет і, в свою чергу, запропонував йому.

— Ні, дякую,— сказав тепер Гаррі. Їхні погляди зустрілися й обидва засміялись.

— Щугхл (робота) — промовив Гаррі, вказуючи на паровоз.

— Айвах, кетір (так, дуже багато),—відповів машиніст і, бажаючи, напевно, з'ясувати для себе причину такої незвичайної дружелюбності з боку англійського солдата, кивнув на паровоз і додав по-арабськи: — Ти також — в Англії?

— Ні,— відповів по-арабськи Гаррі.— Телефон.—І вказав на дроти, що тяглися вздовж колії на високих стовпах. Він не

знав, як перекласти слова «вантажник на складі».

Обидва тепер сховалися під піддашшям, і на мить запала мовчанка.

— Тобі туди? — спитав машиніст, вказуючи рукою в напрямі міста.

Гаррі кивнув.

— П'ятнадцять хвилин,— сказав араб по-англійськи і додав своєю мовою: — а може, й менше, у мене нема годинника.—Він підніс руку, немов дивлячись, котра година.

Гаррі показав йому свого годинника,— мовляв, ти про це говориш?

— Айвах, йа, Джордж (так-так, Джордж),— закивав машиніст.

Гаррі постукав себе по грудях і сказав:

— Гаррі.

«Чому вони всіх англійців називають Джорджами? — подумав він.— Напевно, тому, що так звуть короля [1]».

Араб вказав на себе:

— Хафіз.

Вони знову помовчали, потім Хафіз глянув йому в очі, попрощався і пішов.

— Бувай здоровий, Хафізе,— відповів Гаррі.

І він знову залишився сам — один на безлюдній станції. «Мабуть, життя в нього не солодке,— думав він.— І платня, напевно, мізерна, хоч він і машиніст. Він і ходить он босоніж.—Потім Гаррі охопило почуття жалю до себе: — Зате він може йти собі додому, до дружини, коли вона в нього є, а до того ж він у своїй країні, яка б вона нещасна не була... І ніхто не примушує його щохвилини віддавати честь клятим офіцерам».

Нарешті прибув поїзд. Зайшовши до вагона й сівши на лаву, Гаррі повеселішав. Зрештою, він все ж таки доброволець, і варто йому сказати лише слово, як форма його жалюгідного існування зміниться. Гаррі заспокоював себе тим, що більш грамотний політично Хафіз назвав би «ілюзією свободи».

А Хафіз чвалав під дощем, міркуючи: «Серед них багато таких самих робітників, як і ми, тільки імперіалізм псує їх, прищеплюючи думку про зверхність їхньої раси»... На відміну від Гаррі, у Хафіза було те, що він навчився формулювати як «свобода необхідності», і саме ця дивна свобода гнала його зараз, у негоду, на явку до товаришів, що мали передати йому нелегальні листівки. А тим часом, він міг би натомість сидіти зараз у своїй маленькій голій кімнатці, розпалюючи вогонь і готуючи каву з розвареної гущі, купленої в слуги начальника станції.

[1] «Георг» англійською мовою вимовляється «Джордж».

Франц не знав, куди подітися цієї вільної суботи. Два тижні минули у важких тренуваннях, вечорами він багато читав і тепер відчував потребу якось розважитись. Справжню свою потребу він не наважувався сформулювати навіть у думках, бо знав, що тоді нелегко буде заглушити її. Тому він тільки сказав своєму другові, віденському єврею, що відзначався якоюсь неймовірною фізичною витривалістю і невідомо де і як засвоєною байдужістю до труднощів.

— Як добре було б опинитися зараз у лісі, подихати свіжим повітрям, випити справжнього пива!

Але він не посмів додати, ба навіть і подумати: «А потім познайомитися з Лоттою або Ренатою, запросити її на танок у таверні і провести додому чи піти з нею в ліс або на берег великої річки, такої як Рейн, Дунай чи Везер, і там...»

Кінець кінцем Франц скочив у трамвай, потім, постоявши під дощем, пересів у другий,— той, що проїздив ущелиною між двома великими мечетями й зупинявся на площі, де, як він пам'ятав, жила Габріелла.

Вона відчинила йому двері й посміхнулась. Францеві здалося, що за цей час вона схудла й стала ще мініатюрнішою.

— Солдатське життя вам набридло, чи ви в якійсь справі? — спитала Габріелла, й затягнула широкий зелений замшовий пояс на простому білому платті, розправила зборки, поправила велику пряжку. Кивком голови вона запросила його зайти, і Франц помітив, що її туфлі були того ж кольору і з того ж матеріалу, що й пояс. Як і минулого разу, зачіска її була акуратна й дуже красива, але яскраво-червоний манікюр на пальцях потріскався й облупився. Габріелла виглядала стомленою. На краю стола, між друкарською машинкою й стосом паперів лежала запалена сигарета.

— Боюся, що я перервав вашу роботу,— сказав Франц.

— Ви прийшли дуже вчасно. Я вже давно працюю й рада відпочити,— відповіла вона.

В кімнаті все ще стояв тільки один стілець, і Габріелла запропонувала його Францеві, а сама сіла на краю твердого ліжка. Сиділа вона дуже рівно, поклавши на коліна руки — коричневі на тлі білої сукні.

Франц знав, що Стефано працює тепер ночами, і тому гадав, що застане його в неї. Але Стефано не було, Габріелла мовчала і Франц відчув, що ніяковіє.

— Як ся має Стефано? — спитав він.—Я не бачив його відтоді, як перейшов на нову роботу.

Відповідь, видно, коштувала Габріеллі певного зусилля, але зовні вона майже не виказала цього:

— Стефано більше не приходить до мене, хоч ми, звичайно, час од часу зустрічає-

мося на роботі. Він закохався в дуже гарну арабську дівчину. Але вона надто гарна для нього і—я рада зазначити це — не відповідає йому взаємністю.— Про себе Габріелла думала: «Мені не слід було ставитися зверхньо до Стефано, коли вона приходила сюди. Це була помилка. Між нами однаково все кінчалося, але не треба було дражнити його в присутності іншої жінки, поводитися так, ніби ми одружені. Тепер розплачуватися за це доводиться йому, а не мені. Напевно, вона зневажає його»...— а вголос вела далі: — Так, Стефано ще не став дорослим, але все одно він хороший хлопець. І в своєму нещасті винен не він. Бачте, йому надто рано довелося стати емігрантом, залишитися без рідних і друзів, поринути в тутешню нездорову атмосферу. Але він хороший хлопець і, я певна, ніколи не зрадить нашу справу.

Франц співчутливо промовив:

— Шкода, шкода. Такі речі трапляються...

— О, так,— сказала Габріелла.

— Сподіваюсь, ви не берете цього близько до серця. Я розумію, що прийшов невчасно. Власне, я не знав, і прийшов просто так. Коли хочете, я...

— Не верзіть дурниць і не вибачайтеся, будь ласка, щохвилини. На вас явно позначилося життя в Англії — ви вже й поводитеся, як англієць. Стефано подобався мені, але я його не кохала. Я взагалі вже багато років не була закохана ні в кого. Ну, гаразд, облишимо це. Я хочу розповісти вам, що робила майже цілу добу — зараз, коли італійці почали юрбами здаватися в полон, роботи стало дуже багато. А йдеться тут про такі речі, такі речі... Я однаково мусила б розповісти кому-небудь про все це, і дуже рада, що ви завітали.

— У вас стомлений вигляд,— сказав Франц, подумавши: «У неї якийсь колючий вигляд».

Габріелла підвелася й стріпнулась, наче маленький тер'єр, якого пом'яли в бійці і який все-таки ладен знову накинутися на ворога. Підійшовши до столу, вона підняла стос паперів.

— Серед цих листів — скарг полонених офіцерів на те, що з ними поводяться не краще, ніж з солдатами, скарг на погану їжу тощо, є кілька незвичайних документів. Полоненим запропонували пояснити в письмовій формі, чому вони здалися в полон, пообіцявши не показувати відповідей їхнім офіцерам. Ми не сподівалися, що відгукнеться багато солдатів, але відповідей надійшло чимало. Капітан Вільямс попросив мене перекласти деякі з них. Звісно, це секретна робота, і мені забороняється виносити папери з кабінету і все таке інше, але ви все ж послухайте те, що я вам прочитаю:

«Я, Понціо Пеліна, № 244584, рядовий 125-го піхотного полку, разом із своїми товаришами — тут він наводить їхні прізвища,— хочу доповісти про наш полон, як запропонував нам вельмишановний комендант. Але в нашому таборі є справжні фашисти, і якщо про цей рапорт довідаються, то нам не минути лиха. Хлопці кажуть, що фашисти можуть навіть тихенько повбивати нас тут, у таборі.

Після наступу офіцери запевняли нас, що скоро ми будемо в Александрії, а тоді дуче матиме досить грошей, щоб платити нам стільки ж, скільки платять німцям. Та потім всі зрозуміли, що Александрію нам не взяти, і після того як великий наступ 30 серпня захлинувся, багато хлопців з нашого полку полягло під Хімейматом, а з дивізії Павіа— ще більше.

Потім на дні великої западини відбувся парад і один з наших генералів, а також якийсь великий начальник проклятих німців знову повторили ту обіцянку. Але між собою ми говорили, що вже чули такі казки. І дехто казав, що треба здаватися вже зараз, поки англійські літаки не розбомбили нас ущент. Інші ж заперечували і твердили, що здаватися — це ганьба, треба, мовляв, постріляти наших офіцерів і заявити англійцям, що ми воюватимемо на їхньому боці, якщо вони пообіцяють повернути нам нашу країну й дозволять повісити дуче, й плювати на його труп, і віддати його душу дияволу. А були й такі, що говорили, ніби все це нічого не дасть, бо в такому разі союзники, мовляв, знайдуть ще гіршого дуче або поставлять над нами якого-небудь великого генерала, а тоді приберуть до рук нашу країну, щоб примусити народ виконувати його накази, які будуть їхніми власними наказами. І вони ще казали, що в нас немає іншого виходу, як тільки перемогти у війні, а потім уже спробувати звести рахунки. Але між нами був Батіста Вероні, який весь час повторював, що перш за все треба знищити німців, а заодно з ними і наших фашистів, а тоді, мовляв, приєднуватися до англійців, американців і росіян. Батіста пояснював, що ми не зможемо здихатися дуче, доки він хвалитиметься своїми перемогами й матиме на своєму боці всіх офіцерів та фашистів, але якщо він зазнає поразки, то йому і всім його поплічникам кінець. Ми питали, що ж буде потім і що станеться з нами, коли ми здамося, але Батіста відповідав, що він не ворожка, а тільки людина, що знає, як треба діяти за даних обставин.

Так ми балакали й балакали, але ні до чого не дійшли, а потім, 9 липня, австралійці атакували нас на Тель-ель-Ейса та Ель-Мах-Хад. Після цього у нас пішли різні чутки, і дехто казав, що рано чи пізно нам знову доведеться відступати аж до Тріполі. Тоді Батіста ще раз сказав, що ми повинні зда-

тися в полон, а один офіцер почув це, і його заарештували, а ввечері вивели з зав'язаними очима на розстріл. Кожному третьому солдатові у взводі видали по холостому патрону, щоб ніхто, крім господа, не знав, чия куля вбила Батісту. І йдучи на розстріл, Батіста співав заборонену пісню, але слів ми не могли розібрати, бо заважав бинт, яким обв'язали йому очі й усе обличчя. Тільки офіцер Батісти обернувся до нашого капітана й сказав: «Ну, тепер ви бачите, що я мав рацію? Сподіваюсь, наступного разу ви вже прислухаєтеся до моїх слів!»

Потім ми поховали Батісту, і священик прочитав молитву. Батісті випало померти в поганому місці, і тому ми теж помолилися за нього. (№ 556783 рядовий Балтісара зазначає, що його це не стосується, бо він безбожник).

Наступного дня ми мали піти в контратаку, та коли надійшов наказ іти вперед ніхто з солдатів не рушив з місця. Офіцери розлютилися й почали лаятись, а на нашій ділянці вони повистрибували з окопів нагору, повитягали свої палаші, котрі, як відомо нашому вельмишановному комендантові, годяться тільки для парадів, і закричали: «Вперед, хлопці, вперед!» Тоді хтось сказав: «Це як в опері». І ми стояли й дивилися, а коли офіцери закричали знову: «Вперед!», то ми заплескали в долоні й відповіли: «Браво, бравіссімо!» Тоді офіцери повкладали палаші в піхви, повиймали револьвери й пішли вздовж окопів, рахуючи: «Перший, другий, третій, четвертий», а коли дійшли до десятого, то застрелили його й почали рахувати далі. Так вони вбивали кожного десятого, а ми стояли, як бугаї на бойні, й лічили про себе, хто на черзі. Та нараз хтось закричав: «Згадайте Батісту!», і тоді ми застрелили двох офіцерів і вийшли з окопів без гвинтівок, піднявши руки догори й сподіваючись, що ми робимо правильно, а якщо ні, то душа Батісти візьме гріх на себе й заступиться за нас.

І все ж дехто казав, що ми робимо неправильно і що австралійці усіх нас постріляють, спершу відібравши у нас годинники й повиривавши золоті зуби. Але, як вельмишановний комендант знає, це була неправда, за винятком того, що казали про годинники...

Щоправда, коли ми писали це, один солдат заявив, що австралійці вирвали в нього золотий зуб плоскогубцями, але я сказав, що навіть коли це й було, то однаково не варт писати про це в рапорті, але розмова про випадок була, і тепер, напевно, всі обговорюватимуть його.

Тепер ми перебуваємо в таборі, і ми хочемо сказати, що ті самі офіцери, які розстрілювали кожного десятого в нашому полку, командують нами і тут. Вони погані й підлі люди, та, видно, нічого тут не вдієш, і ми хотіли б якось допомагати союзникам. І ми пишемо це не для того, щоб отримувати кращий пайок, не для того, щоб нас перевели до якогось іншого табору чи надали нам якихось привілеїв, а тільки тому, що хочемо допомогти закінчити війну, а також в пам'ять наших загиблих товаришів. Ви, вельмишановний коменданте, побачите самі, що ми говоримо правду. Чи не зробите ви нам честь зустрітися з одним із нас?»..

Габріелла поклала листа на стіл.

— Я переклала цей лист для англійців,— сказала вона.— Але що вони зроблять, коли я віддам їм його?

— Ви дуже ризикуєте,— сказав Франц,— коли не повернете його. Може, вони навмисне дали вам ці папери, аби перевірити вас... Коли ви не віддасте їх, Віллі це помітить, і ви вскочите в халепу. Якщо ж ви повернете папери, то англійці, як і раніше, більш-менш довірятимуть вам. Ну, і, крім того, з етичного погляду тут немає місця для двох думок — нічого іншого зробити ви не можете.

— Англійці просто передадуть усі ці відповіді — з усіма підписами — італійським офіцерам, а потім, коли ті вчинять розправу, вони удаватимуть, що вкрай шоковані.

— І все ж таки, це єдине, що ви можете зробити. Бо інакше ви наражаєте себе на небезпеку.

Габріелла замовкла, замислилася, закусивши нижню губу, потім зітхнула:

— Ви маєте рацію.

Підвівшись, вона тихо, майже пошепки, дочитала «рапорт» по-італійськи. Франц чекав, доки вона скінчить, міркуючи над тим, що чув. Раптом він здригнувся від несподіванки: Габріелла шпурнула папери на підлогу й упала долілиць на ліжко — кошенятко аж підскочило з переляку й кинулося навтіки. Сухе, надривне ридання вихопилося з грудей Габріелли. Б'ючи маленькими кулачками по подушці, вона заголосила по-італійськи:

— Ай-ай-ай! Моя країна! Моя країна!

Та це тривало недовго: схопившись, вона тупнула ногою, немов маленька дівчинка, в якої злі хлопчаки відібрали ляльку, і, сказавши — несподівано англійською мовою — «Будьте прокляті!» — пішла вмиватися.

Із-за завіси Габріелла повернулася бліда, без помади на губах, і очі її здалися Францеві ще більшими й чорнішими.

— Тепер моя черга стати англійкою й попросити пробачення,— сказала вона.— Ми не схожі на вас, спокійних і благородних жителів півночі. Що не кажіть, а наша батьківщина — це все-таки країна землетрусів та вулканів. Але виверження закінчуються швидко.

Франц відповів не зразу. Несподівано для

нього самого йому схотілося покласти руки Габріеллі на плечі й сказати їй, що все буде гаразд, все-все буде гаразд. Але розум підказав йому, що такого не можна говорити, що мине ще чимало часу, коли для італійського чи будь-якого іншого народу все буде гаразд...

— Можливо, ваші страхи перебільшені,— промовив він нарешті.— Багато залежатиме від того, як розгортатимуться події після вторгнення до Італії. Усі ці віллі та муссоліні їдуть сьогодні верхи на одному тигрі, хоч, може, й гадають, що тигри різні.

Габріелла слухала його, сидячи за туалетним столиком — підфарбовуючи губи, поправляючи зачіску. Потім вона підвелася й сіла на краю ліжка, така ж струнка й спокійна, як перед спалахом розпачу.

— Якби обставини склалися інакше, ці документи можна було б використати як чудовий матеріал для радіопередачі на Італію, але після Єрусалима це виключено.

— Після Єрусалима? — не зрозумів Франц.

— О, я забула, ви ж цього ще не знаєте. Під час великого відступу все наше обладнання й персонал були переведені до Палестіни, і звідти ми вели передачі на короткій хвилі — головним чином, спростовували воєнні зведення та інші передачі «Радіо Рома», але час від часу передавали також хороші радіопостановки, написані мною — навіщо мені скромничати? — і Стефано. Ці постановки прекрасно читалися трьома дикторами — італійськими акторами-професіоналами, знайденими десь всемогутнім Віллі. Вони виступали в ролі трьох солдатів, що перейшли на бік союзників і тепер, зустрічаючись, обмінюються між собою думками, як ідуть справи на фронті, що буде, коли війна скінчиться, і таке інше. Водночас ця сама радіостанція вела другу серію передач на іншій хвилі — цю серію в Італії називали «Голосом полковника», бо призначалася вона для офіцерів. «Голос» закликав їх рятувати честь італійської армії — укласти перемир'я, доки вона не розгромлена вщент, об'єднатися навколо короля й здихатися дуче і тому подібне. Я розповідала вам про це під час нашої минулої зустрічі. Так от, одного дня Стефано забіг чогось на студію, коли йшла саме ця передача, і почув, що ті самі актори, ті самі голоси ведуть трансляцію і для офіцерів. Уявляєте? Та хто ж повірить після цього нашим передачам? Ми зняли бучу, і тут трапилася зовсім дивна річ — винних не знайшли, зате вирішили цілком відмовитися від нашої програми й залишити тільки офіцерську! Ви ж знаєте, у цих англійців ніколи не зрозумієш, де вони просто псують справу, бо не знають, як до неї підійти, а де виконують один із своїх безглуздих секретних планів.

— А мені все ясно,— сказав Франц.— Ви були в такому захваті від підготовлених передач, що не помічали навіть, як вас використовують. Щодо нас, то ми завжди вважаємо, що треба дивитися фактам в обличчя. Насправді обидві програми були адресовані італійським офіцерам, але ваша остерігала їх: дивіться, мовляв, що може статися після війни, якщо ви не залишитеся в сідлі. Водночас англійці не могли допустити, щоб ваші революційні заклики мали якийсь ефект, тому вони знайшли спосіб дискредитувати їх. Єдина помилка англійців у цій справі полягала в тому, що вони дозволили вам випадково розкрити всю правду.

— Боже, ви, мабуть, таки маєте рацію! — сказала Габріелла.— А я ж народилася на батьківщині Маккіавелі!

— Зате я народився на батьківщині Карла Маркса,— відказав Франц.

Це був його перший дотеп за всю розмову, і Габріелла ввічливо засміялася, подумавши: «Чорт забирай, досі я не знала, що він чеснотливіший за мене; коли ж виявиться, що він ще й розумніший...».

— Я приготую каву,— сказала вона.

Вони ще трохи побалакали про події останніх днів, потім Франц сказав, що мусить повертатися до табору.

Коли він пішов, Габріелла прибрала в кімнаті й знову сіла за машинку. Глянувши на лист із табору, вона згадала, як бурхливо виявляла недавно свої почуття, і подумала: «Який сором! Я його, мабуть, збентежила. А перед Стефано я б нізащо так не поводилася. Цікаво, чому?»

Франц у цей час їхав у маленькому деренчливому трамвайчику, міркуючи: «Я радий, що між нею і Стефано все скінчилося. Ці богемні зв'язки до добра не доводять. Звичайно, це не моя справа, але навіть з політичної точки зору дуже добре, що це скінчилося. А взагалі, звичайно, це не моя справа...»

Він дивився на жалюгідні хижки, на вируючий натовп обідраних людей на вулицях. Коли трамвай завертав, до вагона вскочила маленька дівчинка-жебрачка років восьми.

— Міскін, міскін! (Бідна, бідна) — заканючила вона, протовпившись до Франца. Франц видобув з кишені папірець у п'ять піастрів і простягнув дівчинці.—Мир і благословіння тобі, мир і благословіння тобі, в ім'я наймилостивішого аллаха! — скоромовкою проторохтіла дівчинка. Зіскочивши на тротуар, вона показала язика кондукторові й помахала ручкою Францу.

Руки в неї були такі кістляві, що здавалося, наче в суглобах вони скріплені гвинтами. Поки трамвай завертав за ріг, вона стояла, схиливши голівку набік, і, посміхаючись, ма-

хала Францеві. «Коли б за нею доглядали, вона була б схожа на мініатюрну Габріеллу або на її дочку»,— чомусь майнуло у нього в думках. Він невміло помахав їй у відповідь і теж посміхнувся.

Зайшовши до їдальні, Франц помітив Гаррі Арджента. Той сидів із склянкою пива в руках.

— Добрий вечір! — сказав Франц.

— Привіт, Френк!

Франц пішов до прилавку й повернувся з двома склянками пива.

— Добре провели день? — спитав він.

— Непогано. Побував у старих приятелів, потім ходив до кіно.

— А я теж відвідав друга,— сказав Франц.

— Це добре.

Запала мовчанка. Потім Гаррі сказав:

— О п'ятій ранку, напевно, знову доведеться приймати холодну ванну.

— Мабуть, що так.

Вони мовчки допили пиво. Хоч розмовляти начебто й не було про що, обидва були раді зустрічі. Незважаючи на те, що вдень обоє бачилися з друзями, насправді вони почували себе самотніми. В ході війни відбувалися зміни, і вони знали, що незабаром різкі зміни будуть в їхньому житті. Вони побажали один одному доброї ночі і розійшлися.

Капітан Вільямс постукав у двері кабінету Старого і зайшов.

— Ну, Віллі, що новенького принесли ви сьогодні вранці? — спитав Старий.

— Нічого особливого, сер. Тільки оце, і мені потрібна ваша порада.

Він поклав на стіл стос паперів. Старий узяв верхній документ своєю пухкою, рожево-ліловою рукою й надягнув великі важкі окуляри у роговій оправі на свій ніс патріція, вкритий павутинням тоненьких червоних прожилок, немов карта Марса.

— Так-так, зрозуміло, зрозуміло,— сказав він.— А яка колоритна мова, справжній стиль простолюдина, чи ж не так, Віллі? Так би мовити, чистий примітив. Як Буніан [1].

— На мою думку, сер, в цій справі поки що не варто вживати якихось заходів. Треба трохи зачекати — аж доки не зберемо детальніших даних.

— Згода, Віллі, але чи маємо ми змогу збирати ці дані?

— Може, ви погодитесь з таким планом: заслати когось у табір для військовополонених, сер?

— План непоганий, але кого заслати туди? Вашому Стефано довіряти не можна, він сам — більшовик. Взагалі тут у нас повнісінько більшовиків. Ось у чому, до речі, відмінність між минулою війною й цією. Коли я починав у старому С.Х-2 в Гаазі, в 1915-му...

«Ну, все, завів»,— подумав Віллі.

Старий і справді поринув у спогади — забубонів, закудкудакав. Капітан Вільямс удав, ніби слухає з великою увагою, але справді думки його були далеко — він вирішував, іти чи не йти ввечері до офіцерського борделю.

— ...отже ніколи не робіть помилки, якої я припустився, Віллі,— закінчив Старий, і капітан, котрий не чув жодного слова з його розповіді, відповів:

— Ні в якому разі, сер. Дякую вам за пересторогу й дуже цікаву історію!

— Ці папери залиште мені,— сказав Старий,— і приготуйте, будь-ласка, біографію вашого німця — як його там? — Франца. Він переходить у розпорядження оперативних органів, отже, заразом викресліть його із списків на одержання пайків. Словом, зробіть усе, що треба,— за звичайною формою, із зазначенням «СС» і таке інше.

— Слухаю, сер.

«СС» означало «сильні й слабкі сторони», і капітан Вільямс подумав: «Якби я знав напевно, до кого потрапить ця характеристика, я б під «слабкими сторонами» написав: «Тевтонське почуття гумору».

Кілька тижнів тому великий наступ союзників у Африці закінчився розгромом німців та італійців, і плани близької висадки десанту в Італії вже набирали конкретних форм на новеньких хрустких картах і на частих об'єднаних нарадах усіх відділів штабу. В роботі відділу, очолюваного Старим, також мали відбутися зміни, але йому ця перспектива не подобалася.

— Головне, Віллі, нагадувати про себе звідси й не дозволяти їм думати, ніби в нас тут тихе життя. Тепер тут почнуть створювати всілякі нові управління та відділи, і вже зараз подейкують, нібито всіх італійських агентів від нас заберуть і передадуть у якийсь новий відділ генерального штабу, де засідатимуть також кляті янкі. І я ніяк не можу втовкмачити начальству, що з часом внутрішня безпека в цьому районі набиратиме дедалі більшого й більшого значення. Знаєте, що розповів мені цими днями отой схожий на лиса тип з арабської поліції? Арабські студенти гуртом ходять дивитися ідіотські фільми про рух Опору у Франції, і наприкінці сеансу, коли диктор починає верзти якусь нісенітницю про «свободу від окупації», вони підводяться і влаштовують овацію в залі. Я збираюся скласти широкий рапорт для його превосходительства, а копію, не кажучи нікому ні слова, надіслати найвищому начальству. Наскільки я знаю

[1] Буніан Джон (1628—1688) — англійський проповідник, автор книжки «Проща пілігримів».

його превосходительство, він посидить на моєму рапорті з півроку, а потім перепише й відішле у верхи як свій власний. Мій план виставить нас у вигідному світлі, як працівників далекоглядніших за його превосходительство; до того ж, наш рапорт дістане підтвердження з «найвірогідніших джерел». То що ви скажете на це, Віллі?

Капітан Вільямс шанобливо посміхнувся.

— Чудовий план, сер.

— Це передасте сьогодні для преси,— сказав Старий, простягнувши капітану надрукований на машинці текст під грифом: «Міністерство інформації. Відділ Середнього Сходу».

Вільямс прочитав:

«Новим міністром без портфеля в еміграційному уряді острова К. став м-р А. Папандопулос, людина добре відома в політичних та комерційних колах Каїра й Александрії. Починаючи від похмурих днів 1941 року, м-р Папандопулос ніколи не приховував своєї відданості союзникам. Тепер уже можна довести до загального відома, що в найтяжчий період боїв у пустелі він подарував англійським збройним силам партію сигарет на суму в кілька тисяч фунтів стерлінгів. Вибір часу для цього щедрого подарунка ще раз підкреслює сміливість людини, яка, подібно до своїх хоробрих співвітчизників, чий опір націстській окупації викликав захоплення всього світу, ніколи не вагалась і не допускала, щоб інтереси активного й творчого комерційного життя заважали їй виконувати патріотичні обов'язки слуги суспільства. На нашому фото бачимо м-ра Папандопулоса під час розмови з американським комерційним аташе м-ром Карлом Закменсом на прийомі в Британському посольстві минулого тижня з нагоди прем'єри в Каїрі фільму «Таких, як ми,— мільйони».

— Буде зроблено, сер. Чи дивилися ви цей фільм?

— Так, Віллі. І він мені зовсім не сподобався. Клята соціалістична пропаганда. Не уявляю, що думав його превосходительство, влаштовуючи прийом з нагоди такої погані.— Він помовчав, роздратовано перебираючи якісь папери, потім додав: — Втім, це його справа.

Капітан Вільямс підхопив:

— Справа, може, і його, сер, але якщо хлопці нахапаються цих червоних ідей, то морочитися з наслідками доведеться нам.

— Справедливо, Віллі, цілком справедливо. Під час минулої війни ми не діяли так необачно. А тепер диспути й дискусії влаштовуються мало не на кожному кроці і перший-ліпший казармений інтелігентик верзе все, що йому спадає на думку. І потім оці самі АБСА [1]. Минулого тижня я сам слухав, як якісь артилеристи обговорювали «майбутнє імперії», і якийсь жидок кричав при цьому щось про «свободу для Індії». І ми нічого не можемо вдіяти з цим — залишається тільки перекидати відомих нам червоних з місця на місце, не даючи їм змоги створювати свої прокляті осередки. Шкода, що кадровики зовсім розчинилися в цій масі солдатів-призовників, інакше вони б пояснили цим молокососам, що сталося б, якби ми залишили Індію.— Старий захихотів.— Боже, уявляєте собі, Віллі, що вийшло б, якби вони почали урядувати у себе? Ручуся, що одна половина населення за перші ж півроку вирізала б другу, а ті, що зосталися, передохли б з голоду, бо нікому було б пояснювати їм, що поїзди мусять ходити за розписом, і ніхто не гнав би їх чистити іригаційні канали й колодязі. А взагалі варто було б провчити їх: піти звідти на якийсь час. Певен, що через рік вони б почали присилати до нас своїх клятих адвокатів — просити, щоб ми повернулися. І те саме сталося б тут, Віллі. Якби не старий Рассел та інші хлопці в поліцейському управлінні, якби не наші війська, які підставляють свої плечі щоразу, коли трон цього нікчеми Фарука хитається, то вони голодували б тут усі, а не половина, як зараз. Коли вони не вміють як слід водити трамваї, то як же вони правитимуть у себе без наших порад? Вірите, Віллі, у мене кров кипить, коли я чую, як ці тубільні інтелігенти починають свою прокляту антианглійську пропаганду. Адже після війни їхній народ може пройнятися більшовицькими ідеями, і тоді вони звинуватять у цьому нас, англійців. Отже, в душі вони добре знають, що нас не можна відпускати звідси, бо інакше висіти їм на вуличних стовпах, подарованих їхнім містам британською адміністрацією.

Вранці у Старого завжди бував поганий настрій; часто він зганяв його на Віллі, сьогодні ж, слава богу, просто виговорився. «Старому не по собі, бо він знає, що відділ останнім часом трохи буксує»,— подумав капітан Вільямс.

Гаррі потоваришував з Францем, і йому вже було важко обходитися без його порад та пояснень. Тепер, коли з'являлася якась нова чутка, він питав у Франца, якої той думки про новину, і Франц завжди давав точну і ясну відповідь, а коли не знав, що відповісти, то так і казав. Цим він дуже відрізнявся від усіх попередніх знайомих Гаррі.

Одного ранку Гаррі наказали зібрати речі

[1] АБСА — бюро політичної інформації сухопутних військ в англійській армії.

й приготуватися до від'їзду. «Ну, оце і все»,— подумав він і пішов прощатися з Францем.

Вислухавши його, Франц усміхнувся і міцно потиснув йому руку. Гаррі вже звик до того, що іноземці часто тиснуть руки.

— Не дивуйтеся, якщо виявиться, що начальство просто вирішило влаштувати для вас ще одне випробування,— сказав Франц.

— А таке буває? Ви що-небудь чули, Френк?

— Ні. І я нічого не приховую від вас, друже. Але мій досвід підказує, що вони можуть провести яку-небудь несподівану перевірку вашої сміливості чи надійності.

Обидва помовчали, потім Гаррі невесело пожартував, що завтра вранці його не буде серед любителів купання в холодній воді.

— Сподіваюсь, ми ще зустрінемося,— сказав Франц.

— Сподіваюсь...

— Напевно зустрінемося.

— До побачення,— сказав Гаррі і вийшов з кімнати, де стояло дванадцять похідних ліжок, три стільці та стіл. За цим столом Франц читав книжку, на обкладинці якої стояло прізвище: Ленін.

Грузовик приставив Гаррі до великого транзитного табору, переповненого солдатами з усіх частин та родів військ. Червонопикий сержант весь день ходив од намету до намету, викрикуючи прізвища й номери тих, кому належало з'явитися до канцелярії за новим призначенням. О восьмій ранку і шостій вечора влаштовувалися перевірки, після яких солдатам роздавали пошту.

Як і в інших таборах, життя тут було безцільне й нудне, і все ж відчувалося, що в ході війни і в житті армії відбуваються якісь зміни. Якщо зовсім ще недавно темами солдатських розмов були здебільшого жінки, довоєнне життя і випивка, то тепер люди замислювалися над причинами війни, можливими результатами її, над тим, що настане час, коли вони здихаються «їх». У слово «їх» вкладалося дуже широке значення. «Вони» — це були ті, хто посилають тебе на фронт, а самі залишаються в тилу, політичні боси, міністри і прокляті офіцери, особливо кадрові. Та потім, коли розмова тривала далі, в думках поступово намічався розкол. Піхотинці починали раптом захищати командирів-кадровиків — вони, мовляв, розуміються принаймні на військовій справі, та й у бою сміливіші за новаків. Активні члени лейбористської партії починали пояснювати, чому їхня партія виступає проти переозброєння.

Інші повторювали штампи, запозичені з популярних газет та кінофільмів: «Усі вони однакові, коли дориваються до влади. Людське єство неможливо змінити. Багаті забезпечують роботою. Безробіття існуватиме завжди. Індійці не здатні до самоврядування. Соціалізм означає кінець свободи» і т. д., і т. п.

Саме після однієї з таких «сесій балакунів», як їх називали тут, Гаррі вперше побачив чоловіка, який своїми впевненими відповідями і твердою вдачею трохи нагадував йому Франца. Відмінність між ними полягала в тому, що цей чоловік був англійцем і ніколи не уникав розмов на політичні теми, навпаки — зводив усе до політики, тоді як Франц у відповідь на запитання такого роду говорив: «Це ви самі повинні розв'язати», або пишномовно: «Цю проблему мусить вирішити сам англійський народ». Новий знайомий розкривав очі на те, чого ти ніколи не помічав, хоч ці речі були під самим твоїм носом: і звідки береться безробіття, і чому ніхто не зупиняв Гітлера, коли той заварював усю цю кашу, і чому Червона Армія вистояла, хоч усі пророкували їй поразку. Через десять днів Гаррі більшість часу уже проводив у товаристві свого нового приятеля, а перед сном читав книжку в синій обкладинці — «Що таке марксизм?», яку той дав йому. Майже після кожної сторінки перед ним поставали питання, що потребували роз'яснення, і ввечері в їдальні товариш відповідав на них, намагаючись перекричати солдатів за сусідніми столиками, які горлали «Лілі Марлен» або «Котися, наша армією, під три чорти»...

Проте наприкінці другого тижня його товариш раптом одержав нове призначення і виїхав, на прощання подарувавши Гаррі кілька книжок і пообіцявши писати.

І знову Арджент залишився сам-на-сам зі своїми думками. Але тепер він уже усвідомлював, що головним у його житті є війна, служба в армії і його майбутнє разом з Марджері. Війну треба допомогти виграти, і тому вдаватися до всіляких там хитрощів не можна, хоч даремно ризикувати життям також не слід. В армії треба триматися подалі від типів на зразок отого «військового друга» з бази, що тільки й дивляться, якби поживитися за рахунок інших; але при цьому не слід вислужуватися перед начальством, добиватися нагород і підвищень. Що ж до майбутнього, то Гаррі вирішив, що забезпечити його можна лише в тому разі, коли ні на мить не забувати про минуле: тільки так можна зберегти вірність Марджері. А в усьому іншому треба покладатися на свою долю, набиратися розуму, читати книжки.

Того вечора Гаррі засинав з почуттям, неначе йому вдалося, нарешті, дійти дуже важливого рішення. Він і не підозрював, звичайно, що такі ж думки вирують у цей час у головах тисяч, мільйонів його сучас-

ників. «Що б там не було, а досі мені все-таки щастило,— сказав він собі.— Не те, що бідному старому Балакунові, наприклад».

СТАРИЙ ПІКЛУЄТЬСЯ...

Протягом кількох тижнів, що їх Франц прожив у Каїрі після закінчення строку тренувань, у нього виробилася звичка у вільний від роботи час відвідувати Габріеллу. Майже непомітне відчуття ворожості, яке молода жінка викликала в нього під час першої зустрічі, зникло, щойно Франц зрозумів, як багато і старанно вона працює і що її чудернацькі вихватки — лише візерунок на добротній тканині політичної принциповості й глибоких знань. Та й Габріеллі зовсім не кортіло тепер, коли поруч не було Стефано, дражнити Франца, висміюючи його політичне пуританство.

Серед емігрантів у Каїрі переважали французи та італійці, німців було дуже мало.

— Краще б ви подалися до Буенос-Айреса,— зауважила якось Габріелла.— Там сила-силенна німецьких антифашистів, а сентиментальні американці, які бачили «Варту на Рейні» [1], давали б вам долари. В Єгипті ж, перш ніж заплатити, англійці вимагають од вас роботи.

— Ви говорите так, ніби я заможний турист,— образився Франц.— Адже ми їдемо, куди доведеться, і працюємо, де доведеться. Щодо нас, ми завжди вважаємо, що коли людина нічим себе не скомпрометувала, ніякого значення не має, як або де вона живе.

— А все-таки середземноморський клімат не для вас,— наполягала Габріелла.

Франц образився і відтоді кожної зустрічі обов'язково питав:

— Дуже помітно, як я псую ваш середземноморський клімат?

Але Габріелла не звертала на це уваги. Кінець кінцем Францу теж обридло щоразу повторювати те саме.

«Він теж, мов дитина. Усі чоловіки такі»,— думала Габріелла.

Втім, цього разу вона не відчувала задоволення, бачачи підтвердження своєї улюбленої теорії. Габріелла навіть відчувала незрозуміле розчарування. Це було якесь дивне почуття.

[1] «Варта на Рейні» — німецький фільм.

І навіть значно пізніше, через багато днів, стиха розмовляючи в ліжку після палких обіймів, вони не могли пригадати, коли і як саме почалося їх кохання.

— Мені стало так боляче, коли ти сказала про «середземноморський клімат», я навіть подумав, що ти просто не хочеш мене більше бачити і що в твоєму житті немає для мене місця,— сказав Франц.

Габріелла спробувала довести, що це не так. Потім вона промовила:

— Гадаю, що зі мною почалося це значно раніше, того дня, коли ми побачили віслюка. Пам'ятаєш?

Це сталося одного гарячого літнього дня. Молоді люди вирішили спуститися в європейські квартали міста, де Габріелла, перш як іти на роботу у керований Старим відділ «плаща й кинджала», хотіла купити собі туфлі. Вони прогулювалися, розмовляючи про війну, політику та про минуле. За звичкою, Габріелла коли-не-коли іронізувала і з себе і з історії свого життя. Франц або ігнорував ці іронічні зауваження, або користався ними, щоб виголосити чергову проповідь, котра починалася словами: «Щодо нас...» Цього разу Франц розповідав про помилки керівників руху гамбурзької молоді 1932 року.

Повернувши за ріг, молоді люди побачили запряженого у візок віслюка. Віслюк, вірніше його кістяк, тягнув надто важкий для нього вантаж. Спіткнувшись, він зачепився за посторонок і, не розуміючи, що трапилося, здивовано зупинився. Старий погонич, худий і нещасний, як і його віслюк, тупав ногами і лаявся. Щоб підняти тварині ногу й виправити посторонок потрібна була секунда, але старий араб зрадів з нагоди дати вихід своєму відчаю. Кленучи все на світі, він періщив бідного віслюка довжелезним батогом, на кінці якого було прив'язано дюймів із шість сталевого дроту. Після кожного удару тварина ставала дибки. Навколо почала збиратися юрба.

За час свого перебування в Єгипті Габріелла звикла до таких видовищ, а тому спокійнісінько почала проштовхуватися крізь натовп. Її супутник зупинився, і Габріелла здивовано глянула на нього. Франц зблід і, зціпивши зуби, зробив крок вперед. Вихопивши в араба батога й зламавши його об коліно, Франц обома руками підняв віслюкові ногу й поправив посторонок. Бідна тварина подивилась на нього, потім заплющила очі і застигла, немов розуміючи, що найстрашніше вже позаду.

Ані погонич, ані люди з натовпу нічого не розуміли. Погонич за звичкою почав дякувати ефенді, але ясно було, що він не розуміє, навіщо ефенді каляв руки об віслюка.

— Божевільний англієць,—зауважив хтось із натовпу.

Мимоволі, не думаючи про наслідок, Габріелла швидко промовила по-арабськи:

— Він не англієць, а німець.

Це було вже занадто. Всі витріщили очі. Адже німці кидають на Каїр бомби, німців англійці тримають у великих, обплутаних колючим дротом таборах. Німці не гуляють по місту в цивільному одязі й не захищають віслюків. Араби здивовано перезиралися. Невдовзі з'явився полісмен, і натовп швидко почав танути.

Схаменувшись, Габріелла жваво заторохтіла арабською мовою. Вона наказала погоничеві їхати далі, пояснила полісмену, що справа не потребує його втручання і ткнула йому в долоню десять піастрів. Потім, схопивши Франца за руку, потягла його вниз по вулиці.

— Ви що, з глузду з'їхали?— сказала вона.— Думайте, коли щось робите. Якби довелося назвати єгипетській поліції ваше ім'я, не знаю, що було б далі. Шановний Віллі, мабуть, не став би з вами панькатися. Ми ж тут живемо не для того, щоб засновувати товариство захисту тварин. Ходім швидше, поки йолоп-поліцай не вирішив побалакати з погоничем. Мерщій!

Усю дорогу вона квапила його, мов чимсь стурбована мати дорослого, але незграбного сина. Франц усе ще важко дихав. Здавалося, він не слухає її. Раптом, звільнивши руку, він сказав:

— Усе через те, що такий довгий час я позбавлений змоги діяти. Адже ви знаєте, що ми, комуністи, не можемо сприймати світ таким, як він є.

Голос Франца тремтів від хвилювання.

— Ви могли йти собі далі. Ніхто вас не просив лишатися,— раптом додав він.

Габріелла зупинилася й швидко обернулась до нього. Яскраво-червоні підмальовані губи скривилися в злій посмішці. Передражнюючи Франца, вона урочисто виголосила:

— Щодо нас, то ми завжди уникаємо небезпечних індивідуальних дій, пам'ятаючи, що вони часто шкодять нашій спільній справі. Після перемоги над фашистами справедливість обов'язково восторжествує. І це стосуватиметься не тільки людей, а й тварин.

Не в силі більше стримуватись, Габріелла взялася руками в боки й зареготала. Франц теж ніяково посміхнувся, і їхні очі зустрілися.

Молоді люди попростували далі.

— Ну й дурень! — сміялася Габріелла.— Хто б міг подумати, що він здатний на такий нерозважливий вчинок!

Вона знову схопила Франца за руку як тоді, коли тягла від полісмена. Франц почував себе трохи ніяково, але забрати руку не наважувався.

«Яка ж я все-таки баба,— міркувала Габріелла, помітивши це.— Адже він такий чесний, цей Франц. І зовсім не виправдовує мене те, що я народилася з сонцем у крові. Звісно, якби не це собаче життя, я давно була б багатодітною матір'ю. Коли моїй матусі було стільки років, як мені, вона мала аж шестеро дітей. А тоді вже ніколи думати про чоловіків».

Тут, сама не розуміючи чому, Габріелла почала суворо судити себе, так, ніби у думці зраджувала товариша. А той, ідучи тим часом поруч, намагався ступати не так широко, щоб Габріеллі було зручніше, і який недавно довів їй, що людська жорстокість викликає в нього сліпий гнів.

...Усе це вже називалося «минуле». Їм уже здавалося неймовірним, що вони колись зустрічалися і розмовляли, не знаючи, що створені одне для одного. Але тепер, особливо в ті хвилини, коли вони говорили про свої почуття, кожен з них намагався приховати страх перед майбутнім.

«Чим усе це скінчиться? Що можу я для неї зробити? Рано чи пізно нас розлучать і вона страждатиме. Що станеться зі мною — не має значення, але вона страждати не повинна. Як запобігти цьому? Що діяти?» — думав Франц.

Коли він вперше сказав їй, що було б добре одружитися, Габріелла трохи збентежилась і, не знаючи, що відповісти, відбулася жартом:

— А я і не знала, що ти став чистокровним англійцем. Адже тільки в цьому разі вони не могли б спекатися мене, навіть коли б дуже схотіли.

Франц почав втовкмачувати Габріеллі, що він вже повноправний військовослужбовець британської армії і, ставши його дружиною, вона могла б купувати все потрібне в крамниці для солдатських родин, що їй більше не треба було б, скажімо, втридорога платити за гас і що після війни вони удвох переїдуть до Італії чи до Німеччини...

Габріелла, мов скам'яніла, сиділа на краєчку ліжка, поклавши руки на коліна, і мовчки дивилася, як Франц міряє кроками її маленьку кімнатку і говорить, говорить, говорить... Вперше за багато днів вона відчула, що не розуміє ні того, що спонукає Франца так говорити, ні навіть просто його слів.

— Ніколи я не стану «родиною британського солдата», адже у мене нема справжніх документів. Усі мої різноманітні посвідчення можуть бути скасовані за наказом Віллі першої-ліпшої хвилини. Як же нам одружитися?

Закохані з острахом побачили, що вони не розуміють одне одного. Якоїсь миті їм навіть здалося, що вони справді розмовляють про те, купувати чи не купувати Габрі-

еллі товари в крамниці для дружин військовослужбовців... Або ж про те, скільки могли б ці товари коштувати на чорному ринку.

Раптом Габріелла звелася на ноги і перелякано скрикнула:

— Любий Франці, я не розумію тебе, не розумію, а мені так хочеться завжди тебе розуміти, щоб... щоб...— голос її зірвався.— Надто пізно робити з мене порядну жінку,— заговорила вона, трохи заспокоївшись.— Якби не війна і ми жили б десь у Європі, тоді усе було б пристойно, навіть з флерд'оранжем, бо треба було б уникати пліток та обвинувачень, ніби члени партії поводяться аморально... А тут, тепер? Адже ми живемо подвійним життям! І це лише завдасть нам зайвих неприємностей, коли доведеться оформляти шлюб. А, крім того, вони можуть...

Габріелла хотіла додати, що в разі їхнього одруження, Франца скоріше відправлять з Каїра, але не могла примусити себе вимовити ці слова.

Франц знову затяг свого про продовольчі ускладнення, про післявоєнні часи, як раптом Габріелла прозріла. Вона мало не скрикнула од щастя, зрозумівши, що було на серці в її коханого, але стрималася і тільки подумала:

«Яка я дурна, адже він просто хоче захистити мене, а я, мов та гуска, торочу, що не можна нічого вдіяти щоб мене захистити».

Щоб приховати своє хвилювання, Габріелла схопила Ігоря — з кошеняти він вже перетворився на величезного білого кота — й щось зашепотіла йому на вухо, а Франц тим часом ходив по кімнаті й роз'яснював Габріеллі юридичну і технічну сторони питання. Пестячи кота, Габріелла дивилася на Франца. Вона потроху починала розуміти, що які б перепони не стояли на їхньому шляху, настане день, коли справді доведеться одружитися. Але коли? Де?

Молода жінка стиха промовила:

— Того дня ти, Ігорю, будь ласка, не ревнуй.

Їй хотілося вірити, що Ігореві ревнощі будуть єдиною перепоною до їхнього одруження.

Коли Франц сів поруч, Габріелла поклала йому на плече руку і погладила по голові.

— Зажди-но хвилинку,— сказала вона.— Адже ти ще навіть не освідчився як належить.

Врешті настали дні, коли Габріелла мало не збожеволіла. Якби Франц не брав усього так близько до серця, вона весь час сміялася б з нього. По-перше, їх викликав до себе командир Франца і, сказавши про «недоречність такого шлюбу», порадив кінець кінцем, щоб вони звернулись до англіканського священика. Останній перш за все поцікавився віросповіданням Франца та Габріелли і, дізнавшись, що вони невіруючі, крижаним тоном спитав про віросповідання їхніх батьків.

— Я не міг би повінчати жінку—католичку з німецьким протестантом навіть у тому разі, якби всі документи у вас були в порядку, але ж ваше начальство сказало, що це не так.

Католицький священик, в свою чергу, запропонував, щоб Франц прийняв католицьку віру, але, навіть в цьому разі, сказав він, не можна гарантувати, що шлюб буде законний.

— Коли б у вас обох були які-небудь посвідчення з консульства,— хай навіть у когось одного, тоді інша справа...

В запиленій кімнаті юридичної консультації цивільний адвокат, узявши тремтячою рукою курця гашишу п'ятифунтовий банкнот, сказав, що за мусульманським законом вони могли б одружитися, маючи дозвіл міської адміністрації. Тільки треба, щоб Франц, зробивши публічне обрізання, прийняв мусульманство. Тепер це не робиться в такий варварський спосіб, як раніше. Можна просто піти до лікарні, а лікар та його асистенти потім виступатимуть свідками. Крім того, коли вони підуть до міських властей та у мечеть, Габріелла мусить закрити обличчя чадрою. Потім ще треба перевірити їх знання текстів корану. Оце і все. Може, хочете написати якісь листи чи урегулювати справи спадщини? Адвокат або його колега з радістю допоможуть...

Кінець кінцем Габріелла звернулась до Віллі з прохання дозволити їй поговорити із самим Старим. Хвилин із п'ять вона з задоволенням спостерігала, як Віллі намагається випитати, в чому справа, потім розповіла йому все.

— Капітане Вільямс,— зауважила після цього вона,— ніколи не думала, що вас щось може здивувати.

— Я теж не думав, моя люба,— люб'язно відповів Віллі.— Хочете, я посаджу вас обох на свою шлюпку, випливу на середину Нілу і там, на правах капітана судна, зареєструю ваш шлюб?

І він урочисто виголосив:

— На підставі наданого мені англійським законом, як капітану судна, права вершити правосуддя на великих і малих морях, перед богом і людьми оголошую вас чоловіком і дружиною. Амінь!

В усій цій історії з одруженням найцікавішою була зустріч із Старим, який грав роль патрона, що віддає заміж дочку свого кращого слуги і по-батьківському піклується

про неї. Старий був надзвичайно ввічливий, він поздоровив Габріеллу і сказав, що Франц «чудовий хлопець».

«Ну, характер його роботи такий, що він мусить уміти чемно поводитися,— подумала Габріелла.— Але чому він так хоче мені допомогти? Може, просто від щирого серця? От кого я ніколи не могла зрозуміти, так це англійців. Адже якби Старий вважав, що моя особа становить небезпеку для дорогоцінної Британської імперії, його весільним дарунком був би наказ розстріляти мене».

Проте вголос вона сказала:

— Я досі не знала, що так важко дотримуватись умовностей буржуазного суспільства. Тепер розумію, чому люди, які їх додержуються, завжди такі заклопотані й нещасні. Нелегко жити поза суспільством, але коритися його правилам ще важче.

— Авжеж, авжеж, моя люба,— заквоктав Старий.— Сам я давно й думати забув про ці речі, але для вас зроблю, що зможу. Гадаю, що ми домовимося з консульством або з посольством. Крім того, я пошукаю щось гарненьке вам для весільного подарунка. Мій боже, я справді зворушений, адже в такому відділі, як наш, подібні до цієї події трапляються не часто. Випийте поки що склянку хересу. Якби Віллі не набрався, можна було б і йому налити...

— Дякую,— мовила Габріелла.

Її жвавий розум, мов та обчислювальна машина, яку включили, не визначивши завдання, гарячково шукав і не знаходив вірогідного пояснення доброти Старого.

Старий налив Габріеллі склянку вина з різьбленого скляного графинчика, на якому були зображення різних видів озброєння кінноти вісімнадцятого сторіччя. Габріелла сіла й почала потроху смакувати вино, у замішанні обмірковуючи все, що трапилося.

Раніше, до того як покохати Франца, вона розуміла все значно краще. Невже за цей час вона подурнішала? «Франц не кохав би мене, якби знав, що я така дурна»,— подумала Габріелла й, сама злякавшись цієї думки, почала люб'язно розмовляти із Старим. «Може, він просто трохи сентиментальний, і тим усе й пояснюється»,— вирішила вона.

Одягнена в скромний жовтувато-коричневий костюм та білу блузку, Габріелла аж світилася від щастя. Це внутрішнє світло, що його випромінює кожна закохана жінка, робить чарівною навіть негарних, а Габріеллу аж ніяк не можна було назвати негарною.

Старий не збрехав. Через три дні він викликав до себе Габріеллу і сказав, що в консульстві зважили на те, що Франц служить у британській армії, і дали дозвіл на їх одруження.

— Дякую, дуже дякую! — скрикнула Габріелла. Не помічаючи, що думає вголос, вона додала. — Я зможу розповісти йому про це лише через довгих шість годин! Як же він зрадіє! Але шість годин... побіжу працювати, щоб не збожеволіти від щастя.

Увечері, почувши на сходах кроки свого коханого, вона підбігла до дверей, щоб скоріше про все розповісти. Вислухавши Габріеллу, Франц спокійно відповів: «От і добре»,— поцілував її і змовк.

— Що трапилося? — спитала Габріелла і, припускаючи найгірше (цього її навчило життя), додала: — Тебе ж не відсилають звідси?

— Поки що ні,— відповів Франц.

Габріелла дала йому кілька сирих картоплин і ножа. Їй хотілося, щоб коханий не тямив себе з радощів, щоб він ще і ще розпитував про всі подробиці, щоб разом із нею посміявся з дивовижної доброти та галантності Старого, але Франц, невміло чистячи разом з нею картоплю, розмовляв лише про події дня, про якісь дрібниці.

— Франц!

— Що таке, Габріелло?

— Ти що, не хочеш одружуватись зі мною?

Куди й поділася вся її впевненість! Габріелла зблідла, хоча її запитання звучало напівжартом.

Франц застогнав, мов поранений в серце олень. Він стиснув її руку і почав шепотіти якісь незрозумілі німецькі слова. Потім сховав її руки в своїх долонях, наче хлопчик, що обережно несе з лісу підбиту пташку. І тут Габріелла все зрозуміла:

— Але якби тебе не перевели з нашого відділу, ти б сам усе це влаштував! — сказала вона.

Як розумна жінка, Габріелла обмежилася лише цим зауваженням. «Напевне, він сам навіть не знає, чому в нього зіпсувався настрій! Адже він не звик, як я, займатися самоаналізом. Коли я хочу бути хорошою дружиною, мені слід краще розуміти його»,— подумала Габріелла, але вголос сказала:

— Ну, допоможи мені приготувати вечерю, бо я мало не вмираю з голоду. Коли я хвилююсь, я завжди хочу їсти. Кінець кінцем, життя є життя, і тут нічого не зробиш, треба жити та й усе.

— Так,— сказав Франц,— і жити до того ж удвох.

Шлюб реєстрували в кабінеті британського віце-консула. Габріелла розглядала групові фото (англійці в чудернацькому вбранні сиділи на моріжку перед будинком англійського посольства в Токіо), японські кинджали та інші старовинні речі, розвішані

на стінах. Сам віце-консул скидався на одного характерного актора, що грає в англійських фільмах ролі банкірів, а люди на фото здалися Габріеллі жителями іншої планети. Франц похмуро мовчав, і тому, згадавши Старого, Габріелла вирішила бути чемною.

Коли церемонія скінчилася, вона сказала, вказуючи на вусатого молодика, що сидів на фото в першому ряду серед людей чудернацького вигляду:

— А це, напевне, ви.

— Так, справді я,— зрадів віце-консул.— Дивно, що ви впізнали мене. Це учасники аматорського спектаклю в Токіо у 1928 році. Тоді ми зовсім не думали, що колись воюватимемо з японцями.

Габріелла ще не звикла до ролі заміжньої жінки. Думаючи про це, вона ледве стримувалася, щоб не захихикати.

— Ну... — сказала Габріелла, коли вони з Францем залишилися самі. Вона хотіла запитати: «Тепер ти задоволений?», проте вчасно схаменулася і додала: — Ти теж щасливий, чоловіче?

«Я вчуся,— з радістю подумала вона згодом,— вчуся бути йому справжньою дружиною».

Через два тижні Франца кудись відіслали. Неможливо було дізнатися куди і в якій справі він поїхав та який час мине, поки вона одержить хоч яку-небудь звістку про нього. Англійський солдат, що відрекомендувався Францевим приятелем, приніс Габріеллі прощальну записку від чоловіка. Але із записки вона не взнала нічого нового — Франц писав тільки про своє кохання.

Розділ 8

РОЗЛУКА

Через якийсь час Гаррі Арджента без будь-якої видимої причини знову повернули до тренувального табору. Здавалось, нічого не змінилося, просто ще одна примха долі,— і ось він знову на повному ходу стрибає з грузовика і виконує різні звичні вправи.

Франц тепер весь час вивчав карту Егейського моря та їздив у Шалуфський аеропорт вчитися стрибати з парашутом. Гаррі сердився і бурчав, а Франц, який зрадів, зустрівши старого приятеля, і якому в цей час життя взагалі здавалося прекрасним, заспокоював товариша.

— А звідки ти знаєш, що без причини?— говорив він.— Вони, може, хотіли побачити, чи справишся ти з нудьгою. Адже нудьга — найтяжче випробування для солдата, я на собі починаю це відчувати. Хоча особисто я впевнений, що вони просто хотіли переконатися, що ти не будеш патякати про табір та про тренування. Очевидно, ти вмієш мовчати, а тому тебе повернули назад. Тепер для нас обох знайдуть якусь роботу.

— Ти думаєш, що в транзитному таборі слідом за мною ходив шпиг?

— Називай його так, коли це тобі більше подобається.

— Та вони що, з глузду з'їхали? А той шпиг, хто б він не був, теж знайшов собі тепленьке місце. Нічого не робить, ходить по табору, розводить з хлопцями теревені й чекає, чи хтось не бовкне чого. Зовсім непогано!

— А може, він має ще й інші обов'язки.

— Все одно це мерзота!

— Ходи, вип'ємо пива,— запропонував Франц.

Коли вони посідали із склянками в руках, Франц запитав:

— Ти одружений?

— Авжеж,— відповів Гаррі.

— Я теж хочу одружитися.

— Ну, що ж, поздоровляю.— Гаррі ковтнув пива. Треба було сказати іще щось, тому він додав: — Давно познайомився з нею?

— Недавно,— сказав Франц.— Але досить давно, щоб добре її взнати. Вона хороша і дуже гарна. Мені б хотілося й тебе познайомити з нею.

— Дякую, з радістю познайомлюсь.

— Пробач мою цікавість,— продовжував Франц,— але скажи, ти одружувався в Англії?

— Де ж іще?

— В церкві чи бюро,— здається, так у вас називається контора, де реєструють шлюби!

— Бюро реєстрації шлюбів, а що?

— Розкажи мені, будь ласка, як це робиться. Що треба робити, що говорити і таке інше. Хочу все знати, аби все було як слід.

— Ну, під час весілля завжди щось трапляється. Знаєш, є така прикмета.

— Все-таки я хочу знати все. Вимуштруй мене, як сказав би наш комендант.

— Ну,— почав Гаррі,— по-перше, ти мусиш купити обручку. Нехай вона сама вибере, а коли підете купувати, не забудь узяти гроші. Потім потрібний дружка. Є тут у тебе родичі? Ні? Ну, тоді знайди одного—двох свідків. Після цього тобі лишається тільки сказати «Так», і таке інше.

— Що — «таке інше»? — поцікавився Франц.

— Сам побачиш. Це легко. Ну, а потім цілуєш наречену, що теж не важко.

— Добре, хоч це я вмію,— мовив Франц, і обоє засміялися.

Гаррі здивувався. Раніше Франц ніколи не жартував. Мабуть це та дівчина так добре впливає на нього. Як мало, кінець кінцем, треба людині для щастя!

Протягом тижня групі солдатів прочитали аж три лекції. Лектори говорили, що зараз не можна починати воєнних дій на дрібних островах Середземного моря, на схід од Єгипту, бо усі сили мають бути спрямовані на те, щоб прискорити висадку в Італії. А тим часом на островах зараз робиться казна-що. Деякі з них опинилися в руках партизанів, на інших панують італійці. Проте, окремі італійські частини, розташовані там, першої-ліпшої хвилини можуть збунтуватися і перейти на наш бік, треба тільки трохи підштовхнути їх ззовні. Деякі острови взагалі не окуповані, адже не можна серйозно вважати окупантами кілька німецьких матросів. До того ж старостами на більшість островів призначено фашистів з місцевого населення. На островах живе дуже мало людей. Беззбройні, вони не можуть повстати проти німців, бо ті протягом години легко перестріляють їх усіх. Деякі селища вже були знищені в такий спосіб.

— Ми хотіли, щоб спочатку ви звикали до моря, плаваючи вздовж берега в каїках [1],—сказав наприкінці офіцер, що читав лекцію,— але, на жаль у нас бракує часу. Сподіваємось, що ніхто з вас не захворіє на морську хворобу. Ваше завдання — зібрати докладні відомості про те, що робиться на островах, щоб ми не розпорошували сили, коли почнеться операція. Зв'язківці розробляють для вас спеціальні коди для передачі зведень. Крім того, поки ви тут, можете самі спробувати скласти індивідуальні коди для своїх передавачів. Подумайте також, яким способом найкраще вивести з ладу телефонний кабель, щоб німці довго не могли його полагодити, але щоб наші зв'язківці, коли ми висадимось на острови, могли якнайшвидше відновити зв'язок.

Гаррі задоволено хитав головою. Він хвилювався, бо вперше після того, як розпрощався з своєю колишньою роботою, із задоволенням відчував себе часткою якоїсь великої військової одиниці.

Першим наступного ж дня виїхав Франц. Гаррі наказали теж приготуватися.

— Ви працюватимете вдвох, адже, здається, ви потоваришували,— сказав комендант.— Ви приєднаєтесь до групи, яка вже певний час діє на Егейських островах. Думаю, що ви з ними порозумієтесь. Арджент вирушить через день-два після Франца Лангфельда. Зрозуміло?

— Слухаю, сер.

Франц ледве встиг черкнути своїй дружині записку. Віднести її він попросив Гаррі.

Гаррі вперше йшов арабськими кварталами міста. Тут, на людних вулицях, на нього ніхто не звертав уваги. Стільки арабів, дивувався він, і жоден не чіпляється до тебе, не просить милостині. Напевне, в центрі бувають тільки жебраки, усі ж інші сидять по маленьких кафе на перехрестях або товчуться в своїх перенаселених будинках.

Гаррі піднявся на верхній поверх арабського будинку і постукав. Жіночий голос щось сказав по-арабськи. Гаррі застиг, не знаючи, що робити далі. Раптом двері відчинилися, на порозі стала тендітна, смаглява жінка й запитливо подивилася на нього.

— Місіс Лангфельд? — спитав Гаррі.

— Ой, пробачте, мене так називають лише вдруге в житті, я не звикла ще до цього прізвища. Заходьте, будь ласка. Ви товариш Франца?

— Я приніс вам од нього листа.

Вона взяла записку і пішла до письмового стола.

— Сідайте на стілець,— сказала вона,— він у мене єдиний.

Гаррі жадібно дивився на неї. Оце так сюрприз! Гарну жіночку знайшов собі старий Френк! Що вона робитиме, коли дізнається, що він поїхав? Плакатиме? Він готувався витримати зливу запитань, яка за мить виллється на нього. Чому в кімнаті стільки книжок? Може, у неї букіністична крамниця? Ну, ось вона прочитала записку.

Габріелла повернулась до Гаррі.

— Дякую за все,— промовила вона.— Випʼєте чаю? Тепер я можу купувати заварку в армійській крамниці. Адже я «родина британського солдата».

— Знаю,— сказав Гаррі,— мені Френк казав.

— Чому ви звете його Френком?

— Так англійською мовою зручніше.

— Авжеж.

Габріелла намагалася зараз не думати про звістку, яку їй приніс солдат, але це їй погано вдавалося. Вона відчувала, як щось стиснуло її серце. І замість того, щоб заскиглити, мов той собака, що заблукав у лісовій гущавині, Габріеллі доводилося вести з цим англійським солдатом непотрібну безглузду розмову. Жінка зніяковіло дивилася на суворе червоне солдатське обличчя. «А що, коли я так само почуватиму себе і в присутності родичів Франца, приміром, його брата,— думала Габріелла.— Що тоді буде?»

Гаррі все ще готувався відповідати на її

[1] Каїк — турецька шлюпка.

запитання. Ніби зрозумівши це, Габріелла обернулася до нього і сказала:

— Франц не дуже турбувався про мене, коли він... коли ви востаннє його бачили?

— Ні, він просто попросив передати листа й розповів, як вас знайти.

— Ну гаразд, більше я нічого не питатиму. Якби він міг, то написав би сам.

Після того, як вони напилися чаю, Гаррі пішов. Вперше за кілька років він пив чай, сидячи за одним столом з жінкою. Він розумів, що виглядає грубим і незграбним, і шкодував, що замість чобіт не взув цивільні черевики.

Габріелла провела його до зупинки й почекала, поки не підійшов трамвай.

— Якщо побачите Франца, перекажіть йому, що тут усе гаразд,— сказала вона.

— Сам знаю, що казати,— грубо відповів Гаррі.— Я теж розлучився з дружиною одразу ж після весілля.

— Пробачте, Франц про вас майже нічого не розповідав.

— Бо про це я йому ніколи не казав. Хоча він знає, що я теж одружений і навіть просив навчити його одружуватися. Він боявся, що помилиться, коли відповідатиме під час церемонії не своєю рідною мовою. Я добре його розумію. Я й сам, коли женився, страшенно налякався, а то ж було в мене на батьківщині!

Габріелла засміялася і ніяковість між ними зникла. Він знову заговорив, але тут задзеленчав трамвай, і Гаррі скочив на підніжку. Габріелла йшла слідом за вагончиком й махала Гаррі рукою, ніби на залізничній станції. Гаррі теж помахав у відповідь. Вона прискорила крок і навіть трохи підбігла, щоб востаннє крикнути: «До побачення!»

Потім Габріелла помалу пішла додому. Поклавши записку до шухляди, де лежали деякі Францеві речі, вона якийсь час нерухомо стояла посеред кімнати.

«Я звикла, що належу партії та собі,— думала вона.— Але тепер я належу не лише партії та собі, а ще й Францеві. Він зі мною, навіть коли його немає поряд. Він став часткою мене. Якщо раніше я дозволяла собі пускатися берега, це стосувалося тільки мене. Тепер про це і думати не можна. Але ж працювати сьогодні я не в силі. От якби можна було напитися, як Вільямс!»

Протягом наступних тижнів Габріелла відкрила, що, крім роботи та вина, існує захоплююча гра — «спина незнайомця».

Якось ідучи вулицею, вона раптом побачила, що попереду неї Францевою ходою іде людина, одягнена точнісінько як її чоловік.

«Це він,— подумала Габріелла.— Зараз я його наздожену».

Звичайно, це був не Франц, але їй схотілося знову пережити те, що вона відчула в ці хвилини: якусь дивну суміш болю й насолоди.

«Ось так,— сказала собі Габріелла,— легкодухі тішаться ілюзіями. Мабуть, люди середньовіччя мали рацію, вважаючи божевілля ганьбою. Воно, певне, починається саме так, з відчуття жалю до себе».

Був початок місяця, а тому Габріелла вирішила придбати необхідні речі. На вітрині взуттєвої крамниці було повно щойно одержаного через посередництво нейтральної Туреччини модного американського жіночого взуття. На Середньому Сході англійці тепер вже не задають тону, але поки що це помічають лише найрозумніші. «Франц якось сказав... О, Франц, повернись, нехай тебе не вбивають, повернись, благаю тебе...» Габріелла зайшла до крамниці.

— Будь ласка, дайте мені приміряти отой черевичок.

Був початок місяця. Життя, на щастя, не завжди обертається до нас лише темною стороною.

Старий розмовляв з капітаном Вільямсом.

— Запишіть в їхні картки, що вони одружилися, Віллі. Це нам, безперечно, на руку... До того ж вони справді кохають одне одного, а це означає, принаймні видатні митці усіх часів твердять, що це означає...

«Кажи вже сам, старий мишоїде, що ти там думаєш,— подумав капітан Вільямс.— Не буду я тобі підказувати».

Але кінець кінцем Віллі не витримав. Зрештою перемогли ті риси в його характері, котрі, власне, й допомогли Віллі стати довіреною особою:

— Це означає, сер, що вони у нас на гачку?

— Атож, Віллі, подвійний нельсон [1], бо перед цим був лише одинарний, га?

Тепер, коли слова були вимовлені, Старий став навіть брутальніший та відвертіший за Віллі. Що ж, у Старого чин набагато вищий, ніж у капітана.

ОДНОДУМЦІ Є СКРІЗЬ...

Хафізу доручили сповістити велику групу людей про провал, який стався в Каїрі. Це невеселе завдання він виконував у вільний од роботи час, між поїздками в західний сектор пустелі й назад у зону каналу. Він возив потрощені танки, не витрачені боєприпаси, телефонні стовпи та шасі згорілих грузовиків. Мережу підпільних зв'язків зно-

[1] Прийом в класичній боротьбі.

ву було зруйновано. Дантиста заарештували. Товариші вважали, що його виказав конс'єрж. Шестеро студентів теж мусили переховуватися, а багато людей, що раніше співчували організації, злякалися й почали твердити: «Заждіть кінця війни...», «Коли англійці звідси заберуться...», «От якби здох король Фарук...», «Коли весь народ до цього доросте...», «Коли скінчиться війна, ми зможемо жити в Римі або Парижі й звідти керувати підпільним рухом, як це колись робили політемігранти з царської Росії...» і таке інше.

Навіть дехто з робітників теж вважав за краще почекати. А на кого ж тоді покладатися, коли не на робітників? Кажуть, що в мирний час англійці не зможуть, виправдуючись війною, допомагати єгипетській поліції так жорстоко душити національно-визвольний рух. Одним словом, арешти так усіх налякали, що було вирішено поки що припинити боротьбу.

Хафіз відчував самотність і втому. Він боляче переживав поразку руху, панічні настрої підпільників і тішився лише думкою, що сам досить давно вступив до організації, а тому має певне уявлення про теорію. Вміння аналізувати події допомагало Хафізові розглядати їх в діалектичному розвитку, а з марксистського вчення він твердо знав, що незабаром неодмінно настане новий етап.

Іноді Хафіз зустрічався у справах з Фаїзою. Вона працювала тепер під іншим прізвищем в конторі прогресивно настроєного адвоката. Навчання в університеті довелось залишити,— вона побоювалася арешту.

Чекаючи Фаїзу біля трамвайної зупинки, неподалік од контори адвоката, Хафіз нерідко зустрічав там ще одного товариша, італійця Стефано. Цей Стефано чомусь не подобався йому. Якось Хафіз спитав про Стефано у Фаїзи. Тепер, коли не стало організації, можна не додержуватися законів конспірації, кожен відповідає сам за себе.

— Йому здається, що він мене кохає,— сказала Фаїза.— Втім, він мусить пам'ятати, що зараз не час про це думати.

Здавалося, вона навіть сердиться, що доводиться марнувати час, даючи пояснення, тоді як усі інші дівчата її віку у відповідь на подібне запитання неодмінно почали б червоніти, кокетуючи та вдаючи, ніби раніше нічого не помічали. Хоча Фаїзі минуло тільки дев'ятнадцять років, вона повністю присвятила себе революційному руху, а це означало, що дівчина твердо вірить у майбутнє.

А проте, коли одного дня Хафіз вирішив відверто побалакати з Фаїзою, слова його зустріли рішучу відсіч з боку дівчини:

— Не розумію, чого тобі треба. Теж в мене закохався, чи що? Заспокойся, я вийду заміж лише за такого, як ти. А тепер поговоримо про товаришів із Танти...

Річ у тім, що окремі групи, тепер ізольовані, почали відчувати взаємну недовіру й ворожість, підозрюючи одна одну в зраді. Керівники кожної групи, замість того, щоб порозумітися і згуртуватися, прагнули відшукати слабкі сторони в роботі сусідів. Хафіз поскаржився Фаїзі, що, коли він запропонував одній з груп почати дискусію, представники її перестали йому довіряти і навіть назвали «агентом» іншої групи.

— Нічого не вдієш,— відповіла Фаїза.— Однак про майбутнє слід думати зараз. По-перше, треба обговорювати дальшу програму нашого руху, а не дії кожного товариша. По-друге, я вважаю, що ти мусиш стати особою, яку б поважали усі групи.

— Хто? — здивовано перепитав Хафіз.— Я?

— Саме ти,— відповіла Фаїза і так щільно стулила губи, що біля рота у неї враз з'явились дві невеличкі зморшки.

Не встиг Хафіз зібратися з думками, як Фаїза додала:

— Якщо не знайдемо когось кращого, що, звичайно, цілком можливо.

Міркуючи про все це, Хафіз загальмував, і паровоз зупинився на запасній колії вантажної станції Суец. За паровозом тягнувся довжелезний хвіст вагонів та платформ, навантажених різним воєнним мотлохом. Вантажники взялися за роботу, а Хафіз вмостився в холодочку під паровозом снідати.

Із розмов з вантажниками-арабами та завдяки власній спостережливості Хафіз уже міг скласти досить чітке уявлення про тутешню ситуацію.

Скільки сягало око, під пекучим сонцем жовтіли піски пустелі. Під бронзовим небом стояли ряди побілілих дерев'яних бараків — приміщення їдалень та складів, височіли бетонні водонапірні башти. Жодного клаптика тіні. Йшов п'ятий рік війни.

Вагони розвантажували обідрані араби, що працювали за своєрідним подвійним контрактом: араб сплачував свій борг, працюючи на кредитора свого хазяїна. Британська адміністрація платила кожному робітникові десять піастрів на день, але вантажники-араби не одержували майже нічого, бо між ними та адміністрацією стояло від шести до восьми акул-посередників. Робітники давно б повмирали тут з голоду, якби командування не відкрило просто в пустелі продовольчої крамниці й не найняло двох дівчат-сиріток готувати арабам їжу. Воду робітники випрошували в англійських солдатів, разом з якими працювали. Наглядачі, безпосереднє начальство арабів, ходили з довжелезними батогами — символом влади.

Все, що привозили поїзди в це забуте бо-

том місце, англійські солдати реєстрували, рахували, демонтували, сортували й лагодили в довжелезних сараях з холодною бетонованою підлогою й гарячим залізним дахом. Ніколи ще доля не зводила арабів та англійців так близько в спільній праці і спільних муках. Один чи двоє англійців весь час зганяли злість на ні в чому не винних «клятих арабах», кілька солдатів утворили своєрідне товариство і скуповували речі, вкрадені арабами під час розвантажування вагонів. Дехто вдавався до складних прийомів, щоб крізь колючий дріт провести до бараків повію. Були й такі, що майстерно ухилялися од муштри, майже не працювали і завжди збирали навколо себе найледачіших арабів. І все-таки серед англійських солдатів траплялися й такі, що ставилися до арабів по-людському, вчили їх мову, розмовляли з ними, допомагали. Не можна сказати, щоб таких солдатів було багато, але вони були.

— Зрештою, нам просто пощастило, що ми народилися англійцями, а не арабами,— говорили ці солдати.

Деякі англійці щовечора йшли до залізної каплички й схиляли коліна перед вівтарем. Посеред вівтаря, як годиться, височіло розп'яття, а обабіч стояли два блискучі стакани од снарядів, пристосовані під вази для квітів. Однак, свіжу квітку можна було знайти лише за сімдесят миль звідси, в садах Ісмаїлії або на щойно политих клумбах біля вілл французьких інженерів на Суецькому каналі. Іноді серед англійських солдатів зустрічалися соціалісти, навіть комуністи. Щоправда, останніх негайно кудись відправляли, напевне, ближче до передової.

В цілому ж, в міру того, як війна наближалася до кінця, ставлення кадрових солдатів до арабів («Дай йому доброго стусана, тоді він поважатиме тебе! Розмовляй з арабами виключно жестами» і т. д.) поступово змінювалося під впливом прогресивно настроєного поповнення з цивільних, а частково і через те, що друга світова війна була війною моторів. Моторизація армії зумовила виникнення нових родів військ. Місце розташування армійських частин скоріше нагадувало завод, або невеликий індустріальний центр з гаражами та ремонтними майстернями. Навіть розмови, що точилися в армійському середовищі, тепер головним чином стосувалися циліндрів, зварювання металів, електричного струму тощо.

Прихилившись спиною до колеса, Хафіз жував сухий хліб, заїдаючи його апельсином. Він дивився, як по дошках та балках з'їжджають з платформ розбиті танки, як босі араби передають з рук у руки ящики з трофеями й складають їх просто неба біля грузовика, як сержант-англієць рахує й приймає ящики.

«От коли б зусилля цих людей, і арабів і європейців,— думав Хафіз,— спрямувати на іригацію одного з районів пустелі, або на розвідку мінеральних багатств, ну, в крайньому разі, на будівництво доріг, щоб можна було їздити з одного соціалістичного міста до другого! Адже люди витрачають у війні стільки енергії!» З ніг до голови в мастилі — вони щойно згружали розбитий дізельний насос — до Хафіза підійшли шестеро арабів-вантажників. Привітавшись, вони посідали біля тендера, щоб хоч трохи сховатись од пекучого сонця, й почали балакати про те, про се.

Спочатку араби поцікавилися скільки поїздів цього брухту Хафіз вже привіз сюди і скільки його ще лежить у пустелі, потім спитали, коли нарешті скінчиться війна.

Хафіз відповідав обережно і стримано.

Далі мова зайшла про англійських солдатів. Нове поповнення разюче відрізняється од кадровиків. Зараз, дякувати аллахові, коли трапляється нещасний випадок, арабам хоч не доводиться помирати тут без догляду. Один англійський капрал з червоним хрестом на рукаві приходить тепер перев'язувати рани, дає ковтати ліки і навіть приносить їжу. Правда, він трохи не сповна розуму, бо хоче, щоб араби виконували якісь дивні релігійні обряди. Мабуть, це одне з відгалужень християнства. Він, наприклад, примушує їх мити руки перед їжею і пити кип'ячену воду. Але ж самі англійці воду не кип'ятять? Це кращий доказ, що той капрал божевільний, адже з точнісінько такого колодязя, як їхній, пив воду сам пророк Магомет. До того ж колодязна вода більш схожа на воду, ніж ота, яку беруть з кранів англійці і яка відгонить білим порошком, що його насипають у вбиральнях.

Крім того, капрал примушує закопувати те, що й без того незабаром рознесли б геть жуки. Живе капрал в самотній халупі на краю табору. В ній стільки книжок та медикаментів, що в куточку ледве вміщаються вузеньке ліжко й примус. Капрал вивчає арабську мову, а тому іноді запрошує арабів до себе в гості. Хоча такі відвідини суворо забороняються табірною поліцією, він не звертає на це жодної уваги. Він частує арабів чаєм, розмовляє з ними їх рідною мовою, розпитує про життя-буття. Капрал завжди радить арабам вчитися грамоти і навіть якось сам почав їх вчити, але з цього нічого не вийшло, бо, по-перше, він сам як слід не вміє читати їх мовою, а, по-друге, «учні» надто стомлюються на роботі й увечері їм смертельно хочеться спати. Капрал говорить, що книжки існують не тільки для вчених, а взагалі для всіх людей, і що той, хто вміє читати, знатиме про що написано в книжках. А книжки, каже капрал, можуть навчити, як треба жити і як слід змінити світ.

Хафіз зиркнув на свого кочегара, котрий хропів під тендером, бо думав, що старий стежить за ним.

— Як ви гадаєте, що капрал мав на увазі? — спитав Хафіз.

Ніхто з його співрозмовників не міг відповісти. Може, він говорив про миття рук, а може, і про ліки, хто його знає? Але капрал говорив і про те, що араби не повинні жити в таких злиднях. При цьому очі в нього починали виблискувати, мов у божевільного, й він говорив так швидко книжною арабською мовою, що ніхто нічого не міг зрозуміти. Проте вони второпали, що капрал щось розповідав про соціалізм та комунізм і висловлювався проти короля Фарука. Вони навіть подумали, що капрал ворог істиної віри.

— Такий, звісно, буде паплюжити нашу віру, адже в нього є своя, яка вимагає мити руки і пити воду з труб. А проте він людина хороша, хоча і дивак. Він ніколи в житті не битиме араба, а якось, коли мене хтось стукнув по нозі, він...

Хафіз більше не слухав. Невимовна радість охопила його. Зникли похмурі думки про те, що треба продовжувати працювати, аби лише виправдати довір'я Фаїзи, зникли сумніви щодо доцільності дальшої боротьби. Хафіз стрепенувся, він відчув майже непереборну потребу схопити свого співбесідника за худі плечі й, добре трусонувши, усе йому пояснити, побігти до цього капрала й потиснути йому руку, а потім негайно їхати додому, знайти Фаїзу і розповісти їй про цю зустріч.

Однак Хафіз сидів нерухомо, втупившись у пісок під ногами.

— Він має рацію щодо води,— згодом спокійно мовив він.— Нас теж попереджали, щоб не пили з колодязів, бо там мікроби. Ну, такі маленькі комашки, що отруюють воду.

Коли состав розвантажили, Хафіз з кочегаром видерлися на паровоз і попрощалися з робітниками. Хафіз смикнув рукоятку гудка, й паровоз, давши задній хід, штовхнув довгий хвіст вагонів та платформ на запасну колію. Потім Хафіз пішов до контори, де, поліруючи нігті й базікаючи з англійським офіцером, сидів ефенді з управління залізниць.

Очевидно, Хафізів паровоз потягне назад до Каїра состав з відремонтованими танками та грузовиками, який уже стояв готовий на сусідній запасній колії.

«Навіщо все це?»—подумав Хафіз і оглянув будівлі ремонтних майстерень, весь табір та ряди колій.

Десь тут живе людина, що думає так само, як і він. Думка ця стала для нього провідною зіркою. Так колись Хафізова мати запалювала ввечері на вікні лампу для свого восьмирічного сина, коли він, голодний і знесилений, повертався додому з фабрики.

БІЙ

Франц приземлився вдало — лише набив синця на коліні. Щойно він почав згортати парашут, як з темряви вигулькнув старий у рибальській фуфайці і мовчки заходився допомагати йому. Потім кивнув — мовляв, іди за мною,— і повів Франца кам'янистою стежкою. Старий, здавалось, зовсім не дбав про обережність — він важко тупав у темряві, спотикався і час від часу відкидав ногою камінці, що траплялися на шляху. Хоча Франц і не відчував страху, але тримався насторожі, мимоволі принюхуючись до свіжого нічного вітерця, що ніс запахи моря і вогкої землі — п'янкі, чудові пахощі! Він згадав, як пахла єгипетська ніч, коли він ішов до літака — повітря було гірке, сухе, колюче. Потім у літаку,— цілком сучасна суміш запахів бензину, фарби й гуми. І ось тепер цей вітрець, який пестив його щоки, ворушив волосся і був напоєний новими, незнаними ароматами незнайомої землі. Раптом Франц подумав: «Під моїми ногами — старий континент, нехай маленький острівець, але все ж таки Європа!» І одразу ж майнула друга думка: «Обов'язково розповім їй про це сьогодні». Потім, згадавши все, він виправив сам себе: «Колись розповім їй, як це було».

Решту ночі він перебув без сну в хатинці, обвішаній рибальськими сітями.

— Вранці за тобою приїдуть,— сказав провідник.

І справді, вранці приїхали двоє на рибальському човні, за яким у великому гумовому мішку волочився на ланцюжку радіопередавач. Вони розмовляли якоюсь чудною мовою — вживали флотські вирази, вставляли грецькі та німецькі слова й вигадані ними новотвори,— і Францу важко було їх розуміти. Вони сказали йому, що живуть отак, у човні, вже три роки: продукти й усе інше їм постачають з підводних човнів та повітрям. Німецькі патрульні катери охороняли, за їх словами, тільки великі острови, при чому службу на них несли не гестапівці, а морська піхота, яку не важко було водити за ніс.

— Ми поганенько знаємо німецьку мову,— сказав один з моряків.— Тому ти розпочнеш з того, що переглянеш усю купу паперів, зібраних для нас місцевими хлопцями, і скажеш, чи є там що-небудь варте уваги. Згода, Наречений?

— А чому ви мене так називаєте? — спитав Франц.

— Свого імені ти нам іще не сказав, а в радіограмі було так сказано — зустрічайте, мовляв, Нареченого. Хтозна, чому вони вибрали саме це прізвисько. Напевно, вигадка якогось штабного жартівника. Ти не ображайся — ті щурі охрестили оцього мого приятеля Таббі «Операція слон». Отже не зважай. Ми тут самі собі хазяї і зовсім не все виконуємо, що вони нам звідти наказують. Правда, Таббі? Ми належимо, як то кажуть, до «людей на місцях».

За кілька днів Франц уже збагнув у загальних рисах, що хотів сказати цей засмаглий моряк. Тепер йому здавалося, що життя тече в різних площинах, і потрібен добрий, надійний компас переконань, щоб знати, в якому напрямку йти. В одній площині війна велася за правилами штабних стратегів — і піхота з прокльонами гинула на фронті, тоді як у тилу процвітали безладдя й корупція. В іншій площині війна була гігантською шарадою, одним із завдань якої було уберегти Британську імперію від німців, але при цьому не послаблювати їх настільки, щоб це додало сили росіянам; дипломатія, стратегія й політика робили свою темну справу, тоді як на фронті лилася кров...

Проте Франц знав, що головне зараз — бити націстів, і росіяни ціною неймовірних зусиль робили це на всьому своєму величезному фронті, тоді як війська союзників ледве посувалися вперед на Апеннінському півострові. І англійський прем'єр уже таємно обговорював шляхи й засоби до того, щоб перешкодити Червоній Армії просунутися «надто далеко», одночасно прославляючи у парламенті її відвагу.

За кілька днів Гаррі Арджент приєднався до Франца, і тепер їхня команда складалася з чотирьох чоловік. Вночі вони пересувалися з місця на місце, а вдень — спали у човні, відійшовши подалі од берега.

Якось їм наказали взяти на борт одного з місцевих керівників руху Опору й перевезти його на інший острів. Їхній пасажир відпочивав на кормі після тривалого переходу. Його розумні чорні очі, здавалося, вивчали команду. Франц перекинувся з ним кількома словами, потім розмова пожвавішала. Розмовляли вони німецькою мовою. Франц хотів скористатися з цього знайомства, щоб краще з'ясувати собі політичну ситуацію в цій частині земної кулі, його співрозмовник — щоб почути свіжі новини з Великої Землі.

Франц сказав, що англійська політика наражається зараз на труднощі, бо англійці хочуть перемогти німців, але водночас намагаються перешкодити зростанню могутності Радянського Союзу й поширенню впливу прогресивних сил в Європі. Крім того, вони прагнуть врятувати імперію від «дружніх обіймів» свого американського союзника.

Пасажир погодився з цим.

— Послухайте,— сказав він своєю ламаною німецькою мовою,— я спробую розповісти вам історію, яка може послужити для вас застереженням. Це дуже дивна історія. До нас сюди прислали якось молодого англійського офіцера. Він мав навчити нас користуватися новою зброєю, ховати її тощо. Хлопець добре розмовляв грецькою мовою. Він пояснив, що перед війною плавав у цих краях із своїми друзями. Я гадав, що офіцер має на увазі військовий флот чи якусь іншу службу, але він сказав, що приїздив сюди із друзями на яхті. До війни він робив іще багато інших речей, якими захоплюються такі багаті хлопці, як він: подорожував, наприклад, з дозволу армійського начальства автомобілем через Афганістан до Індії. Хлопець добре говорив по-нашому, бо вивчав старогрецьку мову в школі, а потім сучасну — на якихось спеціальних офіцерських курсах. Але вченим його не можна було назвати. Просто хоробрий хлопець без будь-яких сталих філософських поглядів на життя, сповнений енергії і справжньої любові до нашої країни й народу. Ну, ви знаєте, про який тип людини йдеться. Серед німецьких офіцерів ви нізащо не знайшли б такого. В той час у нашому районі діяла банда реакціонерів-терористів, у ній були і злочинці, і колишні офіцери, й політичні авантюристи. У них не було офіцера від союзників, як у нас, але ми знали, що вони теж підтримують по радіо зв'язок з Каїром і дістають від англійців зброю з літаків. Нам, як ви знаєте, нову зброю скидали тільки взамін втраченої у боях з німцями, і то треба було не раз нагадувати. А от ця банда із своїм командиром на ймення Наполеон не повинна була звітувати перед англійцями за зброю! Ми про це знали, бо серед них була наша людина, вона потім загинула, розумієте? — Франц кивнув головою.— Тоді, як і сьогодні, ширилися чутки, нібито німці мають залишити деякі острови, а англійці — висадитись на них. То ж далі: цей хлопець — офіцер — був хороший вояка, зі мною він радився у тих випадках, які стосувалися місцевого населення і таких інших справ. Накази він одержував безпосередньо з Каїра по маленькому радіоприймачу, встановленому в курнику Ставроса Ангелідіса. Одного дня він прийшов до мене дуже стурбований і сказав: «У мене є доказ, що в головному штабі сидять зрадники». Я попросив його розповісти детальніше, і він неохоче пояснив, що випадково дізнався про існування прямого зв'язку між Каїром та німцями — і не просто з вермахтом, а з гестапо. Він навів мені докази. Я був приголомшений, не знав, що й подумати, а потім сказав йому, що, на мою думку, єдиний правильний шлях,— повідомити про все це в Каїр. Хлопець так і зробив, прийом повідомлення підтвердили. А через кілька днів йому надійшов наказ відвідати район, де діяв оцей Наполеон із своїми бандитами. Хлопець поїхав туди — і назад уже не повернувся. Згодом ми через нашу людину дізналися, що Каїр передав Наполеонові, нібито в його район пробирається ворожий агент, який вдає з себе англійського офіцера — висадиться він, мовляв, там-то й даватиме такі-то сигнали. Бандити вбили юнака. Вони навіть не поховали його — просто облили труп бензином і спалили на місці... Цю історію можна тлумачити по-різному; на мою думку, зв'язок із німцями таки підтримувався, з Берліном велися, мабуть, якісь таємні переговори, але це не була «зрада» в звичайному розумінні слова. Що ж до хлопця, то він був далеко від Каїра, наказати йому мовчати вони не могли, а як він діятиме — не знали. Тому його вирішили просто вбити. Звичайно, він і так, мабуть, загинув би, бо особливою обережністю не відзначався. Але я любив його. Згодом мене попросили доповісти про обставини його загибелі, і я відповів, що вони мені не відомі, але я спробую з'ясувати їх. З Каїра одразу ж надійшла радіограма: «З'ясовувати не варто».— Чоловік засміявся.— Я стріляний горобець, мене не проведеш.

— Очевидно,— сказав Франц,— це означає, що англійці домовляються з німцями про передачу островів без бою. Це врятує життя багатьом англійцям і вивільнить німецьких солдатів для російського фронту.

— Можливо,—погодився грек,—але я хочу звернути вашу увагу на інше: коли англійці розправляються так з одним із своїх офіцерів, то що ж вони зроблять з вами, якщо виникне така необхідність?

— Щодо цього в мене ілюзій немає,— відповів Франц.

— Звичайно,— зауважив його співрозмовник,— усе це не означає, що тут нема війни. Якщо я не помиляюся, то наприкінці цієї подорожі і вам доведеться понюхати пороху.

— Головне,—сказав Франц,—не дозволяти усім цим інтригам перекручувати справжній хід подій. Суть їх полягає в тому, що німецький фашизм зазнає поразки, і це веде до величезного кроку вперед в історії. Щодо нас, то ми завжди намагаємося розглядати навіть найболючіші події на фоні загальної картини.

— Вірно,— погодився грек.— Тільки цей хлопець, на жаль, не міг зробити такого перед своєю загибеллю...

Острів був невеликий, отже бій за нього мав бути недовгий. Зустрівшись з команди-

ром, вони дізналися, що операцію по захопленню острова треба здійснити блискавично. Їхнє завдання полягало в тому, щоб, висадившись, зав'язати бій з ворожим гарнізоном і триматися, доки не прибуде десантне судно з морською піхотою. «Справжня» війна підкрадалася, нарешті, й до цих островів.

Їхнім командиром був англійський офіцер з романтичною чорною борідкою й вусами. Свою мову він пересипав газетними зворотами, хоч і вимовляв їх з іронією.

— З добре поінформованих джерел мені стало відомо, що серед вас є радист.

— Так, сер, це я,— сказав Гаррі Арджент, віддаючи честь.

— Чудово. Ви підете зі мною. Не знаю, чи пощастить вам полагодити нашого приймача, але докладіть усіх зусиль. Ходімте нагору, до села. Ми ліквідували там з десяток німців перед тим, як ви своїм візитом зробили честь цій величній горі та незайманим берегам. Але кільком ворогам вдалося втекти, і ми чекаємо на появу підсиленого загону противника з того боку острова.

Він повів їх до берега по плавучому причалу, зробленому із скріплених між собою ланцюгами металевих бочок, поверх яких були покладені дошки. Настил вгинався під ногами, а бочки то пірнали у воду то виринали, і тоді видно було на них зелені водорості та якісь літери.

Із селища, розташованого на великій скелі, видно було вузеньку смужку берега й причал, що коливався на хвилях, немов морський змій.

Оглянувши приймача, Гаррі переконався, що він справний. Назвавши йому хвилю й позивні, офіцер пішов, а Гаррі прийняв якийсь зашифрований наказ. Грек-зв'язківець відніс наказ командирові.

Незабаром німці розпочали атаку. Бій зав'язався на дальній околиці села. Згори видно було, як наступають німці. Близько двадцяти загорілих солдатів у тропічній уніформі, обвішаних гранатами, з автоматами в руках, пригинаючись і петляючи, бігли вгору по схилу горба й стріляли на ходу. В них теж стріляли, але поки що, здавалось, не влучили ні в кого. Крізь стрілянину прорізалося сюрчання свистка, точнісінько як на футбольному матчі, і німці залягли. Одразу ж на флангу загримів станковий кулемет, з дахів із брязкотом посипалася черепиця. До кухні занесли двох поранених, але Гаррі саме вистукував позивні й не міг піти поглянути, кого зачепило. Знадвору вбіг командир; його чорна борідка була запорошена.

— Передай оце,— наказав він, кинувши на стіл зашифрований текст. Гаррі почав передавати. Стояв такий гуркіт, що він не чув навіть власних сигналів, навушники також не допомагали. Очевидно, свисток просюрчав іще раз, бо німці знову рушили вгору...

Кінець кінцем селище довелося залишити й відступити на вершину горба. Вибравшись туди, партизани почали окопуватися і тільки тут помітили, що німці не переслідують їх. А незабаром з'ясувалося чому. До маленької пристані причалили три шлюпки з німецькою морською піхотою — підкріплення з ближнього острова. Мабуть, цього разу ворог збирався вже діяти напевно.

Перед відступом Гаррі, за наказом командира, розбив рацію. Тепер загін опинився в дуже скрутному становищі. Втім, коли стемніло, на вершині стало чутно все, що робиться внизу на багато миль довкола — і шелест прибою, і голоси німців, а іноді вітрець доносив навіть глухий металевий стукіт бочок: це хвилі розгойдували причал. Отже, ніхто не міг непомітно підкрастися до їх позиції. Бородатий офіцер розставив вартових, а сам загорнувся в ковдру й заснув.

На світанку Гаррі Арджента розбудив звук, який він востаннє чув у пустелі,— і Гаррі навіть не одразу збагнув, що цей звук означає. З моря вдарила гармата, й снаряд вибухнув десь вглибині острова.

— Прибув, нарешті! — радісно загорлав командир, схоплюючись на рівні.— Чортів міноносець! Ну, тепер, хлопці, вважайте, що все гаразд!

Німці щодуху бігли до причалу.

— Ану, хлопці, гайда за мною! — крикнув чорнобородий, і загін кинувся вниз, до села.

Німці залишили кількох солдатів із станковим кулеметом прикривати свій відступ, і атакуючим довелося обходити зону вогню. Тим часом одна з шлюпок уже відійшла од причалу. Підбігши, нарешті, до прибережної кручі, англійці й греки побачили ворогів, що були тепер, як на долоні. Зав'язалася перестрілка. Німці давали кілька залпів, потім двоє чи троє з них стрибали на дошки причалу й кидалися до шлюпок. По дорозі їх настигали кулі. Нарешті, одну шлюпку вдалося підпалити. І тут із-за мису з'явився міноносець, борти якого були розмальовані чорними і білими маскувальними плямами.

Розлягся гуркіт — неначе хтось ударив молотком по чавунному казану — і на березі вибухнув снаряд, знявши фонтан піску. Німці покидали зброю і, піднявши руки, рушили вгору стежкою, що вилася поміж скелями. Бій скінчився.

Через якийсь час на острів висадилися англійські десантники. До берега вони підпливали на баржах, що нагадували величезні ковші екскаваторів. Гаррі вперше бачив таку техніку. Спорядження десантників також було нове: мотузяні драбини, кортики,

новенькі автомати, непромокальні чоботи... Видно було, що війна вступає у нову фазу.

Опівдні Гаррі відшукав Франца, й вони пообідали американськими консервами. З полонених німців утворили команду, щоб поховати забитих. З учорашніх супутників Гаррі тільки Франц лишився живий. Обидва моряки загинули в селі, а грека вбили, коли він повз до кулемета: по ньому відкрили перехресний вогонь.

СПРАВИ СЕКРЕТНІ

«Я певен, що читачі розділять зі мною бажання поздоровити м-ра Папандопулоса в зв'язку з його рішенням відмовитися, принаймні на деякий час, від його теперішньої посади в еміграційному уряді острова К. М-р Папандопулос погодився взяти на себе обов'язки головного адміністратора ЮНРРА [1] в острівному районі. Таке рішення типове для цієї людини, що завжди, не вагаючись, ставить свій громадський обов'язок понад особисті інтереси.

Доречно нагадати, що в найтяжчі дні війни м-р Папандопулос великодушно подарував союзницьким військам партію сигарет на суму в кілька тисяч фунтів стерлінгів, хоча громадськість дізналася про це значно пізніше, бо він не належить до категорії людей, що рекламують свою щедрість. З його переходом на нову посаду дипломатичні й ділові кола втрачають одного з найпопулярніших своїх діячів. Щасти вам, пане Папандопулос!»

— Так от, Віллі,— закінчив Старий,— є таке прислів'я: якщо ти не сподобаєшся арабам, вони роблять тебе схожим на себе. Я не хочу сказати, що таке сталося зі мною, хоч я і пробув тут досить довго,— Старий зробив паузу, і капітан Вільямс подумав: «Видно, надто довго».— Але мені здається, Віллі, що наші союзники своїми діями починають ілюструвати це прислів'я і, між нами кажучи, мені вже страшенно набридло спостерігати, як вони метушаться, неначе зграя істеричних вогів, коли трапляється щось непередбачене... З іншого боку, незабаром тут має відбутися відкриття американської виставки, і мені це аж ніяк не до вподоби, Віллі. На Середньому Сході ми керуємо спектаклем і завжди керували ним. На мою думку, ми припустилися великої помилки, поступившись американцям головною роллю в «Оверлорді» [1]. Тепер вони ще більше хизуватимуться, хоч особливих підстав для цього в них немає. Ну, і, нарешті, оця сьогоднішня справа. Я взагалі не знаю, як саме можемо ми завадити їхнім бісовим джі-ай [2] цікавитися небажаними чи пак крамольними речами. А цей тип прийде зараз до мене, якраз у цьому питанні...

Старий відпустив Віллі лише тоді, коли доповіли про появу відвідувача.

Американець не був схожий на жоден із знайомих Старому типів своїх співвітчизників. Це не був ані товстий коротун-бізнесмен в окулярах без оправи, ані довгов'язий солдафон в окулярах з роговою оправою. Він скидався чимось на солідного англійського чиновника в дачному одязі, цілковитій схожості заважали хіба що відзнаки на гімнастьорці, зшитій з тієї ж щільної, тонкої тканини, що й уніформа американських рядових — значно кращої за якістю, ніж англійська бавовняна.

Після обміну вітаннями американець одразу ж перейшов до суті справи:

— От що, генерале, тут відбувається багато речей, які нам не до смаку, і мені сказали, що відносно декотрих з них ви можете дати пораду. Ми побоювалися, що між нашими й вашими хлопцями можуть виникнути спірки, але ці побоювання фактично виявилися безпідставними. Зате тепер нас уже непокоїть інше: чи не стають наші й ваші хлопці надто задушевними друзями, чорт забирай? Візьміть, наприклад, солдатську говорильню в Каїрі — отой клятий розплідник радикалів, що його вашим людям довелося недавно прикрити. Так от наші хлопці ніколи б до такого бедламу не додумалися. Ми піклуємось про їхнє дозвілля, не даємо байдикувати, і тому кляті радикали та червоні не мають анінайменших шансів на те, щоб угноїти їх своєю пропагандою — ви мене розумієте?

— Авжеж,— відповів Старий. «Боже, — подумав він,— адже цей тип і не підозрює, що говорить грубощі».

— Так от, почали траплятися дуже химерні речі. Візьміть хоча б оті дебати, котрі ваші хлопці запропонували влаштувати в нашому таборі. Спочатку ми нічого не мали проти такої зустрічі. Ми взагалі за те, щоб наші солдати спілкувалися, коли йдеться про танці, концерти, спорт, про ті види спорту, які є і в нас, і у вас, скажімо, плавання чи ватерполо. Але ці дебати, дискусії набувають характеру чистісінької соціалістичної пропаганди. І призвідцями в таких справах завжди виступають ваші хлопці, хоча нам відомо, що й серед наших є студенти-ради-

[1] ЮНРРА — Адміністрація Організації Об'єднаних Націй з питань допомоги й повоєнної відбудови.

[1] Оверлорд — умовна назва операції по відкриттю другого фронту в Європі.

[2] Жаргонне прізвисько американських солдатів.

кали, і ми найближчим часом приберемо їх до рук.

— Пробачте, я переб'ю вас,— сказав Старий.— Я гадав, що ви прийшли обговорювати проблеми, які стосуються справжньої агентурної роботи — це по моїй лінії; але, слово честі, я не можу гаяти часу на загальні питання моралі й такого іншого. Мені дуже шкода, що я не дав вам висловитися до кінця...

— Якщо комуністи — не агенти, то хто ж вони тоді, чорт забирай? Послухайте, мене направили до вас, а ви тепер намагаєтеся грати зі мною в піжмурки. Я не хотів торкатися ще однієї теми, думав, якось іншим разом,— але ви мене роздратували, і я тепер скажу. Я прибув сюди недавно, але добре бачу, що в Єгипті назріває колотнеча — і почнеться вона, можливо, ще раніше, ніж у Європі скінчиться війна... Ви, англійці, вважаєтеся тут великими цабе. Так от, будьте обережніші на поворотах, бо інакше одного дня вас винесуть звідси ногами вперед...— останні слова американець уже викрикнув. Він, здавалося, втратив контроль над собою, але насправді американець вдався до свого улюбленого прийому під час публічних виступів; до того ж його таки дратував цей пихатий аристократ із самовпевненою пикою.

— Прошу вибачення, але дозвольте вже нам самим розв'язувати ці питання так, як ми вважаємо за потрібне,— лагідно відповів Старий.— Щодо більшовицьких балачок серед наших солдатів, то я попрошу зайнятися цим наше Бюро спеціальної розвідки. Що ж до інших зауважень, то смію запевнити вас, що ми ніколи звідси не підемо, як не підемо і з Індії. Хоча б уже тому, що ці воги не зможуть самі правити країною. І, до речі, найгаласливіші з їхніх балакунів у глибині душі також переконані в цьому.

— Ну, що ж, дивіться — справа ваша. Я взагалі не хотів згадувати про це отак зопалу, але ви мене роздратували,— і, остаточно шокуючи Старого, американець дістав з кишені гімнастьорки пакетик жувальної гумки, розгорнув його своїми білими пальцями (на нігтях блиснув лак), поклав гумку в рот і почав жувати.

На прощання Старий сказав йому.

— Ми повідомимо вам імена червоних із тих підрозділів, що зустрічаються з вашими. Я накажу, щоб у найближчі два-три місяці для вас підготували невеличке досьє...

— Два-три місяці! Я не можу чекати так довго. Ви там підштовхніть своїх людей, а то сидять, немов у них свинець у штанях.

Коли американець вийшов, Старий подзвонив до відповідного відділу й наказав підготувати дані про активних учасників «солдатської говорильні».

Йому відповіли, що про це питання вже готується доповідь для найвищих сфер і за кілька тижнів йому надішлють копію.

— За кілька тижнів? — невдоволено перепитав Старий.— Та що ви там — поприлипали до стільців, чи що? Підштовхнути вас треба!

Найбільші неприємності почалися у Старого через місяць після цієї бесіди. План витіснення французів із Сірії та Лівану був нарешті остаточно розроблений, його почали здійснювати і тоді раптом побачили, що він обертається у свою протилежність. Суть плану полягала в тому, щоб таємно допомогти сірійським націоналістам підняти повстання, а потім, коли французи почнуть обстрілювати з гармат Дамаск, ввести туди англійські війська для відновлення «законності й порядку». Спочатку все йшло, як по маслу, і цивільні французи були евакуйовані з міста на англійських військових машинах. На шостий день у крамницях столиці не стало хліба. На сьомий день скінчилося борошно.

А на дев'ятий день колона грузовиків, очолювана штабною машиною з британським прапором на радіаторі, приставила на центральну площу кілька десятків тонн борошна, і тут-таки, під клацання фотоапаратів та хурчання кінокамер, борошно було передане в дар муніципалітету. Натовп бурхливо вітав цей благородний, безкорисливий акт. Ніхто не знав, звичайно, що ці мішки з борошном були навантажені на грузовики завчасно. Здавалося, дипломатична й політична перемога англійців уже забезпечена. Але... так тільки здавалось. Представники опозиції в англійській Палаті громад раптом виступили з кількома інтерпеляціями з приводу цих подій, керівники Франції, що бореться, заявили ряд протестів, і цілий тираж середньосхідного видання деголлівської газети був офіційно конфіскований єгипетськими властями. Чим більше зусиль докладали англійці, щоб усе робилося тишком-нишком, тим ширшого розголосу набувала ця історія. Старому лишалося тільки припустити, що на Друге бюро [1] (до якого він особисто завжди відчував куди гострішу й глибшу ненависть, ніж до німецької секретної служби) працюють якісь високопоставлені агенти, про яких він досі не знав.

Через деякий час стало вже цілком очевидно, що дні Пальмерстона й гарматної дипломатії минули без вороття і що ні авантюри, ні всілякі інтриги більше не допоможуть: мандата на Сірію — типу мандата на Палестіну — Англії не бачити. Організація Об'єднаних Націй — це вже не стара Ліга Націй. Влада в Сірії віднині належатиме сі-

[1] Французька розвідка.

рійцям — і нікому іншому. Антифранцузьки настроєні націоналісти, яких таємно підтримували англійці, виявилися зрештою патріотами чистої води. Почалися розшуки винуватих. Капітан Вільямс безперервно повторював: «Ох, покотяться голови, покотяться голови», і дратував Старого, цілими днями мугикаючи мелодію з «Учня Диявола». А через місяць після початку цих подій він подав заяву про звільнення. Заяву переслали Старому разом із запискою від якогось ідіота з Центрального управління, в якій говорилося: «Оскільки цей офіцер бажає перейти на цивільну службу на Середньому Сході, треба зважити на той факт, що йому непотрібне буде місце на кораблі для повернення до Англії. При наших утрудненнях з транспортом це дуже важливо. Що ж до його службового формуляру, то він давно вже заслужив переведення на батьківщину»...

— Ай-ай-ай, Віллі, обрати для цього такий час,— сказав Старий.— Саме тоді, коли наш відділ вскочив у халепу з дамасською історією... («І ти, Бруте!» — в думці підказав йому Віллі). Серед людей, що беруть участь у нашій грі, не заведено подавати у відставку. Особливо, коли їм доводилося, як вам, заправляти такими відповідальними справами...

Несподіваний оборот подій збентежив і налякав Старого. Коли б він захотів сформулювати й висловити свої думки прямо (зробити це не дозволяв йому етикет шпигуна-професіонала), то звелися б вони ось до чого: оскільки Віллі хоче залишити службу, щоб зайнятися мемуарами чи, може, продатися розвідці іншої держави, його треба без зайвого галасу ліквідувати.

— Які ж у вас плани, Віллі? Відкриєте тут фешенебельний комісійний магазин, чи будете торгувати гашишем?

— Піду на службу до наших союзників, сер.

— До янкі? Чому ж ви не попросили в мене рекомендації, не оформили це звичайним шляхом? Чому я нічого не знав про це?

Віллі мовчки вислухав іще кілька закидів, а потім, посміхаючись, що було особливо образливо, без будь-якої шанобливості в голосі сказав:

— Уже про все домовлено з полковником Карлом Закменсом — отим добродієм, що не так давно приходив до вас. Полковник має великий вплив у Вашінгтоні, бо насправді він репрезентує не збройні сили, і не уряд, а нафтову компанію «Міннетонка Ойл». Якщо з моїм звільненням тут виникнуть труднощі, він порушить це питання у Вашінгтоні, а звідти надішлють запит у Лондон, і це дійде до бозна-яких високих інстанцій. Мій новий знайомий сказав, що Державний департамент дуже не полюбляє наражатися на обструкцію з боку наших людей, коли йдеться про нафту. Отже рано чи пізно мене звільнять.

— Але що саме ви робитимете для них, Віллі? — Старий і справді не розумів. Наскільки йому було відомо, «Міннетонка Ойл» (Боже, ну й назва!) міняла, коли їй заманеться, президентів і диктаторів тільки в Південній та Центральній Америці, але ніколи — на Середньому Сході, який досі був виключно англійським заповідником.

— Мене беруть кимось на зразок політичного агента,— спокійно відповів Віллі.— Вони цю посаду називають «організатор місцевих безпорядків». Мені дадуть автомобіль, тощо, ну й непогану платню,— він назвав суму, що втричі перевищувала найбільший оклад офіцера розвідки в англійській армії. —Звичайно, — вів далі Віллі,— мені доведеться вивчити все, що зв'язане з нафтовим бізнесом. Це чималенька праця, але ж я, власне кажучи, людина здібна і до того ж іще молода.— Він пустив останню стрілу в свого старого колегу й ворога і додав: — До речі, мені вже навіть виділили кабінет. В ньому, правда, поки що немає нічого, крім столу, стільця й великого сейфу, в якому лежать мої мемуари. На папці написано: «Розкрити в разі моєї смерті». Якщо зі мною справді щось трапиться, то «Міннетонка» змушена буде продати їх американським газетам — хоча б для того, щоб компенсувати аванс, який я пропив.

Що б там не казали, але Старий усе ж таки був солдатом і знав, як слід тримати себе під час поразки.

— Ну, що ж, усе це дуже несподівано і сумно,— промовив він.— Щасти вам, хлопче. Шкода, звичайно, що ви залишаєте нас саме в той час, коли в Дамаску заварилася вся ця каша. Люди можуть подумати, що ви злякалися й тікаєте... А втім, сподіваюсь, усе владнається...

Вони востаннє випили удвох, і Старий сказав, що надає Віллі відпустку для оформлення усіх документів. «Ах ти ж старий козел! — подумав капітан Вільямс.— Звісно, все владнається, але на той час ти вже будеш на пенсії»... Піднявши чарку, він уголос сказав:

— За ваше здоров'я, сер! Признаюсь, мені сумно розлучатися із старою фірмою.

ТРОЯНДИ І КОЛЮЧКИ

Габріелла лежала долілиць на підлозі, розклавши перед собою кілька газет з повідомленнями про арешт і страту Муссоліні.

В різних газетах трьома мовами було написано майже те саме.

Габріелла раз у раз мимоволі підіймала ногу й стукала п'яткою об п'ятку, як дитина, захоплена цікавим пригодницьким романом. Дочитавши до кінця, молода жінка вдоволено рохнула, мов лисеня, яке нарешті встромило зуби в довгождану здобич.

Останнім часом вона безперестанно згадувала свою батьківщину, де відбувалися такі бурхливі події. Ясно було, що період еміграції закінчувався,— і це дуже нервувало Габріеллу. Інтриги та сварки численних груп емігрантів-антифашистів, що раніше обурювали її, тепер просто викликали огиду. Новини з Італії повинні були пройти крізь пусті фільтри військової цензури та фантазію воєнних кореспондентів.

«Італія — країна безнадії»,—писав, наприклад, один із них — містер Джон Гордон,— розповідаючи про чорний ринок та цілковите політичне безладдя.

Колишні фашистські подести лишались на своїх місцях і лише зрідка переїздили до інших районів,— коли їхній службовий формуляр був надто вже чорний. Окупаційні гроші жовкли в сейфах та касах банків, за валюту правили сигарети, а натуральний обмін став основною формою економіки.

Повоєнний світ майже непомітно входив у свої права. В день беззастережної капітуляції Німеччини Габріелла відмовилась працювати на англійську розвідку, і це їй минулось на диво легко. Очевидно, європейські справи англійців більше не цікавили, й вони цілком поринули у місцеві інтриги. Старий, здавалось, усох у своєму мундирі, немов щойно оклигав після важкої хвороби, і це здавалось Габріеллі символічним.

Потім почалися нескінченні клопотання про дозвіл на виїзд до Італії. Щоб купити квитка на пароплав, доводилося довго тинятися по конторах різних установ, обминати височезні башти інтриг і всіляких каверз. А тут ще перші листи від щасливчиків, що таки дісталися до батьківщини, розповідали про нестатки, голод і брак житла.

Настали нелегкі часи; ніхто й не гадав, що після війни почнуться такі труднощі. Габріелла ледве-ледве животіла й заробляла собі на прожиття, даючи уроки італійської мови англійським офіцерам. Іноді їй щастило продати якусь свою статейку місцевій французькій газеті.

Габріеллу аж ніяк не можна було назвати наївною, а проте вона щиро вірила, що після поразки фашизму можна буде писати, що думаєш, відкрито заявляти про свою належність до комуністичної партії, а не вдаватися до усяких викрутасів та компромісів. Однак виявилось, що ці часи ще десь за горами, а поки що в добре поінформованих колах вже патякали про нову антирадянську війну, яку буцімто планують розв'язати років через п'ятнадцять.

Єдиною втіхою Габріелли були листи від Франца, які почали щойно надходити. Доля закинула його в Італію, і зараз він готувався відбути до Німеччини з частинами, що мали охороняти табори полонених. Поки що не можна було сказати напевне, коли й де вони зустрінуться. Франц писав, що, можливо, до Габріелли завітає його товариш, той самий, який колись приносив од нього листа і який зараз перебуває в Каїрі. Франц писав англійською мовою, вживаючи безліч жаргонних зворотів.

«Я не володію його рідною мовою, а він — моєю,— вперше спало на думку Габріеллі.— Крім того, в нього нема хисту до вивчення мов. Хоча, може, ми зовсім і не житимемо в Італії... Ох, як не хочеться вчити німецьку! Мені завжди смішно, коли я чую їх довжелезні іменники».

Франц виїхав до Німеччини раніше, ніж устиг попередити Габріеллу. Після багатьох днів чекання й довгих розмов з начальством, Францу врешті почепили сержантські нашивки з зеленим значком перекладача.

Пронеслася вістка, що німці ось-ось капітулюють. Тому частина, в якій служив Франц, одержала наказ передислокуватися до Реймса, де розташувався союзницький центр у справах військовополонених. Остаточна й беззастережна капітуляція німців сталася в травні, а ще на початку березня Францева частина сіла у поїзд в Анконі.

Ешелон складався з двох госпітальних та одного товарного вагону, який охороняли двоє веселих італійців, і низки дивовижних вагончиків з дерев'яними лавами, куди посідали Франц та його товариші. Вони вмостилися просто долі, підстеливши ковдри. Через кожні кілька миль поїзд зупинявся, потім обережно починав посуватися вперед,— саме ремонтували дільницю колії. До Болоньї вони добулися лише через десять годин, пізно ввечері. У вагонах світла не було, на довгій платформі під синіми ліхтарями двоє американських військових полісменів балакали з трьома повіями.

Їжі ніде було купити. У Франца та його товаришів залишалося ще трохи консервів. В Мілані вони випросили у машиніста гарячої води, вимилися у відрі й купили на станції кілька банок консервованих фруктів. Потім довелося довго чекати, поки відчеплять вагони Червоного хреста й підготують решту вагонів до маршруту в об'їзд Швейцарії. Лише опівдні наступного дня поїзд прибув у Ліон.

Весна того року, весна Перемоги, запіз-

нювалася. Невдовзі похолоднішало. Вагони не опалювалися, а Франц, так само як і його товариші, багато років прожив у теплих краях.

Поїзд з гуркотом мчав замерзлими полями північної Франції. Франц відчув, що в нього клякнуть не лише ноги, а й мозок. Минуло майже дванадцять годин відтоді, як вони з'їли останні консервовані фрукти.

Лише через два дні по приїзді Франц позбувся поїзного шуму у вухах й відчуття болю в ногах. На півночі Європи стояла холоднеча, особливо відчутна для тих, хто жив кілька років на Середньому Сході.

Францева частина допитувала й сортувала військовополонених у величезних неопалюваних приміщеннях для стройового навчання, у клунях або просто на морозі. Їх розквартирували на зруйнованій бомбою фермі у вцілілій вітальні з єдиною піччю. Палива не давали, отже доводилося шукати його серед руїн. Коли союзницькі війська вступили в Німеччину, частина, у якій служив Франц, також передислокувалася до одного з прикордонних міст.

Якось уранці Франц разом з двома сержантами-англійцями збирався відвідати групу новоприбулих військовополонених, коли раптом його викликав до себе командир.

— Сержанте, поїдете зі мною,— наказав він, збігаючи по дерев'яних сходах, й миттю скочив у один з чотирьох відкритих джипів, що стояли на вулиці. Франц ледве встиг відповісти: «Слухаю, сер». Невеличка кавалькада рушила з місця.

Морозне повітря обпікало обличчя й перехоплювало дух. Машини підстрибнули, з'їжджаючи із зруйнованого шляху на широчезну бетоновану автостраду. Крижаний вітер заважав розмовляти. Пахло сосною.

— Сталося щось дуже важливе,— гукнув Францу на вухо сусід.— З якоїсь піхотної частини зателефонували, щоб ми негайно приїхали, бо самі вони не можуть уладнати справу.

Франц ствердно кивнув головою. Напевно, хтось порушив порядок. Очевидно, колишні невільники — люди, вивезені з різних країн до Німеччини, розбиваючи крамниці й квартири у пошуках їжі, зустрілися з групою німецьких дезертирів, що йшли здаватися в полон, й почали битися за кращу здобич. У піхотинців вистачає роботи й без того, їм немає часу приборкувати заворушення в тилу.

У Франца з'явилося дивне відчуття. Він був заклопотаний думками про майбутнє та чеканням звісток од Габріелли і не одразу помітив, що вперше за дванадцять років опинився на рідній землі.

Безконечна автострада врізалась у Німеччину, мов спис у бік дикого звіра.

Джипи саме минали невелике місто. Головна вулиця посередині була розчищена бульдозером, гори щебню обабіч вкривав сніг. В містечку не було жодного будинку з уцілілим верхнім поверхом. У воронках, під хиткими стінами сиділи навколо вогнищ закутані в ковдри та пальта люди — старі чоловіки, жінки і діти.

За кілька хвилин машини завернули на порізаний слідами танкових гусениць путивець. Густий сосновий ліс підходив впритул до шляху. То тут, то там білів розчахнутий снарядом стовбур. Було тихо й холодно. Ліс дихав ворожістю. Тріщав мороз. Від холодного повітря боліло в грудях. Пахло сосною, мов літнього дня, коли на сонці розтає живиця. Машина проскочила переїзд із шлагбаумом, що підняв у зимове небо свої довгі руки. Путивець тягнувся уздовж одноколійки. Рейки вже трохи заіржавіли, очевидно, тут уже давненько ніхто не їздив. З-за обрію виткнулась купка невисоких будівель. Біля входу скупчилося кілька вантажних машин та джипів. Що це? Секретний завод чи якась фабрика? Чому біля неї збудовано спеціальну платформу?

Машини зупинилися біля контрольної будки і чекали, поки офіцер перевіряв документи. Судячи з кількості грузовиків, джипів та санітарних машин, сюди нагнали чимало війська, напевно, щоб припинити сутичку. Однак навкруги стояла мертва тиша, й усі присутні розмовляли пошепки. Новоприбулі пострибали з машин і почали розминатися, тупаючи ногами по цементу платформи. Остання мала надзвичайно дивну форму. На всю її довжину було зроблено положистий спуск, за яким одразу ж починалися ряди колючого дроту і який справляв враження, ніби по ньому просто з вагонів скочували довжелезні колоди або зганяли велику рогату худобу. Ліс був навкруги вирубаний, й через те сюди майже не долітав запах сосни. Втім, окрім диму, який шугав із димарів адміністративного будиночка, в повітрі відчувався ще й інший запах. Все навкруги було вкрито пилом, а коли люди ходили чи щось робили, в обличчя били хмари піщинок та попелу. Без зайвих пояснень Франц зрозумів, де вони опинилися...

Хтось із прибулих раніше вирвав просто на цемент платформи, блювотина замерзла й ламалася під ногами, мов сухий кизяк. Дивний запах проникав у легені, й людина мимоволі догадувалась, який це запах, хоча мозок і відмовлявся у це вірити.

Франц бачив колись в Італії, як стару сліпу шкапу вели повз шкуродерню. Коняка нічого не бачила, але сморід гнилих тельбухів, що долинав звідти, усе їй пояснив. Так і тут нікому не треба було нічого пояснювати — то один, то другий з товаришів

Франца, раптом зблiднувши, відходив убік і перехилявся через огорожу.

Однак роздивлятися навкруги не було часу. Всі, хто знав німецьку мову, негайно ж бралися до роботи. Вони розтлумачували накази англійських офіцерів, допитували полонених, збирали усі документи й складали їх докупи на столі в кімнаті, де стиха розмовляли двоє офіцерів.

Незабаром Франц побачив усе на власні очі. Табір смерті було виявлено позавчора, схожі на мерців в'язні, закутавшись у ковдри, роздивлялися навкруги величезними глибоко запалими очима і перешіптувались між собою. Вони чекали, коли їх вивезуть звідси. А над усім цим стояв дивний запах, якого Європа не пам'ятала з часів чорної чуми — запах склепу.

Через кілька годин Франц побачив трьох наглядачів табору смерті, яких привезли на допит. Дивлячись на них, важко було повірити, що вони такі звірі. Чорні мундири акуратно облягали гладкі, кремезні постаті гарних блакитнооких молодиків.

Франц виконував роль перекладача. Коли допит скінчився, і наглядачі разом з конвоєм чекали машини, один з фашистів зухвало подивився на Франца своїми блакитними очима і сказав тоном чесного патріота:

— Зрадник. Чистокровний німець, а зраджуєш свою батьківщину! Адже ти такий самий німець, як і ми!

— Так,— мовив Франц.— Я такий самий німець, як і ви...

Коли джип під'їхав, Франц зайшов за ріг будинку й вирвав. Дивно, що запах табору смерті вплинув на нього лише тепер. Адже він пробув тут уже кілька годин і міг би вже звикнути до нього.

В Каїрі увійшло в моду слово «вперше». Кожного дня газети та радіо сповіщали про те, що «вперше після війни» надійшли такі-то речі, товари тощо. Так «уперше» з'явилося справжнє французьке вино, «вперше» прибули паризькі газети. Емігранти ще глибше відчули, що вони на чужині, і з новими силами почали домагатися квитків на пароплави. До Єгипту «вперше» прибули автомашини нових марок, холодильники, радіоприймачі, але якщо перед війною ці товари завжди були англійського виробництва, тепер на всьому виднівся напис «Зроблено в США».

Серед речей, які можна було тепер придбати, «вперше» надійшли у продаж і ротатори. Їх мали право купувати не лише фірми, а й приватні особи, однак кожну машину реєстрували, в покупця перевіряли посвідчення особи і т. д. Папір можна було придбати лише у фірми, що продала вам ротатор. При цьому кожна фірма мала папір з різними водяними знаками.

Незважаючи на всі труднощі, деякі найсміливіші організації ліберальної, соціалістичної та комуністичної партій потроху стали накопичувати гроші, а їх молоді і ще недосвідчені керівники походжали повз крамниці канцприладдя, поглядаючи на вітрини, мов та лисиця на виноград.

Габріелла сиділа вдома й читала перші легальні номери італійської комуністичної газети «Уніта», які щойно прибули до Каїра. Раптом хтось постукав у двері. На порозі стояла Фаїза, а поруч з нею — обідраний, босоногий Хафіз.

Якщо Фаїза кілька разів приходила до Габріелли, то її супутника молода жінка не бачила, відколи востаннє була на зборах. Тепер засідань більше не бувало, а може, її просто не інформували.

Запрошуючи гостей сідати та звільняючи на ліжку місце від газет і листів, Габріелла помітила, що з них двох невимушеніше тримався саме Хафіз.

«Напевне, вони прийшли просити грошей»,— подумала Габріелла й приготувалася відмовити, адже грошей в неї майже не було. Вона стала складати в думці розповідь про свої плани на майбутнє і зовсім не помітила, що гості вже викладають своє прохання, яке аж ніяк не стосується грошей.

Фаїза та Хафіз сиділи поруч на ліжку. Хафіз важко похилив плечі, ніби смертельно втомлена людина, і, схрестивши руки, обіперся ліктями на свої коліна. Він мовчав і не відводив очей від Габріелли. Фаїза прихилилася спиною до стіни. Поза була дівчача, але слова її бриніли серйозно й упевнено — від того соромливого дівчиська, яким вона була майже рік тому, не залишилось і сліду. Всі ці думки майнули у Габріелли, перш ніж вона почала дослухатися про що йде мова.

— ...Народ майже нічого не знає,— говорила тимчасом Фаїза,— навіть гірше, ніж раніш. Тепер, коли іноземні газети майже не цензуруються, уряд ще більше затиснув у лещата арабську пресу.

Габріелла ствердно кивнула головою. Зрозумівши мету їхнього візиту, вона пильно подивилася на Хафіза, але заглянути в його напівзаплющені очі було неможливо.

— Можна було б,— вела далі Фаїза,— випускати нелегальне видання ліберального напряму таким великим тиражем, що уряд не зміг би перешкодити його поширенню і зрештою мусив би послабити цензурні рогатки. Ми могли б видавати також спеціальний бюлетень для прихильників визвольного руху. Але річ у тому, що в нас немає ротатора. Є гроші, навіть є папір. Ми придбали його в одного англійського солдата...

Габріелла мимоволі зацікавилася розповіддю й захихотіла:

— Якщо вони впізнають папір, то подумають, що це робота англійської розвідки — інтриги проти короля Фарука.

Не встигла вона вимовити слово «якщо», як Хафіз випростався й трохи розплющив очі.

Фаїза розсердилася. Жарти на політичні теми їй не подобались.

— Усе буде гаразд,— серйозно сказала вона.— Приміщення для ротатора ми вже приготували, папір сховано теж там.

Здавалося, дівчина і далі розповідатиме про успіхи своєї організації, але раптом вона рвучко підвелася й промовила:

— Ми хочемо, щоб ви допомогли нам придбати ротатор.

І, поспішаючи все пояснити, перш ніж Габріелла її переб'є, Фаїза вела далі:

— Треба, щоб ротатор купив хтось із європейців. У нас усе готово: ось адреса, куди його треба привезти. Але подробиці — пізніше, звісно, коли буде ваша згода. Вам треба лише зателефонувати у фірму, щоб домовитися про ціну тощо. Адже ви вільно розмовляєте французькою, а всі потрібні документи ми вам дамо. Отже риск невеликий...

«Якщо у вас справа так добре організована, навіщо ж вам я?» — подумала Габріелла і відповіла:

— Ні, це неможливо, цілком неможливо.

— Але ж ви нічим не ризикуєте...— сказала Фаїза й почала повторювати усе спочатку. Вона ніяк не сподівалася, що Габріелла може відмовитись.

Габріелла рішуче тупнула ногою.

— Безглуздя! Сісти в тюрму зараз, коли я от-от маю повернутися на батьківщину? Знайдіть спосіб придбати ротатор без мене. Навіть, якщо мене тільки допитають, то й тоді найближчим часом звідси вже не випустять. Крім того, цей план взагалі мені не подобається. Слід пам'ятати, що ваші власті не такі вже й дурні. Нізащо в світі я не погоджусь! До речі, чому ви обрали саме мене? Я не можу поставити все на карту заради вашого авантюрницького плану. Даремно ви прийшли до мене! — лютувала Габріелла.

Фаїза підтягнула коліна до підборіддя й збентежено посунулася далі до стіни. Хафіз, навпаки, сидів спокійно і не зводив очей з обличчя розлюченої жінки.

— Я мушу якнайшвидше дістатися до своєї країни, щоб допомагати її відродженню. Кажу вам, нічого не буде! — вигукнула Габріелла і знов тупнула ногою.

Фаїза звелася. Їй було незручно, такої невдачі вона не чекала. Габріелла розуміла, що в такій напруженій атмосфері не можна запропонувати гостям кави чи води. Тому вона мовчала.

— Ну, що ж,— зніяковіло мовила Фаїза і попростувала до дверей.

Хафіз теж підвівся.

— Чому вам так хочеться повернутись додому? — запитав він.

— Бо це моя батьківщина, бо я дуже давно там не була, бо вперше в житті я маю можливість працювати легально. Ерколі,— тобто його вже можна називати справжнім ім'ям — Тольятті,— повернувся до Італії, тепер щодня виходить «Уніта». Я була б щаслива, навіть якби мені доручили продавати цю газету на вулиці. Ще не знаю, що я робитиму в Італії,— говорила Габріелла, теж ідучи до дверей,— але сподіваюсь, що працюватиму в газеті. У всякому разі весь свій час віддаватиму партії.

— Так ось чому ви боїтесь...

Фаїза та Хафіз пішли. Коли за ними зачинилися двері, Габріелла підійшла до письмового стола, спробувала знову працювати, але не змогла.

— Я не маю права потрапити до їхніх смердючих в'язниць. Нізащо в світі! Якщо вони хочуть підняти у себе національно-визвольний рух, нехай роблять це самі. Без мене! Нема чого мені вплутуватись у цю справу. Чорт забирай! От дурні! Нічогісінько не вміють. Прийшли пропонувати, щоб я сама встромила голову в зашморг. І не подумаю!

Потім Габріелла вирішила, не чекаючи вечора, збігати у двір за водою. Глянувши під арку, вона побачила своїх недавніх гостей, які саме перетинали площу.

«Ідуть поруч і пошепки розмовляють, ну чисто змовники,— подумала вона.— От дурні! В такий спосіб недовго і в поліцію потрапити. Піду запропоную їм випити води, та треба вибачитись за свою нечемність». І Габріелла вийшла на залиту сонцем площу.

Вдалині задзеленчав трамвай. Ось-ось він з'явиться з-за рогу. Мерщій! Вона побігла, випереджаючи трамвай. Хоча б вони додумались сісти у різні вагони. Треба їм підказати... За мить до того, як трамвай зупинився, Габріелла наздогнала своїх гостей. Вони зупинилися і глянули на неї. Важко переводячи подих у задушливому повітрі, Габріелла несподівано для себе самої почула власний голос, який казав:

— Облиште пусті балачки. Приходьте по одному за годину. Я згодна, але в мене є кращий план.

Хоча кілька хвилин тому з Габріеллою розмовляла тільки Фаїза, зараз молода жінка зверталася не до неї, а до Хафіза. Дівчина почала було дякувати, але Габріелла відмахнулася. Хафіз просто кивнув головою. Дивно, але зараз він майже не мружив очей, хоча надворі сліпуче сяяло сонце.

Він подивився їй просто у вічі, знову кив-

нув головою і скочив на підніжок трамваю.

Коли трійка зустрілася вдруге, вони знову відчули себе товаришами по боротьбі. Габріелла виклала свій план:

— Він не дуже відрізняється од вашого, але заплутає сліди, якщо хто стежитиме за мною. Треба удати, ніби ротатор купує якесь посольство. Яке саме, я ще не вирішила. Ну, скажімо, французьке. Спочатку я зателефоную в крамницю і домовлюсь щодо ротатора, потім куплю шикарну сукню й позичу величезного хорта у нашої сусідки, яка обожнює мене за те, що я колись жила в Парижі. Далі я заходжу в крамницю, купую ротатор і кажу, що зараз по нього приїде машина з посольства. Машину можна найняти, знайдемо також європейця, котрий би правив за шофера. Сподіваюсь, що мій вигляд, поведінка і особливо присутність хорта не викличуть жодної підозри, навіть якщо за прилавком стоятиме сам начальник контррозвідки. Шофером може бути Стефано. Напевно, він теж відмовлятиметься спочатку, але якщо Фаїза попросить...

Габріелла обернулася до Фаїзи, але та зашарілась і відповіла:

— О ні, тільки не я!

— Чому? Адже ти уже не дитина, чом би й ні?

— Ви знаєте його краще за мене,— відповіла Фаїза.

— Та годі! — встряв Хафіз.— Я сам можу з ним поговорити, тільки хтось із вас мусить перекладати, адже він не знає так добре арабської мови, як ви.

І він поглянув на Габріеллу.

Домовившись про все, підпільники пішли. Хафіз мусив побачитися ще з кількома робітниками, і, оскільки Фаїза про це нічого не повинна була знати, він попрощався і з нею.

На околиці Каїра, де кінчалися трущоби і де в європейських столицях звичайно починаються фабричні райони, приватні земельні ділянки, мережа залізничних колій,— розкинулося старовинне Місто мертвих, покинуте ще за часів фараона Мемфіса, коли мешканці перебралися на той бік Нілу. Тепер воно правило за міське кладовище.

Десь у центрі цього некрополя Хафіза чекали шестеро товаришів, і він розповів їм, що невдовзі можна буде знову друкувати листівки. Тут не витрачали зайвих слів. Мова йшла виключно про розв'язання практичних питань. Домовившись про місце й час наступної зустрічі, товариші Хафіза, схожі у своєму довгому білому національному вбранні на привидів, що блукають поміж могилами, розійшлися в різні боки.

ЕПІЛОГ

Ще кілька місяців тому Гаррі Арджент одержав з Німеччини листа од Франца. Про себе приятель не повідомляв нічого, але просив, якщо Гаррі доведеться бути в Каїрі, зробити йому ласку і зайти до Габріелли. Гаррі нічого не мав проти того, щоб знову зустрітися з цією гарною жінкою й випити у неї склянку чаю.

Він поблукав трохи, поки знайшов площу, а вийшовши на неї й побачивши скверик, у якому бавилися дітлахи, відразу ж пригадав, де шукати потрібний будинок. Завернувши у вузенький провулочок, Гаррі раптом побачив саму місіс Лангфельд, яка йшла назустріч. На ній була шикарна чорна сукня, а поряд біг величезний хорт з тонкими сухорлявими ногами. Досі Гаррі доводилося бачити хортів лише на рекламних малюнках у журналах — і він раптом відчув, що чомусь не хоче підходити до жінки. Може, вона його вже й не пам'ятає. Але Габріелла пам'ятала. Враз кинувшись до Гаррі, вона так само раптово зупинилася. Гончак за інерцією проскочив трохи далі, потім вернувся й побіг навколо неї, так що повідець обплутав ноги жінки.

— Гаррі! Як ваші справи? Що пише Франц? Хочете їсти? Адже ви йдете до мене? — вимовила Габріелла одним подихом.

У Гаррі трохи полегшало на серці, хоч йому все ще було не по собі.

— Нічого про Френка я не знаю,— відповів він.— Він попросив, щоб я зайшов до вас, а чому — не знаю. От я й прийшов. Не думайте, що мені не хотілося йти, просто...

Він погладив собаку, а той у відповідь лизнув Гаррі руку.

— Гарний пес,— сказав Гаррі.— Якої породи?

— Це хорт,— місіс Лангфельд помовчала.— Російський гончак. Зараз я мушу повернути його хазяям. Я водила його на прогулянку. Піду скажу, нехай його нагодують. Пити я йому давала, а от, що він їсть, не

знаю. Може, тільки вовків? Правда ж гарний? Такий собі аристократ, але, як усі аристократи, не дуже інтелектуальний.

Арджент давно не ходив поруч з жінкою, доводилось пристосовувати свою ходу до Габріеллиної. Крім того, йому раптом стало незручно у формі, до якої, здавалося, він уже так звик. Вони знову перетнули площу. Габріелла розповідала, що Френк недавно прислав їй листа, але Гаррі нічого не чув. Він дивувався з того, що пес зовсім не слухається жінки. Хорт то мало не збивав її з ніг, пориваючись уперед, то плутався під ногами. Іноді їй доводилося щосили тягти повідець, та пес не звертав на неї ані найменшої уваги. Якщо Габріелла завжди водить його гуляти, то чому ж він її не слухається?

— Напевно, він хоче, щоб з ним розмовляли російською мовою,— зауважила жінка,— а я знаю лише два російських слова: «да» і «слава».

Габріелла сказала це надзвичайно серйозним тоном, Гаррі навіть одразу не зрозумів, жартує вона чи ні. Він почекав біля величезного комфортабельного будинку, поки Габріелла відводила собаку хазяям. Вийшовши з парадних дверей на вулицю, молода жінка чомусь з полегшенням зітхнула. Може, вона просто робить послугу своїм заможним друзям, виводячи пса на прогулянку?

— Є у вас гроші? — раптом спитала Габріелла.

Гаррі на мить замислився: чи вона сама хоче запропонувати йому грошей, чи попросить позичити?

— Трошки є,— нарешті відповів він.— Тут набігло, поки я був на островах. Звісно, дещо я вже витратив. Послав Марджері посилку...

— От і добре. В такому разі ми можемо піти кудись попоїсти. Ось, візьміть мою частку,— і вона сунула гроші йому в руку. Гаррі здалося, ніби він зустрівся із своєю дружиною.

Габріелла повела Арджента до незнайомого йому кафе. Біля столиків ходив хлопчик-газетяр. Арджент купив собі англійську газету, а для місіс Лангфельд — французьку; газети друкували усяку всячину про вибори в Англії, що мали відбутися наступного тижня. Габріелла поцікавилася, що думає Арджент про результати виборів.

— Хтозна,— сказав Гаррі,— дуже ймовірно, що залишаться консерватори. Але, на мою думку, їхні позиції трохи похитнулися. Всі мої знайомі хлопці голосують за лейбористів. Досить з нас торі. Хоча, певно, вони знову прийдуть до влади. А проте — ті або інші, чи не все одно?

— Вірно. Ви соціаліст?

— Мабуть, так,— відповів Гаррі.— З мене поганий політик. Якось був у мене знайомий комуніст, той знав усе. Ну і Френк, ваш чоловік, теж іноді розмовляв зі мною. Але не дуже часто. Коли мова заходила про політику, він, як правило, замовкав. Правда, якось Френк розповів мені про своє життя в Німеччині перед еміграцією та про острів Мен.

— Острів Мен?

— Так, а хіба вам він не розповідав?

— Ні, ми багато чого не встигли розповісти одне одному.

Габріелла, здавалося, вже не слухала його. Більше тем для розмови не знаходилося, і незабаром вони попрощались. Молода жінка сіла в трамвай і поїхала додому у верхню частину міста, а Гаррі вирішив пройтися до казарм пішки.

Габріелла поставила собі дістати квитка на пароплав. На початку війни військові установи розросталися, мов гриби після дощу, поглинаючи цивільні підприємства. Пароплавні компанії продавали квитки, але списки пасажирів ретельно перевірялися цілою армією всіляких чиновників. Людині, яка не мала потрібних знайомств і ніде не працювала, дістати квиток було дуже важко.

В цей час Франц написав, що він не хоче повертатися до Німеччини і може одержати призначення до Італії. Що йому робити? Чи зможе дружина негайно виїхати туди?

Підбадьорена цією звісткою, Габріелла знову почала по черзі обходити усі пароплавні компанії. Повертаючись якось додому після одного з таких походів, вона побачила, що біля будинку на неї чекають двоє поліcменів. В першу хвилину Габріелла відчула не страх, а обурення. Вона одразу почала складати плани майбутнього звільнення. Треба якнайшвидше сповістити товаришів, щоб ті зібрали грошей на хабар. Скільки разів їй самій доводилося віддавати незнайомому студенту гроші, відкладені на нову сорочку чи відріз на плаття, щоб визволити когось із тюрми...

Перші два дні пролетіли швидко. Від них у спогадах залишився засиджений мухами портрет короля Фарука над столом інспектора поліції, запах сечі од кибля в кутку камери і відчуття нудоти. Потім у тюрму приїхав Стефано, він привіз деякі її речі й сунув хабара наглядачу, щоб той трохи краще годував Габріеллу. Невдовзі жінку викликали на допит. Інспектор поліції поколупав у зубах і промимрив:

— Як мені не прикро, мушу вас повідомити, мадам, що британське командування не має жодного уявлення ні про те, що ви працювали на англійців, ні про ваше одруження, ні про номер вашого паспорта. Вони

припускають, що ви були інтерновані, але втекли і протягом кількох воєнних років нелегально проживали в Єгипті. Таке пояснення цілком підтверджує мою підозру і є достатнім приводом для арешту. Тому ви повинні висунути нову, більш вірогідну версію.

Далі Габріелла почула також натяк на історію з ротатором. Інспектор спитав, чи немає у неї часом собаки.

— Величезний собака,— додав він, показуючи рукою, який був той пес.— Але не турбуйтесь, мадам, ви ще матимете можливість придбати собі собаку. Часу вам вистачить...

Арешт невідомо на який час затримував повернення Габріелли додому і взагалі в Європу. Хтозна скільки грошей піде на хабарі, щоб визволитися або зробити життя в тюрмі хоч трохи пристойнішим. Вийшовши на волю, вона знову опиниться без грошей і без документів, як це було наприкінці тридцятих років. Що буде з Францем, якщо вона вплутає і його у цю справу? Відчай почав проникати в камеру до Габріелли.

Однак, через деякий час адвокат передав молодій жінці записку од Стефано. Той писав, що зібрано потрібну для хабара суму. Вона мусить визнати себе винною в тому, що порушила закон про перебування чужоземців у країні.

Коли жінка знову зайшла до знайомої кімнати, їй здалося, що вона стоїть перед портретом Фарука в сотий раз. Інспектор арабською мовою уголос читав рішення суду. Габріелла не потребувала перекладача, але раптом, не вірячи своїм вухам, попросила повторити останні абзаци:

— ...оголошується персоною non grata[1] ...— читав інспектор,— і її негайно буде вислано на батьківщину...

Габріелла здивовано витріщила очі. Інспектор замовк. Потім, хоч нікого крім них в кімнаті не було, майже пошепки заговорив:

— Я вже пояснював вашому адвокату та вашим щедрим друзям, що більше нічого зробити не можу. Не слід вам тут залишатися. Якби ви не вплутувались у єгипетські справи — інша річ. А так я зробив усе, що міг, мадам. Поки що можете повернутися до себе на квартиру, але щодня вам треба приходити до поліції реєструватися, а з першим же попутним пароплавом я відправлю вас звідси до Італії.

Коли Габріелла повернулася додому, вона побачила, що в кімнаті був трус. Все було вкрито пилом, усі речі розкидані, кіт кудись зник. Хтось із полісменів прибрав до кишені її ножиці та надісланий Францем флакон англійських парфумів. Як не дивно, але професіональні злодії ще не встигли знайти сюди шляху. Габріелла принесла води, прибрала в кімнаті, вимилася й зварила каву. Потім обвела поглядом книжки, полиці, всі речі, що в роки еміграції були її друзями.

«Не братиму з собою нічого, крім одягу. Францу про це не казатиму, він вважатиме такий вчинок надто екстравагантним»,— вирішила Габріелла.

Вона піднялася на дах, щоб написати чоловікові листа. Високо в небі шугало двоє стерв'ятників, будинки ніби тремтіли в гарячому мареві. Незважаючи на те, що вона давно звикла до цього пейзажу, Габріеллі раптом здалося, що вона бачить його з вікна поїзда, який швидко мчить повз місто.

Гаррі Арджент вмостився на кришці люка на сонечку. Нашвидку проковтнувши сніданок, він перший вибіг на палубу й захопив собі зручне місце. Транспортне судно тримало курс на Англію. Солдатів на ньому було навіть більше, ніж п'ять років тому, коли вони вирушали з дому. Весь час доводилося стояти у чергах: в душову, в убиральню, в їдальню. Лише думка про те, що вони їдуть додому, допомагала солдатам додержуватися порядку. Ніколи дисципліна та моральний стан військ не були гіршими, ніж у ці дні — перші дні перемоги.

Двічі на день гучномовці розносили по судну останні вісті, що передавалися радіостанцією Бі-Бі-Сі. Одного дня солдати почули, що на два японських міста скинуто атомну бомбу і що від тих міст не залишилося й сліду. Пізніше повідомили, що Японія капітулювала. Так закінчилася війна.

Навколо Гаррі Арджента точилася розмова:

— Не було жодної потреби кидати ті бомби,— сказав Гаррі,— адже там жили жінки й діти, вони ж не воювали проти нас. Подумати тільки, цілі міста...

— Німці те саме хотіли зробити з нами. Згадай Ковентрі...

— Ну, наші могли хоч сховатись у бомбосховищах.

— Але ж ці бомби допомогли нам скоріше закінчити війну!

— Хіба не можна було скинути бомбу десь на березі, щоб довести, що ми маємо таку страшну зброю? А потім залишалося б тільки попередити японців, що коли вони не капітулюють, бомба буде скинута на саме місто.

Тут почалася суперечка про те, в який спосіб можна було б сповістити японців: через Червоний хрест чи просто скинути над містом листівки?

[1] Тобто небажаною особою *(лат.)*

Дивно, думав Арджент, так мріяв демобілізуватися, а тепер мені якось не по собі, наче чогось боюся. Віднині хоч воєн не буде. Адже тепер усі побачили, яке це безглуздя. Ніхто в світі більше не схоче воювати, навіть самі німці. Досить з нас цієї війни. Цікаво, як я зустрінуся з Марджері та дитиною? Де я працюватиму? Треба шукати вигідної роботи, бо в мене ж сім'я. Цікаво, чи буде після війни безробіття?

Капітан Вільямс придумав новий дотеп: «Що сказала японському імператорові японська імператриця після того, як на країну скинули бомбу?»

На жаль, нікому було розповісти цей жарт. Лише завтра, коли Віллі снідатиме з приятелями-англійцями в Спортивному клубі, він зможе розсмішити їх. Що не кажи, а служба в американців має свої недоліки. Однак він не програв, змінивши хазяїв. Тут і думати нічого...

Габріелла дивилася на свого дворічного сина Карла, який вовтузився на піску. Це була їх перша сімейна подорож до моря. В поїзді, яким вони їхали, було повно англійських солдатів — відпускників з Трієста. Сорочки кольору хакі та засмаглі обличчя знову нагадали жінці війну. Спочатку Габріелла боялася, що дорога незабаром набридне Карлу й він почне вередувати, але хлопчик потоваришував з солдатами й залюбки малював разом з ними картинки на запітнілому вікні. Потім увагу Карла привернув найтемніший і найбрудніший закуток вагона, а саме в ту мить, коли ніде було взяти води, йому раптом захотілося пити. Під кінець подорожі він почав рюмсати і зрештою заснув.

Коли один з солдатів, який трохи розумів по-італійськи, давав Карлу напитися з фляги, Габріелла заговорила з ним англійською мовою й поцікавилася, чи подобається йому Трієст і чи довго ще англійські війська збираються залишатися в Італії. Солдат байдуже відповів, що це його не обходить і що йому особисто тут подобається.

«Ну, де ви ще бачили таких малосвідомих людей,— подумала тоді Габріелла.—Не дивно, що консерватори та соціал-демократи весь час водять їх за ніс».

Карл перевальцем біг за м'ячем.

— Карл ходить так, ніби ноги в нього намащені клеєм,— зауважив Франц.

Габріелла посміхнулася. Вони добродушно жартували з сина, ховаючи за цими жартами свою глибоку батьківську любов.

— Він так високо підіймає коліна й так обережно ступає, що нагадує мені циркового поні,— сказала жінка.

— Ні, скоріше — розумного песика, який, стоячи на задніх лапках, вчиться котити м'яча,— відповів Франц.

Карл повернувся й попрямував до них.

З англійської переклали
І. ШМАРУК та М. ПІНЧЕВСЬКИЙ

С. ШАХОВСЬКИЙ

ШЕВЧЕНКО — МИТЕЦЬ І МИСЛИТЕЛЬ

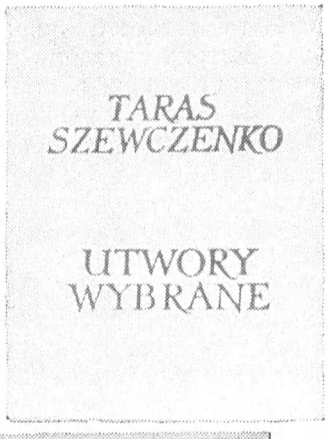

Мир мирові подарують
І славу вовіки!

Т. Шевченко. «Єретик».

Сто двадцять років тому вийшла в світ перша збірка творів Тараса Шевченка під назвою «Кобзар», що підкреслювала органічний зв'язок поета з українським народним співом. Під цією ж назвою публікувались і далі всі поезії Шевченка. Рік у рік слава його творів зростала. Згодом вони стали відомі всьому світові, а їх назва перетворилась на друге ім'я письменника.

Як кожний геніальний художник, Шевченко переборов тяжкі обставини життя і піднісся на верховини культури свого часу.

Всілякі домагання довести «некультурність» поета, всі твердження про «нутряність» таланту, «стихійність» почуттів і т. д., хоч і висловлювались інколи авторитетними особами, заперечуються фактами з життя і творчості поета. Ось кілька з них:

Шістнадцятирічний кріпак читав в оригіналі твори Міцкевича і знайомився з естетикою Лібельта. В автобіографічній значною мірою повісті «Художник» (про петербурзький період життя) він називає вже десятки різних видатних творів світової

культури, говорить про лекції професорів хімії, фізики, фізіології тощо. Він називає твори образотворчого мистецтва — декоративні скульптури Торвальдсена, статуї Аполлона Бельведерського, Венери Медіцейської, Геркулеса Фарнезького; він захоплюється життєвою силою Рубенса, гострим відчуттям життя голландських жанристів, ідеалами людської краси в художників італійського ренесансу, психологічною характеристикою в портретах Ван-Дейка; мова іде далі про музику Бетховена, Моцарта, Мейєрбера, Обера, Белліні; згадуються найрізноманітніші книги, починаючи від «Історії занепаду та зруйнування Римської імперії» Гіббона, від біографій художників Вазарі і кінчаючи Пушкіним, Гоголем, Гете, Шіллером, Дефо, Річардсоном, Гольдсмітом, Вальтер Скоттом, Діккенсом.

Коли говорити про культуру Шевченка, то слід нагадати, що він був не лише письменником, а і художником-професіоналом. У роки першого перебування в Петербурзі він багато працював над ілюструванням книг історичних та белетристичних. Лише за два роки, наприклад, Шевченко зробив такі ілюстрації: до «Полтави» Пушкіна, «Католицького ченця» Надеждіна, «Сили волі» того ж автора, «Знахаря» Квітки-Основ'яненка, «Войнаровського» Рилєєва, «Тараса Бульби» Гоголя, «Короля Ліра» Шекспіра, до «Російських полководців» художник зробив зверх 30-ти ілюстрацій.

Життєві спостереження поєднувались з вивченням наукових джерел, здобуте з книг доповнювалось знайомством з фахівцями, а все це разом ставало основою творчості. Про велику працю і сумлінне вивчення матеріалів перед писанням твору може свідчити приклад з підготовкою до праці над «Єретиком».

«Шевченко рассказывал мне,— згадував А. Чужбинський,— что прочел все источники о гуситах и эпохе, им предшествовавшей, какие только можно было достать, а чтобы не наделать промахов против народности — не оставлял в покое ни одного чеха, встречавшегося в Киеве или других местах, у которых распрашивал топографические и этнографические подробности» [1].

Пошлемось ще на один промовистий документ — на опис особистої бібліотеки Шевченка, зроблений після його смерті. Поет збирав книги з різних галузей мистецтва і знань — тут і фольклористика, багато історичних та археографічних видань, особливо широко представлена белетристика,— українська, російська, зарубіжна. Коли згадати, що книги були підібрані протягом приблизно двох років (час від поселення в Петербурзі після заслання), то стає зрозумілим культурний горизонт письменника.

На такій базі всесвітнього охоплення зростала муза Кобзаря. Він все всотує у свідомість, по-своєму осмислює, говорить своє нове, сильне та оригінальне поетичне слово. Шевченко дав своїми творами енциклопедію життя України, її історії, сучасності, її людських типів, мальовничої природи. Адже це перевірено сторічною практикою. Багато історичних уявлень з минулого України складається в розумінні нашого покоління не стільки з історичних наукових досліджень, скільки з образів і картин «Кобзаря». Що таке кріпаччина, ми знаємо, зрозуміло, з різних джерел, але, мабуть, найбільше — з творів великого борця проти кріпаччини — Шевченка. Або коли взяти твори Шевченка-пейзажиста, адже з них всі складають уявлення «про Дніпро, про кручі», «про лани широкополі», «про веселії села», про «садок вишневий коло хати», про те, як світає на Україні, як сонечко заходить і т. д. і т. п.; це справді розгалужена і чудесна мистецька географія рідної землі.

Але разом з цим, Шевченко дав образи з життя інших братніх народів: слідом за Пушкіним оспівав декабристів, слідом за Гоголем відтворив образ Петербурга, став глашатаєм визвольної боротьби народів Кавказу, використовував фольклор казахів тощо. Справа, однак, не лише в тематиці, а й в глибоко революційному осмисленні явищ життя.

Погляд Шевченка, митця і мислителя, був водночас звернений і на південь і на північ, на захід і схід. Там, де точилась визвольна боротьба, де були прояви мужності та гідності, український митець знаходив хвилююче натхнення, рідні для себе образи.

Шевченко міг оцінювати явища в їх соціально-громадській суті. Показова в цьому відношенні його «північна» поема «Сон». Образи великих діячів Росії, декабристів, оспівано в ній як «царів волі». А з другого боку—ціла царська державна система, з її феодальною ієрархією, чинопочитанням, роздачею поличників зверху до низу, з її казенним оптимізмом та парадними розгулами представлена з такою силою і вірністю (не зважаючи на іронічно-сатиричну форму викладу), немов у грунтовній розвідці.

Або взяти інший приклад — «південну» поему «Кавказ». Автор говорить в ній про уярмлення одного народу, а узагальнення робить щонайширше — «від молдаванина до фінна на

[1] Цит. за книгою В. Анісова і Є. Середи «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка». Держлітвидав, К., 1959, стор. 77.

всіх язиках все мовчить, бо благоденствує!».

У «Кавказі» український поет звернувся до тисячолітнього образу Прометея, який усі, природно, вважають античним. Але при цьому не зважують ще на одну додаткову обставину, яка ж не могла бути випадковим збігом. Грузинський фольклор від того ж самого часу, що й старогрецький, знає свій образ героя-богоборця, прикутого до скелі кавказької гори. В народному епосі «Аміраніані» діє герой, аналогічний до Прометея. Витязь Аміран, розглядаючи якось хліб людський, помітив, що він напоєний кров'ю. Люблячи людей, Аміран розпочинає боротьбу з богом, за що дістав покарання. Бог прип'яв його ланцюгом до однієї з печер Кавказького хребта. Аміран і його вірний пес Гошія цілий рік розхитують кілок од ланцюга, злизують кайдани, щоб вони стали тонші, але щоразу прилітає орел, клює серце героя, а ковалі з божого наказу потовщують ланцюги.

Трьохтисячолітня грузинська легенда була виключно популярна в народі і в XIX сторіччі; імовірним є те, що і вона була джерелом для Шевченкового образу богоборця.

Коли взяти разом поезію, прозу, а ще більше картини Шевченка, то його треба визнати справжнім «орієнталістом». Коли б не Шевченкові малюнки, казахи б не мали такої чудесної пам'ятки про своє минуле, про побут свого народу, його труд, адже зображувальне мистецтво у них з'явилось через 50—70 років. Всі згадки Шевченка про казахів (киргизів) — незмінно прихильні, доброзичливі, дружні; і в них він шукає проявів свободолюбства. Коли Павло Грабовський захотів познайомити російських читачів з поезією Кобзаря, то він обрав саме ті твори, в яких мова йшла про казахів:

Думы мои. Вы меня одинокого
Не покидали нигде,
Не забывайте же друга далекого
И на чужбине в беде.
А прилетайте голубками сизыми —
Порассказать о Днепре,
Горе здесь мыкать в пустыне
с киргизами,
Плакать в убогом шатре.
Голы они; с нищетой безысходною
Бьются,— их жизнь не легка;
Все же порой дышут грудью
свободною... [1]

Казахська тематика в творчості Шевченка одна з найбільш ранніх і найбільш промовистих сторінок в історії братерської дружби народів Росії.

«Західна» поема Шевченка «Єретик» відзначається історизмом фабули. Слід, одначе, зважити на своєрідність композиції твору. Вся вступна частина, цебто третина твору, викладена як лірика. Це частина, в якій мова іде про сучасні поету часи. Крім того, виклад ведеться здебільшого у формі монологів головного героя Яна Гуса. В уста Яна Гуса автор вкладає багато сучасних йому політичних істин.

У центрі поеми стоїть герой колосальної сили привабливості, герой активної думки та дії, організатор і проповідник, у рівній мірі мудрий і мужній, борець і трибун-ідеолог.

Проте автор не обмежується створенням образу героя в епічному плані,— він весь час втручається у виклад подій, розкриває свої думки, прорікає свої судження. Шевченко мислить широкими суспільними категоріями, історичними масштабами, робить політичні висновки і узагальнення.

Такий характер має, наприклад, основна образна група: течії рік, вольного моря, доброго човна, що відтворює ідею слав'янського єднання:

...Твоє море
Слав'янськеє, нове!
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях.
Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки!
Що звів єси в одно море
Слав'янськії ріки!

Кінець ліричного відступу Шевченко викладає вже безпосередньо від свого імені, проголошуючи ідею твору прямим звертанням до читачів; цією ідеєю стає гасло *мир мирові* (останні два слова точно відтворені з Шевченка, їм уже 115 років!), гасло-заклик до народів «стати добрими братами»:

Щоб усі слав'яни стали
Добрими братами...
Мир мирові подарують
І славу вовіки!

Як бачимо, ідея піднеслась над історичним матеріалом викладу до рівня гарячої злободенності, яка мала і має міжнародний зміст і сенс.

Уся творчість Шевченка пов'язана з боротьбою українського народу за звільнення від кріпаччини, просякнута любов'ю до батьківщини. Ще ніколи в розвитку української суспільної думки не було так високо піднесено слово «Україна», як у революційних всім своїм духом, ліричних поезіях Кобзаря.

Ще за життя поета його творчість зустріла схвальну оцінку в російській, польській, німецькій пресі. Рецензій на перше видання «Кобзаря» і поеми «Гайдамаки» було десятки. Автобіографію переклали на кілька мов, про арешт 1859 року повідомлялося вже у паризькій пресі.

Особистість українського письменника і революціонера, його патріотизм служили зразком. Коли зустрілись

[1] Відділ рукописів Публічної бібліотеки в Києві, І-7396, П. Арсеньєв (псев. П. Грабовського. С. Ш.). «Песни Украины».

український поет-кріпак і актор-негр Олдрідж, обидва генії, визнані світом, вони не знали мови один одного, але чудесно порозумілись співом, жестами, мімікою.

Шевченко мав аналогічну зустріч з юним грузинським поетом А. Церетелі. Їм ще легше було порозумітись, бо обидва добре знали російську мову.

«Ця перша і остання зустріч,— писав через 50 років Церетелі,— лишилась у мене світлим спогадом на все життя. Признаюсь, я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ» [1].

Творчий метод Шевченка правив за приклад для багатьох літератур, які починали свій розвиток. Так, зокрема, для нової білоруської літератури, для її родоначальників Купали і Коласа «Кобзар» був настільною книгою, підручником і зразком, про що вони неодноразово писали.

Шевченкова творчість, слава українського генія розходилась на всі сторони світу, і невірно роблять ті дослідники, які шукають її відгомони лише на Заході.

Популярність Шевченка за кордонами Росії почала зростати вже від 70-х рр. минулого століття. В Одесі в 1879 році вийшла ціла книга «Тарас Григорьевич Шевченко в отзывах о нем иностранной печати», яка містила переклади з статей французьких, німецьких, англійських. Журнал «Друг», що його видавав молодий Франко, вмістив переклад французької статті ще в 1876 р. Проте, сама ця література, західна шевченкіана, її інтерпретація викликають певні застереження, вимагають деяких корективів. Майже всі зарубіжні критики XIX сторіччя порівнювали українського поета з західноєвропейськими письменниками, вихідцями з народу, Містралем, Бернсом та подібними їм письменниками, що представляли або окрему провінцію, або місцеву мову. Майже ніхто із тогочасних західних критиків не піднісся до розуміння справжньої всебічної народності Шевченка.

До вірного розуміння справжньої суті Шевченка підвели на Заході російські революційні емігранти. Наведу такий факт. У 1901 році П. Кропоткін прочитав у Бостоні великий курс лекцій під спільною назвою «Ідеали і дійсність в російській літературі». Курс був опублікований окремою монографією в 1905 році в Лондоні англійською мовою, а ще через два роки російською мовою у видавництві «Знание» в Росії. «Твори Шевченка можна поставити поряд з кращими взірцями світової поезії»,— писав Кропоткін.

1911 року в Парижі А. Луначарський виступив з доповіддю «Великий народний поет», виголошеною французькою мовою. Критик-марксист заперечив порівняння Шевченка з Містралем, яке було розповсюджене ще Дюраном, наголосив на революційності змісту і на міжнародному значенні творчості Шевченка. Великий знавець світової літератури поставив українського письменника в ряд найвидатніших геніїв слова.

Після Великої жовтневої революції слава Шевченка незмірено поширилась і в СРСР і за кордоном. Ювілеї 1939 і 1961 років показали невмирущу славу Кобзаря.

м. Львів.

[1] Цит. за статтею Л. Асатіані, «Тарас Шевченко і грузинська література», «Рад. літературознавство», 1957, № 3, стор. 81.

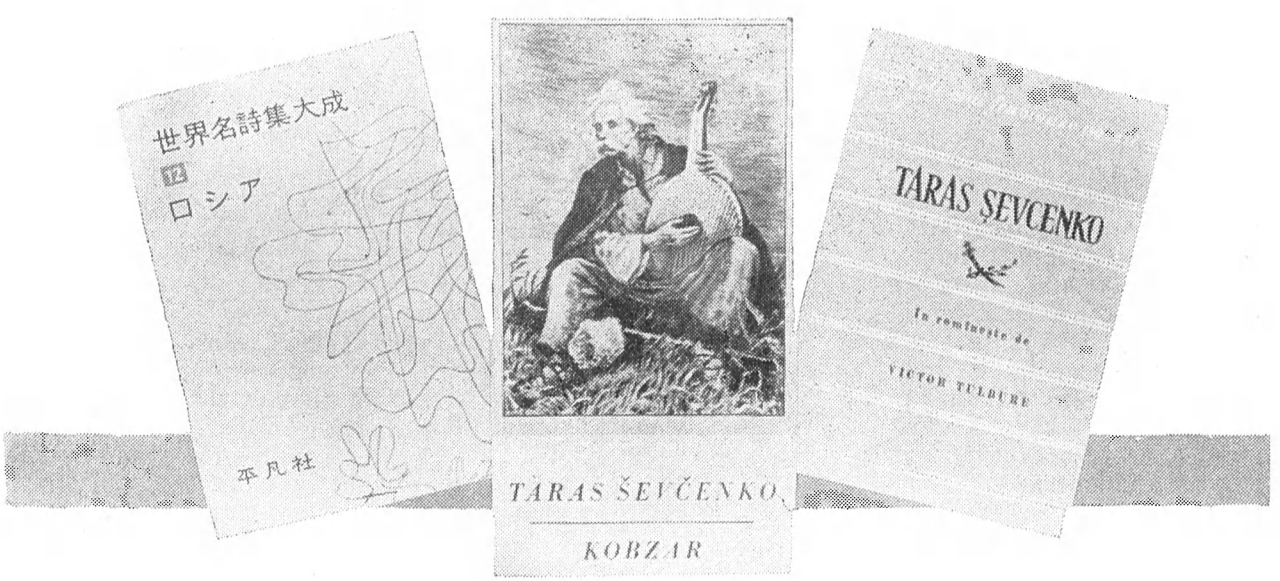

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ

Японський поет Тейсук Сібуя. Фото 1925 року.

«Цю скромну збірку
Я присвячую кріпаку Тарасові Шевченку,
Котрий задовго до скасування кріпацтва в Росії
Невтомно закликав до звільнення селян.
Він робив це незважаючи на те,
Що його неодноразово кидали до в'язниці,
А його вірші,
Які він ховав, закопуючи їх в землю,
Жандарми розшукували і палили...»

Я присвячую свою працю Тарасові Шевченку та моїм страждаючим братам і сестрам.

3-го жовтня 1924 року.

В ніч, коли уряд оголосив про заборонення «Селянського союзу».

Цією хвилюючою присвятою відкривається, видана 1926 року японським видавництвом «Хейбонся» (Токіо), збірка віршів «Пісні в полі», що належить перу молодого селянського поета Тейсук Сібуя. Долинувши в Японію крізь моря і гори, могутня поезія Шевченка так схвилювала поета, що він присвятив великому Кобзареві свою першу збірку. Відтоді, впродовж майже трьох з половиною десятиріч творчість геніального українського митця залишається для Тейсук Сібуя провідною зіркою.

Тейсук Сібуя зараз 55 років, він один з представників прогресивної японської літератури, член літературного об'єднання «Література нової Японії» («Сінніхон Бунгаку-кай»). Зараз Тейсук Сібуя підготував до перевидання свою збірку, присвячену великому українському поету, приурочивши видання книги до сторіччя з дня смерті Т. Г. Шевченка.

Нещодавно на адресу Союзу Радянських письменників в Москві прибули з Токіо перші примірники перевиданої збірки «Пісні в полі» разом із статтею Хідео Одагірі, одного з відомих японських літературознавців і критиків. Ось що пише Одагірі:

«Я вважаю багатозначним той факт, що вже в 1926 році молодий японський селянський поет Тейсук Сібуя присвятив свої вірші кріпацькому поету Росії Тарасу Шевченку.

Який чудовий поет є Шевченко, ми бачимо з його «Кобзаря», що вийшов у видавництві «Хейбонся» у 1950 р. японською мовою. Про це ж свідчить і те, що в СРСР широко відзначається сторіччя з дня смерті Шевченка і ведеться підготовка до святкування в 1964 році 150-річчя з дня його народження».

Нижче наводимо один з віршів Тейсук Сібуя з його збірки «Пісні в полі», присвяченої Т. Г. Шевченку.

Вірш цей ніби перегукується із славетним «Якби ви знали, паничі»:

О ви, мешканці міст,
Ви тричі на день їсте білий рис,
Їсте смачні страви,
Не знаючи навіть, як росте цей рис.

Знайте ж і пам'ятайте, завжди пам'ятайте:
Кожне зернятко цього рису —
Кристали крові, поту та сліз,
Наших сліз, селянських сліз.

Кров і піт проливають
Обдурені селяни,
Що роблять на далеких,
Забутих усім світом ланах,
Селяни, чия недосяжна мрія —
Покуштувати рису,
Й котрі мовчки їдять ячмінь.

В гостях у наших друзів

В'єтнамський письменник, секретар Спілки письменників В'єтнаму
НГУЕН КОНГ ХОАН

В'ЄТНАМ ВІТАЄ ТАРАСА

У дні, коли на заклик Всесвітньої Ради Миру передова громадськість різних країн світу відзначає сторіччя з дня смерті великого українського поета-революціонера Т. Г. Шевченка, я вважаю за честь сказати про нього кілька слів.

Хоча мою країну, В'єтнам, відділяє од України величезна відстань, ми на своїй батьківщині добре знаємо і цінуємо Шевченка — любимого поета українського народу. В 1959 році з нагоди сто сорок п'ятих роковин з дня народження геніального сина українського народу наша газета «Ван Хаук» («Література») присвятила Шевченкові сторінку, вмістивши його вірші в перекладі поета Те Ханя, біографію, портрет.

В поезії Шевченка, простій і хвилюючій, мов народна пісня, ми відчуваємо щиросерду відданість поета-революціонера своєму народові, полум'яну волю до боротьби проти кріпосництва, мрію про визволення.

Поет-гуманіст Шевченко не лише змалював важку долю свого народу-трудівника, а й пробуджував у ньому почуття ненависті до гнобителів, почуття, котре яскравим полум'ям палало в серці самого поета.

Згадую вірш Шевченка «Якось-то йдучи уночі», в якому, дивлячись на розкішні палаци, поет висловлює своє презирство до них. Перед нами постає гнівний, полум'яний бунтар.

Горький порівнював Шевченка з Пушкіним в Росії та з Міцкевичем у Польщі. Ми, в'єтнамські письменники, можемо порівняти Шевченка з нашим великим класиком Нгуен Зу, чию поему «Повість про Кіеу» знає і любить весь наш народ.

Вшанування пам'яті Шевченка — це свято усього культурного людства.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

* * *

У Києві відбулося урочисте засідання, присвячене 400-річчю з дня народження англійського філософа і державного діяча Френсіса Бекона. У засіданні, організованому Українським Товариством дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами і Академією наук УРСР, взяли участь вчені, працівники культурно-освітніх закладів і вузів, трудящі міста.

Збори відкрилися вступним словом академіка В. М. Корецького. Про життя і діяльність Френсіса Бекона розповів директор Інституту філософії АН УРСР Д. Х. Острянин.

* * *

Діти французького міста Булонь подарували радянським школярам свої малюнки — понад 200 робіт.

Творчість французьких дітей експонувалася в київських школах, кінотеатрах, Палаці піонерів.

* * *

Працівник Лейпцігського музею ленінської «Искры», дізнавшись про те, що через міста і села Подолії — Кам'янець-Подільський, Волочиськ, Проскурів, Жванець, Теофіполь та інші — проходили шляхи розповсюдження газети, надіслали в подарунок Хмельницькому краєзнавчому музею кілька номерів «Искры», а також фото друкарні, де 60 років тому друкувався її перший номер.

* * *

На відзнаку 100-річчя з дня смерті великого Кобзаря до Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві надходить багато листів і пакунків з-за кордону. З Румунської Народної Республіки одержано поезії Т. Г. Шевченка в перекладі румунською мовою, з Болгарії — вибрані твори Кобзаря в двох томах. В музей надійшов «Кобзар» Т. Г. Шевченка в перекладі на японську мову.

НАШІ ДРУЗІ

В столиці України нещодавно перебувала делегація японських жінок. Гості оглянули місто, відвідали один з дитячих садків, трикотажну фабрику ім. Рози Люксембург, Виставку передового досвіду в народному господарстві, а також побували на вечорі, присвяченому місячнику чехословацько-радянської дружби.

Київ відвідала делегація діячів культури Еквадору. Гості оглянули експозиції Музею українського мистецтва, Музею Т. Г. Шевченка, стенди республіканської Виставки передового досвіду. Українські художники та письменники запросили делегацію на вечір зустрічі, який пройшов у приязній, невимушеній обстановці.

МІСТ ДРУЖБИ

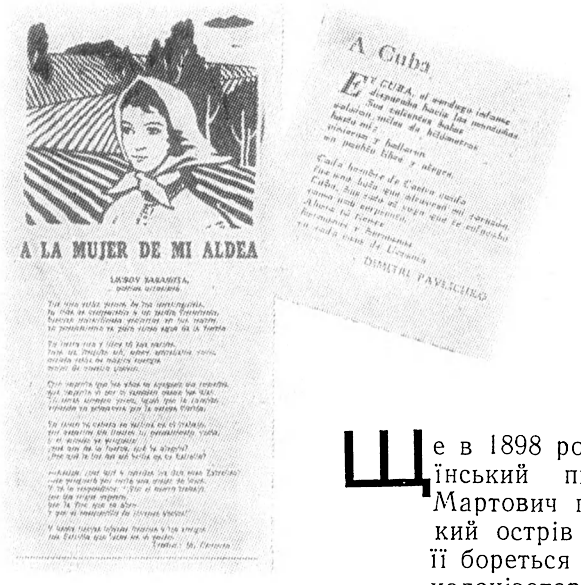

Ще в 1898 році відомий український письменник Лесь Мартович писав про далекий острів Кубу, що народ її бореться проти іспанських колонізаторів та північноамериканських загарбників, які хочуть вирвати Кубу з рук іспанців лише для того, щоб самим експлуатувати її. Ці слова видатного українського письменника свідчать, що солідарність між кубинським та українським народами виникла давно, ще наприкінці дев'ятнадцятого сторіччя, в часи визвольної боротьби кубинців.

Нещодавно група радянських письменників відвідала Кубу. Серед них був і український поет Дмитро Павличко.

Кубинська газета «Нотісіас де Ой» надрукувала статтю Дмитра Павличка «Міст дружби», в якій поет розповів про велику взаємну любов та симпатії, що зв'язують кубинський народ з усіма народами Радянського Союзу і, зокрема, з українським народом, поділився своїми враженнями від двадцятиденного перебування на цьому далекому і такому близькому для нас острові.

«Радянські люди,— пише Дмитро Павличко,— з хвилюванням та захопленням стежать за успіхами кубинського народу, і все, що Куба зробила за останні два роки, має величезне значення не тільки для Куби, а й для всього світу. Океани та моря відділяють Кубу від Радянського Союзу, але, перекриваючи цю величезну відстань, наші народи збудували найміцніший у світі міст — міст дружби, який назавжди з'єднав наші країни».

Кубинський народ виявляє неослабний інтерес до життя й творчої праці українців. Як і всі прогресивні країни світу, Куба відзначила сторіччя з дня смерті великого українського поета-революціонера Тараса Григоровича Шевченка.

В листопаді минулого року газета «Нотісіас де Ой» опублікувала вірш української поетеси Любові Забашти «Жінці з мого села», зміст якого співзвучний сьогодні мріям та прагненням вільних жінок Куби. А газета «Ой домінго» в січні цього року вмістила вірш Дмитра Павличка, присвячений Кубі, в якому поет висловив почуття дружби між українським та кубинським народами: «Сьогодні, Кубо, в тебе є брати та сестри в кожнім домі України».

Дружні відносини між Україною та Кубою зростають і міцніють.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

* * *

Шість років тому зародилася дружба між фінським містом Тампере і столицею Радянської України. Традицією став щорічний обмін делегаціями артистів, представників громадських та спортивних організацій цих двох міст.

Цього року під час місячника фінсько-радянської дружби в Тампере київські артисти дали шістнадцять концертів у кращих театральних залах. Виступи українських митців були цінним внеском у справу дальшого зміцнення дружби між українським та фінським народами.

* * *

Останнім часом у Державному видавництві художньої літератури України вийшло багато творів польських письменників: двотомники вибраних творів А. Міцкевича, Ю. Словацького, оповідання та повісті Е. Ожешко, твори Г. Сенкевича, С. Жеромського та ін. Недавно видано збірник літературних портретів семи сучасних польських письменників — В. Броневського, М. Домбровської, Я. Івашкевича, Л. Кручковського, І. Неверлі, Є. Путрамента та Ю. Тувіма.

* * *

Дружнє листування зав'язалося між директором львівського Будинку народної творчості О. Порошиною і керівником хорового гуртка в Канаді Стеллою Трилинською, яка два роки тому відвідала Львів.

В одному з своїх листів С. Трилинська пише: «...з великою радістю читала я в нашій пресі про успіхи української самодіяльності на Декаді у Москві. Прославилися ви на цілий світ. Ці успіхи ще й ще раз свідчать про бурхливий розквіт вільної української творчості у вашій країні. Завдано ще одного удару українським націоналістам — «самостійникам», оунівцям, куківцям та іншим зрадникам різних мастей. Українська культура живе і розквітає у братерстві з великим російським народом...»

Далі С. Трилинська розповідає про те, як канадські українці готуються до великого фестивалю у зв'язку з 100-річчям з дня смерті Т. Г. Шевченка. В ньому візьмуть участь близько 1 200 чол. У програмі їх виступів — вірші великого Кобзаря та пісні, написані на його тексти.

Влаштувати такий фестиваль — справа дуже складна. Як відомо, держава не цікавиться самодіяльністю. А поїздка на фестиваль самодіяльних співаків коштуватиме дуже дорого. Отже, уже зараз для цього серед населення збирають кошти.

ДЖАННІ РОДАРІ

Короткі байки

— Не хочу мати нічого спільного з водою,— заявила золота рибка, сидячи в акваріумі.

Вона була абсолютно аполітична.

◆

— Я можу підпалити скирту соломи, склад з пальним, міністерство, музей етруського мистецтва,— хизувався сірник.

— А чому не кажеш, що можеш запалити газ, на якому вариться юшка?

Багато хто хвалиться тим, що в нього найгірше.

◆

З іоносфери на парашуті спускався собака.

— Він узяв парасольку, бо боїться дощу,— глузливо зауважив орел.

Йому не хотілося визнати чиюсь зверхність.

◆

— Давай заснуємо товариство,— запропонував левові заєць.

— Гаразд!

— Назвемо його заячим товариством.

— Не заперечую.

— Але тобі доведеться зстригти гриву.

— Згоден!

— Крім того, як можна бути членом заячого товариства з такими пазурами?

Кінець цієї історії сумний: невдовзі заєць з'їв лева.

◆

— Немає більше ні запалу, ні віри, ні поступу,— бурмотів скептик.— Навкруги лише лінощі, байдужість, сплячка.

А в цей час на деревах перед його носом розпускались весняні бруньки.

Життя завжди підводить скептиків, і тому вони закривають очі на нього.

◆

Залишившись без своєї напарниці, пантофля заходилась шукати її на смітнику.

Вона завжди була дуже високої думки про себе.

◆

— Я хочу зійти зараз. Це моє право,— заявив у відкритому морі один із пасажирів пароплава і, плигнувши у воду, потонув.

Коли хочеш залишити корабель, чекай, поки він закінчить плавання.

Переклад з італійської

СРСР У КОСМОСІ

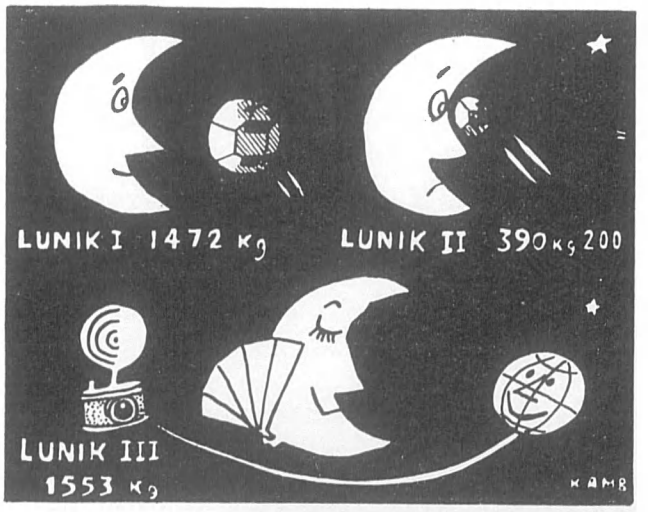

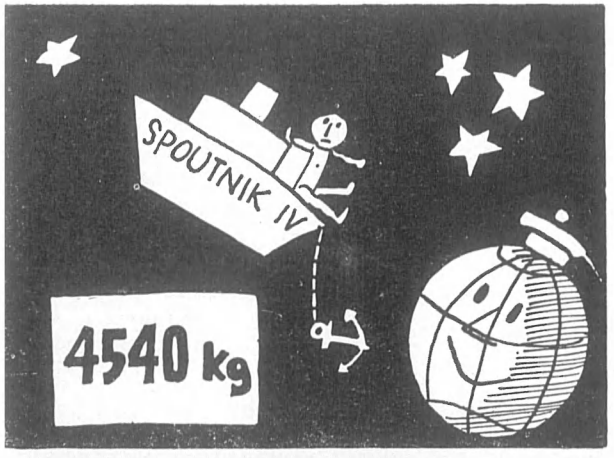

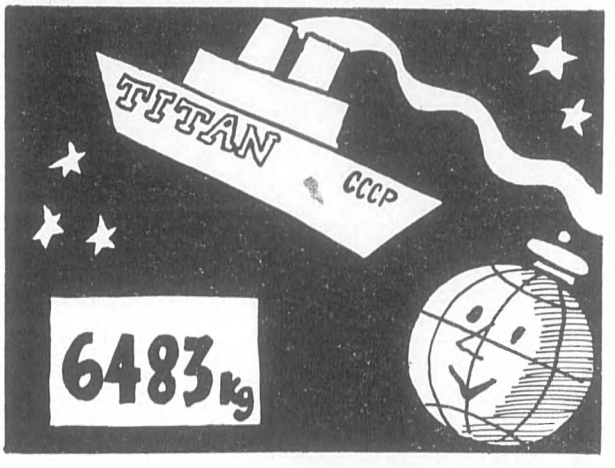

Так французький художник Камб бачить досягнення радянських учених у галузі космонавтики. Ці малюнки ми передрукували з французької газети «Юманіте-Діманш».

Автором останнього малюнку є польський художник Шимон Кобилінський. Але, як бачимо з повідомлень преси, художникам важко встигнути за радянськими космонавтами, які дивують світ своїми новими досягненнями.

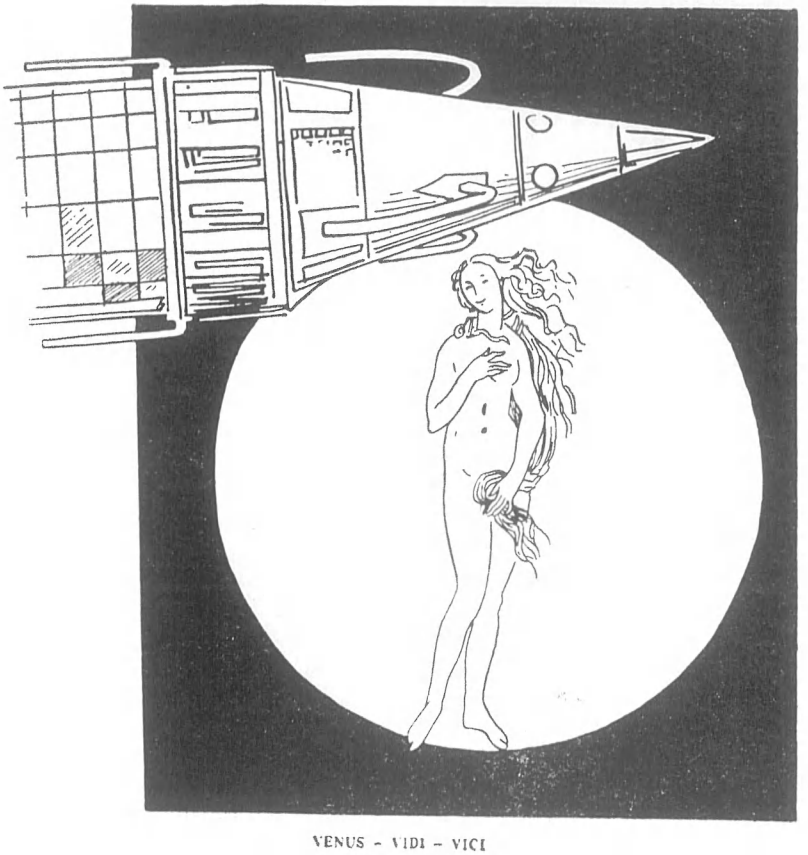

VENUS – VIDI – VICI

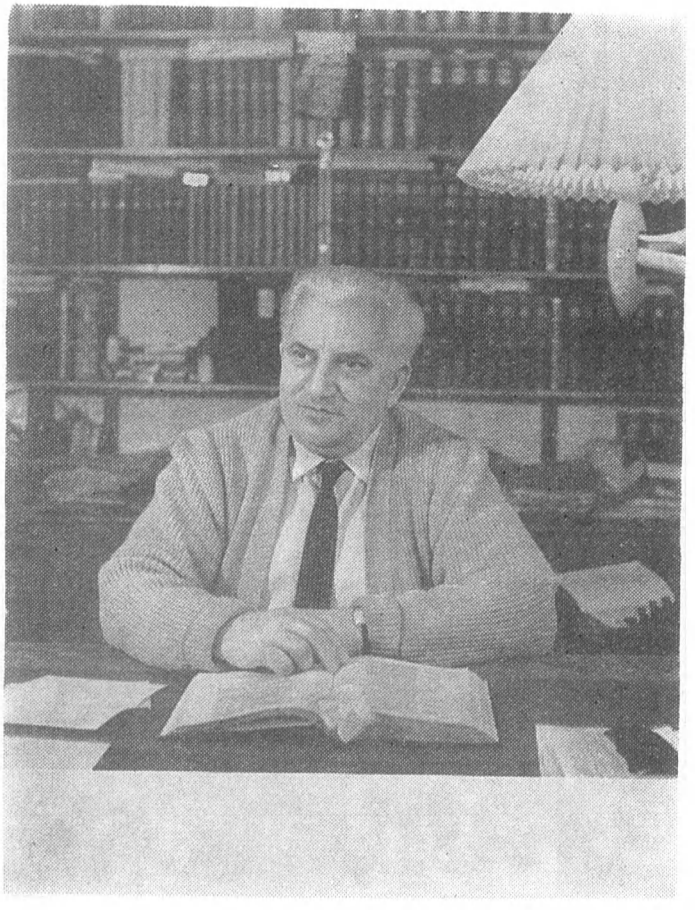

Ніч пророкування

Петер Бойзен... Людина, сповнена незламної віри у торжество справедливості. Петер Бойзен — боєць робітничого класу, життя якого неначе пущена з тятиви стріла, спрямована в єдину ціль. Петер Бойзен — вірний товариш, тихої і лагідної вдачі; в його ледь примружених очах завжди світиться любов до людини. Намагаюсь пригадати, де вперше ми з ним зустрілись. Мабуть, в місті Росток. У пам'ятні травневі дні 1945-го, коли Росток, весь у білих прапорцях беззастережної капітуляції, був напоєний сонцем гомінкої весни, посмішками звільнених з таборів смерті поляків, росіян, англійців, чехів, французів, овіяний прохолодою Балтики. Коли ти, Петер Бойзен, прибув у Росток як уповноважений ЦК Комуністичної партії Німеччини, у твоїх очах полум'яніло щастя. У ті дні, коли справедливе почуття помсти ще не згасло в багатостраждальних серцях людей, всі ставились до німців насторожено, а до тебе, Петер Бойзен, і до твоїх сподвижників, що взялися за відновлення життя в Ростоку, всі йшли з відкритим серцем і великою повагою. Втім, перше знайомство з Петером Бойзеном відбулося не на берегах Балтики.

Незримий клубок минулих років розмотується повільно, переносячи мене на береги Волги й Дону. На мить відкладаю роман Віллі Бределя «Новий розділ», героєм якого є Петер Бойзен, і думкою поринаю в минуле. І блискавично пам'ять викресала з нього одну ніч, ніч пророкування на Козачому кургані. Здається, що це не його схили, а величезна завіса спустилася перед нашими військами. Там, за Козачим курганом, у залізному кільці між Волгою й Доном, билася трьохсоттисячна 6-та німецька армія. Для того, щоб зламати їй хребет і назавжди її розчавити, необхідно було й на цьому фланзі зірвати завісу, що прикривала підступи до Сталінграда.

Був грудень. Стояли люті морози, що сягали 30 градусів. А степові вітри неначе вогнем палили обличчя воїнів... Та з гордою впертістю рубали радянські солдати мерзлу землю, прокладаючи невидиму для ворога траншею до Козачого кургану, який справедливо було названо ключем до Сталінграда. Тут билися добірні німецькі частини, в тому числі й дивізія генерал-лейтенанта фон Даніельса.

На північних відрогах висоти перед Козачим курганом розташувався спостережний пункт генерала Батова. У неглибокому окопі поруч з генералом стояла невисока на зріст людина у кожусі й ушанці, але без погонів. По вимові видно було, що це німець.

— Товаришу Бредель,— звернувся до нього генерал,—ви часом не знайомі з фон Даніельсом?

Бредель здивовано глянув на Батова, а потім, не ховаючи посмішки, сказав:

— Гіммлер ніколи б не простив Даніельсу знайомство з письменником-комуністом.

— А в мене, уявіть собі,

з генералом Даніельсом це вже третя зустріч.

У відповідь на німе запитання генерал хитнув головою:

— Так, так. Вперше ми зустрілись з ним під Уескою. Там у мене на очах загинув Мате Залка. Вдруге ми зустрілися на Кримському півострові, в бою на Турецькому валу. А це вже третя зустріч.

— Сподіваюся, — сказав Бредель,— вас не засмутить моє пророцтво, що це остання зустріч, і на цьому скінчиться кар'єра фон Даніельса. Більше воювати йому не доведеться.

— Безперечно!

Саме життя підтвердило цю розмову. Не минуло й місяця, а мій фронтовий товариш капітан Микола Дятленко вже розповідав, як вів допит військовополоненого фон Даніельса.

— ...Бій за Козачий курган на цей раз тривав щось з півгодини. На його відрогах наші артилеристи встигли закріпити гармати ще тоді, коли в траншеях тривав рукопашний бій. Того дня аж до ночі не припинялися контратаки гітлерівців, які будь-що намагалися повернути собі курган, бо його втрата рівнозначна була цілковитій поразці.

Саме того вечора я супроводжував Бределя на Козачий курган. Ми йшли прислухаючись до відгомону бою, що не вщухав, незважаючи на ніч, хоч раніше німці поспішали дотемна заритися в землю. Вітер з безжалісною люттю бив по обличчях і намагався збити з ніг. Щоб не заблукати, ми трималися нитки зв'язку. Над курганом химерними візерунками спалахували ракети і луною котився гуркіт.

Ніколи не думав, що тут, біля стін Сталінграда, доля зведе мене з німецьким письменником Віллі Бределем, якого я давно полюбив за його твори і зокрема за роман «Твій невідомий брат». Віллі Бредель йшов на Козачий курган, щоб з передових траншей бойової охорони частини майора Романця звернутися до німецьких солдатів. Мене весь час хвилювала єдина думка: як уберегти письменника на кургані, де ні на мить не стихає вогонь, де прострілюється кожний клаптик землі.

Густішою ставала темрява. Міцнішав мороз. Вогонь на кургані іноді стихав на мить, щоб вибухнути з новою силою. Противник увів в дію великі міномети. Біля розбитої сторожки я пізнав знайомого лейтенанта з частини майора Романця.

— Зараз до нас не пройти, не проїхати,—розповідав він, підтримуючи здоровою рукою другу, поранену, вже забинтовану.— Аж земля там почорніла: наші відбили вже п'ять контратак. У вибалку по дорозі до Романця німці влаштували справжню вогненну стіну, аби залишити нас без боєприпасів та їжі.

Відверто кажучи, я вже починав вагатися. Чи варто йти саме тепер в це пекло разом з товаришем Бределем?

Поки я підшукував німецькі слова, щоб пояснити йому становище на кургані, письменник нібито відгадав мої думки і тихо промовив:

— Не варто тут затримуватися. Пішли! — І німецькою мовою додав: — Краще я поговорю з ними зараз, вночі, коли офіцери сплять по бліндажах і не заважають солдатам слухати.

Зніяковілий лейтенант почав пояснювати, якою дорогою слід пройти на КП Романця.

Як чорний велетень, накинулася груднева ніч на Козачий курган. З спокійною впевненістю людини, яка знає, для чого вона це робить, повз Бредель під вогнем кулеметів через вибалок. Він на диво спритно для свого віку (а тоді йому було вже понад сорок років) повз по землі, блискавично схоплювався, перебігав під вогнем, і наче підкошений падав на обледенілу землю, коли зрідка десь поруч вибухали міни. Дошкульний мороз з вітром були для мене в ті хвилини страшніші за вогонь, рук я вже буквально не відчував, а Бредель мовчав і вперто наближався до мети.

Ще не почало розвиднятися, коли ми нарешті дісталися до командного пункту. Бій стих, він неначе втомився після цілоденного напруження, і тільки чергові кулемети раз у раз скоромовкою давали про себе знати. Тут, на кургані, земля дійсно почорніла від вогню. Окоп майора, схожий на велику яму, виритий в мерзлій землі, був прикритий плащпалаткою. З нього тягнувся ледь помітний димок. Ми спустилися вниз. Там ніде було й поворухнутися. Біля самої пічки, сидячи спав майор Романець, з давно неголеним обличчям. Навколо, тісно притулившися до нього, спали солдати. Окоп хропів. Бредель підняв пальця, мовляв, не буди, хай сплять, це ж перший солдатський сон після важкого бою. Романець, здавалось, відчув чийсь погляд на собі і раптом прокинувся, але підвестися не зміг, так його притиснули з усіх боків.

— Чого розляглися, як у «Гранд-отелі»!— гаркнув він раптом.

І в ту ж мить всі схопилися.

Я сказав Романцю, кого привів до нього. Майор розправив спалену в кількох місцях шинель, підтягнув ремінь і лише після того простягнув Віллі Бределю руку.

— Радий познайомитися з моїм невідомим братом.

Посиніле від морозу втомлене обличчя письменника враз змінилось, засяяло якоюсь невимовною радістю.

— Я читав усі ваші романи, перекладені на росій-

ську мову,— просто сказав майор,— хотів би почитати всі ваші твори, адже я знаю німецьку.

— Варто було сюди прийти навіть заради того, щоб зустрітися з таким читачем,—потиснув руку Романцеві Бредель.

Вони заговорили німецькою мовою. На жаль, окоп майора треба було залишити, хоч тепер він здавався надзвичайно затишним і приємним. Зв'язківець повів нас у траншею, де розташувався взвод, що ніс бойову охорону. Тут ще не встигли прибрати вбитих гітлерівців, якісь ковдри, стоптані валянки, ранці, каски. Нарешті над Козачим курганом запала сонна тиша. Лише зрідка чергові кулемети вели непристрільний вогонь. Раптом я почув поруч себе вже не м'який і не лагідний голос Віллі Бределя. Тепер у ньому наче дзвенів метал.

— Дойче золдатен! З вами розмовляє німецький письменник Віллі Бредель. Я народився в Гамбургу в сім'ї простих, таких як ви, німців. Мені соромно дивитися в очі всім людям, соромно за своїх співвітчизників, які стали зброєю в руках божевільного Гітлера. Я раджу вам хоч тепер послухатися голосу совісті, врятувати націю від ганьби й катастрофи. Той, хто по-справжньому любить свій народ, не може ненавидіти все людство. Саме вас підкупили брехнею, нібито ви кращі за всіх інших людей на світі, і ось до чого ви довели Німеччину, синами якої колись пишалися люди всього світу. Німеччина не посилала вас сюди, їй не потрібні ваша кров і ваша смерть, і навіть ваша відвага. Вас сюди кинули Гітлер і його підручні. Це їм потрібна війна, бо мир робить неможливим їх існування.

Раптом хтось істерично заволав:

— Фойєр, фойєр!

Кілька кулеметів розірвали нічну тишу. Зігнувшись, Бредель потяг мене праворуч. Він присів, очікуючи, поки стихне вогонь, потім знов почав говорити.

— Насильство і злодіяння ніколи не кінчаються добром. Доказ цьому — ваше становище. Ви сієте навколо вогонь, попіл і ненависть, а тепер вас самих б'є лихоманка, і ви боїтесь всього того, що самі посіяли. Врятувати вас може лише розсудливість. Кидайте зброю і здавайтесь у полон!

І знов довелось замовчати товаришу Бределю, бо ожили всі вогневі засоби німців. Хвилин десять довелось лежати, притулившись до обледенілої землі.

Але цієї ночі Віллі Бредель не давав спати німецьким гренадерам. Ледве стихав вогонь, його впевнений голос продовжував атакувати свідомість і серця солдатів.

— Скажіть мені, що, крім незліченних полчищ мертв'яків, породив Гітлер? Нічого іншого він не в змозі був дати, як не може скажений пес бути другом людини.

Я шанобливо дивився на товариша Бределя і думав про нелегку, але благородну долю його. Яку невичерпну віру в перемогу радянської армії над фашизмом треба було нести в своєму серці, яку незламну віру в силу комуністичних ідей треба було мати, щоб стояти перед мільйонною армією своїх озброєних до зубів співвітчизників і без усякої зброї, а тільки словом, силою свого духу вражати ворогів. Із мужністю справжнього комуніста Віллі Бредель викривав ганебне обличчя розбійницької армії, проголошуючи немеркнучу святу правду високих ідеалів людства.

Довелося німцям у ту ніч зосередити вогонь цілої батареї на траншеї, звідки виступав Бредель. Коли оскаженілі гармати замовкли, зв'язківець простягнув письменникові свою баклагу, і той, притулившись спиною до холодної стіни траншеї, жадібно почав пити воду. Згодом по ходах сполучення письменник перейшов на лівий фланг і знов, звернувшись до німецьких гренадерів, з бределівською переконаністю почав малювати перед ними майбутню Німеччину, Німеччину без гітлерів та герінгів, де поважатимуть людину праці й розуму, де народ сам вирішуватиме свою долю. Німеччина, звільнившись від жахливих наслідків фашистського режиму, який повністю прогнив і скомпрометував себе перед цілим світом, піде іншим шляхом.

— І ви, німці, яких фюрер намагався зробити дикунами, тепер, коли ви приречені, ще маєте останню можливість врятувати себе, не залишити сиротами своїх дітей, повернутися до дружин і матерів. Подумайте, хіба ви ще не ситі по горло війною. Хіба ви вже не знаєте, що таке кров, рани і ганьба? Невже ви не хочете спокійно засівати поле і будувати життя нової Німеччини?

Через день перші три гренадери, здавшись в полон, запитували, чи правда, що з ними говорив німецький письменник Віллі Бредель. Згодом їх приклад наслідували й інші.

Петер Бойзен — герой роману Віллі Бределя «Новий розділ». Втім, це жива людина, полум'яний боєць, сповнений віри в людину, в її високе призначення будувати новий світ. Тепер, коли літературна громадськість НДР відзначає шістдесятирічний ювілей Віллі Бределя, я виразно пригадую ту ніч пророкування на Козачому кургані, що лежить на північний захід від Сталінграда, і наше з ним перше знайомство.

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ

В гостях у наших друзів

Болгарський письменник і літературознавець
ДИМИТР МЕТОДІЄВ

МИ ЛЮБИМО ШЕВЧЕНКА

Болгарський письменник Димитр Методієв, відомий перекладач творів Т. Г. Шевченка на болгарську мову, прибув до Києва на шевченківські торжества.

— Шевченка у нас знають і люблять уже понад сто років,—розповідає Димитр Методієв.— Саме тоді, коли розквітав талант великого Кобзаря, в другій половині XIX ст., в Болгарії відбувалось велике піднесення національної самосвідомості, зароджувалась нова болгарська література. І перші переклади Шевченкових поезій мали неабияке значення для її становлення.

— Безсумнівним є вплив Т. Шевченка на поезію Х. Ботева та І. Вазова,— продовжує наш гість.— Слухайте,— і він читає рідною мовою початок поеми Вазова «Громада», який справді дуже нагадує перші рядки «Катерини».— Та й сам Вазов говорив, що Шевченко відіграв велику роль в його творчості.

І. Вазов, Л. Каравелов, Х. Ботев якийсь час жили на Україні і, природно, не могли не полюбити Шевченка. Оскільки ж вони були основоположниками нашої літератури, то поезія Кобзаря дуже вплинула на демократичний розвиток нової болгарської літератури.

— За сто років нашої дружби з Шевченком якось сталося так, що кожне покоління болгарських письменників висувало з свого середовища ентузіастів-перекладачів його творів. Бо інтерес до поезії Кобзаря не спадав ані на рік.

— Останні ж роки,— посміхається Д. Методієв,— це моя «монополія».

По-справжньому я познайомився з Шевченком у 1949 році, коли вчився в Свердловському університеті. Правда, тоді я читав його російською мовою. Потім перейшов у Московський літературний інститут. І там від Платона Воронька я вперше почув, як звучить Шевченкове слово його рідною мовою. Тоді я й спробував перекласти на болгарську мову кілька його віршів. Чим далі, тим глибше (не без допомоги П. Воронька) я поринав у глибини Шевченкової поезії. Так от і сталось, що я віддав майже сім років перекладам Шевченка.

Коли в 1954 році вийшов однотомник моїх перекладів Кобзаря, я вже було вирішив, що зробив усе, що міг. Та через деякий час взявся читати «Гайдамаків» — і переклав їх, а потім ще ряд поезій. Всі ці переклади — 12 тисяч рядків — склали зрештою двотомник творів Т. Г. Шевченка болгарською мовою, виданий минулого року.

Але ще більше полюбив я вашого великого поета, коли познайомився з його життям. Як людина, він дуже близький і дорогий мені. Мушу сказати, що і фільм «Тарас Шевченко» справив на мене величезне враження...

Далі розмова торкнулася видань творів української літератури в Болгарії.

— Я хочу відзначити в цьому плані наше видавництво «Народна култура»,— говорить Д. Методієв.— Воно особливо багато робить для популяризації української літератури в Болгарії. Колектив видавництва, зокрема його директор Пелін Велков, головний редактор Димитр Добрев і завідуючий відділом Любен Павлов — справжні ентузіасти української літератури. Протягом останніх 5—6 років «Народна култура» видала майже всі основні твори сучасної української літератури, одно- і двотомник Т. Шевченка, двотомник І. Франка. Незабаром має вийти і перше болгарське видання творів Лесі Українки, яких досі, як це не дивно, у нас майже не знали.

Чимало уваги українській літературі приділяє і видавництво «Болгарски писател». Воно випустило, зокрема, двотомну антологію української класичної й сучасної поезії.

Все це ми вважаємо лише початком, а далі ще ширше пропагуватимемо українську літературу серед болгарського читача.

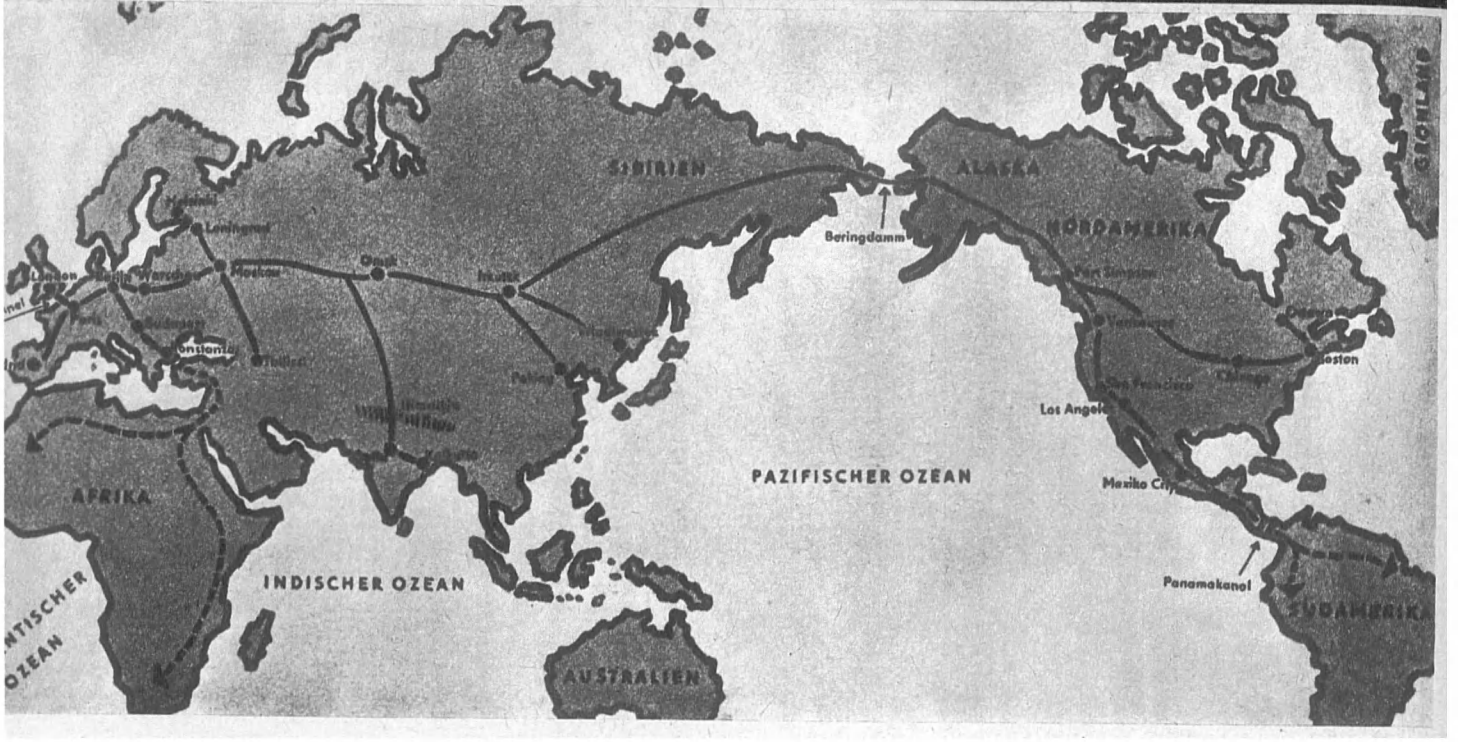

ШИРОКА КОЛІЯ

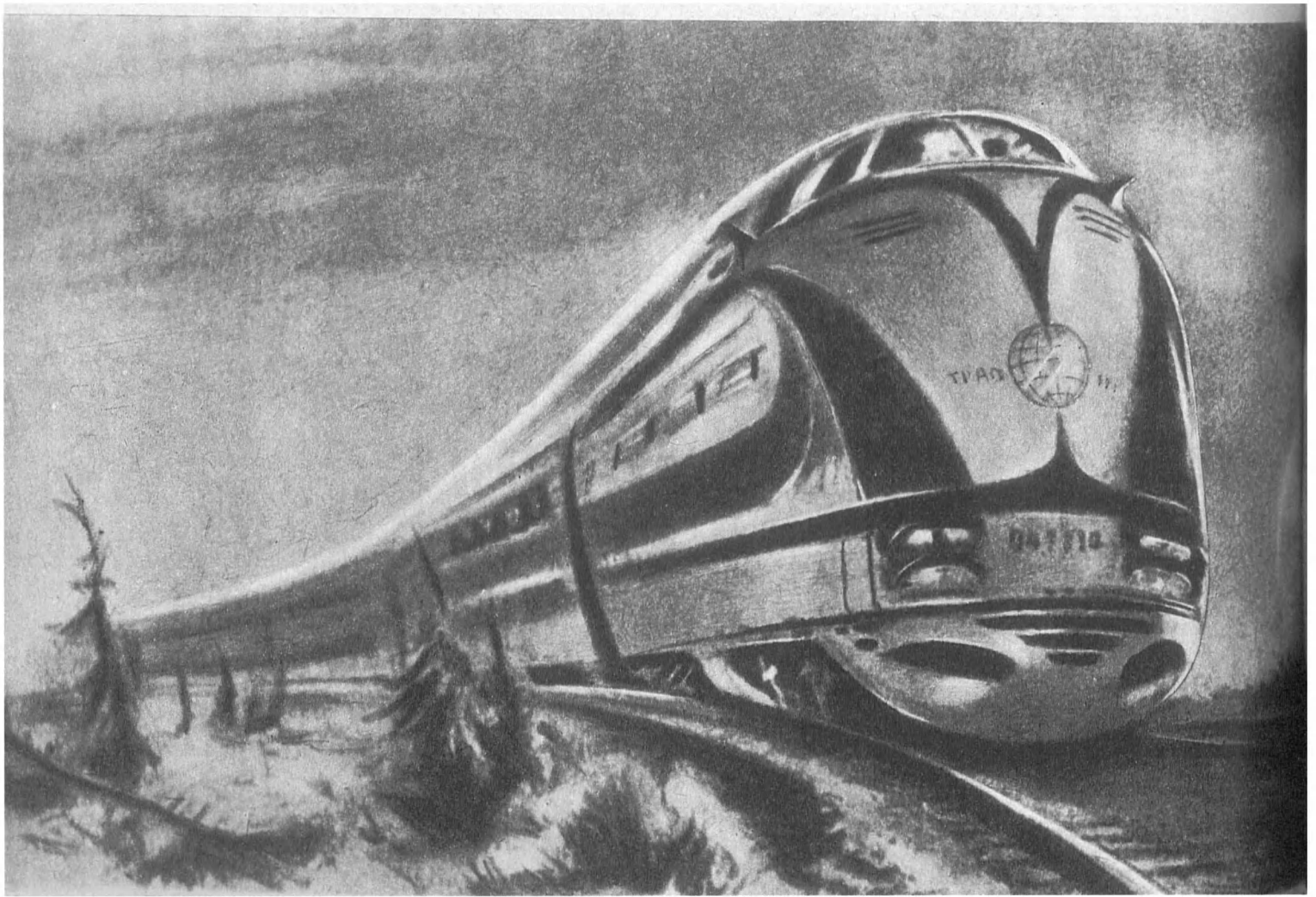

Радянські інженери опрацювали план побудови трансконтинентальної ширококолійної залізниці, яка може з'єднати прямим сполученням Європу, Азію та Америку. На карті, яку ми тут вміщуємо, видно, що така залізниця зв'язала б між собою Мадрід, Париж, Берлін, Варшаву, Москву, Омськ, Іркутськ, далі Берінговою затокою пройшла б до Форт-Сімпсона, Чікаго, Бостона, Оттави. Від основної магістралі відходитимуть вітки на Лондон, Будапешт та Константинополь, а звідти через аравійські землі аж до крайнього заходу й півдня Африки; через Гімалаї до Делі й Калькутти, а далі на схід — до Пекіна й Владивостока; в Америці — до Ванкувера й Сан-Франціско, а також до Лос-Анжелоса, Мехіко й через Панамський канал до Південної Америки.

Чи існує така потреба в залізничному сполученні? Діаграма, яку ми подаємо, свідчить, що і в наш час трансконтинентальних ракет і супутників три чверті вантажів перевозиться залізницями, 16% водним транспортом, 5% автотранспортом, 2% літаками і 2% транспортується трубопроводами. Отже, іще довгий і довгий час залізничний транспорт буде найбільш масовим і раціональним.

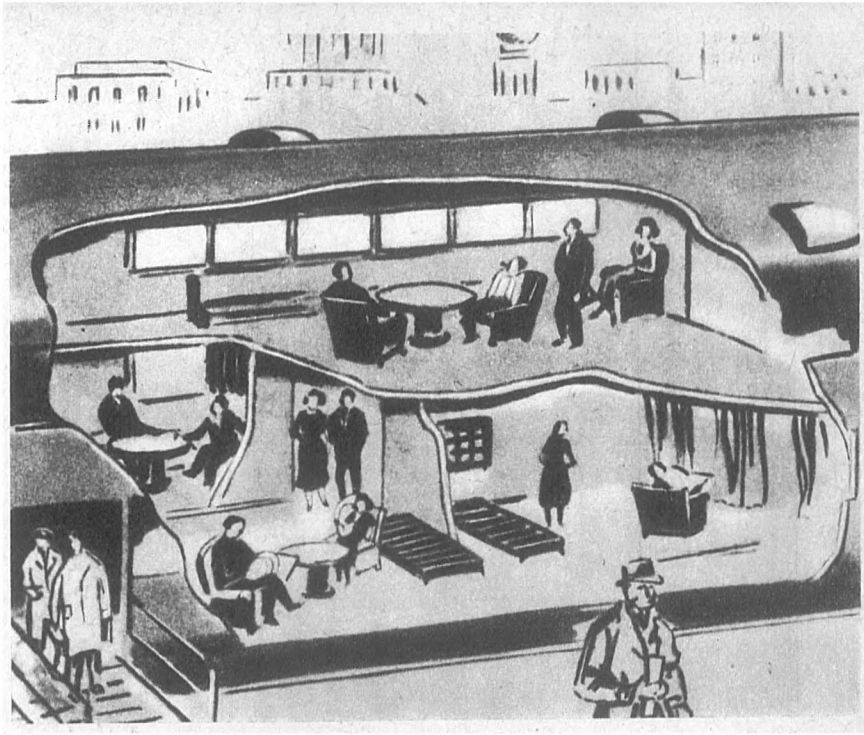

МІЖ КОНТИНЕНТАМИ

Чи можна вважати побудову такої залізниці за реальну з суто технічного погляду? Так, уже сучасний розвиток техніки дозволяє побудувати міст між Азією та Америкою, а також прокласти тунелі в основних чотирьох гірських хребтах на території СРСР і навіть в Гімалаях. З колосальним обсягом робіт, який буде в 60 разів більший, ніж під час побудови нашої транссибірської магістралі, природна річ, зможуть упоратися тільки всі зацікавлені держави разом.

Основними технічними покажчиками цієї зверхширококолійної і надшвидкісної залізниці, цілком автоматизованої, енергію якій постачатимуть або атомні станції, або теплові та гідроелектроцентралі, мають бути такі: ширина колії — 4500 міліметрів, швидкість від 150 до 300 км на годину.

Пасажирські вагони майбутньої надзалізниці плануються двоповерхові, устатковані спальними кабінами на 1 й 2 місця. Там будуть кінозали, ресторани, дитячі кімнати, вагони-читальні, салони для розваг, установки кондиціонованого повітря і різні гігієнічні устаткування. Особливого типу будуть товарні вагони, кожний зможе брати до 1600 тонн вантажу. Кожен такий поїзд перевозитиме вдесятеро більше вантажів, ніж зараз.

От які надзвичайні перспективи в розвитку транспорту майбутнього відкриваються перед людством!

І все це цілком можливо здійснити з технічного погляду. Однак основною умовою для здійснення цього проекту, як і ряду інших, що в сумі можуть невпізнанно перетворити обличчя земної кулі і зробити її планетою достатку,— є роззброєння, встановлення тривалого миру між народами, відмовлення від воєн і обернення коштів, призначених для виробництва зброї, на мирне, творче будівництво.

Народи світу кровно зацікавлені в цьому.

(З журналу «Цайт ім більд», НДР)

Балатонсабаді — виробничо-кооперативне село. Нині вже три чверті угорських сіл об'єдналося у виробничі кооперативи.

Понад півстоліття тому великий угорський поет Ендре Аді писав в одному із своїх нарисів:

«Якось у неділю вулицями столиці понуро сунула велика юрба людей. Коли їх спитали, звідкіля вони, хтось відповів:

— Ми з села Мезегат. Усе село їде в Америку».

Голод, злидні, знущання поміщиків гнали людей з рідного до-

По слідах одного роману

Село Ньярошмайор, кооператив «Квітучий». На землях, що колись належали князю Естерхазі, розквітає нове життя.

му в далекі краї. На початку двадцятого століття понад мільйон селян емігрувало за океан. Це переселення Ендре Аді назвав страшним згубним процесом. На чужині угорських селян чекали ті ж віковічні вороги — голод, злидні, жорстокий гніт.

А як жили ті, що залишилися вдома? Великий письменник Жигмонд Моріц зобразив долю одного з селян в романі «Щаслива людина». Прототип героя цього

Іштван Кенез із Цегледа подав заяву про вступ до кооперативу ім. Танчіча. Кенез передає кооперативу двох корів, пару коней, свиноматку і вісім хольдів землі.

В селі під Сегедом дівчата сортують перець — знамениту угорську паприку.

твору і зараз живе в селі Магошлігет, його ім'я Михай Панн. І зараз звуть його в селі «Щаслива людина». Тільки раніше це прізвисько звучало іронічно. Всі знали, що постійними гістьми в хаті Панна були голод і злидні.

Прийшла весна 1945 року. Селяни почали ділити поміщицьку землю, і Панн став власником 15 хольдів землі. Потім в господарстві з'явилося кілька корів, коней. Зникли нестатки й голод, і став Михай Панн селянином-середняком.

Якось дійшла до нього звістка, що в сусідньому селі засновано кооператив і люди живуть там краще, ніж він. У них є машини, землю обробляють за всіма правилами агротехніки.

І в селі Магошлігет почали створювати кооператив. Замислився Михай Панн. Господарство у нього велике, а працювали вони

Готова продукція комбайнового заводу.

вдвох з дружиною. Діти дорослі, у них свої клопоти, своє життя. Кілька ночей не спав старий Михай, а потім написав заяву — попросив прийняти у кооператив.

Голова Президії УНР Іштван Добі розмовляє з селянами Насая.

І ось минуло перше кооперативне літо, молоді кооператори виростили чудовий врожай. Купили машини, спорудили кілька будівель. Михай Панн, одержавши аванс на трудодні, задоволено сказав дружині:

— Ось бачиш, стара, давно треба було вступити в кооператив. Тепер я справді щаслива людина.

Бурхливі, небачені досі зміни відбуваються в угорському селі, і природно, що угорські письменники приділяють зараз велику увагу цим історичним перетворенням. Нову п'єсу про сучасне село написав Йожеф Дарваш, соціалістичній перебудові села присвячують свої нові книги Ерне Урбан, Лайош Галамбош, Пал Сабо. Цікаву мету поставив собі Дьюла Ійєш. Колись він написав надзвичайно цікавий роман «Народ Пушти», в якому зобразив злиденне життя угорських батраків. Недавно письменник побував у Фельшорацегрешпушті, де відбувається дія першої книги, і почав писати про те, як змінився його рідний хутір за часів народної влади. Уривки з нової книги, надруковані в журналі «Кортарш» («Сучасник»), свідчать, що вона буде цікавою й значною.

Угорські «вечорниці».

Мал. Гізі Сеге

В Аткарі підраховують перший кооперативний врожай.

Ми також завітали недавно у Фельшорацегрешпушту і порівняли стару Пушту, зображену в романі, з тим, що виросло на місці хутора за 15 років. Надзвичайно великі зміни! Замість похмурих бараків для наймитів — скрізь нові світлі будинки, велика школа, дитячий садок, кооператив... Нове чудове життя вирує зараз у Фельшорацегрешпушті, є про що писати письменникові.

Нині в селах Угорщини існує 4 500 виробничих сільськогосподарських кооперативів, які об'єднують три чверті угорських селян.

Держава надає великої допомоги кооперативам.

Тисячі Михаїв Паннів йдуть нині новим шляхом до багатого, заможного, щасливого життя,— до життя, про яке колись мріяли батраки, якого бажали угорському селянству Шандор Петефі, Ендре Аді, Жигмонд Моріц, кращі сини угорського народу.

М. ОДИНЕЦЬ

м. Будапешт

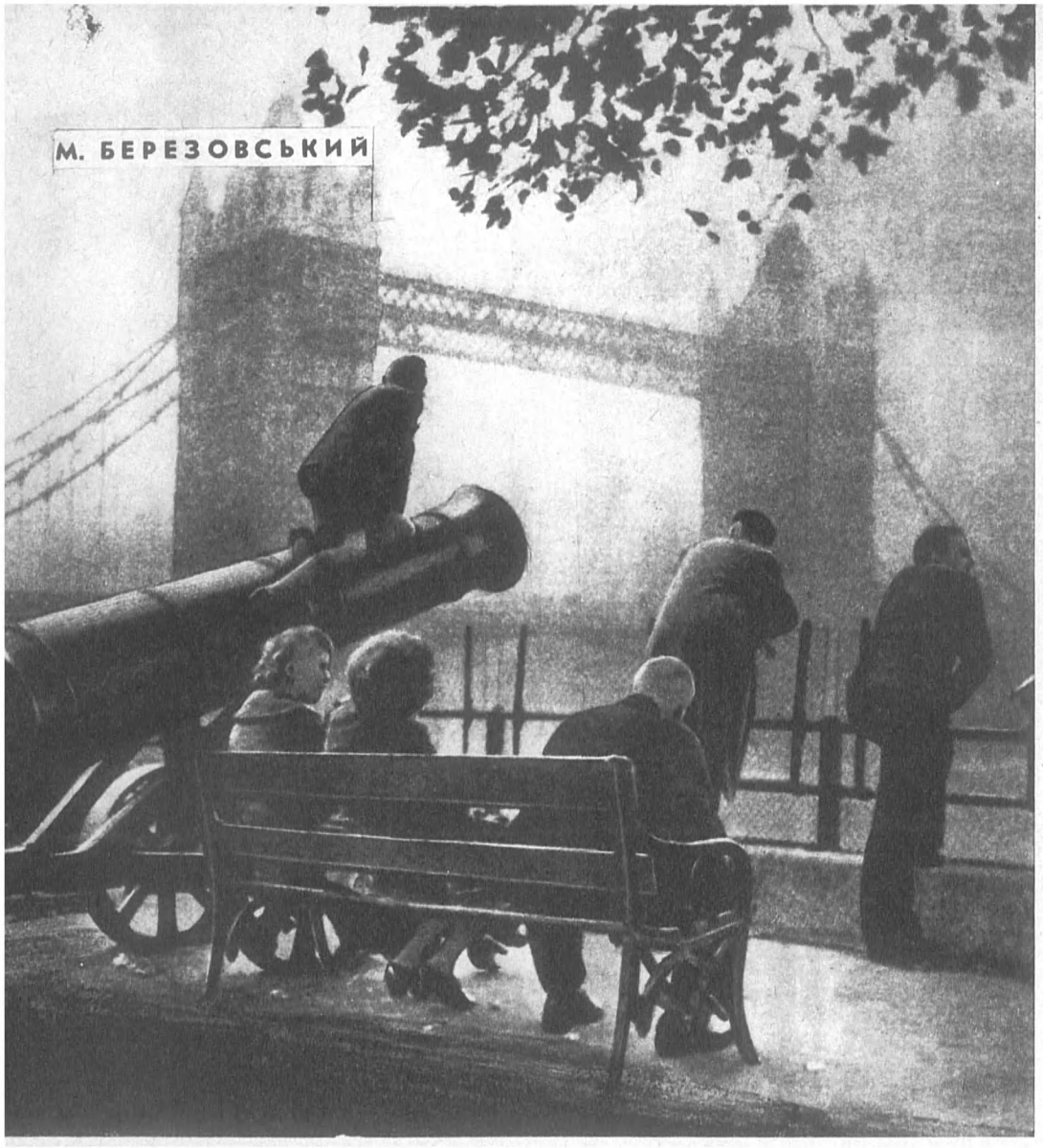

після війни «відкрили» невичерпні ресурси Портобелло. Коли туристський сезон закінчується і ціни стають нижчими, старожили кажуть:

— Янкі пороз'їжджались, тепер можна йти на Портобелло...

І ловці вирушають на полювання. Завзяті колекціонери вишукують медалі часів бурської війни, вікторіанські лампи, брошки з хитромудрим орнаментом, емальовані хронометри, ліхтарі й попільнички, старовинні вази й виделки. Для кожного тут знайдеться щось цікаве. Натовп покупців і зівак вирує біля яток і полиць, де серед мотлоху з пропахлих нафталіном бабусиних скринь часто трапляються справжні знахідки: древня фігурка із севрської порцеляни з відбитим носом чи інша якась рідкісна річ, що може прикрасити житло — і все це за невеликі гроші.

Ясно, що більшість відвідувачів Портобелло приходить сюди лише для того, щоб помилуватись дивовижними раритетами чи просто потинятись у цьому своєрідному закутку великої столиці. Але заверніть у перший-ліпший завулок —

УНІКУМИ — ВРОЗДРІБ І ОПТОМ

Тричі на тиждень Портобелло оживає. Цю вузеньку вуличку, звичайно таку пусту й безлюдну, заливає густий натовп. Здається, навіть оті занехаяні будинки з почорнілої від давності цегли трохи веселішають. Бридоту й злидні цього району Лондона на кілька годин заступає екзотична бутафорія. Південна назва Портобелло в цей час уже не дивує: вулиця чимсь нагадує строкаті базари Італії, Провансу чи Близького Сходу, хоч темпераменту і яскравих барв Портобелло, щоправда, бракує.

ЯСКРАВА ПЛЯМА СЕРЕД СІРОГО МІСТА

Портобелло — це далеко не античний антикваріат, хіба що його третє, убоге видання. Але в курортний сезон ціни тут ростуть, мов гриби після дощу: їх підбивають американці, які

„Чому б не продати Тауер?..“

Розпродаж англійських національних цінностей набув такого загрозливого розмаху, що англійська газета «Рейнольдс ньюс» охарактеризувала це явище як загальнонародне лихо й виступила з іронічною статтею такого змісту:

«Чому б нам не продати лондонський Тауер? Його можна розібрати на окремі цеглини й знову зібрати

і ви опинитесь серед безбарвних будиночків бідних міщан, де життя плине повільно й одноманітно.

На Портобелло розташовані заклади братів Вільсон. Обидва вони торгують пам'ятками старовини: Метью має власну крамницю, а Пітер працює посередником. Так, лише посередником, але де! Він — директор аукціону Сатбі, обороти якого лише в галузі живопису за минулий рік досягли суми в 7 мільйонів фунтів стерлінгів.

Після війни Лондон відібрав у Парижа пальму першості в торгівлі творами мистецтва. З усіх континентів стікаються сюди цінні картини, скульптури, вишукані меблі, порцеляна, а слідом за ними тягнуться цінителі й мільйонери. У Лондоні коштовні речі швидко змінюють своїх власників: з рук зубожілої аристократії вони переходять у власність багатих торговців худобою з Південної Америки та нафтових королів з Техасу.

ЕСТЕТИКА ЧИ ТОРГІВЛЯ!

Лондон став також визначним центром експонування творів мистецтва, особливо живопису й скульптури. В численних галереях, як державних, так і приватних, час від часу влаштовуються виставки творів всесвітньовідомих митців. Позаторік в Академії експонувалась величезна колекція італійського живопису; влітку минулого року галерея Тейт відкрила виставку 300 полотен Пікассо, яка зібрала рекордну кількість відвідувачів — близько 400 тисяч чоловік. Інтерес до живопису в Англії величезний. У заможній Англії протягом століть нагромаджувались цінні твори мистецтва; колекція живопису в Лондонській національній галереї чи не багатша, ніж зібрання Лувра.

Що ж до Сатбі, то він непричетний до мистецтва,— це просто ще один вид великого бізнесу (аукціон збирає 10 процентів комісійних з мільйонних оборотів), «залізний» об'єкт капіталовкладень надійніший за акції. Аякже: акції іноді падають у ціні, а вартість мистецьких творів тільки зростає. Нещодавно з аукціону було продано картину Ель Греко «Зціління сліпого». Сімдесят років тому цей твір оцінювався в 17 фунтів стерлінгів. У 1958 році його ціна підскочила до 38 тисяч фунтів, а кілька місяців тому американський мільярдер Чарлз Райтсман придбав полотно вже за 178 тисяч!

В аукціонних залах Сатбі щодня йде жвава торгівля унікальними творами й шедеврами світової культури: цінними зібраннями книжок, старовинними коштовностями, меблями й скульптурою, древніми грецькими, римськими, єгипетськими та китайськими пам'ятками, порцеляною, східними килимами, рідкісними рукописами. Вахтовий журнал відомого англійського мандрівника Кука нещодавно продано за 53 тисячі фунтів. Картину Рубенса - за 270 тисяч, а срібний столовий сервіз XVIII століття — за 207 тисяч. За один лише день 7 грудня минулого року з молотка пішли полотна Ель Греко, Ван-Дейка, Брейгеля, Тьєполо і Річчі.

Дуже рідко ці скарби потрапляють до публічних колекцій. Лондонська національна галерея, наприклад, не спромоглася придбати картину Рубенса — її ціна мало не втроє перевищувала річну субсидію, яку одержує цей заклад від уряду. Цінні твори мандрують по приватних колекціях. Мистецтво при цьому втрачає свій суспільний смисл...

Особа, яка придбала Рубенса, побоюючись, що її обкрадуть, воліла залишитись невідомою. Тепер полотно великого митця прикрашає, напевно, якийсь зачинений на сім замків зал чи лежить у банківському депозиті.

Сатбі торгує також творами, більш близькими до сучасності. Матісс, Гоген і Ренуар трапляються тут досить часто. Не бракує й сенсацій, що не мають нічого спільного з мистецтвом. Минулого літа на аукціонній полиці несподівано з'явились дві акварелі роботи... Гітлера. Виявляється, Адольф Шікльгрубер був ще й мазієм! Покупець, який придбав їх за 600 фунтів, довго виправдовувався: мовляв, що ж тут удієш,— бізнес...

СЕАНС СПІРИТИЗМУ

Коли Сатбі влаштовує великий аукціон,— а буває це принаймні раз на місяць,— у зали набивається сила-силенна людей. Аукціонер вигукує першу ціну, кур'єри показують картину чи скульптуру, і починається таємничий сеанс духів. Пальці злітають угору, недбало накидаючи по десятку фунтів. Новачки, мов заведені, крутять головою на всі боки і у цій грі в піжмурки ніяк не можуть збагнути, хто і звідки наганяє ціну.

Поступово пристрасті розгулюються. Вже не десятки, а сотні й тисячі фунтів схрещуються в повітрі. Вже не після першого удару молотка, а в останню мить перед третім вигукують чергову суму. І не схаменешся, як на полицю виставляють нову річ, і знову лине оскаженіла лавина цін. Для більшості присутніх вони настільки приголомшливі, що сприймаються як пустий звук...

Тим часом спритні руки під пильним наглядом приватних детективів вже тягнуть тільки-но продані твори мистецтва до вогнетривких сховищ.

(Переклад з польської)

на Коні Айленд (містечко розваг біля Нью-Йорка.— *Ред.*) За Тауер можна виручити кілька мільйонів доларів, а ділянку землі, що звільниться на Тауерському горбі, можна буде здати в оренду.

Треба також подумати про суми, які ми можемо одержати за Вестмінстерське абатство та собор Святого Павла. І за них американці не пошкодують кілька мільйонів.

На місці собору Святого Павла можна збудувати палац розваг, відвівши два поверхи під казино. На ділянці, де стоїть Вестмінстерське абатство, можна було б влаштувати великий ярмарок, переважно для продажу американського прального порошку.

Продавши Стретфорд, вся англійська нація могла б жити принаймні три місяці.

Будинок парламенту можна також пустити з молотка. Оскільки парламент давно вже поступився владою американцям, цю некорисну нерухомість можна було б використати для іншої мети, наприклад, як місце стоянки американських автомобілів, бо нашій власній автомобільній промисловості доведеться, звичайно, припинити своє існування.

Навіщо нам сушити голови з приводу безробіття в Шотландії, якщо шотландці можуть продати свою національну святиню — гору Бен-Невіс? Адже можна, щоправда, з деяким риском, висадити її в повітря ракетою «Поларис»,— тоді її легше було б перевезти за океан»...

«Римський салют» на вулицях Рима.

ФАШИСТСЬКИЙ ЧОРТОПОЛОХ

Добірним гітлерівським жаргоном пересипані всі листівки погромно-фашистських організацій «Новий порядок» і «Молода Італія», які орудують в італійських університетах і школах. Расизм і шовінізм. Культ «надлюдини» й середньовіччя. Їх ідеал — це есесівець, пічник Освенціма. Навіть «дуче» вони критикують — він був, мовляв, не досить кровожерливим. А сучасна італійська фашистська партія «місіні» здається їм надто миролюбною...

Звідки вона, ця маячня недолюдків? Хіба фашизм не згорів у вогні викликаної ним національної катастрофи, не потонув у багні ганьби? Як же могло статися, що фашистська гадина нині наважується знову висунутися на поверхню в післявоєнній Італії? Як могло статися, що у Римі та інших італійських містах чимраз частіше мелькає «римський салют» — фашистське вітання, яке, до речі, італійський суд визнав цілком дозволеним жестом? Як могло статися, що справжні фашистські банди бешкетують на вулицях, кидають запальні бомби, стріляють, підпалюють машини, як це робили колись муссолінівські «скуадристи»? Вони волають тепер «Відень, Відень!», як горлали колись «Туніс, Корсіка, Ніцца!» Їх антиавстрійські демонстрації, викликані суперечками навколо Альто-Адідже (Південного Тіролю), були для них тільки приводом для бандитських наскоків на приміщення ЦК Італійської компартії. Вони демонструють свою солідарність з французькими і бельгійськими «пара», заплічними майстрами колоніальних катівень. Вони разом з поліцаями стріляють у робітничі демонстрації, на їх руках кров юнаків, убитих в Реджо-Емілії і Палермо. Вони полюють на керівників компартії і героїв Опору...

У липневі дні минулого року італійські народні маси на чолі з комуністами блискавично розчавили фашистську вилазку і наочно показали, якою божевільною утопією є надії воскресити труп фашизму. Але це зов-

Напад фашистських хуліганів на приміщення Компартії Італії.

сім не означає, що італійська демократія може заплющувати очі на розростання фашистського чортополоху. Компартія знову і знову закликає маси до пильності. Вона вбачає найбільшу небезпеку в тому, що фашистські і профашистські елементи тримають під контролем значну частину школи в усіх її ланках — від початкової до вищої.

Анкета, недавно проведена серед молоді університетського віку, показала, що тільки третина італійського студентства беззастережно засуджує фашизм. І хіба ж це дивно, якщо згадати, що чимало професорів одверто проповідують фашизм, а в багатьох підручниках можна знайти неприкриту апологію його? В римському ліцеї «Данте» один викладач заявив, що нюрнберзький процес був злочином проти людства, а нюрнберзькі шибеники були справжніми «надлюдьми». У ліцеї «Манара» викладачка сіньйора Кортезе навчає учнів «римського салюту». У підручнику історії якогось Джампетрі сказано, що фашизм прийшов до влади в Італії цілком легальним шляхом, тоді як повалення фашизму в 1943 році було актом протизаконним...

В ряді італійських початкових шкіл відновлена діяльність фашистської дитячої організації «баліла». Діти носять уніформу «баліли» і співають фашистські гімни. У багатьох школах юнацькі фашистські організації виконують шпигунські функції, доносять на прогресивних вчителів.

А що робиться поза школою? Скільки ще зберігається, наприклад, в Італії мармурових монументів на честь зловісного «дуче»! Зберігся, між іншим, і пам'ятник, на якому викарбовано: «Без походу проти СРСР не було б і тріумфу італійської зброї». Всім відомо, до якого «тріумфу» докотилася ця зброя. Демохристиянський уряд твердить, що в нього немає грошей на знищення фашистських монументів...

Вилазки фашистської зграї зазнають чимраз рішучішої і нещаднішої відсічі з боку італійських народних мас. Ці маси дедалі ясніше усвідомлюють, що без усунення гегемонії демохристиянської партії — цього станового хребта реакції, — не можна виполоти фашистський бур'ян. Саме до цього і закликає Італійська компартія, яка невтомно виковує широкий фронт усіх демократичних сил, усіх будівників і творців нової, вільної, прогресивної Італії.

Група школярів у формі дитячої фашистської організації «баліла» у м. Барі.

Покарати вбивцю!

Не думайте, що цей чоловік — звичайний урядовець, який повертається з роботи ясного сонячного дня. Перед вами один із найстрахітливіших убивць часів «Третього рейху». На його чорній совісті коло ШЕСТИ МІЛЬЙОНІВ невинних жертв з цілої Європи, в тому числі — два мільйони дев'ятсот тисяч із Польщі і триста вісімдесят тисяч з Угорщини. Цей злочинець — один із сьогоднішніх верховодів боннського уряду Ганс Глобке.

Глобке зразу знайшов своїх старих друзів на нових посадах. Разом з націстським міністром внутрішніх справ Фріком винищував він мирне населення Чехословаччини. (На фото: Глобке — третій зліва).

Це з його наказів в Освенцімі кидали живцем у розпалені печі крематоріїв маленьких дітей. Це з його наказів у Равенсбрюку «лікарка» Обергейзер прорізала глибокі рани в тілах ув'язнених жінок і вводила туди уламки скла, землю, різні хімікалії.

Глобке нікуди не тікав після розгрому «Третього рейху» і навіть не ховався під фальшивим прізвищем. Як і «лікарка» Обергейзер, котра й досі має право лікувати людей в Західній Німеччині, Глобке пішов на службу до Боннського уряду. Ще б пак: дванадцять боннських міністрів були в минулому націстськими функціонерами, і 1100 суддів займали ці самі посади за часів Гітлера.

Сьогодні Глобке (на фото — шостий зліва) бере участь у підписанні угоди між боннськими мілітаристами й керівниками західнонімецької церкви.

Та народи світу ніколи не забудуть жертв кривавого фашистського ката. Усі чесні люди земної кулі вимагають його покарання.

На кордоні двох світів

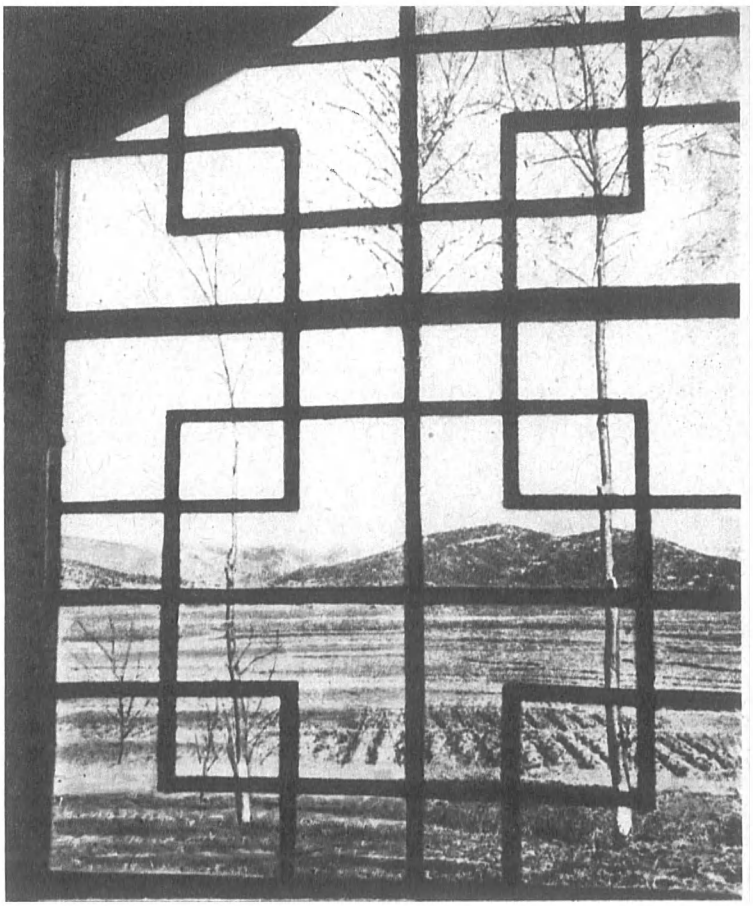

Із вікна будинку на Панминчжоні, де проходить кордон між Північною та Південною Кореєю, добре видно пустинні землі, які прилягають з півдня до демаркаційної лінії. Протягом останніх шістнадцяти років жоден лист не перейшов цього кордону. Жодному селянинові не дозволяють південнокорейські власті обробляти землю, яка перебуває на такій «небезпечно близькій» відстані від народної Кореї.

Час від часу в Панминчжоні збираються на засідання представники двох Спостережних комісій. На цих засіданнях обидві сторони обмінюються даними про пересування й озброєння військових частин, які стоять біля кордонів, розглядають різні конфлікти тощо. Досі відбулося понад 130 поширених засідань цієї змішаної комісії. Як бачимо на фото, навпроти представників Північної Кореї сидять двоє осіб, яких аж ніяк не можна вважати за корейців. Це — представники американських окупантів. І лише третій — перекладач — кореєць за національністю. Крізь вікна за роботою комісії мають право стежити відвідувачі Панминчжона. Посередині столу покладено шнур, який показує демаркаційну лінію, встановлену сім років тому.

А от порожнє крісло, в якому звичайно сидить представник Південної Кореї. Але й тоді це крісло нічим не відрізняється від порожнього: адже під час 131 засідання комісії південнокорейська маріонетка не вимовила жодного слова...

На кордон між двома світами — капіталізму й соціалізму — пускають американських туристів. Вони з цікавістю фотографують північнокорейського прикордонника.

Досі збереглися жахливі свідоцтва імперіалістичної інтервенції в Північній Кореї в 1950 році. Не так давно з концтаборів Південної Кореї повернулися додому діти, що були там ув'язнені. Досі на корейському Півдні в концтаборах сидять десятки тисяч чоловік. Їх не відпускають додому, а вербують на Тайвань або в південнокорейську армію.

Тільки на півночі країни, в Корейській Народно-Демократичній Республіці, царює мир і спокій. Голуби миру, яких годує північнокорейський солдат,— хіба це не символ мирної демократичної держави?!

ОСТРІВ ПОГЛИНУЛИ ХВИЛІ...

Вздовж узбережжя Сполучених Штатів простяглися дві довгі низки штучних островів. В Атлантиці — від Гренландії до Флоріди, в Тихому океані — від Аляски до Каліфорнії. Кожен острів — це велика споруда із сталі, скла й легких металів, що спирається на три сталеві опори. Близько 25 мільйонів доларів коштує кожна така тринога казарма, на якій відбувають службу кілька десятків військових техніків. Головне на острові — радари — очі, націлені на сотні кілометрів у простір. Радарний частокіл не є знаряддям захисту. Він належить до величезної американської військової машини, що має опорні пункти в усіх частинах світу і становить постійну небезпеку для миру. Скільки разів уже метеори, дикі гуси або космічні промені мало не призводили до початку третьої світової війни, бо знервовані американські техніки приймали їх за ракети!

Один з таких островів в Атлантичному океані називався «Техас-4». Двадцять вісім молодих хлопців жили на ньому нудним, одноманітним

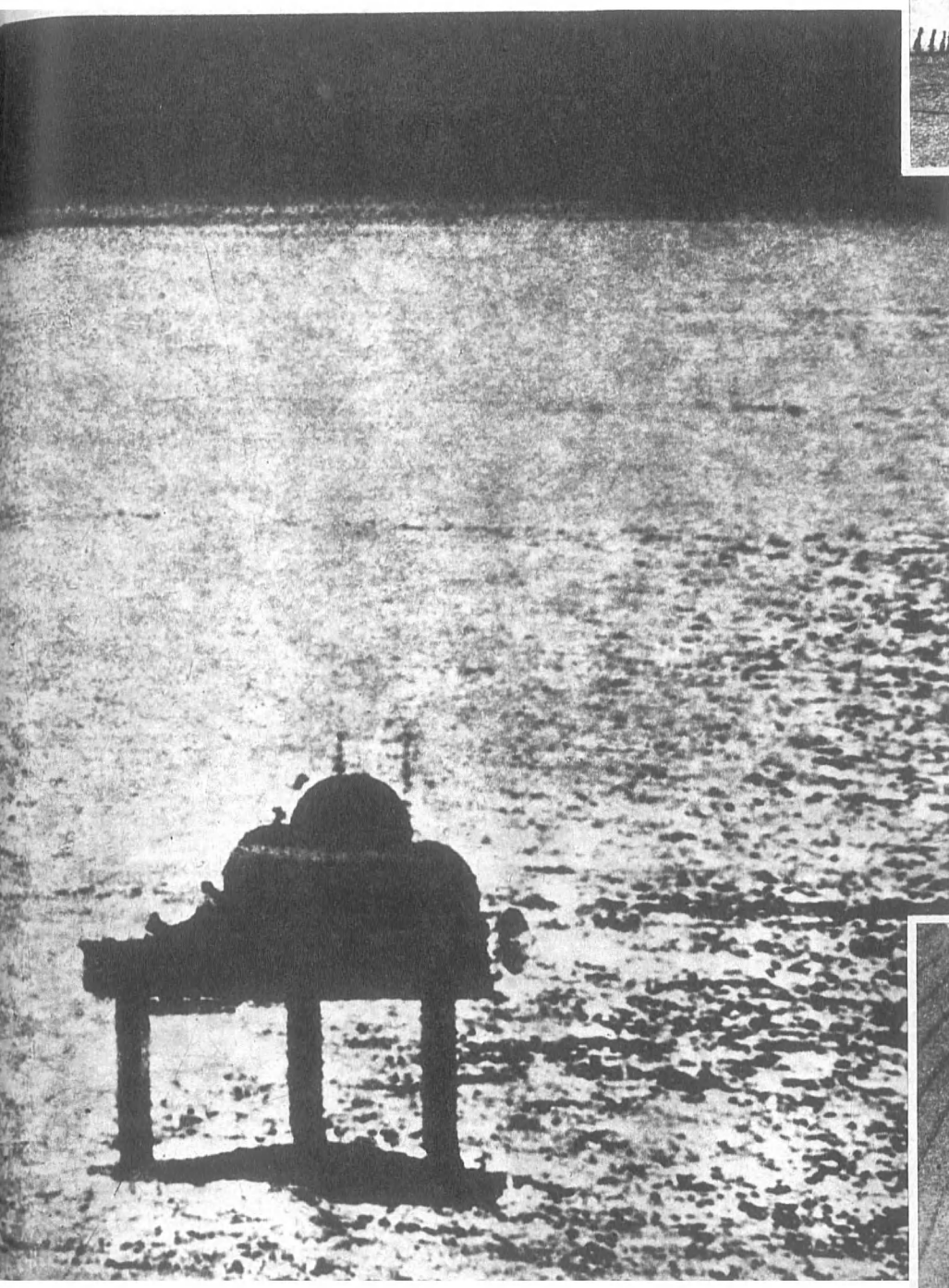

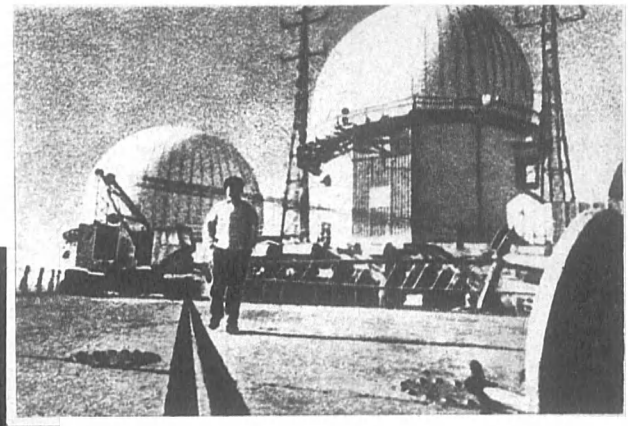

На палубі штучного острова.

життям. Свій острів вони назвали «Старий П'янцюга», бо останнім часом він не дуже добре тримався на своїх трьох ногах. Одна з його опор була пошкоджена, і острів помітно хитався під ударами хвиль.

Коли на Атлантиці знявся сильний шторм, острів задвигтів. На палубі важко було встояти, й у штаб полетіли тривожні телеграми. Але там, на твердій землі, прохання командира евакуювати команду острова визнали передчасним. Після цього тридцятичотирьохрічний Раймонд Дж. Мартел, батько трьох дітей, телефонував дружині: «Ми охоплені жахом і чекаємо найгіршого...» За кілька годин після цієї розмови острів зник у хвилях.

Лише тоді на врятування екіпажу були послані судна й водолази. Острів лежав уже на дні океану, на глибині 15 метрів. Ще деякий час водолази чули удари зсередини радарних башт, та допомогти нічим не могли.

Двадцять вісім молодих американців знайшли могилу на дні океана.

(З журналу «Нойе берлінер іллюстрірте»)

Радарна башта стала могилою молодих американців.

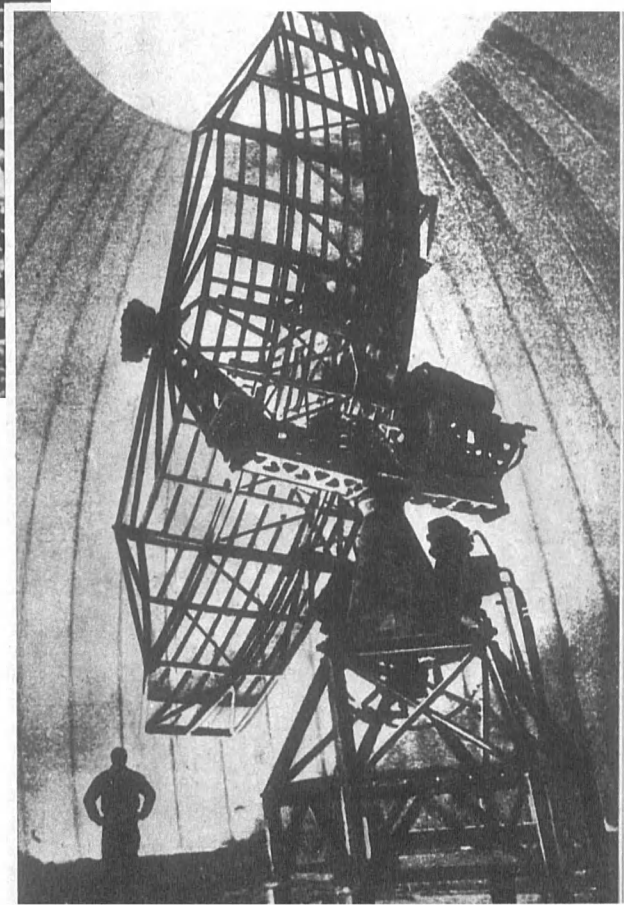

Радарна станція «Техас-4» за кілька днів до катастрофи.

СОМАЛІ СЬОГОДНІ

Сомалійський парламент, який зібрався в столиці нової держави Могадішо, розробляє плани господарчого, соціального й культурного розвитку країни.

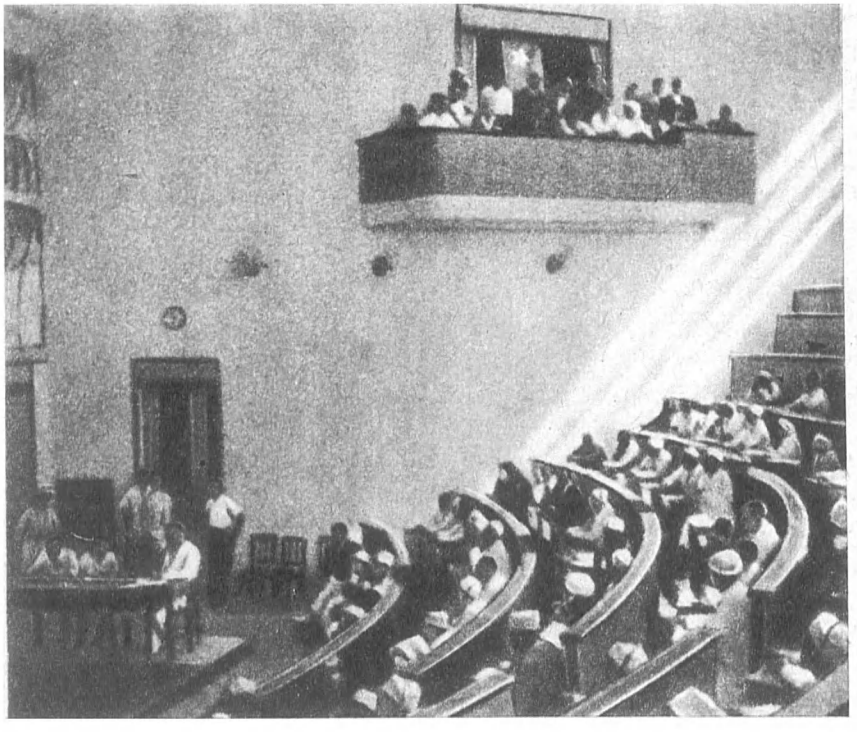

Майже рік минув з дня, коли народилася нова незалежна африканська держава — Сомалі. Важкі перші кроки цієї недавньої колонії, яка налічує мільйон дев'ятсот тисяч громадян. Дев'яносто п'ять процентів сомалійців неписьменні. Половина населення хворіє на туберкульоз та малярію. Дві цинкові рудні, кілька невеликих текстильних фабрик, олійниць та шкіряних заводів — от і вся промисловість Сомалі. В країні немає ні залізниць, ні шосе. Однак Сомалі — країна, яка має певні багатства і ще більші можливості. В безкраїх саванах пасуться великі отари — коло 6 мільйонів верблюдів, 12 мільйонів кіз і овець та багато іншої худоби. Експорт м'яса й шкіри — одна з значних статей прибутку республіки. У квітучих басейнах сомалійських річок на площі 75 тисяч квадратних кілометрів можна вирощувати цінні тропічні культури. Американські й англійські розвідувальні компанії знайшли на землі Сомалі поклади

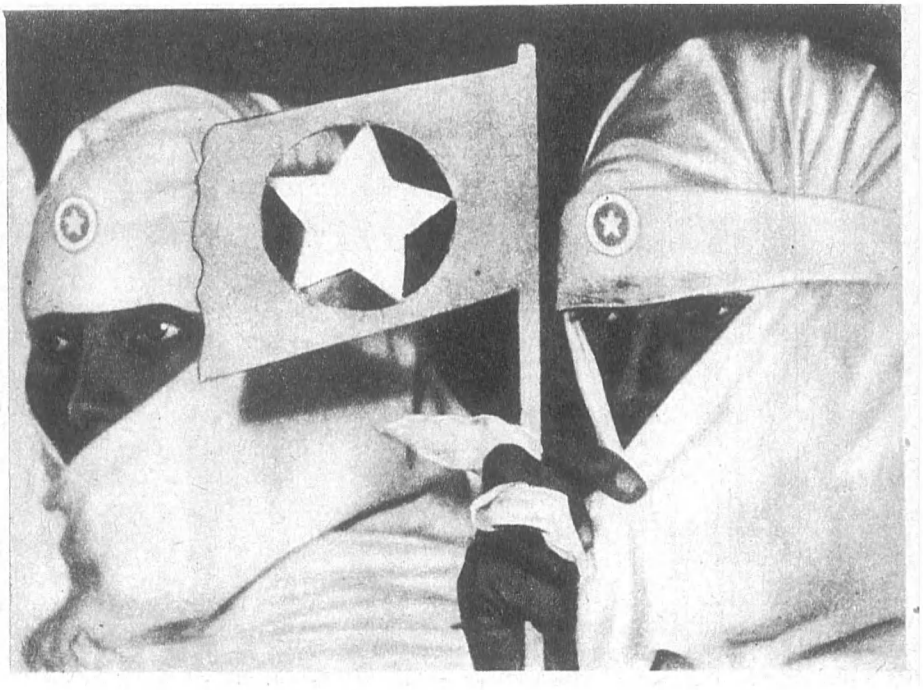

Державним прапором республіки Сомалі є біла зірка на блакитному фоні.

На плантації цукрової тростини.

кобальту й золота, а також нафтові джерела. Ці природні багатства стануть основою для розвитку майбутньої сомалійської промисловості.

Природна річ, імперіалісти намагаються утримати в своїх руках командні пости в сомалійському господарстві. В країні досить високо розвинене вирощування цукрової тростини. Коло восьми тисяч робітників працюють за мізерну платню (на щоденний заробіток можна купити хіба що десяток сигарет) на плантаціях однієї «Соціета агрікола Італо Сомаліа». Однак, в місцевих крамницях можна купити цукор лише італійського виробництва: колонізатори вивозять тростину до Італії, там виробляють з неї цукор і одвозять назад до Сомалі, продаючи по високих цінах.

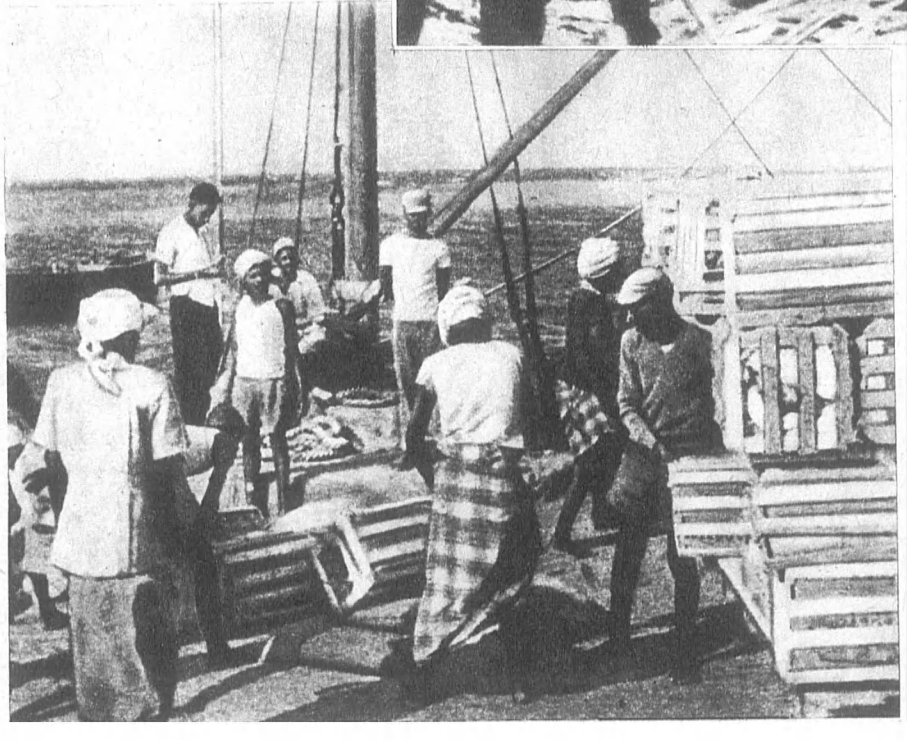

Другим предметом експорту є банани. З порту Мерка щомісяця відправляється шість кораблів з цими фруктами. Порт зовсім неустаткований: експортери вирахували, що ручна праця тут куди дешевша за механізми.

У країні досі збереглися рештки патріархальних відносин. Однак проти решток патріархату виступає молода партія «Молодь Сомалі», яка оголосила їм боротьбу в своїй декларації 1947 року.

Вантажники в гавані Мерка.

У фільмі «Мікош призивається» (ліворуч) до послуг новобранців бундесверу веселі кравці, які добре дбають про красу солдатських мундирів. А праворуч — солоденький кадр з фільму «Стрілець Лізхен Мюллер».

ВІЙНА В БОННСЬКОМУ КІНО

Ці актори взяли на себе ганебне завдання: будь-що реабілітувати гітлерівців.

Капітан-лейтенант Прін з однойменного фільму — «ангел» у фашистському мундирі.

Артист Хаазе в заголовній ролі у фільмі «Канаріс». Цей фільм є зухвалою спробою реабілітувати гітлерівського обер-шпигуна.

В минулому націстський, а нині — американський ракетний конструктор Вернер фон Браун. «Миролюбний» Брауні — такий зміст цього фільму.

Німецький публіцист Клаус Норберт Шеффлер писав, що на екранах західнонімецького кіно можна вивчати історію відродження боннського мілітаризму й реваншизму.

І справді, переважна більшість кінофільмів, сфабрикованих у Західній Німеччині, одверто відбиває прагнення послідовників Гітлера; режим Аденауера зробив і кіно знаряддям своєї агресивної політики, інструментом «психологічної війни».

На початку минулого десятиріччя, коли уряд ФРН почав відкрито створювати реваншистський бундесвер, на екрани Західної Німеччини ринув цілий потік фільмів про війну та солдатське життя. В цих фільмах зображувалася «весела війна».

«Як хороше, як весело солдатом буть...» — співали герої одного з них. Новісінькі, старанно випрасовані мундири, охайні казарми, чемні командири, дівчата, закохані в бравих вояків, а також красуні в солдатських уніформах — ось атрибути всіх цих дуже небезпечних кінофільмів. «Мікош призивається», «Стрілець Лізхен Мюллер», «Бал на маневрах», «Слухаюсь, пані фельдфебель!» — лише окремі назви цього шкідливого кіномотлоху.

Коли уряд Аденауера оголосив призов до бундесверу, західнонімецька молодь не виявила з цього приводу ніякого ентузіазму. Прості німці добре пам'ятають страхіття минулої війни, національної катастрофи, в яку втягнув їх Гітлер. «Без нас!» — відповідали юнаки на заклики вдягнути солдатські мундири. І тоді, щоб паралізувати цей опір і приховати страшну правду про війну, запрацювала на повний хід боннська пропагандистська машина.

Недарма ж виробництво фільмів про «веселу війну» фінансувалося боннським військовим міністерством!

Реваншисти створювали свою армію, кіно мало допомагати їм в цій справі.

Та ось настав новий етап у відродженні німецького реваншизму,— і на екранах з'явилися нові фільми, в яких веселі солдати і браві дівчата в мундирах поступилися місцем іншим героям: хоробрим кавалерам «Залізного хреста», безстрашним льотчикам

і підводникам, самовідданим розвідникам і благородним генералам... Сценаристи, режисери та актори не шкодували сил, аби прищепити глядачам симпатію до «героїв» своїх фільмів.

Первісток цієї другої каламутної кінохвилі називався «Капітан-лейтенант Прін». То був фільм про гітлерівського моряка-підводника. Звичайно, на екрані Прін не торпедував мирні транспорти, не пускав на дно пароплави з жінками й дітьми чи санітарні судна. Свій підводний човен він перетворив мало не на рятівний катер!

Але Прін, звичайно, вигаданий персонаж. Героями ж інших фільмів цього сорту були вже реальні і досить відомі особи — шеф гітлерівської розвідки адмірал Канаріс, «Лис пустелі» генерал - фельдмаршал Роммель, генерал гітлерівської авіації Удет та інші фашистські генерали, адмірали, повітряні аси, морські вовки. І подібно до капітан-лейтенанта Пріна всі вони також зображувалися добросердими лібералами.

Отже, західнонімецьке кіно включилося в широку кампанію по реабілітації гітлерівського генералітету й офіцерства, всіх цих військових злочинців, яким пощастило уникнути справедливої кари народів. Ця кампанія мала цілком визначену мету: на чолі бундесверу стали колишні гітлерівські генерали, шпейделі з хойзінгерами рвалися до командних постів у штабах НАТО. І треба було обдурити громадську думку, зобразити цих гітлерівських злочинців безвинними ягнятками.

Цікаво, що деякі з цих фільмів виходили на екрани саме тоді, коли на поверхню випливали зображені в них «герої». Наприклад, прем'єра фільму «Канаріс» збіглася з призначенням на посаду начальника боннської шпигунської служби одного з найближчих поплічників цього гітлерівського оберрозвідника — генерала Гелена. У фільмі «Канаріс» фактично робилася спроба реабілітувати взагалі всю гітлерівську розвідку, усіх шпигунів та агентів гестапо, які відновили свою чорну діяльність під керівництвом Гелена.

Зовсім недавно з'явився ще один фільм з цієї серії — «Під десятьма прапорами». В ньому розповідається про «героїчні» діла (і, звичайно, також про «антифашистські» погляди!) матерого гітлерівського морського пірата Рогге. Цей злочинець, який торпедував і пускав на дно мирні транспорти, зображений у новому фільмі як «благородний» рятівник, як «гуманна» людина! Якщо нагадати, що Рогге, в чині боннського віце-адмірала, займає тепер відповідальну посаду у військово-морському штабі НАТО, то стане цілком зрозумілим, кому потрібна ця брехня...

До цієї ж серії належить «бойовик» «До зірок» — спільна робота американських і боннських кінодіячів. Демонстрація цього фільму про конструктора ракет, який колись служив Гітлеру, а тепер працює на Пентагон, скрізь кінчалася гучним скандалом: і в самих Сполучених Штатах, і в Англії, і у Франції, і в Західній Німеччині прості люди не бажали дивитися фільм, в якому прославляється винахідник снарядів «Фау».

«Фабрикою небезпечної брехні» назвала газета «Берлінер цайтунг» боннську пропагандистську кінопромисловість. І керують цією фабрикою ті ж самі люди, що й за гітлерівських часів. Справами кіно в Бонні керує федеральне відомство преси та інформації. А очолює його горезвісний фон Еккардт —в минулому провідний гітлерівський кіносценарист, автор махрових фашистських фільмів.

На повну потужність працює старий німецький кіноконцерн «Уфа» з його давнім досвідом мілітаристської, людиноненависницької пропаганди.

Кадр з фільму «Зірка Африки». Гітлерівські «аси», яких у ньому прославляють, можливо, вже знову сидять за штурвалами військових літаків.

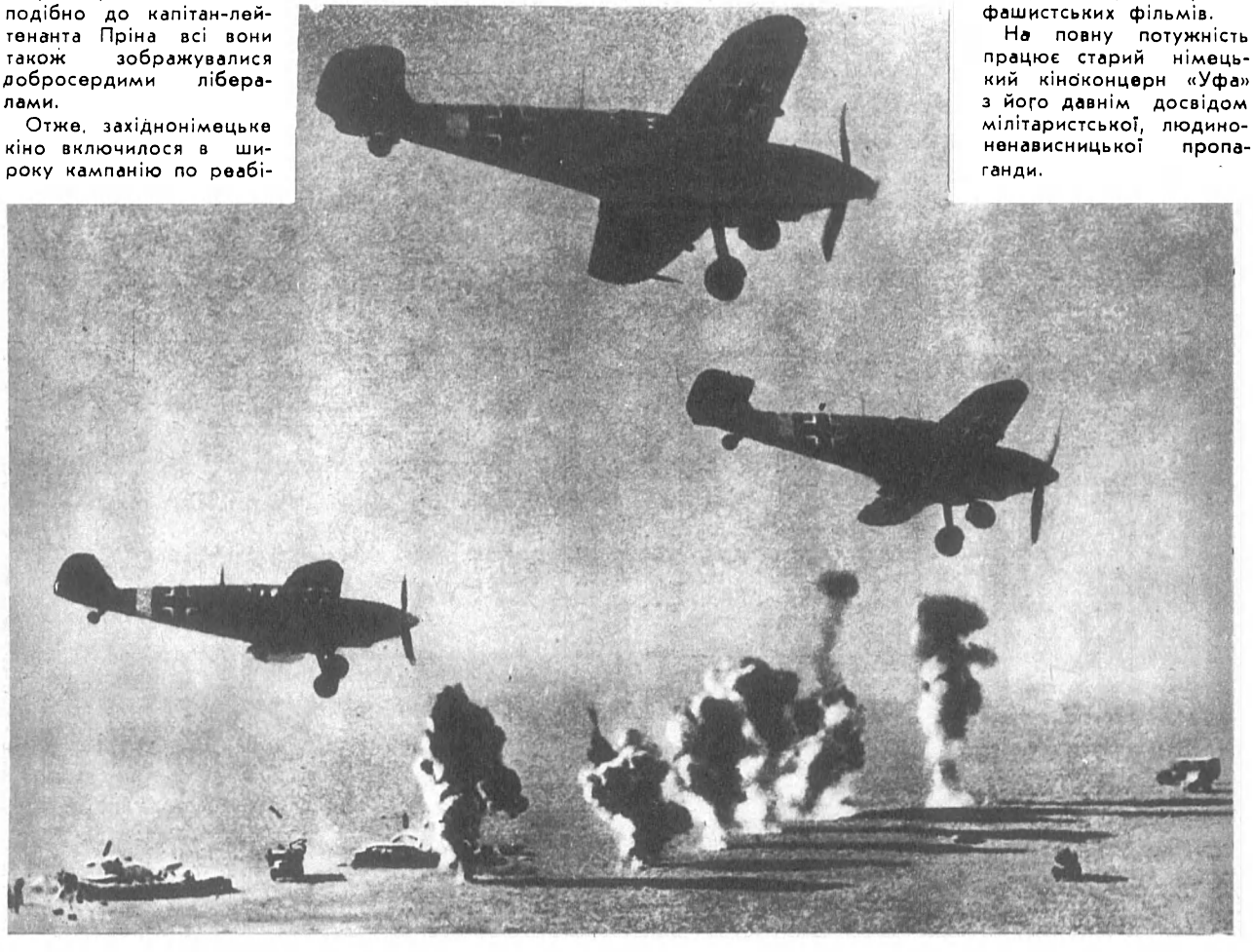

ПРИРОДА — НАТХНЕННИК НАУКИ

За останній час у Німецькій Демократичній Республіці розвинулася нова галузь науки — так звана «біоніка». Цей термін утворений з двох слів — «біологія» й «техніка». Фахівці-біоніки займаються вивченням деяких властивостей представників тваринного світу, щоб використати їх при конструюванні різних машин та приладів.

«Природа,— заявляють біоніки,— повна різноманітних «інструментів», які викликають у нас, учених, неприховані заздрощі. Ми ставимо собі за мету вивчити ці природні «інструменти» й за допомогою засобів сучасної техніки впровадити їх у людський вжиток».

Для німецьких біоніків організовано спеціальний зоопарк та інсектарій, де під їхнім постійним наглядом перебувають найрізноманітніші плазуни й тварини — починаючи від мурашок та гадюк і кінчаючи дельфінами, гігантськими черепахами та кажанами. Спостереження за ними провадять вчені багатьох спеціальностей: астронавти й метеорологи, суднобудівники й навігатори. Біоніка допомагає їм розв'язувати різні складні технічні проблеми, з якими геніально впоралася в багатьох випадках сама природа. Ще дуже молода галузь науки, біоніка має великі перспективи розвитку.

Вчених цікавить, наприклад, чому взимку кажани впадають у сплячку. Встановлено, що саме завдяки цій своїй властивості вони живуть у двадцять разів довше, ніж інші ссавці тієї ж ваги. Біоніки прагнуть розв'язати цю загадку з причини, яка в останні роки набула практичної ваги: чи не пощастило б піддавати такій сплячці космонавтів, які вирушатимуть до віддалених планет? Адже тоді була б розв'язана проблема транспортування харчів і води для космонавтів: вага продуктів була б зведена до мінімуму...

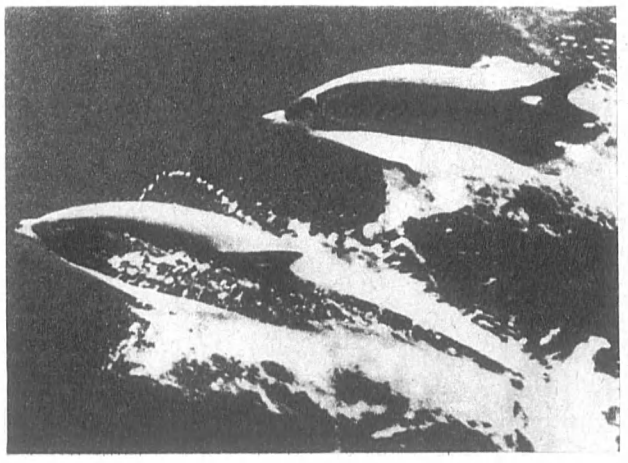

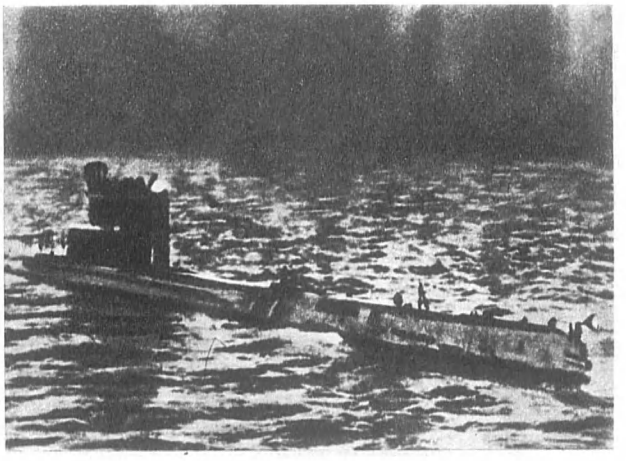

Неперевершеними плавцями є дельфіни. Ними давно вже цікавиться німецький професор Крамер, який вивчає закони утворення водяних вирів, породжених тілом, що пересувається у воді. Після довгих спостережень він виявив, що еластична оболонка тіла дельфіна, яка вкриває його, мов рукавичка, зменшує опір води принаймні наполовину. Відкриття проф. Крамера має бути використане в суднобудуванні, зокрема при будівництві підводних човнів.

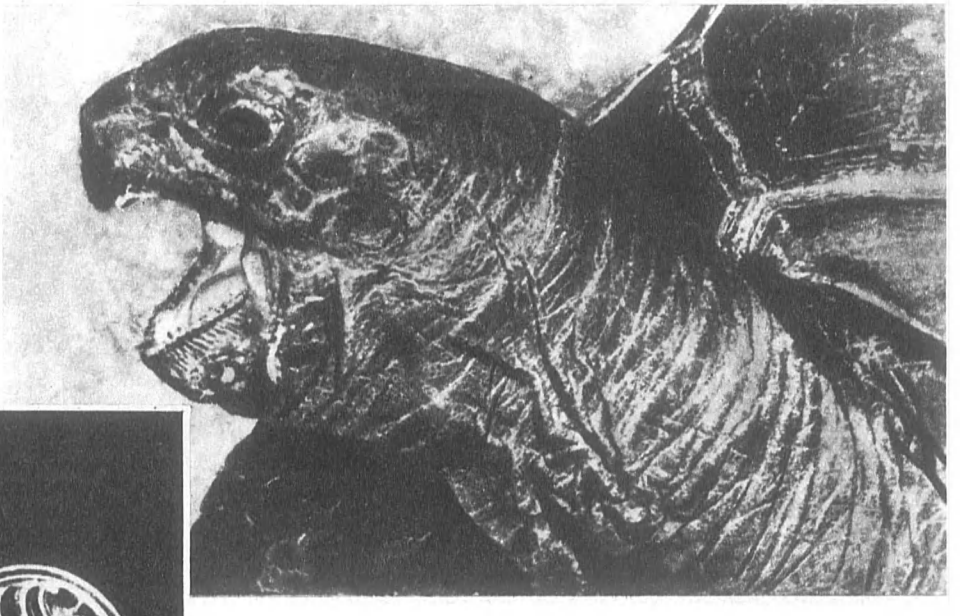

Останнім часом біоніки дуже пильно почали вивчати властивості гігантської черепахи. Що три роки перепливає вона тисячокілометрову відстань в океані, щоб покласти яйця завжди на одному й тому самому піщаному березі. Вона ніколи не помиляється в своєму маршруті. Учені вважають, що під час плавання черепаха орієнтується по зірках. Постала проблема: чи не можна скопіювати «навігаційну систему» черепахи для космічних кораблів? Уже створено першу модель телескопічного «ока», яке скероване на певну зірку; ця зірка має правити за маяка «оковi», що міститься в голівці ракети. Система з трьох подібних «очей» передаватиме свої сигнали електронному пристроєві, який в свою чергу вестиме ракету за потрібним курсом.

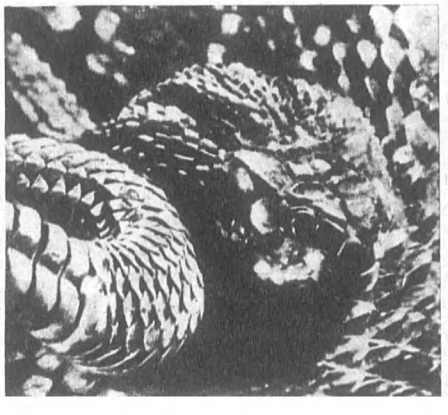

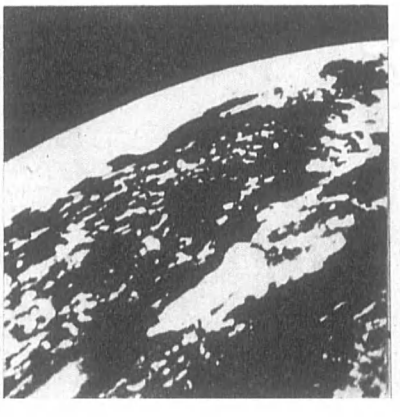

Гримучі змії нападають на свої жертви в цілковитій темряві, керуючись тепловими сигналами «апарату», що міститься в їхніх головах між очима й ніздрями. Цей «апарат» реагує на різницю температури до 0,001° за Цельсієм. Біоніки збираються скопіювати його й устаткувати ним метеорологічний супутник, який облітатиме землю й сповіщатиме абсолютно точну температуру на різних меридіанах. Такий апарат набагато вдосконалить вивчення і передбачення погоди.

Монети на ракети

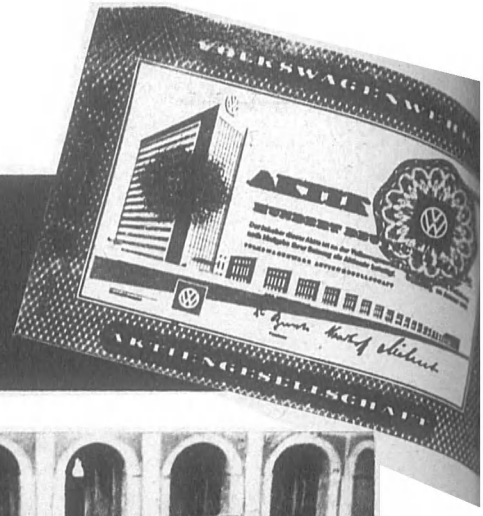

«Уряд може з чистим серцем звернутися до робітників з цією ідеєю»,— каже міністр боннського уряду Ерхардт. І вулиці західнонімецьких міст вкриваються рекламними об'явами «народного підприємства».

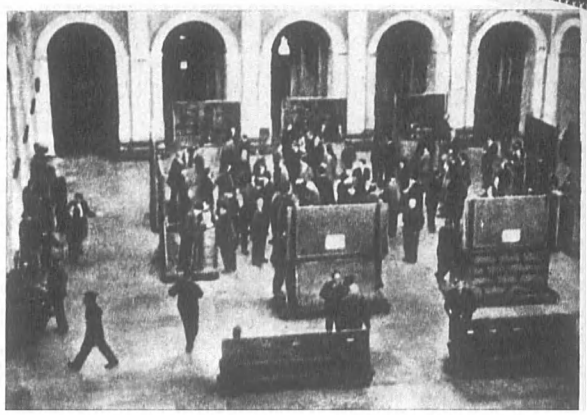

«Соціальні партнери» робітників — фінансові магнати — готуються «з чистим серцем» сунути руку в кишеню трударя.

У західнонімецькому місті Вольфсбургу розташований найбільший в Європі автомобільний завод «Фольксваген». Нещодавно уряд ФРН оголосив про передачу його у «народну власність». Кожний німець може сьогодні придбати акції нового «народного закладу» і стати співвласником величезного підприємства.

Для чого це? Бонну потрібні гроші на атомні гармати й підводні човни. Але державний бюджет ледве витримує гонку озброєнь, а податковий прес закручено до краю. Звідки ж узяти гроші?

І ось вихід знайдено. Уряд вдався до брудної афери — на зразок тих, що їх чинили двадцять п'ять років тому націсти. Реалізація акцій дасть за рік 1,28 мільярда марок. Жодного пфеніга з цієї суми не буде витрачено на потреби автозаводу, бо він рентабельно працює на надійному основному капіталі. Уся ця махінація — недбало замаскована воєнна позика, метою якої є дальша ремілітаризація країни.

Випуск «народних» акцій має й ще одну мету: відвернути увагу трудящих мас від пекучих політичних і господарських проблем. Організатори цієї галасливої кампанії розраховують на те, що робітники, які придбають цінні папери, перестануть цікавитись політичним становищем, а шукатимуть у газетах лише об'яви про курс акцій. Дрібні акціонери, на думку боннських верховодів, не захочуть брати участь у страйках, бо ж падіння біржового барометра викликатиме у них страх за власні заощадження, вкладені в підприємство.

Акціонерам обіцяють прибутки. Авжеж, прибутки, але які! Акція з номінальною вартістю 100 марок, за яку робітник мусить заплатити 350 марок, даватиме йому за рік менше, ніж проценти із звичайного внеску в ощадкасі. Отже, спокусливі умовляння стати «власником майна» — це справжнісіньке дурисвітство. Наставивши носа «народним акціонерам», мілітаристський західнонімецький уряд збирається покласти в кишеню величезний зиск.

Але в цих халупах жінки робітників розпалюють грубки чідозвами, які закликають купувати акції автозаводу: грошей на вугілля немає.

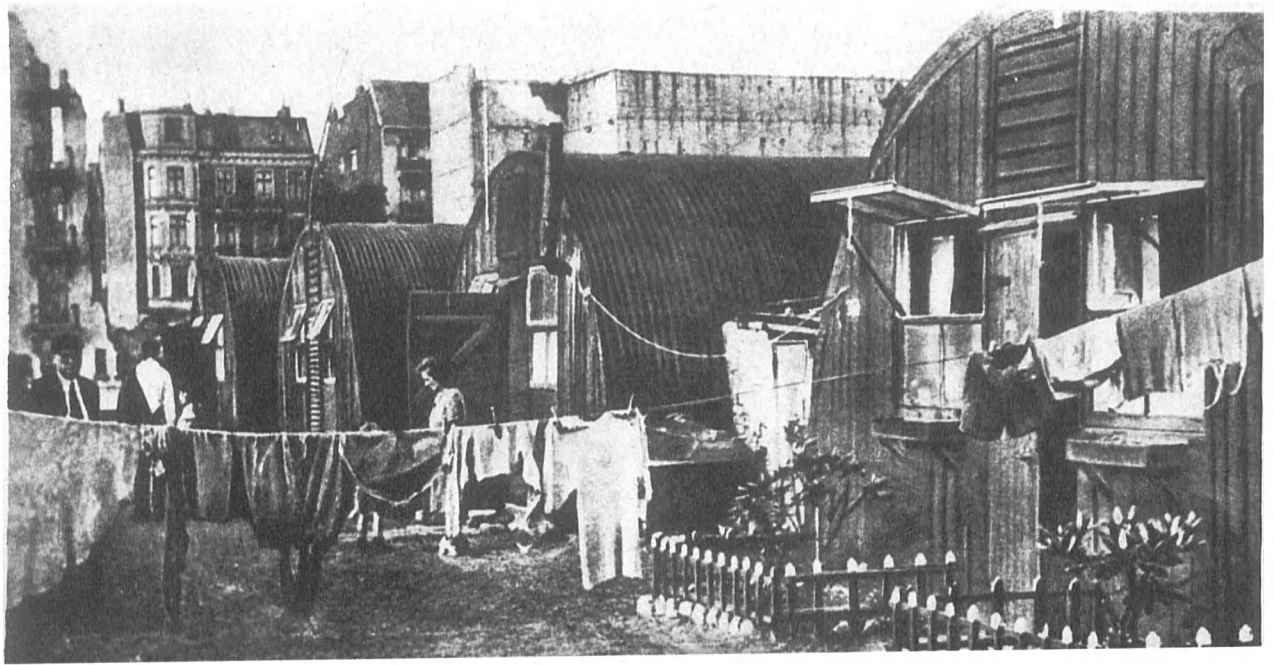

ГАЛЕРИ XX СТОРІЧЧЯ

На таких галерах вирушають до Персидської затоки ловці перлин з Бахрейнських островів. Чотири місяці вони перебувають на морі, а хазяїн у цей час продає їм продукти й товари в кредит. Заборгованість робітників часто буває така велика, що вони закабаляються на кілька сезонів наперед.

НЕДВОЗНАЧНИЙ НАТЯК

Під час першої імперіалістичної війни англійці потопили німецький броненосець «Шарнгорст». В роки другої світової війни крейсер фашистів під цією ж назвою заподіяв багато шкоди англійському військово-морському флоту, але зрештою також був потоплений десь біля берегів Норвегії.

Нещодавно британські порти відвідав німецький підводний човен, переданий Англією військово-морському флоту ФРН. Коли «подарунок» сплив на поверхню, англійці побачили його назву: «Шарнгорст». Недвозначний натяк!

МЕМУАРИ ПРИДВОРНОЇ ВОРОЖКИ

Ось уже двадцять п'ять років мадам Дельян беззмінно перебуває при дворі князівства Монако на посаді ворожки. Її постійними клієнтами були вельмиповажні особи: сер Уінстон Черчілль, принц Віндзорський, княгиня Монакська, кінозірки Френк Сінатра та Грета Гарбо, бельгійська королева... Недавно придворна ворожка опублікувала свої спогади, які, очевидно, займуть гідне місце серед мемуарів видатних діячів Заходу.

ГРА З СМЕРТЮ

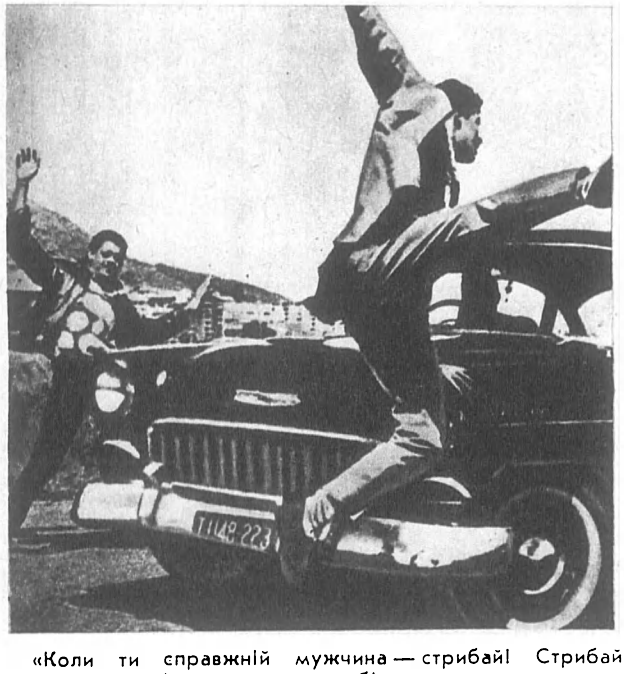

«Коли ти справжній мужчина — стрибай! Стрибай прямісінько під колеса автомобіля, що мчить з величезною швидкістю. Не наважився? — Ти боягуз!»

Так розважається сьогодні молодь на вулицях міст Південної Африки. Якщо водій встигне загальмувати, життя «справжнього мужчини» врятоване. Але частіше гра кінчається трагічно. Тіло хлопця накривають ковдрою, і поліцай занотовує його ім'я в свій блокнот.

Так минає мирська слава...

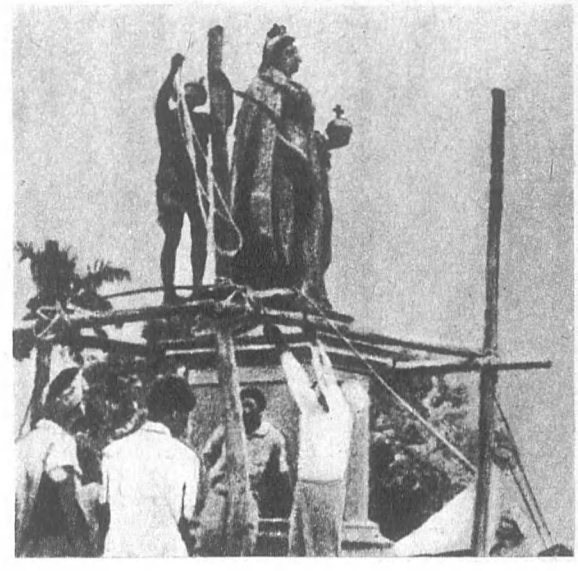

Старовинна латинська приказка «Sic transit gloria mundi» **підтверджується долею оцих пам'ятників колишнім «сильним світу сього», яких зараз, під загальне схвалення всіх простих і чесних людей світу, звалюють з їхніх пишних п'єдесталів.**

«Те, що побудоване руками,— руки ж можуть скинути!» — ці слова Фрідріха Шіллера згадуєш, спостерігаючи, як в індійському місті Лукнов знімають з п'єдесталу пам'ятник давній англійській імператриці, символ британського імперіалізму.

А на цьому фото видно, як висаджують в повітря пам'ятник агентові світового імперіалізму Лесепсу, якому приписували славу творця Суецького каналу. Тут по праву мусив стояти пам'ятник справжнім його будівникам — тисячам єгипетських робітників-землекопів.

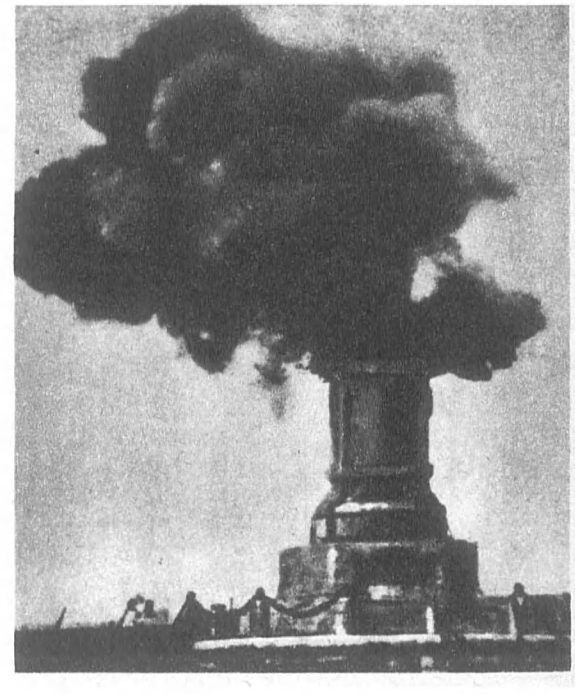

Під тиском миролюбних сил навіть боннські власті змушені були зняти з цоколів статуї Фрідріха Вільгельма IV і його фельдмаршала. Однак у боннських властей невистачило сміливості переплавити 26 тонн чистої міді, з якої зроблені обидві постаті. Вони обмежилися тим, що перенесли їх у маленьке містечко Вюртемберг, де вони й стирчатимуть, як два опудала.

Слідом за іншими кривавими агентами імперіалістів злетів із свого п'єдесталу і колишній генерал-губернатор Західної французької Африки генерал Ноель Баллей. Його подоба більше не мулятиме очі мешканцям гвінейської столиці Конакрі.

Зате в демократичному секторі Берліна знімають з п'єдесталів пам'ятники тевтонським завойовникам — як наприклад оцей, що на його шолом сперся покупець свіжої газети.

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

МЕХАНІЗАЦІЯ. Один винахідливий американський священик обслуговує свою паству по телефону. Набере віруючий певний номер і одразу ж почує коротку проповідь й дістане благословення від святого отця.

СМАКИ МІНЯЮТЬСЯ. Японці лише недавно «відкрили» для себе такий харчовий продукт, як... сир. До останніх років сир в Японії майже не виробляли і вживали його лише «люди з дивацькими смаками». Тепер популярність сиру швидко зростає, і його споживають по 48 грамів на душу населення на рік.

СОЛО НА МАШИНЦІ. В новому музичному творі «Парадний концерт» Еріка Сейті, який виконувався в лондонскому Альберт-Холлі, є не зовсім звичайне соло — на друкарській машинці. Виконує його друкарка Фреда Гроув і, на погляд критики, проводить «аллегро» в хорошому темпі.

ГРОШІ Й БАКТЕРІЇ. Французький банк має намір найближчим часом випустити банкноти нового зразка на спеціальному папері, обробленому дезинфекційними розчинами. Бактерії, що потраплятимуть на ці банкноти, одразу ж загинуть.

НАРКОТИЧНИЙ КЛЕЙ. Органи охорони здоров'я в штаті Мічіган (США) звернулись через пресу та радіо до всіх підлітків, застерігаючи їх від зловживання новим наркотиком. Серед підлітків стало «модою» курити... спеціальний клей, що вживається в літакобудуванні і має в своєму складі ефір.

ОЧИМА ТУРИСТА

Щоліта тисячі радянських туристів відвідують Польську Народну Республіку, знайомляться з її народом, звичаями, розвитком промисловості й сільського господарства, успіхами в галузі культури. Багато цікавого бачить турист і серед пам'яток старовини нашого близького сусіди, захоплюється творами польських митців.

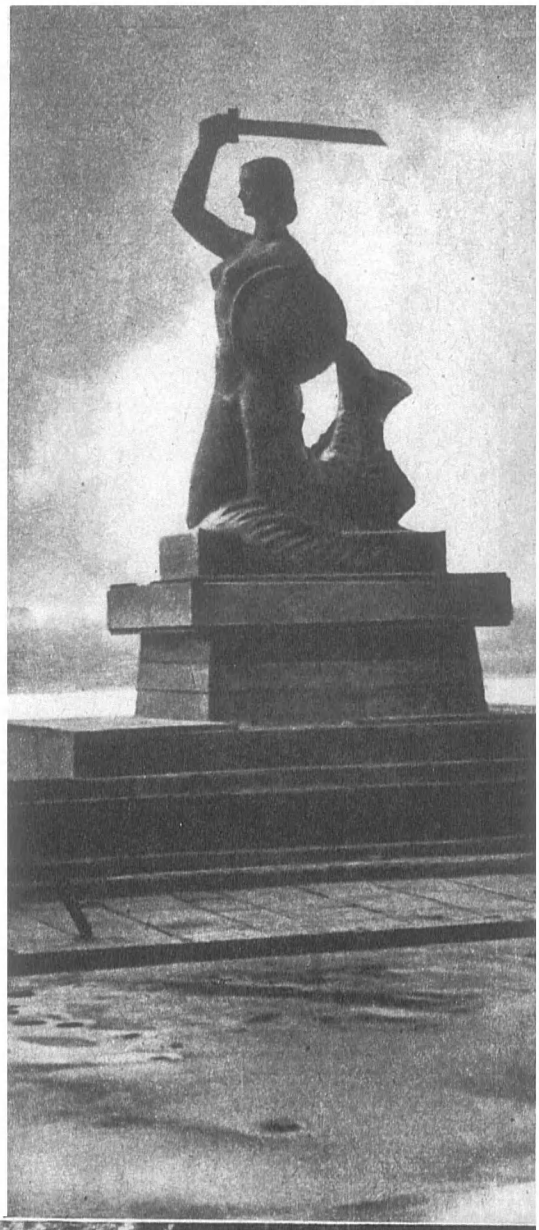

Одним із найпрекрасніших скульптурних пам'ятників Варшави є статуя Сирени, що стоїть на березі Вісли, на бульварі Вибжеже Костюшковске. Сирена є гербом міста Варшави. Під час окупації гітлерівці скинули пам'ятник з п'єдесталу, але нині він знову встановлений на своєму місці.

Іншим чудовим пам'ятником вшановано великого польського композитора Фрідеріка Шопена в саду на вулиці Круча. Шопен дослухається до шуму лихого вітру його сучасності, який гне долі вербу — символ його батьківщини, гнобленої царатом. Надзвичайно експресивний, цей пам'ятник здається закам'янілою музикою знаменитої Сонати сі бемоль мінор великого композитора.

Лазенківський парк, з його пам'ятниками, палацами й павільйонами, є одним із найкрасивіших кутків Варшави. Відступаючи, німці хотіли висадити в повітря всі будівлі, пам'ятники й численні статуї парку, але не встигли здійснити свій варварський намір. Вже було просвердлено сотні дірок в стінах будівель та в мармурових статуях і закладено туди заряди динаміту. Радянські сапери врятували ці мистецькі багатства від знищення.

Озерця в Лазенках і нині віддзеркалюють прекрасні балюстради, ажурні павільйони, струнні статуї.

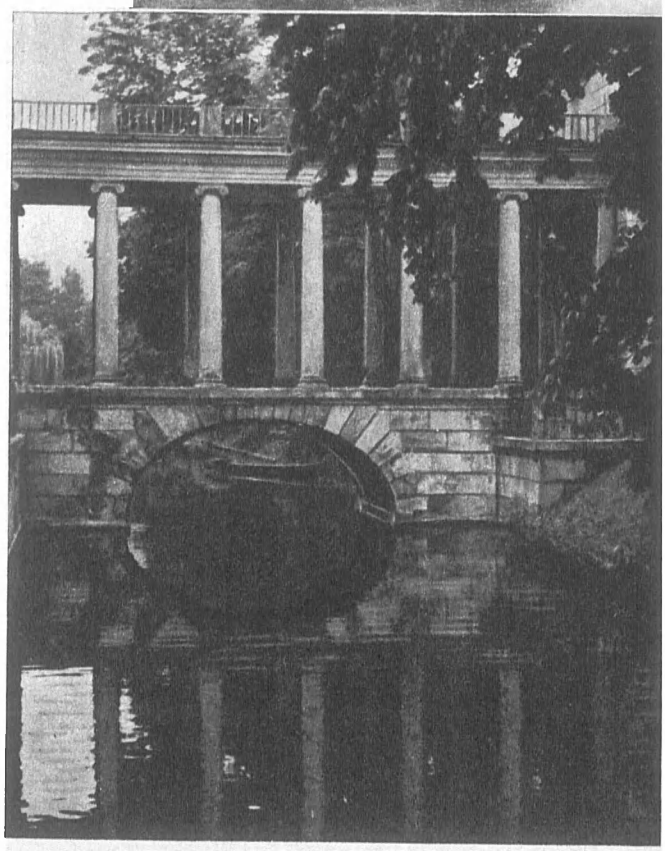

Краків справедливо називають містом-музеєм. В самому центрі Кракова височать мури середньовічної фортеці й одна з дуже небагатьох у світі споруд такого типу — так званий Барбакан, редут, висунутий перед кріпосними стінами. Тепер у Барбакані міститься невеликий театр, актори якого, відтворюючи атмосферу давнини, ставлять старовинні п'єси трагічного й комедійного змісту.

Щогодини з вежі найбільшого у Кракові Маріацького костьолу чути недоспівану мелодію. Легенда розповідає, що татари, дійшовши до Кракова, вбили стрілою, пущеною з лука, вартового, коли той давав сигнал тривоги. Вартовий не встиг досурмити мелодії.

Відтоді минуло кілька сот років, але й сьогодні ця мелодія лунає над колишньою польською столицею, уриваючися на тому місці, де її зупинила смертоносна стріла. Останнім часом мелодію цю виконує вже протягом трьох десятиріч один музикант. Це його почесний обов'язок.

В знаменитому Вавелі, палаці польських королів, давні часи примхливо перегукуються з сучасністю. Наша туристська група відвідала Вавель якраз у дні святкування історичної Грюнвальдської перемоги над тевтонськими загарбниками. Загони гарцежів (польських піонерів) у своїй формі і в історичних костюмах часів Грюнвальда зробили екскурсію до Вавеля, а звідси пішли походом до історичного поля, де відбулася Грюнвальдська битва.

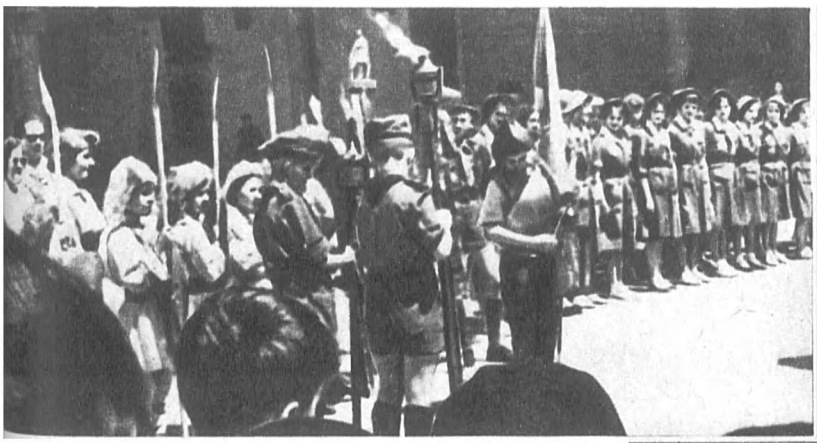

Одною із найцікавіших екскурсій в Закопаному є відвідування гори Каспрова Верху, звідки відкриваються чудові краєвиди на навколишні гори й долини. Десять-п'ятнадцять туристів сідають до вагона канатної дороги й піднімаються на гору. Фотографії, які ми тут подаємо, якоюсь мірою відтворюють красу цієї надзвичайної мандрівки.

Туристська подорож до братньої Польщі — це чудовий літній відпочинок. Вона багато розповідає нашому туристові про красу польської природи, її минуле й славні діла сучасності.

Фото Ц. РУСАКЕВИЧА

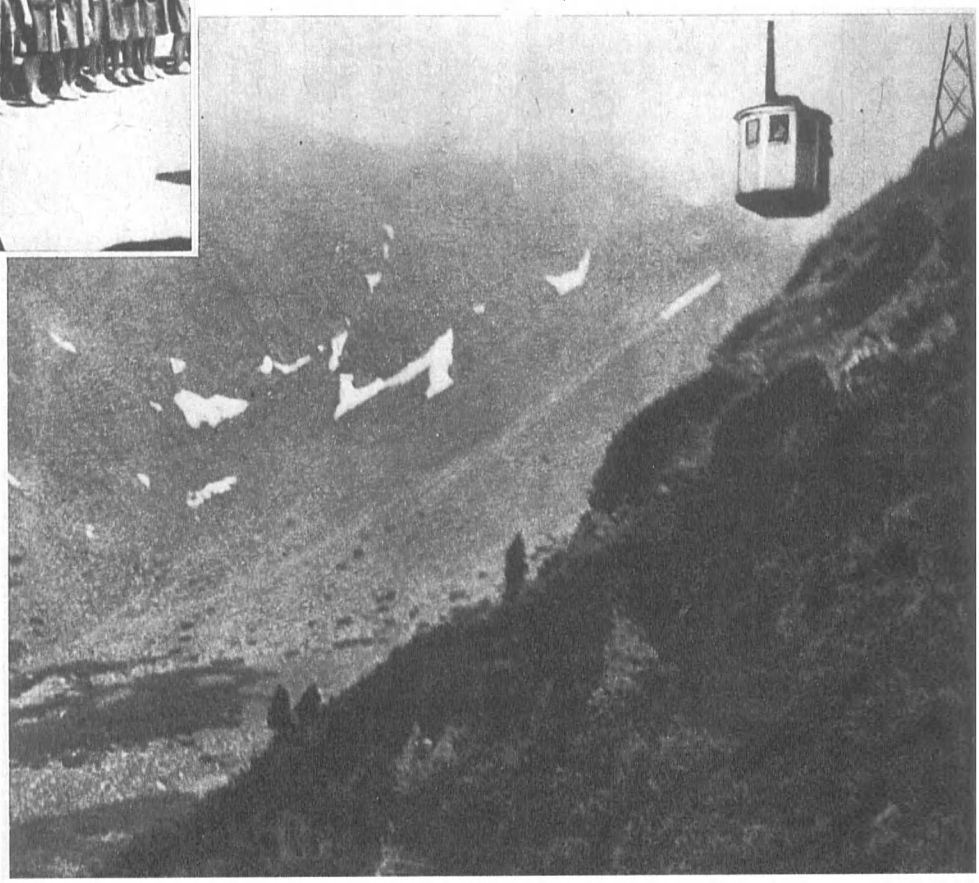

Закопане — славетний курорт на півдні Польщі, біля кордону з Чехословаччиною. Навколо курорта живуть польські горці — гуралі.

Н. РИПСЬКА

Адольфо Мехіак. Доля індіянця.

ТВОРИ КЛИЧУТЬ ДО БОРОТЬБИ

1937 року одинадцять художників міста Мехіко об'єднались в «Майстерню народної графіки». Мільйони їх співвітчизників у містах і селищах країни жили в злиднях і нестатках, відчуваючи на собі згубні наслідки ганебної європейської колонізації. Про життя цих людей і вирішили розповісти мексіканські художники, звернувшись до лаконічної й виразної мови графіки, розрахованої на найбільш масового глядача.

Саме життя підказувало їм теми. Від художників потрібно було лише одне — не бути байдужими до страждань свого народу. На старому друкарському верстаті мексіканські графіки почали друкувати свої перші твори — плакати, відозви, станкові гравюри, ілюстрації. Працювали вечорами, а вдень заробляли собі на прожиття.

Поступово були створені аркуші, які зараз демонструють мільйонам людей земної кулі хвилюючий образний літопис історії Мексіки за останні два десятиріччя.

Аркуші, створені кров'ю серця художників, вражають глядача, будять його розум і почуття.

Суворі, мовчазні, гордо піднесені обличчя, очі, що дивляться сміливо, без страху, не благаючи про пощаду. Цю силу і гордість людини ніщо не зламає,— ні життєві знегоди (Л. Мендес — «Спільне лихо»), ні труднощі й перешкоди, що стоять на шляху до великої мети (Л. Мендес — «Учителька»), ні спрямовані в груди зловісні дула ворожих автоматів (Л. Мендес — «Біля стінки»). Нестерпного приниження зазнав од

Артуро Гарсія Бустос. Наглядач.

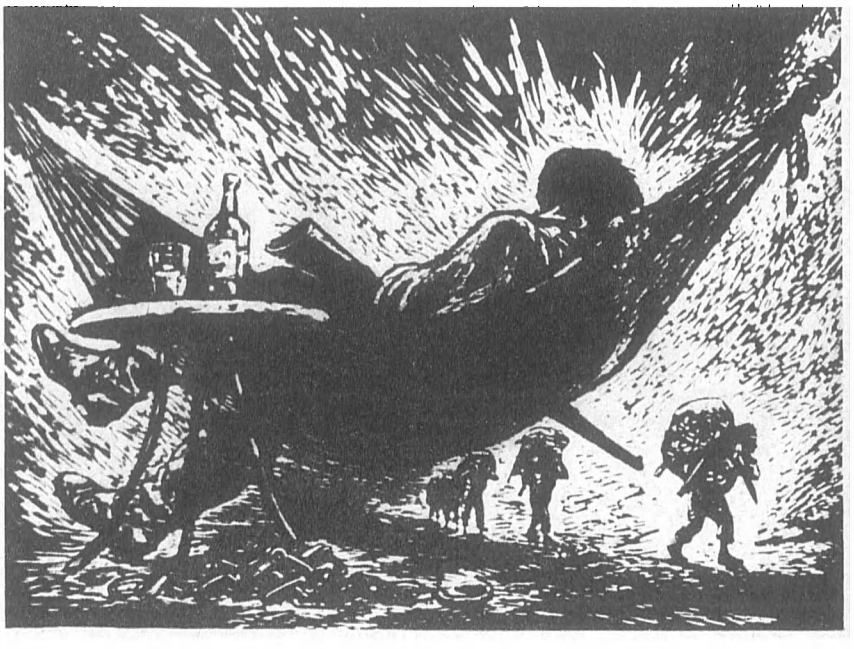

Л. Мендес. Спрага.

Адольфо Кінтерос. Страждання.

хазяїв батрак-індієць — він лежить на землі з закутими в колодки ногами, але його кулаки гнівно стиснуті (Адольфо Мехіак — «Доля індійця»).

Суха, безплідна земля, порепана від посухи, даремно жадає вологи. Упавши на коліна, в нестямному пориванні людина звертається до неба, але в її постаті відчувається більше погрози й гніву, ніж благання (Л. Мендес — «Спрага»).

Звертаючись до гравюр, що справляють найсильніше враження, ми головним чином називали ім'я Леопольдо Мендеса — найстарішого мексіканського графіка, одного із засновників «майстерні», зараз — її генерального секретаря. Соціальна загостреність, войовничий гуманізм притаманні творчості Мендеса, надають певної ідейної спрямованості роботам усіх членів «Майстерні». Ще 1922 року «Синдикат революційних художників Мексіки» записав у своїй Декларації: «Будівники нового повинні віддати всі свої сили для створення мистецтва, яке просвіщає і скеровує у боротьбі».

Ця Декларація стала бойовою

Альберто Бельтран.
Співець гірницького каравану.

Маріана Ямпольська.
Я не можу ходити до школи.

програмою дії для прогресивних художників країни.

Твори мексіканських графіків викликають почуття протесту, примушують замислюватись над долею трудової людини, розповідають про соціальну несправедливість капіталістичного суспільства.

Гарячого сонячного дня недбало розлігся в гамаку наглядач з автоматом в руках. Поруч — запобігливо поставлений на стільчику прохолодний напій. Вдалині важко зігнуті під тягарем паків постаті робітників на цукрових плантаціях («Наглядач» Артуро Гарсія Бустоса). Знаменно, що та сама тема знаходить подібне ж рішення в гравюрі Л. Мендеса — «Господар». І знову ми бачимо такі ж виразні, зігнуті під тягарем вантажу постаті людей, що ледве пересуваючи ноги, підіймаються вгору (Адольфо Кінтерос — «Страждання»).

Постать жінки з двома дітьми бачимо на ліногравюрі Андреа Гомес «Знедолені». Жінка дивиться на глядача з виразом відчаю в очах: у неї нема притулку.

Ту саму тему трагічної долі мексіканської жінки висвітлив Л. Мендес у гравюрі «Одна». Самотня, безпорадна, маленька і разом з тим велична в своїй скорботі постать дитини над тілом мертвої матері.

Мексіканська гравюра надзвичайно своєрідна за колоритом. Ось робота Альберто Бельтрана «Співець гірницького каравану». Рухається нескінченна шерега гірників, на першому плані з гітарою в руках — співець. Його фігура виразно вимальовується на тлі хмарного неба.

Однією з провідних тем сучасної мексіканської графіки є боротьба за мир.

Ліногравюра Андреа Гомес «Мати проти війни» є чудовим прикладом антивоєнної теми в мексіканській графіці. Молода мати з дитиною на руках біжить від страхіть війни. Узагальнююча сила і виразність образу завоювали ліногравюрі А. Гомес визнання у всьому світі, перетворивши цей шедевр графічного мистецтва на символ боротьби пригноблених народів за мир і прогрес, проти війни та реакції.

Світове значення мексіканської гравюри не лише в її соціальній гостроті, сильному цілеспрямованому впливові на глядача, але й в надихаючому прикладі творчого колективу, згуртованого спільністю завдань та цілей.

Андреа Гомес. Мати проти війни.

Федеріко Фелліні.

КАБІРІЯ, ПАПА ТА СОЛОДКЕ ЖИТТЯ

(Кінорежисер Федеріко Фелліні)

Понад десять років тому Чезаре Дзаваттіні — нині чи не найвидатніший сценарист та теоретик італійського кіно повоєнного часу — писав: «Познайомившись з Римом у дні тяжких випробувань, ми зрозуміли, що не знаємо Рима; переглянувши фільм, героєм якого був народ, ми зрозуміли, що не знаємо народу».

В цих словах одверто і влучно розкриті потяг прогресивної художньої інтелігенції Італії до вивчення і відображення життя народу, до створення нового мистецтва.

Італійське повоєнне кіно намагається показати справжнє життя людини, справжню жорстоку правду, позбавлену звичних кінематографічних схем та канонів буржуазного мистецтва.

Як не ставитися до «нового італійського кіно» [1] — чи то з упередженням, чи то зі сліпим поклонінням, чи, врешті, з тверезим роздумом — не можна не побачити величезного значення цього прекрасного і видатного мистецтва, не можна не відзначити того великого і благородного впливу, який воно мало і має на кінематографію всіх країн світу. Треба лише вірно оцінювати умови, в яких доводиться працювати прогресивним італійським митцям, та їх ідеологічну спрямованість. Адже ж не секрет, що комерційна кінематографія, заздрячи успіхові «неореалістичних» творів, намагається «імітувати» їх, вдаючись до облудної мімікрії. Навіть найбільший «концерн по виробленню снів» — Голлівуд останнім часом вдався (поряд з «фільмами жаху») до «комерційного неореалізму», який копіює лише зовнішні ознаки прогресивного кіно.

Зараз вже мало хто пам'ятає, що серед сценаристів першого шедевру італійського нового кіно «Рим — відкрите місто» (режисер Росселліні) був і молодий репортер — журналіст Федеріко Фелліні. Навряд чи й запам'яталося б це ім'я, коли б за кілька років Фелліні не поставив одного з найбільш суперечливих, але й одного з найбільш цікавих фільмів Італії — «Дорога».

Щоправда, від участі в написанні сценарію «Рим —

[1] Нам здається, що цей термін, введений прогресивним теоретиком кіно Джузеппе Феррара, повніше охарактеризовує складне і суперечливе мистецьке явище, ніж термін «неореалізм».

відкрите місто» до постановки «Дороги» минуло десять років. Фелліні весь цей час багато працював в кіно як сценарист — він брав участь у створенні сценарію фільму того ж Р. Росселліні «Пайза», його ім'я можна зустріти в титрах фільмів «В ім'я закону» (йшов у нас під назвою «Під небом Сіцілії»), «Дорога надії» та кількох інших.

Нарешті, 1950 року він виступив як режисер (в співдружності з Альберто Латтуада) фільму «Вогні вар'єте», а невдовзі самостійно здійснив постановку «Білого шейху», де торкнувся питань, пов'язаних із шкідливим впливом горезвісних «коміксів» на підростаюче покоління. Незабаром з'являється фільм «Мазунчики».

Джульєтта Мазіна в фільмі «Дорога».

Постановка цього фільму висунула Федеріко Фелліні на одне з перших місць в італійській кінематографії. У фільмі оповідається про самотність та безцільне існування італійської «золотої» молоді. Як і вся творчість Фелліні, ця картина не позбавлена протиріч, але нам здається, що вона має безумовне прогресивне значення, яскраво змальовуючи пороки сучасної Італії, гнівно картаючи розтлінну молодь пануючих класів.

ШІСТДЕСЯТ НАГОРОД ОДНОГО ФІЛЬМУ

Це навіть дещо зменшена цифра. На кінець позаминулого року фільм «Дорога», поставлений Федеріко Фелліні, одержав уже понад шістдесят премій, дипломів, призів та відзнак. Він викликав багато дискусій та суперечок.

«Дорога» — фільм складний і водночас наївний. Самотній циркач Дзампано все життя провів у вічній погоні за шматком хліба. Тяжке нужденне життя озлобило його, перетворило на людину без думок, без серця, на жалюгідну й страшну потвору. Актор Антоні Куінн з великою майстерністю розкриває нутро цієї знищеної суспільним ладом людини, приреченої на самотність в капіталістичному суспільстві.

Самотня, одірвана від людей і сім'ї дівчина Джельсоміна, яку купив Дзампано у її матері за кілька тисяч лір, щоб зробити своєю партнершою.

Виконання цієї складної і ризикованої щодо акторського смаку ролі (адже Джельсоміна дещо не зовсім нормальна людина) артисткою Джульєттою Мазіною проведено на такому високому рівні, що у багатьох критиків викликало порівняння з грою Чарлі Чапліна. Дійсно, актриса зуміла поєднати гротескові, майже буфонні засоби гри з най-

Кадри з фільму «Дорога».

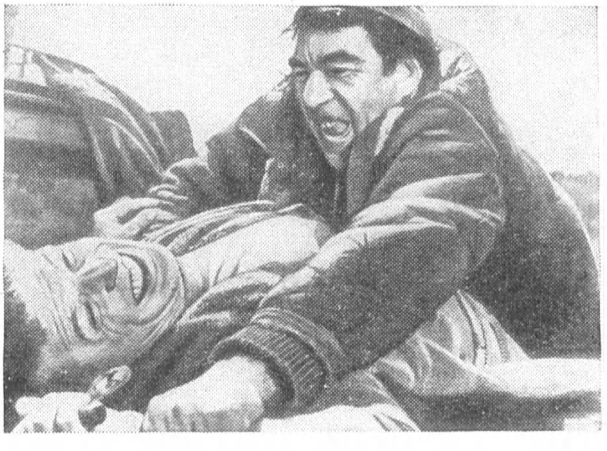

ніжнішою лірикою та тонким драматизмом. Її Джельсоміна — втілення чистоти, втілення ніжності і, в той же час,— втілення самотності і страху перед суворим життям.

Майстерність режисера виявляється в кожному кадрі, в кожній деталі картини. Але, оспівуючи самотність, картаючи невлаштованість життя на землі, Ф. Фелліні помістив своїх героїв в якусь особливу умовну атмосферу, створив своєрідний замкнутий світ фільму, що дало, на жаль, право використовувати цей фільм католицькій пропаганді, як фільм-казку про муки на цьому світі і винагороду на тому. З другого ж боку — екзотичність професії героїв, їх люмпенпролетарське єство (принаймні Дзампано), а також певна ілюзорність всієї атмосфери фільму призвели до певного відриву від соціальної правди.

І все-таки ця картина — суперечлива і талановита, реальна і фантастична — є безумовно твором справжнього мистецтва.

Кадр з фільму «Солодке життя».

ДВІ „КАБІРІЇ"

Історія, як відомо, дуже любить жартувати. Так і в цьому випадку. За чотири десятиріччя існування італійського довоєнного кінематографу не було створено жодної видатної стрічки. Лише кілька помпезних фільмів, серед яких надзвичайно довгий і не менш важкий для сприймання, сповнений самовпевненості й нахабного самолюбування фільм П'єро Фоско «Кабірія» з дебелою, мужеподібною Франческою Бертіні в головній ролі.

І от, через кілька десятиріч на екрани світу вийшов фільм з майже такою ж назвою. Важко знайти приклад такого контрасту, який являють собою дві «Кабірії».

«Ночі Кабірії» Фелліні — це справжнє свято акторського хисту, свято виконавської майстерності «Чапліна в спідниці», як назвала Джульєтту Мазіну, дружину автора-постановника, світова критика.

Не можна забути у виконанні Мазіни епізодів першої частини фільму, таких як сцени з Джорджо, що обікрав її і хотів убити, або сцени вдома — в її «палаці». Тактовно, з гіркою іронією підкреслює актриса жалюгідну «гордість Кабірії», що вона «не така», як інші повії, що в неї є свій дім. Особливої проникливості набирає гра Джульєтти Мазіни в сценах з відомим кіноактором, який, за збігом обставин, бере на ніч до себе Кабірію, та в епізодах гіпнозу і «одруження»..

Думається, що даремно деякі рецензенти висловлювали думки про песимістичність картини та про те, що перебування в церкві нібито перероджує Кабірію. Адже ж Кабірія лише хоче змінитися, хоче змінити своє життя, та соціальні умови не дають їй цієї можливості.

А що ж до песимізму, то хіба фінальні кадри фільму не дають відповіді на це помилкове твердження? Ще раз пограбована, знеславлена, з розбитими мріями про краще життя іде Кабірія лісом — квола і засмучена. Назустріч їй ідуть веселі молоденькі хлопці й дівчата, вони ніби беруть її в своє коло, прилучають до свого настрою, грають і співають їй. І Кабірія, позбавлена не лише мрій, але і своєї «гордості» — свого «палацу», все-таки усміхається їм крізь сльози... Життя, воля до кращого все-таки перемагає.

Фелліні і Мазіна в цьому фільмі показали життя сучасної Італії, душу простої жінки, її важкий шлях в цьому прогнилому наскрізь суспільстві. «Ночі Кабірії» викривають лад, устрій сьогочасного капіталізму. Викривають з позицій критичного реалізму.

ПРАВДА ПРО „СОЛОДКЕ" ЖИТТЯ

Талант Фелліні — жорстокий талант. І може чи не з найбільшою силою він проявився в останньому творі — гнівному драматичному памфлеті «Солодке життя», удостоєному нещодавно найвищої нагороди на кінофестивалі у Канні.

Фабула фільму нескладна — репортер Марчелло за законами своєї професії мусить пробути сім днів, вірніше, сім ночей з людьми, що ведуть «солодке життя» — мусить пробути серед представників вищих верств суспільства Рима.

Самий початок фільму розкриває зримо, наочно, образно напрям твору. В небі летить фігура Христа з розпростертими руками. Коли вона наближається до нас, ми бачимо, що це скульптура, підвішена до вертольоту.

Христос проноситься над вічним Римом, а з покрівель, перетворених на солярії, дивляться на нього напівголі нероби, що порозлягалися в більш ніж одвертих позах.

А далі весь фільм присвячений показу розтлінного життя тих шановних добродіїв та добродійок, яких ніби благословляв пролітаючий Христос.

Фільм, що йде на екрані більше трьох годин, справляє надзвичайне враження. Хоча автор і не використовує шаржу чи карикатури, наче саме життя подає їх Фелліні. Цікаво відзначити, що у фільм вмонтовані кадри хронікальні, документальні, в яких зафіксовано представників «солодкого життя» — аристократів та багатіїв Рима.

«Солодке життя» — нищівна сатира, що досягає місцями сили свіфтівського батога. Слід сказати, що дивовижно сильний в своїй негативній частині, фільм позбавлений, чи майже позбавлений, позитивної основи. Як сказав один відомий кіномитець, фільмові бракує Джульєтти Мазіни, її душевної чистоти, її ніжності і чарівливості. Та чи вправі ми говорити це — адже митця судять за законами, ним же створеними. А в даному випадку він виносить свій вирок суспільству.

І вирок його надзвичайно вірний — сучасне буржуазне суспільство смертельно хворе, воно загубило людську подобу, виродилося. І воно вмре.

Назвати кращі епізоди цього твору просто неможливо — для цього треба було б переказати весь фільм.

Картина викликала люте цькування з боку клерикалів та офіційних властей, з боку католицької та неофашистської преси. Італійський кінокритик комуніст Уго Казірагі, оповідаючи про бої, що точаться навколо «Солодкого життя», наводить висловлення Альберто Моравіа: «Дивлюся в дзеркало. Бачу прищ. Розбиваю дзеркало». А вони ж побачили в дзеркалі «Солодкого життя» не прищ, а ракову хворобу, що роз'їла весь організм.

* * *

Вже кілька років серед західноєвропейських снобів точаться балачки про «смерть» італійського кіно. Необгрунтованість цих балачок краще всього доводиться появою нових чудових творів прогресивних італійських митців, а серед них і талановитих фільмів великого художника Федеріко Фелліні — митця суперечливого, але безумовно прогресивного.

Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

ЗМІЇ ТА ЗАКОНИ. Один житель Іоганесбурга (Південна Африка) розводить у своєму саду отруйних змій. Сусіди, не поділяючи його захоплення плазунами, написали до суду колективну скаргу. І одержали відповідь: «Закон дійсно забороняє тримати в населених пунктах небезпечних чотириногих, але оскільки змії не мають ніг, цей закон на них не поширюється».

ТИРОСЕМІОФІЛІЯ. Цим хитромудрим словом позначається колекціонування сирних етикеток. Тиросеміофіли офіційно зареєстрували своє товариство у Франції й заснували в місті Сарті перший у світі клуб ловців сирних етикеток.

КЕТЧ І ЙОГО ПРИХИЛЬНИКИ. Кетч, боротьба без будь-яких правил, дедалі поширюється в країнах Західної Європи. Вона має й своїх болільників. Як вболіває публіка видно з того факту: у паризькому палаці спорту після чергового матчу з кетча прибиральниці зібрали на арені 65 кілограмів помідорів, 7 кілограмів картоплі, 2 кілограми ріпи, 37 крутих яєць, три жіночі туфлі, два зубних протези та багато інших предметів.

ГАЗЕТНІ ФОРМАТИ. В Брюсселі на виставці газет була показана найменша газета в світі, надрукована в 1779 році в Римі «Діаріо Ординаріо», форматом шість на дев'ять сантиметрів. На цій же виставці експонувалася і найбільша з усіх газет, що друкувалися досі,— бостонська «Нейшн» від 1841 року. Її формат — 165 на 120 сантиметрів.

ЛУЇС де ГОНГОРА

(1561—1627)

Мадрід 1610 року

Жахне життя тварюк, у морок чар повите,
Одкритий, мов гнійник, грабіжницький гаман,
Шал марних сподівань і тисячі оман,
Надія в слухачі хоч вітер ізловити.

Карети і пажі, лакеї і бандити,
Сто тисяч звичаїв, оголені клинки,
Брехня посольств і дам незмовчні язики,
І лицемірство, ледь пристойністю прикрите.

Тут бреше адвокат, там шаленіє лють,
Ген верхи на ослах осли в сутанах пруть
По вулицях брудних, де твань смердить мерзенна.

Напівскалічена голодна солдатня,
Блиск титулів і льста, підступність і брехня:
Оце і є Мадрід, сказати ліпш — геєна.

До троянди

Родилась вчора ти — і завтра вмерти маєш.
Хто ж дав тобі життя на цю коротку мить?
Красою сяєш ти, щоб так недовго жить,
Щоб одійти в ніщо — так свіжістю палаєш!

Даремно ти себе надією втішаєш —
Ти маєш одцвісти, як одцвітають всі,
Приреченість лежить в самій твоїй красі,
Бо передчасно ти зів'янеш і сконаєш.

Як не зітне тебе твого садівника,
За звичаєм людським, безжалісна рука—
Твій цвіт зметуть вітри, в суворості одверті...

На втіху чи на сміх — на що тобі цвісти?
О, не народжуйся — адже зближаєш ти
Хвилиною життя мить неминучу смерті!

Мені чудово буде—і хай сміються люди

ЛЕТРІЛЬЯ

Інших хай турбує слава
Королівств, монархів доля!
Світ для мене — вільна воля,
З маслом хліб — моя держава,
Чарка також добра справа,
Як зима до нас прибуде, —
І хай сміються люди.

Хай на золотім клейноті
Принц обідає; хай слуги
Подають йому на друге
Хоч пілюлі в позолоті.
Сковородку по роботі
Ковбаси знайду я всюди, —
І хай сміються люди.

Коли сніг на верховині
В січні виляже на схилах,
Хай гора каштанів спілих
Зашкварчить в моїм каміні.
Не подамся я в уклінні
Королівські лизоблюди, —
І хай сміються люди.

Хай по золото нужденне
Йде купець в чужі країни,
На мілинах батьківщини
Є ще устриці для мене.
Спів моєї Філомени
Ще мої хвилює груди, —
І хай сміються люди.

Хай Леандр через протоку
Уночі по хвилях плине,
Щоб побачить на хвилину
Свою Геро волооку.
Через річку неглибоку
Я ходити бродом буду, —
І хай сміються люди.

Ох, яке лихе кохання,
Що Пірама й Тісби спрагу
В насолоди мить — на шпагу
Обертає без вагання!
Торт — любов моя остання,
Зуби — шпага без облуди, —
І хай сміються люди!

ХОСЕ де ЕСПРОНСЕДА

(1808—1842)

Пісня корсара

Гармати по обох бортах,
Супутній вітер рве вітрила;
Летить той бриг, як птиця біла,
Весь — втілення снаги.

Корсара, за відвагу й лють
Страхітним прозваного, знає
І море буряне безкрає,
І берег навкруги.

Над морем місяць мерехтить,
Грядою в мовчазнім привіллі
Ідуть блакитні й срібні хвилі,
І чути в вантах вітру гул.

Співає весело корсар,
З корми морські він бачить тропи —
Ген Азія, ген край Європи,
А просто перед ним Стамбул.

«Лети, лети, на птаха схожий,
Мій бриг, вперед!
Тебе ні корабель ворожий,
Ні штиль не може збить з дороги, —
І шторм спинить не має змоги
Твоєї зваги лет!

Я британську
Бригантину
Не єдину
Подолав, —
Сотні різних
Націй стяги
В мить відваги
З рей зірвав.

Мій скарб єдиний — бригантина,
Закон мій — сила й ураган,
Один у мене бог — свобода,
Моя вітчизна — Океан!

Хай збуджує жорстокі війни
Осліплий трон,
Щоб п'ядь землі здобуть подвійну, —
Я володіння неозорі
В оцім бурхливім маю морі,
Там, де безсилий ваш закон!

Мій скарб єдиний — бригантина...

«Корсар пливе!» — І вже од мене,
Як вздрівши смерть, —
Тікають кораблі шалено, —
Бо я король морських просторів,
І мій до перемоги пóрив
Жагою повний вщерть.

Все, що в битвах
Здобуваю —
Не ховаю,
Мають всі.
Правда яра —
Для корсара
Найдорожчий
Скарб — в красі.

Мій скарб єдиний — бригантина...

На смерть засуджений, на волі
Сміюсь здаля,
Бо підсмикну я, з ласки долі,
Того, хто смерті жде моєї, —
Хай жде! — на щонайвищій реї
Його хисткого корабля.

Коли ж загину, —
Що варт життя?
Без каяття
Його віддам,
Бо я вже приклад
Трощити грати,
Ярмо збивати
Подав рабам.

Мій скарб єдиний — бригантина...

Моя улюблена музика —
Як без завад
Реве на морі буря дика,
Як чути щогл важке тремтіння,
І моря грізного кипіння,
І лютий грім моїх гармат.

Під гук гармат
І вітру співи,
Під гуркіт зливи
Й грози удар,

Під ураганом
Неподоланним,
Мов у колисці,
Спить корсар.

Мій скарб єдиний — бригантина,
Закон мій — сила й ураган,
Один у мене бог — свобода,
Моя вітчизна — Океан!»

АНТОНІО МАЧАДО

(1875—1939)

* * *

В першім цілунку зливалась
з гаєм прозорим весна,
хмаркою диму здавалась
перша легка зелена́.

Линули юні і чисті
хмарки над про́стором нив...
Бачив я — в трепетнім листі
дощик квітневий дзвенів.

О, мигдалеве буяння!
Згадую — дні молоді,
юність свою без кохання
як проклинав я тоді!

Вік мій минає, старію —
чому ж в тім самім гаю
я зупинився і мрію
знову про юність мою?

Смерть пораненої дитини

Але потім вночі... Молоток пропасниці
В перев'язані скроні невпинно дитині
Б'є вмирущій.— О мамо! Оранжові птиці!
І метелики пурхають — чорні і сині!

...Пахне в біднім алькові лаванда чи м'ята.
Повний місяць біліє у небі низькому,
Тіні веж укривають все місто довкола.
Цей незримий літак — він густиме до скону.

— Спи, мій синку... — Стискає бліді рученята,
Нахилившись над ліжком. — О, вогнений цвіте!
Хто шукає тебе, щоб недужого вбити?

— Спиш, жаринко моя, моя квітонька квола?
Розлітаються з брязкотом двері балкону.
— Вже вона захолола, уже захолола!

ФЕДЕРІКО ГАРСІЯ ЛОРКА

(1899—1936)

Як схопили Антоньїто Комборьо по дорозі в Севілью

Антоніо Торрес Ередіа,
син і онук Комборьо,
ішов, захопивши лозинку,
на бій биків у Севілью.
Мов місяць отой, засмаглий,
гуляючи, йшов він легко,—
чуб його кучерявий
звисав йому на очі.
Почав він серед дороги
цитрини зривати і кидать
у річку їх — аж поки
не стала вода золотою.

Отам-то серед дороги,
біля старої тополі,
його жандарми зв'язали
і повели в хурдигу.

* * *

Повільно день відходить
з присмерком за плечима,
махаючи, мов тореро,
плащем потокам і морю.
Привітним шумом оливи
стрічають ніч Козерога,
коротким галопом вітер
летить по горбах свинцевих.
Антоніо Торрес Ередіа,
син і онук Комборьо,
іде між п'яти жандармів,
кинувши геть лозину.

* * *

— На бога, Антоніо, хто ти?
Був би ти справжнім Комборьо,
давно б уже п'ять фонтанів
з жандармів бризнуло крові!
Ні, ти не справжній Комборьо,
хтось певно тебе їм підкинув!
Чи перевелися в світі
хоробрі вільні цигани?
Давно їх старі кинджали
тремтять під пилом од страху.

* * *

Отож о дев'ятій годині
його привели в хурдигу,
саме коли жандарми
сідають до лимонаду.
Якраз о дев'ятій годині
замкнули його в каталажці,
саме в той час, коли небо
блищить, наче круп лошати...

З іспанської переклав
Леонід ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

10 : 1 НА КОРИСТЬ ТВАРИН. Один англійський лісник витяг з річки жінку та собаку, які мало не потонули. За свій благородний вчинок лісник одержав дві нагороди: товариство захисту тварин видало йому премію в десять фунтів стерлінгів за врятування собаки, а товариство врятування на воді — один фунт стерлінгів за врятування жінки.

ОКУЛЯРИ ФАРАОНА. Окуляри були відомі ще в стародавньому Єгипті. Тоді вони були предметом розкоші, і носили їх тільки фараони та їх придворні. Такі окуляри — два коричневих скельця в бронзовій оправі — були знайдені в гробниці фараона Тутанхамона.

ВИМУШЕНА АМНІСТІЯ. В Хельсінкі засудили до тюремного ув'язнення одного порушника законів на прізвище Хакконен. Але тюремні власті замислилися: куди його посадити. Бо ні у в'язницях Хельсінкі, ні інших міст Фінляндії немає камери, де Хакконен міг би стояти на весь зріст. А зріст його становить 2,24 метри і на 24 сантиметри перевищує стандартну висоту камер. Міністерство юстиції вирішило, що будувати для Хакконена окрему тюрму недоцільно... амністувало його.

ПРИВИДИ НЕ СТАЛИ НА ПЕРЕШКОДІ. На превеликий подив навколишніх жителів, замок Зайзенег (Австрія), побудований у X столітті, де як вони гадають, і досі живуть привиди, було пограбовано. Безстрашні злодії, не злякавшись привидів, вкрали 15 дерев'яних статуй у стилі барокко, сім картин, три свічники і старовинне розп'яття. Привиди не наважились перешкодити грабіжникам.

Їх шанує людство

Г. КОЧУР

РАБІНДРАНАТ ТАГОР

7-го травня цього року — одна з найяскравіших дат в історії людської культури, сторіччя з дня народження великого бенгальського письменника Рабінданата Тагора. Його ім'я і творчість давно вже належать не лише Індії, але й цілому світові. Та обставини, в яких ми тепер урочисто відзначаємо соту річницю народження Тагора, цілковито відмінні від тих умов, що супроводили вступ письменника до світової літератури.

Шлях Рабінданата Тагора в світову літературу не був ані короткий, ані простий. Письменникові минуло понад 50 років, за його плечима було вже понад 30 літ різноманітної й плідної літературної праці, поки про нього почали широко говорити за межами його батьківщини. Багато склалося на це причин,— далеко не останню роль у цьому запізненні відогравало те залежне, колоніальне становище, в якому перебувала батьківщина письменника, як і мало не всі країни Азії та Африки. Літературні обрії кінця XIX та початку XX ст.— в дусі панівного для тих часів «європоцентризму» — не відзначалися особливою широтою, і в поняття «світова література» входили переважно літератури головних європейських народів. Правда, не бракувало й спроб поширити ці обрії, ввести до читацького обігу великі літератури Сходу. Але в таких спробах мова йшла, як правило, про минулі епохи літературного розвитку, про явища літератури давньої. Так, наприклад, чималою популярністю користувались великі перські поети. Так само, в Європі давно були «відкриті» й широко відомі такі величні зразки староіндійської літератури, як, скажімо, «Махабхарата», «Рамаяна» або драми Калідаси. Що ближче до сучасності, то все більш і більш млистими ставали відомості про літературний розвиток у тій чи іншій східній країні навіть у спеціалістів-сходознавців, не говорячи вже про звичайного читача. І така інерція залишалася протягом багатьох років. Обмежимось одним характерним прикладом, згадаємо стислий нарис «Индийская литература», що з'явився 1920 року й належав перу визначного вченого, одного з найкращих знавців Індії та її культури, акад. С. Ольденбурга. Літературну сучасність Індії акад. Ольденбург характеризує лише кількома невтішними словами, як «бліді відблиски стародавньої індійської краси», і з-поміж усіх називає ім'я лише одного письменника, який «з недавнього часу зачарував Схід і Захід». Цей письменник — Рабінданат Тагор.

Декілька збірок поезій Тагора в десятих роках нашого століття з'явилися англійською мовою (переклади частково зробив сам автор), критика й читачі були вражені надзвичайною своєрідністю цих поезій —

так почалася популярність Тагора в Англії. 1913 року він одержав Нобелівську премію з літератури. Саме відтоді Тагор і почав «зачаровувати Захід».

Не можна сказати, щоб це зачарування було засноване на повному знайомстві тогочасного читача з творчістю Тагора. Поза Індією певний час трималося враження, що Р. Тагор — виключно лірик. А ліричні його поезії, що почали рясно з'являтися в перекладах на різні мови, як правило, були прозовими перекладами з прозових англійських перекладів. І хоч інколи над перекладами працювали видатні майстри слова (у Польщі Тагора перекладав Л. Стафф, один російський переклад вийшов за редакцією І. Буніна), все-таки «ритмічна проза» не давала ніякого уявлення ні про ритмічні особливості оригіналу, ні про поетичну майстерність автора. Та й з численних ліричних збірок Тагора популярності набули в першу чергу ті («Гітанджалі», «Садівник»), які були особливо тісно пов'язані з вітчизняною літературною традицією, які сприйняти можна було лише в історично-літературній перспективі. А в сприйнятті тогочасного європейського читача Тагор був позбавлений і літературного оточення, і історично-літературної перспективи: він з'явився неочікуваним феноменом, блиснув на літературному небі несподіваним і раптовим метеором. Не надто виразні уявлення про далеку, вкриту серпанком таємничості Індію переносились і на творчість індійського поета: у Тагора шукали й знаходили переважно «східний колорит», та ще інколи забарвлений обов'язковими для Індії майже містичними тонами.

Але з бігом часу таке становище докорінно змінилося. Протягом багатьох років читачеві поступово відкривалися все нові й нові грані літературної творчості Тагора, все ближчою й зрозумілішою ставала його виняткова особистість, і те, чим тепер є Рабіндранат Тагор для світової культури, не може йти ні в яке порівняння з першими роками його популярності за межами Індії.

До цього спричинилось насамперед те, що багатьма мовами з'явилися численні переклади, зроблені з оригіналу, без англійського посередництва. Відкрилася не тільки дивовижна продуктивність Тагора-письменника, але й надзвичайна жанрова різноманітність його творчості. Він давно вже перестав бути для неіндійського читача виключно ліриком. Як Гете, як Пушкін або Гюго, Тагор залишив глибокий слід рішуче в усіх ділянках рідної літератури. Він — видатний романіст, автор понад десятка романів і повістей, серед яких особливо слід відзначити такі, як «Гора» та «Дім і світ», в яких і побут, і ідейне життя Індії знайшли таке яскраве й переконливе відображення. Тагор—блискучий новеліст, і з-поміж більш ніж сотні його оповідань можна знайти немало справжніх шедеврів, що визначили дальший розвиток цього жанру в індійських літературах. Для доказу досить буде обмежитись свідченням одного з найвидатніших представників індійської прози Прем Чанда: «Щодо моїх оповідань,— говорив він,— то на початку своєї діяльності я перебував під впливом Рабіндраната». Говорячи про Тагора-прозаїка, не можна обминути також його автобіографічної прози, спогадів, що дали дуже багато для пізнання особи автора та його літературного розвитку. Не менш глибокий слід залишив у історії бенгальської драматичної літератури Тагор-драматург. Виступав він і з публіцистичними статтями, писав критичні та історично-літературні праці, філософські трактати, роботи з історії індійської філософії та релігії. Лишив він слід також і в мовознавстві — йому належить граматика бенгальської мови. Але літературна діяльність, нехай і найрізноманітніша, така, що, як бачимо, вийшла далеко за межі художньої літератури,— ця діяльність була тісна для того, щоб у ній уповні виявив себе універсальний геній Тагора. Тагор широко відомий як видатний композитор, автор музики до багатьох своїх поезій. Під час його перебування в Радянському Союзі 1930 року в Москві була відкрита виставка малюнків Тагора, що дала уявлення про нього як про своєрідного й цікавого художника.

Не треба забувати й того, яке велике значення для Індії мала діяльність Тагора як організатора освіти, як просвітителя свого народу. А його роль як громадського діяча часом і виходила за межі Індії, набуваючи світового резонансу.

Отже тепер ні для кого не буде несподіванкою та оцінка Тагора, яку дає сучасний індійський поет і державний діяч Хумаюн Кабір, говорячи, що Тагора «справедливо можна назвати одним з творців сучасної Індії».

Освітлюючи ідейний розвиток Тагора, Х. Кабір особливо підкреслює одну його характерну рису: впливи прогресивних ідей західної культури органічно поєднувалися в письменника з багатовіковою культурною традицією рідної країни. Та й не тільки з культурною традицією. Ось як про це говорить Х. Кабір:

«Тагорові сприяла та обставина, що він міг засвоїти нові впливи, не зрікаючись культурних цінностей стародавньої й середньовічної Індії. Бо той, хто відірвався від культури своєї країни й

занадто підкорився впливам Заходу, втрачав коріння в народному житті. Такій людині бракувало енергії, що її знаходить геній в усвідомленні свого нерозривного зв'язку з найглибшими прагненнями народу.

Але був ще один фактор, що зміцнив зв'язок Тагора з народом. Замолоду йому місяцями доводилося жити в човні на мілинах ріки Падма, і перебування там давало йому відчуття безпосередньої близькості до народу. Життя, з яким він познайомився в тих місцях, мало глибоке коріння в найдавнішній історії країни. Культура тих місцевостей була глибше пов'язана з життям народу, ніж міська культура Індії. Саме тут Тагор відчинив двері в світ, невідомий міським мешканцям, саме тут він увійшов у найтаємніші глибини народної свідомості. Постійний зв'язок з усією повнотою життя простих людей був для нього невичерпним джерелом творчих сил, і завдяки цьому зв'язку, його натхнення ніколи не слабшало».

Отже саме з культурних традицій Індії, з життя її народу, з мудрості й духу цього народу йдуть найглибші особливості Тагорової творчості, у вивченні цих традицій, цього духу можна знайти пояснення своєрідності й глибини Тагорових образів та ідей.

Тагорові давно вже відведене почесне місце серед найвидатніших представників гуманізму в світовій літературі й у світовому ідейному рухові. І треба особливо підкреслити, що саме сюди Тагор вніс надзвичайно багато з гуманістичної традиції своєї батьківщини, з миролюбного духу індійського народу. Особливість становища Тагора серед великих гуманістів світової літератури, може, полягає саме в тому, що його творчість поєднала в собі щиру людяність індійського народного світогляду з шуканнями гуманістів Заходу.

* * *

У цій статті вже було зазначено, що Тагор прославився спершу як ліричний поет. Але тільки тепер нашому читачеві лірична спадщина поета відкрилась—якщо тим часом і не з вичерпною повнотою, то принаймні в головних рисах — в усій своїй неймовірній різноманітності почуттів і настроїв, тем і ідей. Можна цілком пристати на думку того ж таки Х. Кабіра, який говорить, що немає, мабуть, жодного настрою, властивого людині, який би не знайшов відбитку в Тагоровій поезії.

Зразки поезії думки, філософської лірики («Світова гармонія», «Трудівники») — і поруч побутовий малюнок, образок простого життя («Старша сестра»). Геніальне відображення дитячої душі — вірші про дітей і почасти для дітей (ціла збірка «Діти») — і пройняті глибоким почуттям любові до батьківщини, її людей і її природи патріотичні поезії. Неповторно-своєрідне продовження лінії розвитку давнє-індійської лірики — і чарівний вірш, у якому з незрівняною майстерністю накреслений образ наївної дівчини, сучасниці поета («Звичайна дівчина»). Пройняті щирим почуттям особисті поезії, чи то любовні, чи то присвячені відображенню страждань поета під час хвороби — і зразки мужньої політичної лірики: досить пригадати такий вірш як «Мати Бенгалія» або поезію «Африка», що набирає особливо виразного звучання в наші дні, дні нестримного руху колоніальної Африки до нового життя.

І в кожній частині цього свого, здавалося б, неосяжного поетичного світу Тагор виявляє себе суверенним владарем над почуттям і словом.

* * *

Історія перекладів з Р. Тагора на українську мову перейшла ті самі етапи, які спостерігалися й в інших країнах. Українському читачеві Тагор став відомий тоді, коли його ім'я вперше привернуло увагу читачів цілого світу. У той час почали з'являтися й перші українські переклади його творів. Це були поезії з найпопулярніших у ті роки збірок, перекладені, як звичайно, ритмічною прозою з англійських перекладів. 1918 року окремо вийшли дві збірочки — «Садовник» (переклад Ю. Сірого) та «Місячний серп» у перекладі Ю. Мих. (можливо, видатного українського художника Юхима Михайлова).

Наступна стадія в перекладі Тагора пов'язана з ім'ям відомого харківського індіаніста П. Г. Ріттера. Він не тільки перекладав з бенгальського оригіналу поезії Тагора, а й знайомив українського читача з менш відомими рисами його творчого обличчя,— з Тагором-критиком (переклад критичного етюда про елегію Калідаси «Хмара-вістун»), Тагором-композитором (замітка про музичну творчість Тагора).

Але історія засвоєння творчості Тагора українською літературою далека від закінчення — щоразу в неї вписуються нові сторінки: продовжують з'являтися нові переклади лірики, уперше виходять переклади прози (першою ластівкою тут був роман «Катастрофа»).

Можна сподіватися, що урочисте відзначення сотої річниці з дня народження Р. Тагора і — майже одночасно — сотої річниці з дня смерті Т. Шевченка буде новим стимулом до ще глибшого засвоєння спадщини Тагора в країні Шевченка, як і спадщини Шевченкової — в країні Тагора.

АНГЛІЯ

КОЛИ БОРОТЬБА НЕМИНУЧА

Темою нового роману «Приватна компанія» англійського письменника Дедлі Баркера є взаємини між підприємцями та профспілками.

...Вже двісті років процвітає фірма «Дріандер, Кроксел енд Моренд», яка останім часом перетворилася на велике підприємство з філіалами за кордоном — тут почали на замовлення уряду виготовляти електронне устаткування для керованих снарядів.

Проте фірмі загрожують неприємності: сплата великого податку на спадщину після смерті старих і недужих Дріандера й Кроксела. Щоб уникнути сплати податку, Руперт Кроксел пропонує зареєструвати фірму на біржі і випустити акції, забезпечивши збереження контрольного пакета в руках трьох родин-засновників. З свого боку Шолто Дріандер хоче передати свою частку в створюваний ним дослідницький фонд. Тому він виступає за вільний продаж акцій. Нарешті, Джон Кроксел, син Руперта Кроксела і управитель основних заводів фірми, пропонує продати частину акцій робітникам.

На заводі існує відділення профспілки робітників електротехнічної промисловості. Багато років його очолював Альф Кнеггс. Проте на чергових звітно-виборчих зборах робітники віддають голоси молодому, здібному і честолюбному Полю Дреннану. Джон Кроксел неодноразово намагається залучити його на свій бік, пропонує відправити за рахунок фірми вчитися до університету. Але Поль вважає, що досягне більшого в робітничому русі.

Джон Кроксел впевнений, що «людська жадоба» однаково притаманна як капіталістам, так і робітникам. Тому він покладає великі надії на те, що «завдяки системі участі в прибутках, робітники стануть на наш бік». Його батько розцінює план сина як «хабар з метою задарма домогтися миру в промисловості», проте допомагає синові в здійсненні плану. Джон Кроксел потайки домовляється з Альфом Кнеггсом про підтримку свого плану з боку деяких відсталих робітників. Серед робітників виникає розкол: більшість іде за Полем і відкидає систему участі в прибутках, меншість підтримує Альфа, який прагне знову стати робітничим ватажком. Поль пояснює робітникам, що мета плану—«підірвати діяльність профспілки на заводі». Проте пізніше до гри вступає сам Руперт Кроксел. Йому вдається скористатися слабкістю характеру Поля. Вони домовляються, що в обмін на деякі поступки з боку компанії Поль переконає робітників підняти продуктивність праці без підвищення заробітної плати і згодитись спробувати запровадити на один рік систему участі робітників у прибутках. Таким чином Поль в очах робітників стане людиною, що спромоглася без страйку домогтися від хазяїв певних поступок, а керівництву компанії вдасться здійснити свій план.

В своєму романі автор показує еволюцію методів підприємців у їх відносинах з робітниками. Раніше підприємці громили профспілки, зараз вони заграють з профспілковими керівниками. Але зміна методів не означає зміни характеру хазяїв, їх класового обличчя. Вони злякані ростом свідомості й організованості робітників, але змушені зважати на ці явища і відповідно міняти і тактику.

Діючі особи в романі змальовані всебічно. Автор показує, що капіталісти можуть бути добрими, навіть сентиментальними, та тільки не до робітників, які відстоюють свої права.

НЕВІДОМІ РУКОПИСИ БЕРНАРДА ШОУ

У приватному архіві депутата англійського парламенту від лейбористської партії Феннера Брокве виявлено невідомі досі рукописи Бернарда Шоу. Особливий інтерес становить п'єса Шоу, присвячена питанням англійської політики в Палестині. Дослідники творчості видатного драматурга досі не мали про неї жодних відомостей.

Знайдено також близько 50 невідомих листів драматурга.

Як повідомляють з Лондона, всі знайдені рукописи письменника будуть опубліковані восени цього року.

Одна з останніх фотографій Жерара Філіпа — з прем'єр-міністром Кубинської Республіки Фіделем Кастро.

ГРЕЦІЯ

НОВА ПАМ'ЯТКА АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Швейцарець Бодмер купив на чорному ринку стародавній рукопис. Виявилось, що це комедія видатного древньогрецького драматурга Менандра, який жив у IV столітті до нашої ери. Досі історикам античної літератури були відомі в уривках п'ять комедій цього автора — «Герой», «Третейський суд», «Саміянка», «Відрізана коса» та «Землероб».

Рукопис комедії «Нелюдим» — так називається знайдений твір Менандра — досить добре зберігся. В додатку до нього зазначено, що автор одержав за свій твір першу нагороду в 317 році, коли йому було 25 років.

П'єса присвячена життю землеробів. Головний її герой Кнемон — типовий аттічний землероб, що тяжко працює на своїй землі і живе в постійних нестатках. Він розуміє несправедливість існуючого укладу життя і глибоко ненавидить користолюбців, які, не прикладаючи до землі власної праці, розкошують за рахунок важкого труда рабів і наймитів. «Чому таким важким ярмом ти нас гнітиш? — вигукує він, звертаючись до Вбогості, уособлення соціального лиха.— Незмінним гостем в нас сидиш вже стільки літ підряд!»

Кнемон мріє про час, коли люди будуть прихильні один до одного, коли зникнуть суди й тюрми. Зневажаючи світ визиску й неправди, він озлоблюється і відходить від людей.

Менандр не схвалює поведінки Кнемона і в фіналі п'єси змальовує його як комедійний тип.

Пасинок Кнемона Горгій протистоїть синку багатія Сострату. Автор підкреслює моральну та фізичну перевагу Горгія над Состратом. В той час як Состат, наслідуючи міську аристократичну «золоту молодь», розважається полюванням, Горгій зрошує своїм потом суху, мов камінь, землю. Він розуміє, що причиною його поневірянь є класова нерівність; звертаючись до Сострата, Горгій говорить: «Несправедливо, що для нас, зайнятих працею, твоє неробство злом стає». Менандр, однак, прагне показати, що в усьому винна «доля». Класова обмеженість автора яскраво виступає в словах Горгія, який намагається «виправити» Сострата: «Не довіряй багатствам дуже і на нас, убогих, не гляди згорда. Хай кожен скаже, що він гідний цих багатств».

Об'єктивно комедія свідчить про зростаюче невдоволення аттічних землеробів, яким просякнуті вже останні комедії Арістофана.

ІТАЛІЯ

«ФІЛЬМ, В ЯКОМУ СХОВАНИЙ ЗАРЯД ДИНАМІТУ»

Не встиг новий італійський фільм «Загублений день» вийти на екран, як його вже заборонено в Італії. У Франції він демонструється лише в одному кінотеатрі на Єлісейських полях. Що ж викликало такий опір стовпів італійської цензури?

Фільм «Загублений день» поставив Мауро Болоніні за сценарієм Альберто Моравіа. В його основу покладено одне з «Римських оповідань» італійського письменника. Сюжет простий. Вся дія відбувається у Римі протягом одного дня. 20-річний юнак Давід шукає роботу. Щоб одружитися з коханою дівчиною і дати ім'я своїй дитині, він повинен заробити 50 тисяч лір і на ці гроші купити собі посаду робітника на базарі. Але його пошуки роботи подібні до пошуків води у пустелі. Він зустрічається з цинізмом, байдужістю, несправедливістю, стає свідком нещадної експлуатації. Кожна сцена фільму викриває, обвинувачує. Справжнім закликом звучить передостанній кадр фільму. Герой його звертається до людини, що підмітає вулицю:

— Кидай мітлу, берися за гвинтівку!

— Коли б у мене була гвинтівка, я б зробив революцію! — чує він у відповідь.

«Фільм, в якому схований заряд динаміту»,— так характеризує цей кінотвір газета «Юманіте».

Але сила й дійовість фільму полягають у тому, що він не тільки реалістично відтворює дійсність, не тільки показує злидні, зубожіння людей, як це роблять взагалі твори неореалізму, а й безжалісно викриває причини існуючого становища, обвинувачує суспільство, державний лад.

Ось троє дівчат, змушених продавати себе за шматок хліба. Одна з них називає провінцію, де жила, концентрацій-

Жанна Валері і Жан Сорель у фільмі «Загублений день».

ним табором. Ці дівчата не винні, каже нам фільм, це жертви тупого, жорстокого, безпринципного суспільного ладу.

Фільм починається і закінчується однією й тією ж картиною: брудний, засмічений двір на околиці Рима, тужливий голос ганчірника.

Але у глядача не залишається відчуття спустошеності й смутку. Перед ним конкретно й чітко постають питання, що потребують свого вирішення.

«Наше кіномистецтво зв'язане з долею італійського суспільства, з його прогресом,— писав режисер Карло Лідзані,— воно вимагає права вільно відповідати на всі вимоги соціального і морального оновлення країни». На ці вимоги і відповідає фільм «Загублений день».

КУБА

ШИРОКІ КРОКИ МОЛОДОГО КІНОМИСТЕЦТВА

Незважаючи на економічні труднощі в країні, революційний уряд Фіделя Кастро виявляє глибоку увагу до розвитку національного кіномистецтва. Поблизу Гавани створюється кіномістечко з великою студією та іншими будівлями, яке має стати центром кінопромисловості республіки.

У ці дні кубинські митці працюють над кількома фільмами. Режисер Томас Гарсіа Аскот знімає повнометражний художній фільм, присвячений народній боротьбі проти режиму Батісти. Фільми «Куба танцює» і «Юний повстанець» також трактують цю животрепетну тему. Перший з них буде гостро-сатиричним твором, що викриває гнилість і продажність режиму Батісти.

На Кубі працює тепер відомий італійський режисер і сценарист Чезаре Дзаваттіні, який подає творчу допомогу молодим кубинським кіномитцям.

Кадр з кубинського документального фільму «Негр».

НІМЕЧЧИНА

НДР

ДРУГЕ НАРОДЖЕННЯ

Активний комуніст, робітничий кореспондент Карл Грюнберг в 1929 році привернув до себе увагу своїм першим романом «Палаючий Рур» про героїчну боротьбу німецьких робітників проти каппівського путчу. Роман було перекладено на кілька мов, він вийшов і в Радянському Союзі.

Незабаром Грюнберг написав другий роман «Глорія Вікторія». Напередодні захвату влади гітлерівцями, цей твір друкувався в тодішньому журналі комсомолу Німеччини «Юнге гарде».

Гітлерівці схопили письменника, кинули його у в'язницю. Роман Грюнберга заборонили, спалювали на вогнищах. Таким чином, «Глорія Вікторія» залишився майже зовсім невідомим читачам.

Кілька років провів письменник у гітлерівських в'язницях і концтаборах. Коли йому пощастило звільнитися, він знову продовжував підпільну антифашистську діяльність. Грюнберг організував конспіративну інформаційну сітку, передавав за кордон матеріали про фашистський терор в Німеччині. Саме він повідомив про перебування у фашистській катівні Ернста Тельмана.

Після 1945 року вийшли нові твори Карла Грюнберга — роман «Квартет тіней» і п'єса «Золотим потоком ллється сталь». Але письменника увесь час займала доля його роману «Глорія Вікторія».

Грюнберг грунтовно попрацював над цим своїм твором, і майже через 30 років роман вийшов окремою книгою у видавництві «Данейє Берлін».

«Глорія Вікторія» розповідає про долю двох робітничих родин — Зейдлерів і Мейзе — під час першої світової війни.

...Потомственний німецький пролетар Зейдлер живе в полоні хибних уявлень. Він легко піддається соціал-демократичній і шовіністичній демагогії, легко йме віру базіканням про «захист батьківщини від червоної навали», про «єдність усіх німців» та іншій подібній брехні. Але події війни і революції примушують звичайного німецького робітника усвідомити свій класовий обов'язок.

В романі Грюнберга постає правдива картина революційних подій 1918 року, ганебної ролі соціал-демократичних керівників, згубних наслідків розколу робітничого класу.

«Цей твір,— пише про роман «Глорія Вікторія» газета «Берлінер цейтунг» — дуже актуальний і сьогодні, якщо згадати теперішню ситуацію в Західній Німеччині».

«БАЛАДА КАМ'ЯНОГО ВІКУ»

Кілька років тому вийшов з друку новий роман відомого німецького письменника Людвіга Турека «Анна Любітцке». Це твір про німецьких жінок-трудівниць, на плечі яких, після жахів війни, ліг важкий тягар перших післявоєнних років. Німеччина була зруйнована, і жінкам довелося розбирати руїни, щоб звести на їх місці нові, мирні оселі.

Сценарист Гейнц Калау і режисер Ральф Кірстен обрали прекрасний матеріал для екранізації, спинившись на творі Л. Турека. Герої роману ожили на кіноекрані.

Старенька робітниця Кнорц, яку чудово грає відома німецька артистка Фрідель Новак,— одна з численних жертв злочинної війни. Загинули її рідні й близькі люди, зруйновано дім, в якому вона жила. Що чекає жінку в майбутньому?

Така ж доля спіткала і Герміну Зойберліх, і зовсім ще молодих дівчат Марію Ціска, Штольце, Бройєр. Всі вони після війни стають творцями щасливого майбутнього.

Але шлях до нового життя нелегкий. Треба починати з найтяжчого. І жінки власними руками починають будувати дах над головою.

Новий фільм студії «Дефа» дістав високу оцінку громадськості. Кадр з фільму «Балада кам'яного віку»

Страшні наслідки воєнних років — не лише в руїнах, вони відчуваються і в людських відносинах, в свідомості німців, нарешті, в ставленні до жінки. І прості трудівниці, віддаючи свої сили ліквідації «кам'яного віку», який залишили після себе гітлерівці, борються одночасно і за свої права, за своє місце в суспільстві. «Балада кам'яного віку» — так називається новий кінофільм.

Найцікавішою постаттю фільму (як і роману Турека) є Анна Любітцке. Артистка Гізела Рімплер доклала багато зусиль і творчого натхнення, щоб створити живий і виразний образ енергійної, чесної і такої простої, щирої жінки.

«Красномовні свідки нашого важкого початку» — так назвала газета «Нейєс Дейчланд» героїнь фільму. Та вони були не лише свідками. Ставши активними творцями власної долі, кращого життя свого народу, ці жінки йдуть сьогодні у перших лавах будівників соціалізму в НДР.

ФРН

ЗАХІДНОНІМЕЦЬКИЙ ШВЕЙК

Популярний твір Ярослава Гашека про бравого вояку Швейка вирішили екранізувати в Західній Німеччині. За роботу взялися сценарист Ганс Якобі та режисер фон Амбессері. До участі у фільмі залучили талановитого артиста Гейнца Рюмана, який грає Швейка. Але справжнього Швейка глядачі не побачили, бо автори фільму безсоромно вилучили з безсмертної розповіді про вояку Швейка майже все, що надає цьому творові його виняткової антимілітаристської та антиклерикальної сили. Зникли знамениті сцени, які так переконливо і влучно таврують шовінізм, святенництво та лицемірство, гнилі й продажні буржуазні закони й звичай. Самого Швейка позбавили в фільмі його дотепності, перетворивши на звичайного, не дуже розумного, і зовсім невинного жартівника.

Ганс Якобі з фон Амбессером, ці випробувані боннські пропагандисти, зробили все, щоб перефарбувати і самого Швейка і всіх інших персонажів Гашека, а деяких просто не пустили у фільм!

Пригадуєте фельдкурата Отто Катца, цього невиправного п'яницю і розпусника в сані священнослужителя? Його безсоромні витівки, які завдавали стільки клопоту фельдкуратовому денщикові Швейку?

Серед персонажів фільму фельдкурата Катца просто немає...

Навіть західнонімецька преса змушена була визнати, що у новому фільмі Швейк зовсім не гашеківський. Газета «Зюддейче цейтунг» назвала Швейка в зображенні авторів фільму «дешевим блазнем».

З ВИСТАВКИ НА ВИСТАВКУ...

Виставка творів Яна Тінквелі у Крефельді наробила багато галасу. Точніше — брязкоту. Експонати тут були незвичайні: кожний з них, крім трьох вимірів у просторі, має ще й четверту міру — міру тарахкотіння.

Уявіть собі світлий зал виставочного павільйону, заповнений химерними створіннями, які стукають, грюкають, гарчать, сичать і дзижчать на всі лади, аби справити на вас якнайбільше художнє враження. Авжеж художнє, бо це виставка «рухливої скульптури».

Ось у кутку «працює» людиноподібний утвір з товстелезними ногами. Несамовито крехчучи, цей скульптурний «індивід» щосили тупцює на своєму бетонному фундаменті. Поруч інший твір, зроблений міцно, на совість, і розрахований, мабуть, на величезні перевантаження. Він труситься, мов паралітик, щось бурмотить і одчайдушно тисне на маленький важіль. Третій шедевр зібрано з двох поламаних друкарських машинок. Він виконує єдину, але дуже виразну дію: з страшенним гуркотом розмахує клавішем із знаком долара.

Є тут і складніші твори. Але — чим солідніша машина, тим мізернішу дію вона виконує. Оцей великий механізм — «Метамеханік», як його назвав автор, крутиться на місці, тарахкотить у стару бляшану миску, верещить, тремтить,— і все це для того, щоб посунути звичайну тачку на якісь півметра вперед і назад.

«Надовго запам'ятовується» фонтан, змонтований з пластмасових трубок та металевого утилю. Зненацька шланг повертається в якийсь бік і обливає глядачів водою. Враження, отже, зберігається доти, аж поки відвідувач не обсохне...

Ця виставка — справжній апофеоз сучасного абстракціонізму.

Коли ваші нерви не витримують абстракціонізму, тікайте в Гамбург, де відкрилася інша виставка новітнього мистецтва. Дев'ять митців-ультрамодерністів демонструють свої «досягнення» за останні роки. Тут ви швидко заспокоїтесь: у залах панує абсолютна тиша. Стіни обвішані важкими, майстерно зробленими рамами. На полицях акуратно розкладено книжки. Спеціальний зал відведено для демонстрації кращих фільмів. Ну що ж, почнемо з кіно...

Дивно: і в кінозалі теж не чути ані звука, крім тихого стрекоту кіноапарата. На екрані миготить біла пляма. Ага, ясно: ось-ось почнеться фільм. Заспокоївшись, що не спізнились, ви зручно вмощуєтесь у кріслі. Хвилина... п'ять... двадцять... Екран лишається пустим. Трохи розчарувавшись, виходите з кінозалу й лише тепер помічаєте, що рами на стінах теж порожні! З картин на вас дивиться сіре незагрунтоване полотно. Хапаєте з полиці книжку — а там на кожній сторінці стоїть одне й те ж: «Тут надруковано ніщо». Раптом помічаєте на підставці купу сирої глини. Тепер уже зрозуміло: це теж скульптура-ніщо.

Безглуздя? О ні, не поспішайте з висновком! Якщо мистецтво відображає дійсність, то ця виставка про щось таки промовляє: якоюсь мірою вона відбиває порожнечу й застій у інших

Кадри з фільму «Джаміле».

галузях життя. Та й сама ідея виставки не така вже пуста. «Твори» тут продаються, вхід платний. «Отже,—як підсумовує журнал «Вілден Кунст»,— це непогана демонстрація мистецтва спорожнювати чужі кишені...»

ФАР

ОБРАЗ ГЕРОЇЧНОЇ ДЖАМІЛЕ

З екрана сміється гарна життєрадісна дівчина. Це студентка Джаміле. Може здатись, що життя її безхмарне, як сама юність. Але батьківщина Джаміле — Алжір, який піднявся на боротьбу за свободу, і дівчина стає відважним борцем.

Життю Джаміле Бухіред, доля якої схвилювала весь світ, присвятили свій фільм єгипетські кінематографісти. Зрозуміло, ні у Франції, де слово «Алжір» є своєрідним табу, ні в самому Алжірі, де тепер палає земля, цей фільм не міг з'явитися.

На початку фільму Джаміле — весела, безтурботна дівчина. Але згодом вона починає розуміти, що зараз не час для розваг. За допомогою одного з керівників визвольного руху Юсефа дівчина активно включається у боротьбу проти французьких поневолювачів. Коли однієї ночі місце таємних зустрічей патріотів було розкрито, Джаміле допомагає своїм друзям втекти, але сама потрапляє до рук ворога. Потяглися довгі місяці нелюдських катувань. Та Джаміле мовчить. І тільки на суді її голос зазвучав знову. Слова Джаміле — це суворе обвинувачення проти тих, хто зазіхає на свободу народів.

Як відзначає преса, значення і сила фільму «Джаміле» — в ідейній цілісності, правдивому показі народної боротьби за свободу. В ньому, з одного боку, постає справжній образ алжірського народу, а з другого — розкривається звіряче обличчя колоніалізму.

ПОЛЬЩА

БАТЬКІВЩИНА ОЧИМА ДІТЕЙ

На центральному поштамті Варшави йде буденна робота: сортується міжнародна кореспонденція. Заклопотаний поштар звичними рухами розкладає в окремі стовпчики листи з різних країн. Та ось його обличчя зігріває тепла посмішка: до його рук потрапляє великий конверт з незграбним написом «На конкурс», виведеним невпевненою дитячою рукою. Зворотна адреса — СРСР, Білорусія, Мінськ. А ось такі ж пакунки з Токіо, Сіднея, Будапешта, Рима. На столі виростає високий стос конвертів з однією адресою — Польський комітет у справах ЮНЕСКО. Це — малюнки й картини, надіслані на міжнародний конкурс, оголошений варшавським радіо. «Моя батьківщина» — тема, на яку відгукнулись наймолодші художники з 50 країн світу.

У конкурсі взяли участь діти до 15 років. На адресу жюрі вже надійшло 60 тисяч творів з Голландії, Норвегії, Франції, Бельгії, Південної Америки, Австрії, Чехословаччини та багатьох інших країн.

Автори кращих робіт будуть нагороджені цінними преміями, медалями і путівками на деся-

тиденну туристську подорож до Польщі.

Кілька років тому варшав'яни вже бачили виставки художньої творчості дітей з Індії та Японії. Незабаром розпочнеться демонстрація кращих робіт, надісланих на цей конкурс.

РУМУНІЯ

СТУДІЯ «БУФТЯ»

Минулий рік був порою великих успіхів молодого румунського кіномистецтва. На новій бухарестській студії «Буфтя» було запущено у виробництво десять повнометражних художніх фільмів — рекордна кількість в історії румунської кінематографії. Кіномистецтво країни вийшло на шлях світового визнання. Фільм «Палаюча ріка» одержав одну з перших премій на міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах.

В старій Румунії не було власного кіновиробництва. Поодинокі фільми, які з'являлися тут до 1944 року, знімались за кордоном. Лише за народної влади було покладено початок національного румунського кіномистецтва. Студія «Буфтя», яка існує з 1955 року, випустила на екрани вже 30 художніх фільмів.

Крім згаданого фільму «Палаюча ріка», великим успіхом користувались «Буря» — кінотвір про антифашистську боротьбу румунського народу, «Весняний вітер» і «Спрага», присвячені життю селян в народній Румунії, «Назустріч сонцю» і «Гордість», в яких показано трудові справи румунського робітничого класу.

Велика дискусія, проведена нещодавно в Бухаресті, підсумувала перші досягнення румунського кіномистецтва і накреслила шляхи його дальшого розвитку. Крім кіномитців у ній взяли широку участь письменники, партійні працівники, широкі кола кіноглядачів. Підсумки дискусії покладено в основу розробленого тематичного і виробничого плану румунської кінематографії на 1961 і наступні роки.

Перед кіномистецтвом Румунії відкрились великі можливості. Але ще чекає розв'язання ряд складних творчих проблем. В країні немає постійного складу кіноакторів. Учасники всіх румунських фільмів, зокрема й останніх років — це переважно театральні актори. Тепер на студії «Буфтя» робляться спроби створити постійну акторську групу. Для навчання акторів, які присвятять себе роботі в кіно, влаштовуються річні й дворічні курси під керівництвом досвідчених кіномитців.

Кадри з фільму «Джаміле»

США

ЧОМУ БОНН АПЛОДУЄ ЛЕВІТТУ

На перший погляд п'єса американського драматурга Саула Левітта «Процес в Андерсонвілі» не стосується сучасності: вона присвячена подіям громадянської війни між Північчю і Півднем Сполучених Штатів, яка точилася в середині минулого сторіччя. Але твір викликав гарячі суперечки, став об'єктом гострих політичних дискусій. І не дивно: драматург порушив питання про відповідальність воєнних злочинців, а це вже не історія, а сучасність!

Судовий процес, на якому побудовано сю-

жет п'єси, мав місце в 1865 році. На лаві підсудних тоді опинився Генрі Вірц — колишній комендант табору для військовополонених, він замордував 15 тисяч солдат армії Північних Штатів.

Чи винний Генрі Вірц? Досі на це була одна відповідь: винний, безперечно винний! Та Саул Левітт іншої думки: Генрі Вірц, мовляв, людина військова, він лише виконував накази. А наказ є наказ, його не можна не виконати...

Майже сто років тому, коли відбувався судовий процес, для американських суддів питання було ясним: військового злочинця засудили і стратили. Громадська думка тодішньої Америки одностайно схвалила цей вирок. Але тепер інші часи. Сьогодні в Сполучених Штатах досить впливові люди, ладні виправдати не лише Генрі Вірца, а й сучасних військових злочинців, спираючись на той же самий довід: вони виконували наказ!

Недарма Саул Левітт обмежує свої міркування особою Генрі Вірца. Його не цікавить, хто віддавав злочинні накази, хто створював табори знищення, хто винний у страшних злочинах проти людства, П'єса «Процес в Андерсонвілі» є своєрідним виправдальним документом для сучасних військових злочинців. Недарма ж за неї так схопилися реваншисти Західної Німеччини. Бонська преса широко розрекламувала п'єсу, її поставили в Гейдельберзі і Дюссельдорфі, а зараз терміново готують театри інших міст.

«Процес в Андерсонвілі» перекручує історичні факти, заважає боротьбі проти повторення жахливих злочинів минулої війни. Ось чому всі ті, хто бореться за краще майбутнє людства, не можуть не засудити ганебних літературних вправ американського драматурга.

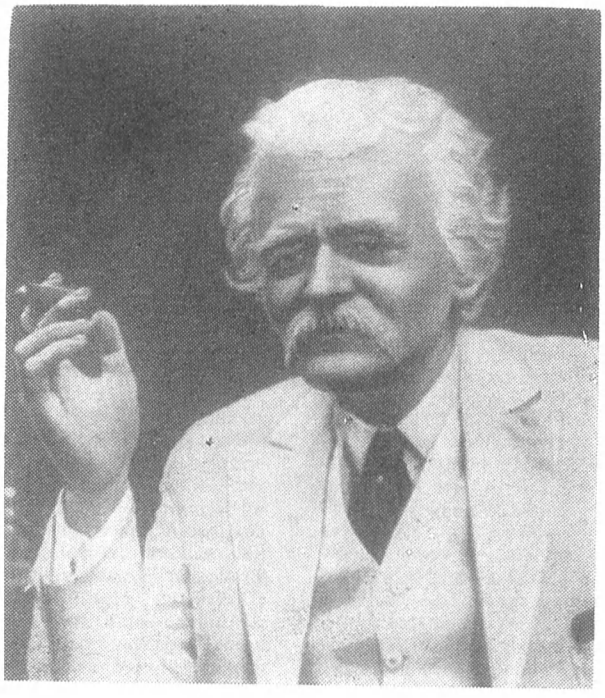

Розуміючи, якого значення набирає зовнішня подібність у відтворенні широко відомого образу, актор домагається максимального наближення до нього. Більше трьох годин витрачає Холбрук на гримування, застосовуючи спеціальні дзеркала та рефлектори.

Порівняйте молоде усміхнене обличчя актора з фотографією письменника. Дуже мало спільного. Та ось з'являються зморшки, «сивіє» волосся, виникають відомі жести, міміка, постава — і перед вами «живий» Марк Твен—спостережливий, мудрий, різкий.

ПОДИВІТЬСЯ НА... МАРКА ТВЕНА

Талановитий американський актор Хол Холбрук, вирішивши відтворити на сцені образ Марка Твена, 12 років присвятив вивченню особи великого письменника. Жодна дрібничка не залишилася поза увагою актора, жоден спогад — від родичів письменника до бармена, з яким любив часом поговорити Марк Твен.

ФРАНЦІЯ

ФЕРНАНДЕЛЬ — ПРО СЕБЕ

Один з останніх номерів англійського журналу «Філмз енд філмінг» був повністю присвячений французькій кінематографії. В інтерв'ю з кореспондентами журналу кілька відомих кіноакторів розповіли про свій творчий шлях та плани на майбутнє.

Серед тих, до кого звернулась редакція журналу, був і французький кіноактор Фернандель, якого радянські глядачі добре знають по фільмах «Закон є закон» та «Казімір».

Фернан Жозеф Дезіре Константен (таке справжнє ім'я актора Фернанделя) народився 1903 року в Марселі. Як і багато інших французьких акторів, Фернандель спочатку був співаком у кабаре, потім брав участь у кількох рев'ю і лише згодом потрапив до кіно. Його дебютом, і, як відзначає преса, дебютом не дуже вдалим, була роль у фільмі «Біле й чорне».

Ось що розповів Фернандель кореспондентові журналу «Філмз енд філмінг»:

«В кіно не існує комедійних ролей, такі ролі бувають лише в театрі. В кіно кожен актор повинен відтворювати життя. Саме тому я й не називаю себе комедійним актором.

Усього я грав у ста

двадцяти двох фільмах. Коли я ще тільки починав свою кінематографічну кар'єру, мені радили не зніматись у багатьох фільмах, але, як з'ясувалося пізніше, не завжди слід прислухатися до порад.

Не знаю, яка моя роль найбільш вдала, але мені самому дуже подобається нещодавно закінчений фільм «Корова та в'язень». Мені до вподоби герой цього фільму, якого я граю. Це симпатичний француз, що тікає з німецького табору для військовополонених. Під час втечі його весь час супроводжує корова, яку втікач зве Маргеріт. Кілька разів корова рятувала втікачеві життя, і коли він її залишив, його одразу ж впіймали.

Знімався цей фільм в Німеччині під керівництвом талановитого режисера Анрі Вернуйля, якого я вважаю одним з найкращих кінорежисерів Франції».

Зараз Фернандель зайнятий у новій кінокомедії режисера Жана Жіоно «Крез».

Кадр з фільму «Корова і в'язень».

Кадри з фільму «Крез».

ЖАН КЛОД ПАСКАЛЬ СПІВАЄ

Добре знайомий радянському глядачеві по фільму «Їх було п'ятеро» відомий французький актор Жан-Клод Паскаль дебютував у новому жанрі: нещодавно відбувся його виступ на паризькій естраді.

Шукаючи нових виражальних засобів, здібний актор звертається до пісні.

«Готувався я до цього виступу з 1954 року, коли на пропозицію художнього редактора великого ательє грампластинок зробив запис кількох пісень.

Співати — дуже нелегко. В театрі або в кіно тебе завжди хтось підтримує — подає репліку, допомагає настроєм. Тут ти один віч-на-віч з публікою. Це мене надзвичайно хвилює. Кожна пісня для мене — це невеличка п'єса, і протягом вечора іноді доводиться перевтілюватися у два десятки персонажів». Приємний голос, надзвичайно виразна дикція та гра сприяють успіхові актора.

Жан-Клод Паскаль, крім виступів на естраді, знімається в кіно та грає в театрі.

Жан-Клод Паскаль.

ШВЕЙЦАРІЯ

СУСПІЛЬСТВО ФРАНКА П'ЯТОГО

... Франк V — людина з дивовижним ім'ям, схожим на імператорський титул. Та це не король, а великий шахрай і гангстер. Банк, яким він керує, теж гангстерський: усі справи тут побудовано на безсоромному обдурюванні вкладників. Кількома спритними «операціями» Франк V і його спільники награбували мільйони марок.

Але справи банку зайшли вже занадто далеко, і «банкір» вирішує, що настав слушний час зникнути з людських очей. Розповсюджується офіційне повідомлення про його смерть. Насправді ж Франк V живий-здоровий і продовжує керувати своїм банком. Він готує грунт, щоб і всі інші учасники зграї могли зникнути, захопивши з собою награбовані гроші.

Та ось на сцену виходить новий персонаж — Франк VI, син Франка V. Він починає шантажувати батька, щоб прибрати до своїх рук його капітал. Йому вдається зачинити Франка V в потайному сейфі. Але син не збирається тікати кудись з грошима. Навпаки, він оголошує про банкротство свого закладу. Розрахунок шахрая був вірним: президент держави, в якій це відбувається, рятує усю зграю: він наказує видати їхньому банку велику позику з державної казни...

Такий зміст нової п'єси швейцарського драматурга Фрідріха Дюрренматта «Франк V». Автор критикує сучасне буржуазне суспільство, але ця критика дуже обмежена. Дюрренматт не бачить реальних соціальних сил, спроможних знищити болячки цього суспільства.

Поставлена вперше у Західній Німеччині, ця п'єса мала великий резонанс. Режисеру драматичного театру в Франкфурті-на-Майні Гаррі Буквіцу нелегко було домогтися постановки твору Дюрренматта. А на прем'єрі деякі глядачі зустрічали гострі місця вистави свистом. Мабуть, впізнали себе на сцені.

„КАТЕРИНА" — В ПЕРЕКЛАДІ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

Перед нами скромно видана книжечка, на хорошому папері, але без обкладинки, обсягом у двадцять друкованих сторінок. Це — поема Тараса Григоровича Шевченка «Катерина» в перекладі на англійську мову. Переклад виконала молода канадська українка Марія Скрипник. Книжечку видано в Торонто 1960 року.

За перекладання творів Т. Г. Шевченка на англійську мову брались різні автори. До них у першу чергу належала відома всьому світу англійська письменниця Етель Ліліан Войнич, яка ще в минулому столітті надрукувала шість ліричних віршів Великого Кобзаря. З'являлися час від часу переклади таких авторів як П. Бреслін, А. Дж. Гантер і Флоренс Р. Лайвсей.

У 1951 році, накладом Всекрайового ювілейного комітету Товариства об'єднаних українських канадців, у м. Торонто вийшла чепурна книжечка, яку написав український канадець Джон Вір під заголовком «Співець України». Крім викладу життя і творчості поета, в ній вміщено кілька прекрасних перекладів автора з творів Т. Г. Шевченка. Була поголоска, що скоро можна сподіватися більшої книги перекладів Джона Віра з творів Шевченка, а поки що перед нами перша спроба у перекладацькому ділі молодої українки, народженої в Канаді, Марії Скрипник, яку ми вітаємо на початку цієї важливої праці.

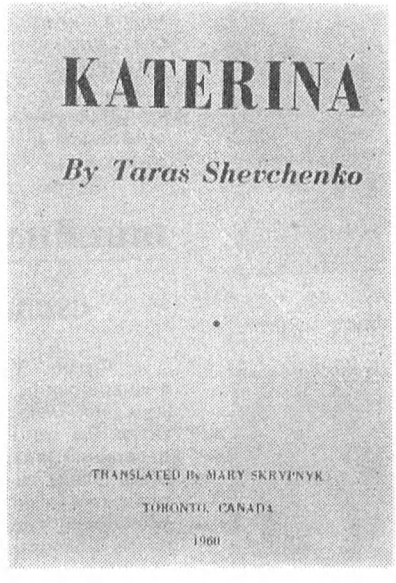

З великою радістю, а разом з тим і з великим хвилюванням узялись ми за прочитання перекладу Марії Скрипник. Та й як же не радіти? Це ж прибувають нові сили для того, щоб познайомити англомовного читача з творами найвидатнішого українського поета! І як не хвилюватись? Адже це не дуже-то легке діло, особливо, коли йдеться про переклади віршованих творів на англійську мову, та ще й такого майстра слова, як Тарас Шевченко!

З такою ж думкою ми й почали читати «Катерину» в перекладі Марії Скрипник. І ще думали ми: якщо удасться їй це діло, то значить, що незабаром можна буде побачити там, за океаном, багато перекладів з Шевченка та з інших класиків української літератури, бо вже в самій Канаді буде не один перекладач, а двоє або й більше тих, кому лежить на серці добра слава українського народу і його співців!

Поемі «Катерина» передує коротесеньке пояснення про те, коли Т. Г. Шевченко написав поему та в яких умовах. Згадано його російських друзів, які викупили його з кріпацької неволі, наведено ще деякі необхідні відомості.

Зокрема подаються деякі пояснення до тексту, хоч тут же, в першому поясненні вже є повторення того, що сказано у вступному слові (про Жуковського і Брюллова). Інші пояснення виявляються потрібними хоч би й тому, що такі слова, як «москалі», «Московщина», «чумаки», «Пугач», «гетьман» тощо, були б незрозумілі англомовному читачеві. Одначе, і цих пояснень було б непотрібно, якби можна було в пе-

«Katerina by Taras Shevchenko». Toronto, Canada, 1960.

рекладі подати вищенаведені слова зрозумілими англомовним читачам словами. В цьому випадку пояснення зумовлені якістю перекладу.

Але нас найбільше цікавить, як же Марія Скрипник упоралась із перекладом самої поеми. Треба сказати, що працювала вона дуже щиро й ретельно. Деякі частини поеми вийшли дуже добре, якщо не враховувати поодиноких слів, що їх можна виправити, замінити іншими. Втім, читаючи переклад Марії Скрипник, бачимо, що вона вперто держиться за окремі слова, неначе боїться пропустити будь-яке із них, забуваючи, що не слова тут грають роль, а зміст поеми і в основному — дух Т. Г. Шевченка. Перекладати на словах — це значить дати дуже точний підрядник, але не викінчений переклад. Правда, перекладач повинен додержуватись змісту оригіналу, але водночас повинен дати англомовному читачеві такий твір, який читався б як англійський оригінал, писаний англомовним поетом. А понад усе треба остерігатись таких епітетів, які англомовному читачеві чужі. Наприклад, в українській поезії юнак дуже часто звертається до милої з такими словами, як «голубонько», «рибонько», зозуленько». Але тим, що знають англійську мову, не треба казати яке враження викликали б ці епітети в англомовному оточенні. Назвати дівчину «fish» (рибонько), це була б насмішка з неї; або «cuckoo» (зозуленько),—в англомовному світі цей епітет відноситься до недоумкуватих! Ніколи не зустрічав я такого звернення як «my falcon» (мій соколику)!

Я приводжу ці приклади не в зв'язку з перекладом Марії Скрипник, а тільки для того, щоб проілюструвати своє твердження про важливість добору епітетів. І нехай пробачать, мені мої товариші за океаном, що я звертаю на це увагу. Не мені їх учити англійської мови, бо я й дотепер не опанував її, як слід. Одначе, мої дружні зауваження можуть допомогти їм у відшуканні якнайкращих виразів, що відповідають прийнятим серед англомовних людей епітетам і зверненням.

При цій нагоді я хочу привести один приклад щодо перекладання з англійської мови на українську і навпаки. Кілька років тому до редакції нью-йоркської прогресивної газети, де я працював, надіслано було переклад з англійської мови, де говорилося про гру між хлопчаків, котрі кидали монету вгору і гукали: «Head vyou win, tail you se!» Автор перекладу передав це по «нашому»: «Голова — ти виграв, хвіст — програв!» Ясно, що цей переклад звучав дуже смішно. Самі члени редакційної колегії, які теж жили довгі роки на чужині, почали вагатися, не знаючи як це слід подати українською мовою. Зрештою, пригадали, що в одній із українських п'єс була така гра, де хлопці гукали: «Орел, чи решка?»

У Марії Скрипник є такі рядки, як наприклад:

«Caterira heart of mine» (Катерино, серце моє!).

По-українськи це звучить добре, але якось не зустрічалося в англомовній поезії такого епітету, як «heart of mine». Є «sweetheart» (мила), є «darling» (люба). Перекладачі не повинні боятися застосовувати англійські епітети, які відповідають українським, хоч і сказані не тими словами. Тоді англомовний читач сприйматиме твір українського поета, як свій рідний, написаний англійським поетом, й полюбить його як любить він твори Джо Уоллеса в Канаді, Ленгстона Х'юза, Майкла Голда, Карла Сендберга в США, чи якогось із подібних поетів Англії, Австралії тощо.

Недопустимо також лишати в перекладі таку форму, як «in Brovarach» (у Броварах). Назва Бровари не змінюється в англійській мові так же само, як інші міста та села України. Пишуть же по-англійськи: «In Kiev» (не «In Kievi»).

Втім, це дрібниці!

Безсумнівно, працю Марії Скрипник треба прийняти з подякою. Але це, поки що, початки. Хочеться вірити, що вона досягне більш високого рівня перекладів, чого ми їй бажаємо від щирої душі.

М. ТАРНОВСЬКИЙ

ЛЮДИ ТРИМАЮТЬ ІСПИТ

Коли 1947 року в НДР вийшла книга «Тільки людина», в німецькій літературі з'явилося ім'я Вернера Еггерата. Він не був звичайним літературним початківцем зі студентської лави. За плечима у Еггерата було важке життя комуніста і партійного керівника, роки підпільної антифашистської боротьби і страшних поневірянь у гітлерівських в'язницях і концтаборах.

Колишній робітник, Вернер Еггерат став членом Комуністичної

Werner Eggerath. Wassereinbruch! Dietz—Verlag, Berlin, 1950.

партії Німеччини в перші роки її існування. Напередодні захоплення влади фашистами він очолював партійну організацію у великому промисловому центрі Вупертальї. Потім два роки перебував на нелегальному становищі, виконуючи важливі доручення партії. Еггерат був членом відомої берлінської четвірки, що керувала антифашистською боротьбою у масштабі всієї Німеччини.

В 1935 році гестапівці схопили Еггерата і десять страшних літ, аж до дня визволення Німеччини від фашизму, він провів у гітлерівських катівнях.

«Тільки людина» — це, власне, спогади письменника про роки важких випробувань. Втім, книга виходить далеко за межі звичайних мемуарів, вона вражає своєю глибиною, яскравістю змалювання образів комуністів-підпільників. Ця книга була початком літературної діяльності Еггерата, який став одним із активних будівників нової Німеччини. Після першої книги з'явилися його романи «Місто в долині» і «Жодна крапля не пролилася даремно», збірка оповідань «Рішення доктора Рінглера», книги нарисів про Радянський Союз та балканські країни.

Новий роман Вернера Еггерата «Вода в руднику!», відзначений Національною премією, перший твір письменника про нове життя, про будівництво соціалізму в Німецькій Демократичній Республіці. І подібно до того, як в своїх попередніх творах, присвячених минулому, Еггерат змальовував мужність німецьких робітників в їх боротьбі проти фашизму, так і тепер він показав трудовий героїзм народу в умовах нової, соціалістичної дійсності.

В основу роману покладено справжні події, що кілька років тому сталися в НДР, в Мансфельдському гірничорудному районі. Катастрофа в одному з рудників поставила під загрозу життя гірників, які залишилися під землею.

Перед читачем проходить велика і цікава галерея образів. Ось, наприклад, молодий забійник Георг Фауст. Нова соціалістична свідомість спонукає Георга, як і інших гірників, спуститися під землю, щоб рятувати товаришів.

Звичайно, не всі ще розуміють свій обов'язок. Дехто перебуває в полоні старих уявлень і звичок. Правила «моя хата з краю» дотримується, наприклад, старий гірник Клаус Шрадер. Коли гірники рятують товаришів або працюють в неділю, Шрадер відлежується вдома. Поведінка Шрадера призводить до гострого конфлікту не лише з товаришами по роботі, але й з власною родиною. Дружина Шрадера працює на місцевій кондитерській фабриці, працює добре, користується повагою товаришів. Їй соромно за свого чоловіка, і вона хоче вплинути на нього.

Бачимо ми й іншу гірничу родину. Забійник Герберт Тюммлер — чесний працівник, активний член Соціалістичної єдиної партії Німеччини, але йому завжди доводиться переборювати опір з боку його дружини Ельзи, чиї інтереси обмежуються домівкою, дітьми, заробітком чоловіка.

«О, знову цей план!» — каже вона, коли дізнається, що в неділю, саме в день традиційного осіннього свята, її чоловік працюватиме на руднику.

Саме в боротьбі за становлення нового життя гартуються характери героїв роману Еггерата.

Старого забійника Андреаса вважали невиправним буркуном. Йому все не подобалося, він завжди лаяв нові порядки, нові закони. Але яку стійкість і самовідданість виявив цей старий гірник в дні катастрофи на руднику!

Бригадир забійників Роберт, молодий штейгер Вінцер, директор Штауде, інженер Ліндорх — характери цих людей теж розкриваються через ставлення до свого громадського обов'язку. Кожний з них перед лицем суворих випробувань виявляє чудові риси нової людини.

Колектив рудника витримав випробування. Людей, що залишилися під землею, було врятовано. Гірники самовідданою працею швидко усунули наслідки катастрофи, заводи республіки вчасно одержали потрібну їм руду. Вернер Еггерат показує нам силу, яка змогла згуртувати людей в ці важкі дні, об'єднати їхні зусилля, направити їхню енергію на загальну справу. Ця сила — Соціалістична єдина партія Німеччини.

«Вода в руднику!» — хороша, правдива книга, написана письменником, який добре знає життя, вміє його відтворити. Новий роман Вернера Еггерата становить собою помітне явище в новій соціалістичній німецькій літературі.

Я. ВАЛАХ

ШЛЯХ ДО СВІТЛА

Новий роман молодого італійського поета і романіста П'єра Пазоліні «Жорстоке життя» — один з найяскравіших творів італійської художньої літератури останнього часу.

Книга ця вийшла друком ще позаторік, але дискусія, яку вона викликала в пресі, не улягласа й досі.

В романі зображено страшні картини життя римського передмістя. Рим оперізаний жалюгідними виселками, де в саморобних халупах туляться бездомні, без-

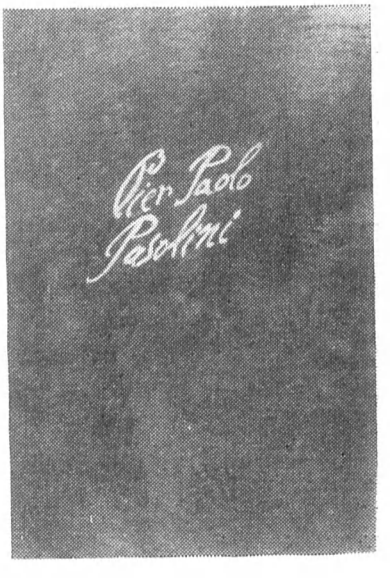

Pier Paolo Pasolini, Una vita violenta. Garzanti, 1959.

робітні, нещасні люди. В цих «бідонвіллях», за два кроки від однієї з найкращих столиць світу, панують голод і хвороби, розпуста і злочинність.

«Жорстоке життя» — друга частина задуманої Пазоліні трилогії. Перша частина, роман «Зайдиголови», вийшла в світ кілька років тому.

Нова книга Пазоліні являє собою життєпис Томазо Пуццілі. В перших розділах роману герой ще підліток. Син безробітного, що втратив батьків під час війни, він стає таким же злодієм і хуліганом, як і його однолітки з сусідніх халуп. Прагнення до легкої наживи і участь в хуліганських витівках зближають його з членами неофашистської організації «Італійський соціальний рух». Разом з ними він краде автомобілі і навіть бере участь у збройних грабунках та фашистських погромах, хоча й не розуміє політичних цілей їх організаторів.

Несподівано до Томазо приходить кохання. Його кохана Ірена живе в трохи кращих умовах, ніж Томазо. Вони хочуть одружитися, і їм спадає на думку вступити до християнсько-демократичної партії — звичайно, не через будь-які політичні мотиви, а із суто практичних міркувань: адже це єдина можливість одержати в Італії роботу.

Проте женитися Томазо не встиг: після випадкової бійки, під час якої він ранить ножем одного з противників, хлопець на цілий рік потрапляє до в'язниці.

Досі життя Томазо мало чим відрізнялось від життя «зайдиголів», що їх Пазоліні описав у своєму першому романі,— це таке ж «жорстоке життя» озлобленого і самотнього люмпен-пролетаря. Але в другій частині роману з Томазо, якого автор примусив звідати всю глибину людського падіння, відбувається переміна. Доки він сидів у тюрмі, його родині пощастило одержати нову квартиру. Коли він виходить на волю, чисте, тепле житло породжує в нього бажання покінчити із своїм брудним минулим, почати жити полюдськи, стати таким, «як усі». Він прагне одружитися з Іреною, водити компанію з чисто одягнутими юнаками — синами службовців, що живуть в одному з ним будинку. Для початку він хоче відвідувати молодіжний клуб і спортмайданчик, але останні перебувають під опікою церкви і ними можуть користуватися лише парафіяни. Томазо, не довго думаючи, заводить дружбу із священиком і вдає із себе зразкового християнина.

Голод і злидні, яких Томазо зазнав у дитинстві, позначаються на його здоров'ї, і він потрапляє до лікарні — величезної римської клініки для хворих на туберкульоз. Там вперше в житті він знайомиться з комуністами. Він стає свідком, а далі і активним учасником своєрідного страйку, що його влаштовують хворі, які вимагають поліпшити умови їх утримання. Адміністрація лікарні викликає поліцію. Відбувається жахлива по своїй жорстокості розправа з хворими, багатьох з них заарештовують. Якщо раніше хлопчача тяга Томазо до сумнівних пригод в дусі голівудських фільмів знаходила вихід у дружбі з хуліганами з «Соціального руху», а потім бажання вирватися із злиднів мало не привело його до християнських демократів, в лоно католицької церкви, то зараз в ньому прокинулось прагнення до боротьби, і він закономірно приходить до комуністичної партії. Відразу ж після виходу з лікарні Томазо подає заяву з проханням прийняти його в партію.

Проте справжній перелом у свідомості Томазо відбувається пізніше, аж у кінці роману, коли він разом з іншими комуністами, ризикуючи життям, рятує під час повіні жінок і дітей із затоплених халуп, там, де раніше жив він сам. При вигляді нещасних бідняків, що втратили домівку і останній скарб, Томазо усвідомлює весь жах, несправедливість, морок навколишнього життя. Він з надією дивиться на червоний прапор в секції компартії, де зібралися потерпілі та їх рятівники.

Але він уже смертельно хворий. Застудившись під час повені, за кілька днів Томазо вмирає.

Роман написано досить своєрідною мовою. Автор широко використовує римський діалект, так захаращений часом надто міцними виразами, що його насилу розуміють навіть старожили Рима. Цим Пазоліні намагався досягти максимальної виразності, точності в мові твору, але, на жаль, почуття міри зрадило його. Щоб полегшити читання, сам автор додав до свого роману невеличкий словник, в якому дав переклад слів і окремих виразів на літературну італійську мову.

Прагнення до якомога більшої вірогідності в змалюванні життя римського «дна» проявляється і в тому, що Пазоліні включив у роман події та факти, які справді мали місце — «страйк» в клініці для хворих на туберкульоз, поліцейські облави на околицях Риму, стихійні лиха.

Всі ці окремі факти, деталі, спостереження підібрані так талановито, що вони з надзвичайною яскравістю розкривають перед читачем страшну картину життя римських передмість і підкреслюють головну думку автора — так далі жити не можна!

Деякі риси цього своєрідного твору зближають його з тим напрямком у сучасній італійській літературі та мистецтві, яке прийнято називати неореалістичним. Проте в новому романі Пазоліні на місце загальнодемократичних, гуманно-розпливчастих ідеалів неореалізму вже приходять ідеї конкретної боротьби проти соціальної несправедливості та класової нерівності.

Сам автор вважає «Жорстоке життя» пройденим етапом у своїй творчості. В одному з інтерв'ю Пазоліні сказав, що цей твір він продумав і частково написав ще 1955 року. Тепер же «єдино можливою робочою гіпотезою» молодий письменник вважає соціалістичний реалізм, бо «соціалістичне вчення — це єдиний метод пізнання, що дозволяє встановити об'єктивні та раціональні зв'язки з навколишнім світом».

Характерно, що всупереч загальним сподіванням, роман «Жорстоке життя» не був удостоєнний основних італійських премій — «Стрега» і «Віареджо». Нещодавно роману було присуджено літературну премію «Кротоне», засновану муніципалітетом і трудящими міста Кротоне та групою передових письменників.

М. МЕЩЕРЯК

В. ГАККЕБУШ

ТРИ ВИСТАВИ ТЕАТРУ ОЛД ВІК

Театр Олд Вік розпочав свою діяльність 11 травня 1818 року в Лондоні. Втім його не можна назвати найстарішим театром Англії. Адже інший лондонський театр Дрюрі-Лейн минулого року відсвяткував своє 300-ліття. Звичайно, в обох випадках історія театру зводиться лише до історії його приміщення.

Олд Вік впродовж 142 років свого існування був і театром «сенсаційної мелодрами», і мюзік-холлом найнижчого гатунку. В 1833 році театру (який до цього звався Королівським Кобурзьким) було присвоєне ім'я майбутньої королеви Англії принцеси Вікторії. Після цього і з'явилось жартівливе прізвисько театру — «Олд Вік» (Старенька Віккі), яке з часом перетворилося на його офіціальну назву.

Історія Олд Вік як справжнього мистецького закладу починається з 1898 року, коли на чолі його стала Ліліан Бейліс (1874—1937). Під її проводом на сцені театру почали постійно працювати дві кваліфіковані трупи — оперова і драматична. Протягом 39 років Олд Вік під керівництвом Ліліан Бейліс був видатним явищем в культурному житті країни. Він має неабиякі історичні заслуги в справі розвитку англійської музики і драми.

З 1931 р. Олд Вік стає виключно драматичним театром.

На відміну від десятків комерційних театрів Лондона сучасний Олд Вік ставить на своїй сцені лише апробовану класичну драматургію. Однак, на відміну від Меморіального театру, в репертуарі Олд Вік є не лише Шекспір, а й уся світова класика. В минулому сезоні, наприклад, з великим успіхом була поставлена «Чайка». На сцені Олд Вік періодично виступають найвидатніші майстри сучасного англійського драматичного мистецтва.

В Радянському Союзі театр показав три вистави — «Макбет» Шекспіра, «Святу Іоанну» Шоу і «Як важливо бути серйозним» Уайльда.

Вистава «Макбет» на сцені Олд Вік в постановці головного режисера театру Майкла Бентала відзначається, перш за все, послідовно реалістичним сценічним тлумаченням шекспірівської трагедії.

«Макбет» в трактовці Бентала — це розповідь про узурпатора, про зловісне переродження національного героя — рятівника батьківщини від чужоземної навали — на кривавого тирана.

Проявом чіткого і пристрасного режисерського мислення є фінал вистави. Остання мізансцена — притиснений до стіни обеззброєний Макдуфом Макбет, оточений колом своїх підвладних з мечами в руках — яскраве образне втілення провідної ідеї вистави. Чи ж залишається в цій політичній драмі якесь місце для містики, для думки про вплив потойбічних сил на долю людини?

Звісно, у виставі діють на сцені відьми. Їх майстерно грають Розалінд Аткінсон, Джон Моффет і Джордж Бейкер. Одягнені в своєрідні костюми, на зразок циганських, вони скидаються на трьох старих ворожок. Але одне лише сценічне «приземлення» за рахунок одягу не розв'язує справи. Адже сестри-віщівниці двічі вірно пророкують Макбету майбутнє. Чи не значить це, що його доля залежить од їхніх чар? Що він лише іграшка в руках надприродних сил? Вистава переконливо розвіює ці сумніви.

В першій сцені відьми та їх пророцтва величного майбутнього збудженому славою Макбету скоріше за все являють собою уособлення не до кінця усвідомлених мрій героя. Не відьми і їх чари — причина дальшої долі Макбета, а його стан — причина появи сестер-віщів-

ниць. Психологічне напруження героя створює хоробливі галюцінації. І в іншій сцені в привидах, яких відьми викликають зі свого чарівного казана, уособлюються непевність і страх Макбета перед майбутнім. Коли постать убитого Банко з'являється на королівському бенкеті, Макбета жахає не проникнення потойбічного в реальне, а виразний рух привида, яким той тягнеться до корони. Мертвий Банко — це знов-таки втілення страху узурпатора перед реальними силами, які загрожують його владі.

Отже рушійною силою всіх подій п'єси залишаються люди, їх вчинки і прагнення, їх громадські інтереси і відчуття. Свідоме вилучення елементів містики з поняття романтизму допомагає режисеру Майклу Бенталу успішно розкрити реалізм Шекспіра у всьому його стильовому багатстві й різноманітності.

Постановка «Макбета» на сцені Олд Вік є цілком сучасним, послідовно прогресивним і демократичним трактуванням трагедії Шекспіра.

Пол Роджерс — виконавець головної ролі — безперечно видатний майстер сцени. Все огиднішим і страшнішим стає поступово його Макбет, все більшу й більшу ненависть викликає до себе цей кривавий образ. Актор гнівно викриває безмірність громадського злочину Макбета.

Але тут можна сказати і про деякі суперечливі моменти у трактовці ролі Полом Роджерсом. Йдеться про те, що «Макбет» — не лише трагедія про узурпатора, а й трагедія самого узурпатора. Шекспір з притаманною його генію силою змальовує не лише зовнішні події історії загибелі тирана, а й внутрішні причини розпаду його духовного світу. В цьому плані Пол Роджерс викори-

Валері Тейлор у ролі леді Бренделл в комедії Оскара Уайльда «Як важливо бути серйозним».

Актори театру Олд Вік Крістін Фінн (Сесілі) та Джон Моффет (Алджернон) в комедії «Як важливо бути серйозним».

Сцени з спектаклю «Свята Іоанна» Бернарда Шоу. Джордж Бейкер (граф Варвік) та Барбара Джеффорд (Іоанна).

Дофін — Джоб Стюарт, Іоанна — Барбара Джеффорд.

стовує далеко не всі можливості образу. В його виконанні герой трагедії дещо психологічно збіднений. Проте, цілком можливо, що цей закид виникає лише у нас, вихованих на російській театральній школі, яка ще за часів Мочалова вміла знайти в Шекспіра недосяжну навіть для акторів його батьківщини глибину психологічного аналізу.

Розв'язання образу Макбета Полем Роджерсом неминуче перекладає основний тягар зображення внутрішнього краху героїв трагедії на образ леді Макбет. І слід сказати, що талант актриси Барбари Джеффорд блискуче витримує цей тягар.

Леді Макбет Барбари Джеффорд перш за все вражає нас несподіваною привабливістю. Це молода вродлива жінка, пристрасно закохана в свого чоловіка. В її ставленні до нього звучить виразна лірична нота. Леді Макбет Барбари Джеффорд не хоче стати королевою сама, а хоче бачити королем коханого. Вона зробила б його і богом, якби могла. З відданості і кохання наштовхує вона чоловіка на страшний шлях узурпації і вбивства. Це нова інтерпретація образу леді Макбет на сучасній англійській сцені, родоначальницею якої є відома актриса Вів'єн Лі. Гра Барбари Джеффорд приваблює виключною силою і особливою вишуканістю сценічних засобів. Досить сказати, що уславлену сцену сомнамбулізму Барбара Джеффорд грає майже нерухомо на одному місці і, як то кажуть, «впівголоса», досягаючи при цьому висот справжнього трагізму.

До принципових недоліків постановки «Макбета» слід віднести її музичне оформлення. Той надмірний мінімум музики, до якого вдались режисери і композитор, робить її кінець кін-

цем неорганічною для вистави.

Після «Макбета» театр показав «Святу Іоанну» Шоу. Цікава історія написання п'єси.

1920 року католицька церква, яка в свій час спалила Жанну д'Арк як відьму, канонізує цю саму «відьму», оголошуючи її святою. Великий гуманіст і правдолюбець Бернард Шоу 1923 року відповідає на цей красномовний факт п'єсою. Стародавня історія героїні французького народу, яка врятувала вітчизну, повернула їй державну незалежність і після цього загинула на вогнищі, дала змогу Шоу створити універсальну сатиру на сучасну йому імперіалістичну буржуазію, на всі основні засади її державного і релігійного життя. В п'єсі втілена основна думка великого ірландця: народна героїня-патріотка в сучасному псевдо-демократичному буржуазному суспільстві так само неодмінно мусить потрапити на вогнище, як і в глухому середньовіччі. Глибока антинародність інтересів правлячих класів блискуче доведена Шоу в «Святій Іоанні», цьому гуманістичному памфлеті на буржуазну дійсність XX віку.

З першого погляду в виставі «Свята Іоанна» на сцені театру Олд Вік все гаразд. Звучать зі сцени дотепні парадокси і афоризми, мізансцени дійових осіб переконливі і тактовні, фрагментарне оформлення створює належне сценічне середовище, талановиті актори експонують виразні сценічні характеристики. Але поступово напруження уваги глядача слабне, ритм на сцені стає все одноманітнішим, діалоги дійових осіб починають стомлювати, з'являється страшний ворог театру — нудьга. Так жорстоко мстить театр за капітуляцію перед літературою, за спробу «літературного читання» зі сцени, до якої вдався режисер Дуглас Сіл, поступившись своїм місцем автору, передовіривши долю спектаклю тексту п'єси. Режисер не знайшов сценічних засобів, щоб розкрити неповторну театральність інтелектуальної драматургії Шоу, і неминуче зв'язав творчі можливості колективу виконавців.

Сцена з спектаклю «Макбет» Шекспіра. Макдуф — Уільям Рассел, Росс — Девід Кіні.

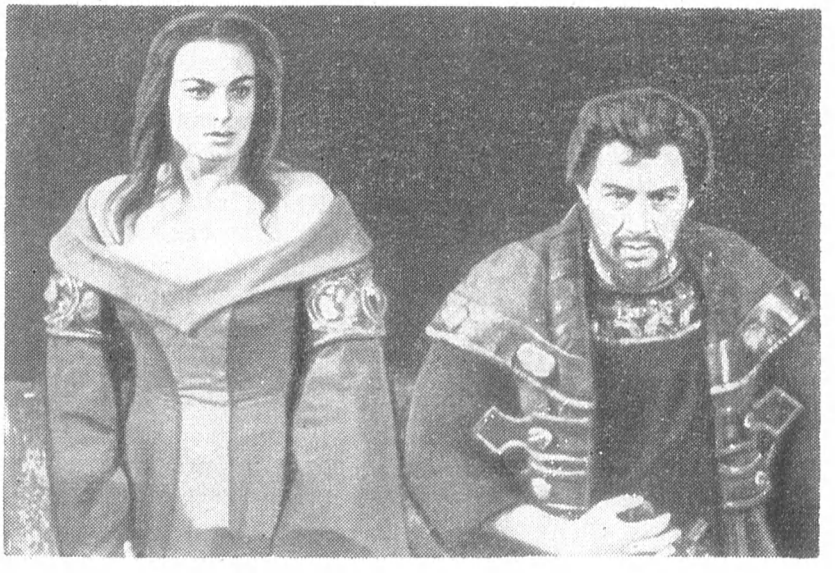

Леді Макбет і Макбет у виконанні акторів театру Олд Вік Барбари Джеффорд та Пола Роджерса.

На початку вистави знов-таки вражає своїм яскравим талантом Барбара Джеффорд. Що спільного зі стриманою, гармонійною, скупою на рухи, величною леді Макбет має ця трохи незграбна, поривчаста, сільська дівчина в сабо, що експансивно жестикулює, звичним рухом голови відкидаючи незаплетене чорне волосся? У виконанні Барбари Джеффорд вся «святість» Іоанни, її здатність творити чудеса і надихати на чудеса інших — це лише звичайний народний здоровий глузд, з якого і виникає її талант полководця і полі-

тика. Так, Іоанна Барбари Джеффорд в дійсному розумінні цього слова, політик, який живе справжніми інтересами народу і країни. Демократична тема трагічного образу Іоанни могла б прозвучати в виконанні Барбари Джеффорд без сумніву з повною силою.

Могла б... Але не прозвучала. Бо каменем на шиї у актриси висить загальна ідейна заниженість вистави, її сценічна «нейтральність», творчий «опортунізм» її режисера. Не вміючи відчути органічне поєднання трагедії і сатири, яке є дійсним жанром «хроніки в шести епізодах» Шоу, режисер пройшов і повз справжню трагедію, і повз справжню сатиру, спинившись десь «по сусідству» з ними.

Режисер Дуглас Сіл знижує політ і всіх інших виконавців. Може лише артист Джоб Стюарт проривається крізь «колючий дріт» обмеженості режисерської концепції. В його їдкому ущіпливому відтворенні Дофіна належна гострота сценічного образу органічно відповідає політичній саркастичності тексту Шоу.

Третьою виставою на гастролях Олд Вік була комедія Оскара Уайльда «Як важливо бути серйозним» (режисер Майкл Бентал). Ще до відкриття завіси духовий оркестр грає вальси 90-х років минулого століття. І хоча музика ця відтворена цілком сучасним способом (запис на магнітну плівку), вона ніби переносить нас на 65 років назад в лондонський театр Сейнт-Джемс, де в антрактах оркестр грав ці самі вальси, і куди 14 лютого 1895 року, незважаючи на сніг і хуртовину, карети звозили «весь Лондон» на прем'єру комедії Уайльда.

Піднімається завіса, і ми бачимо на сцені писані декорації (художник Десмонд Хілі), мальоване відтворення респектабельної англійської архітертури XIX віку, зроблене наївними з точки зору сучасної декоративної техніки засобами... Ми розуміємо, що такі декорації були на тій давній прем'єрі в театрі Сейнт-Джемс, на яку режисер хоче перенести нас могутньою силою мистецтва...

Починається дія. Чим може схвилювати нас вишукане мереживо уайльдівських парадоксів, іронічних усмішок і натяків? Чи ж не залишаються вони для нас музейними кунштюками, як і вся граціозна стилізація вистави під прем'єру в театрі 90-х років?

Та от диво... На відміну од «Святої Іоанни», чим далі розвивається дія уайльдівської п'єси, тим активнішою стає реакція залу. Наш глядач сміється все частіше і частіше й наприкінці дякує акторів бурхливими оплесками. Що ж це за чудо? Що власне сталося?

А сталося те, що «апостол естетизму» вікторіанської Англії Оскар Уайльд, «денді» і сноб жартував та іронізував в своїх п'єсах зовсім не так невинно, як може здатися на перший погляд. Фейєрверк його вишуканих парадоксів часто кидав різке світло на істотні явища тогочасного громадського життя. Ракети його афоризмів часто перетворювались на кулі, які вражали досить дошкульно.

Вибухова сила критицизму Уайльда не зникла і досі. Адже ж лицемірство буржуазної моралі не відійшло в далеке минуле разом зі «славною вікторіанською Англією».

І воскрешаючи на сцені атмосферу цієї Англії, театр Олд Вік не намагається зачарувати нас «ідилічністю» давно минулих часів. Навпаки, він має намір показати коріння деяких цілком сучасних явищ буржуазної дійсності, розкрити «історію хвороби», довести, як мало відтоді змінилося. Ми знов-таки зустрінемося з цілком сучасною інтерпретацією класичного твору, з його реалістичною трактовкою.

Сам Уайльд визначив жанр своєї п'єси «легковажна комедія для серйозних людей», чим підкреслив її двоплановість. В п'єсі за «легковажним» дійсно таїться «серйозне». Майкл Бентал майстерно володіє саме цим серйозним підтекстом «легковажної» п'єси. В його вмілих руках іронічна легковажність Уайльда починає набирати небезпечних рис: серйозне проступає крізь контури легковажного обережно, ніде не переходячи в моралізаторство та дидактизм. Цю тонку міру серйозного прекрасно відтворює на сцені весь акторський ансамбль.

Три вистави, показані в Москві театром Олд Вік, дають змогу зробити певні загальні висновки про його творче обличчя.

Театр Олд Вік не є новаторським експериментальним мистецьким колективом, який шукає нових непроторених шляхів. Скоріш, навпаки, Олд Вік свято зберігає кращі традиції англійського театрального мистецтва. Але він зберігає ці традиції не заради них самих. Це мистецький колектив однодумців з сучасними передовими ідейними запитами і тенденціями. Тому серед традицій він вибирає перш за все благородну традицію демократичного реалістичного театрального мистецтва, мистецтва для широких мас.

Олд Вік по праву виступає на міжнародній арені як гідне втілення англійського національного театру. Його прогресивне мистецтво свідчить про успішний розвиток здорових творчих сил в сучасній культурі талановитого англійського народу.

ЮАХІМ ГОЛЛЬ

Пірати в мистецтві

Ван-Гог під рентгеном

У квітні 1932 року берлінський суд розглядав справу антиквара Отто Ваккера, обвинуваченого у фальсифікаціях мистецьких творів.

Підсудний народився 1898 року в Дюссельдорфі, в сім'ї лакея. Пристрасть до малювання примусила згодом батька Отто Ваккера кинути свою непривабливу професію. Він став художником-самоуком. «Прилучився» до мистецтва і маленький Отто: він почав продавати батькові твори.

Коли хлопцеві минуло 16 років, Ваккери переїхали до Берліна. Старший брат Отто — Бернгардт також зайнявся малюванням. Художні здібності виявилися і у сестри Люції. Отже, троє Ваккерів малювали, а Отто відав комерційною частиною.

Та незабаром торгівля сімейною продукцією перестала задовольняти Отто Ваккера. Він вирішив стати великим комерсантом-антикваром. Це було нелегко. Хіба міг недосвідчений юнак конкурувати із справжніми комерсантами?

Ваккера відразу ж спіткали невдачі. Та він не розгубився. «Коли не витанцьовується з картинами, буду просто танцювати!» — вирішив Отто. І ось незабаром він здобув досить велику популярність під артистичним ім'ям Оліндо Ловель. Вечорами в парі з сестрою Люцією Отто виконував іспанські танці, а вдень скуповував і продавав полотна.

Така, коротенько, біографія Отто Ваккера. Але повернемося до судової справи.

Взимку 1923—1924 років Ваккер виступав у Дюссельдорфі. Після одного концерту,— так розповідав він на суді,— до нього за куліси завітав молодий російський емігрант з гучним дворянським ім'ям і висловив своє захоплення його танцями.

Між Отто Ваккером і росіянином — чиє ім'я він відмовився назвати — зав'язалася дружба. Емігрант був власником розкішної вілли десь на півдні Швейцарії і, як він похвалився, мав понад тридцять картин Вінцента Ван-Гога.

Ім'я славетного голландського митця справило на Ваккера сильне враження. І коли новий знайомий запросив Отто погостити в Швейцарії, той з радістю прийняв запрошення.

На суді Ваккер пояснював, що напередодні цієї поїздки він не мав можливості вчасно подбати про візу для в'їзду в Швейцарію. Але його друг прислав за ним власний автомобіль, і Отто Ваккер без перешкод переїхав кордон. Звичайно, у нього не лишилося ніяких документів, які б свідчили, що він справді їздив у Швейцарію...

На віллі свого нового друга Отто на-

Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 4, 1961.

решті побачив картини Ван-Гога і був захоплений цими чудовими творами. В ньому заговорив пристрасний антиквар, і він попросив дати йому картини для продажу.

Власник картин довго вагався. Він був дуже багатий; отже, гроші його мало цікавили, а крім того, ці картини були сімейною реліквією. Хіба може він розпоряджатися ними на свій розсуд. Але нарешті Отто умовив росіянина. Молодий багатій був настільки люб'язний, що погодився навіть позичити Ваккеру всю виручку за картини, аби той міг по-справжньому розгорнути діяльність антиквара.

Прихопивши з собою частину картин, Отто Ваккер на тому ж автомобілі щасливо дістався до Берліна.

Тут, у мистецькому кварталі на Вікторіяштрассе, він обладнав великий художній салон. Трохи згодом Ваккер ще раз відвідав свого друга, знову-таки без візи, і перевіз у Берлін решту полотен.

Знавці творчості Ван-Гога і численні експерти захоплено зустріли картини. Відомий голландський мистецтвознавець де ла Фалле не вагаючись включив їх до свого чотиритомного каталогу творів Ван-Гога. Всі експерти одностайно визнавали, що в руках Отто Ваккера справжні оригінали — твори славетного голландського художника.

Отже, Ваккеру було зовсім легко знайти добрих покупців на ці картини. Відомі антиквари та аукціонери Берліна, Парижа й інших європейських мистецьких центрів просто рвали їх з рук. Ціни швидко зростали і досягли величезної суми.

Якраз у той час у відомому салоні Пауля Кассірера відкрилася виставка творів Ван-Гога. Звичайно, Ваккера також попросили дати для цієї виставки кілька своїх картин. Він охоче погодився. І тут сталася несподіванка.

Серед інших творів Ван-Гога, представлених на виставці, картини з салону Ваккера мали якийсь бідний вигляд. І всі, хто побачив їх поруч із справжніми полотнами великого художника винесли одностайний вирок: картини Ваккера — фальшивки!

Незвичайна рентгенографія. На першому фото — рентгенівський знімок справжнього твору Ван-Гога. Друге фото наочно показує, якиїі вигляд має знімок, коли перед рентгенапаратом опинилася одна з підробок Ваккера.

Поважні знавці й експерти, які щойно засвідчили оригінальність цих картин, почували себе дуже ніяково, але їм довелось зректися своїх попередніх висновків.

Розпочався судовий процес. Розповівши історію про багатого молодого росіянина, Ваккер заявив, що дане ним слово честі не дозволяє йому назвати ім'я свого друга. Що ж до картин, то Ваккер твердив, начебто все це — справжній Ван-Гог.

Потім виступали численні експерти. Кожний з них по-своєму намагався викрутитись із цієї халепи. Один експерт, автор кількох книжок про творчість Ван-Гога, спробував навіть пожартувати, мовляв, на світі бувають ще й не такі дурні, як експерти. Другий, рятуючи свій авторитет, зробив такий висновок: п'ять картин з салону Ваккера — оригінали, а решта зовсім не піддається експертизі...

І так кожного дня, протягом усього процесу: оригінали чи фальшивки?

Але дещо все ж таки вдалося встановити. Наприклад, виявилося, що Ваккер до знайомства з таємничим росіянином придбав у антиквара картину Ван-Гога «Оливковий сад». А серед картин, нібито привезених із Швейцарії, був інший варіант цього твору. І хоч усім добре відомо, як часто славетний голландський художник варіював одну тему, цей факт привернув увагу суду. Переглянувши ще раз картини Ваккера, судді й експерти лише тепер помітили, що все це також варіанти відомих творів Ван-Гога. І тут хтось згадав про брата підсудного — художника Бернгардта Ваккера, який жив тоді в Дюссельдорфі.

Обшук, проведений на квартирі і в ательє Бернгардта, не дав ніяких наслідків. І знову Отто Ваккер, сидячи на лаві підсудних, уперто твердив: усі ці картини — оригінали!

Вирішальне слово в цій плутаній справі сказали люди, що не мають нічого спільного з мистецтвом. Картини було піддано рентгенографії, і технічний експерт легко довів, що вони написані зовсім свіжими фарбами...

Отже, Бергнгардт Ваккер був непоганим копіїстом.

Якби не сумочка П'єретти...

Друга світова війна завдала величезної шкоди європейським музеям, картинним галереям, мистецьким зібранням. Сотні, ти-

сячі шедеврів мистецтва усіх часів було знищено або пошкоджено. Після війни люди задумалися над тим, як відновити ці надбання культури. І цим дуже спритно скористалися пірати у мистецтві.

...Париж, осінь 1946 року. Одного похмурого дощового вечора продавщиця П'єретта К. поверталася з роботи додому. У безлюдному провулку дівчина раптом почула за собою швидкі важкі кроки. Вона боязко озирнулася і побачила темну постать. За кілька хвилин невідомий наздогнав П'єретту і рвонув з її рук сумочку.

— Рятуйте! — закричала П'єретта.

Чоловік ще раз смикнув сумку, та дівчина міцно тримала її й кликала на допомогу. Злодій кинувся тікати, але потрапив прямісінько у руки кількох людей, що прибігли на крики П'єретти.

Його привели до поліції. Поліцейський комісар наказав зробити обшук на квартирі затриманого — ім'я його було Жак Маріс. Але замість крадених жіночих сумочок поліцаї знайшли тут велику картину. Це був твір відомого сучасного французького художника Моріса Утрілло вартістю не менше як 500 тисяч франків. Така знахідка на квартирі кишенькового злодія була, звичайно, сенсацією.

— Звідки в тебе ця картина? — допитувався поліцейський. Жак Маріс уперто мовчав.

За тиждень, знову викликавши до себе заарештованого, комісар різко запитав:

— Чому ти одразу не сказав, що вкрав цю картину, Жак?

Злодій зіщулився на своєму стільці.

— Як ви дізналися? — тихо запитав він.

— Відповідай: де ти вкрав картину?

Після короткого вагання Жак Маріс признався, що картину він украв у свого дядька Андре Косте, власника художнього салону на Монпарнасі.

Поліцейський комісар негайно ж вчинив обшук у Андре Косте. Чому? Адже Косте не злодій, а навпаки, потерпілий!

Та комісар мав рацію. Як тільки на квартирі злодія знайшли картину, він негайно ж звернувся з нею до самого Утрілло, і його здогад підтвердився.

— Хто цей мерзенний фальсифікатор?— обурився художник.

Обшук в Андре Косте виявив численні підробки картин Утрілло, Пікассо та інших відомих художників.

На допиті Косте назвав автора цих підробок. Це була Клод Латур, яка називала себе прямим нащадком відомого художника Моріса Кантена. Він свого часу писав портрети Людовіка XV, мадам Помпадур та інших відомих осіб.

Клод Латур одержувала за свої підробки дуже скромну плату, якихось тисячу франків за картину. А спритний Андре Косте заробляв на них по 50, а то й по 100 тисяч. Однак суд, який розглядав цю справу, засудив її до тюремного ув'язнення.

Незабаром вибухнув новий скандал, ще гучніший. Місцем його стала Західна Німеччина.

На замовлення держави й церкви

Ця історія почалася ще в роки гітлерівського режиму. Влітку 1937 року молодий художник Лотар Мальскат і реставратор Дітріх Фей розпочали відновлення старовинних фресок в одному з великих соборів. Вони працювали хитромудрим методом, що його «винайшов» Дітріх Фей із своїм батьком — власником великого реставраційного закладу. Якщо відновити старе зображення було важко, вони просто малювали нове...

Одного дня їм спала на думку весела витівка. Лотар Мальскат, точно відтворюючи стиль стародавньої готики, намалював під склепінням собору фреску із зображенням індика. Навколо цього індика націстські експерти й гітлерівські пропагандисти вчинили неймовірний галас, про нього писали в газетах, роздзвонювали по радіо. Індик, намальований Мальскатом, мав стати ще одним доказом великої переваги нордічно-германської раси над усіма іншими.

Як? Дуже просто! Адже відомо, що до відкриття Америки індиків у Європі не знали. Перші зображення індика могли зробити лише ті, хто побував у Америці. А фрески, «реставровані» Мальскатом, належать до часів, коли Колумб ще й не збирався у свою подорож. Отже, виходить, стародавні германці побували в Америці задовго до Колумба!

Звичайно, весь світ сміявся з цієї нісенітниці, але гітлерівська пропаганда твердила своє...

Веселі компаньйони Мальскат і Фей зустрілися знову після війни. Дітріх Фей на цей час став у боннській державі відомим антикваром та реставратором. Що ж до Мальската, то він щойно повернувся з полону і думав лише про те, де б пообідати. Він тримав у руках теку з кількома своїми малюнками. Роздивившись їх, Фей з почуттям переваги звернувся до свого старого друга:

— Чоловіче, тебе тут ніхто не знає, кому потрібні твої малюнки? Якщо хочеш заробити, візьмись за інше. От послухай...

І Мальскат прийняв пропозицію, яку зробив йому Дітріх Фей.

Треба нагадати, що Лотар Мальскат завжди цікавився творчістю старих майстрів живопису. Займаючись реставраційними роботами, він добре вивчив їх творчу манеру, техніку малювання. Тепер його вміння стало в пригоді. Фей постачав свого друга репродукціями з відомих картин, а Мальскат спритно створював «оригінали». З старих майстрів він віддавав перевагу Рембрандту і Антуану Ватто. До його «репертуару» входили Ренуар, Гоген, Матісс та інші.

— Це становить не менше як 600—700 картин,— відповідав потім Мальскат на запитання, скільки підробок він намалював за ці роки.

Дітріх Фей продавав «шедеври» по дуже високих цінах. Низка його покупців простяглася аж до Сполучених Штатів.

Лотар Мальскат не раз збирався кинути ганебне ремесло фальсифікатора, але не наважувався.

— Я був невідомим маленьким художником,— пояснював він потім,— а всі вимагали лише творів митців з іменами...

І Мальскат залишався у Фея. А цей пройдисвіт процвітав у сприятливих умовах боннського «економічного чуда».

Вершиною, але й кінцем його шахрайської діяльності стала історія з реставрацією собору в Любеку, зруйнованого у 1942 р. американськими бомбардувальниками.

Після війни почалася відбудова цього архітектурного шедевру на кошти, пожертвувані населенням. Розбираючи рештки соборного склепіння, будівельники побачили, що під товстим шаром лаку проступають окремі деталі старовинних малюнків. Дітріх Фей одержав велике замовлення на реставрацію фресок.

Восени 1951 року реставраційні роботи було завершено. На урочисте відкриття собору прибув сам канцлер Аденауер. Він похвалив Дітріха Фея, висловив йому подяку уряду і вручив коштовний подарунок.

Почалося справжнє паломництво в Любек. Тисячі віруючих, цінителів мистецтва, туристів приїздили сюди подивитися нововідкриті фрески. Професори читали студентам багато лекцій про старовинний живопис. Любекські фрески стали темою кількох докторських дисертацій. А в соборних карнавках весело дзенькали пожертвування нескінченного потоку відвідувачів.

«Любекське чудо» стало справжньою сенсацією. І хто знає, чи не вважали б фрески чудом і досі, якби не Лотар Мальскат, той самий Мальскат, який довго не міг вирватися з лабетів шахрая Дітріха Фея.

За рік після урочистого відкриття собору Лотар Мальскат заявив, що ніяких старовинних фресок він не реставрував, бо їх тут не було. Він, Лотар Мальскат, власноручно намалював їх на замовлення Фея, з відома високих державних і церковних інстанцій.

На доказ Мальскат представив фотографії голих стін і склепіння собору, а також малюнки фресок на папері. Художник згадав, як єпіскоп Паутке, що був одним з ініціаторів цього шахрайства, багатозначно попередив Фея:

— Заради бога, пане Фей, у нас тут церква, а не музей. Сподіваюсь, ніяких ескізів і малюнків не залишиться...

Мальскат розповів, що за кожну намальовану фігуру святого Фей платив йому лише 100 марок, заробляючи на цій справі величезні гроші.

Зчинився скандал. Державні й церковні діячі пустили в хід усі засоби, аби якось вгамувати його, та було пізно.

Боннська поліція заарештувала ...ні, не Фея, а Мальската. Церковники спробували оголосити його божевільним і неосудним, та не вийшло.

Лотара Мальската було засуджено до тюремного ув'язнення, а Фея... виправдано.

Що ж до «стародавніх» фресок у Любекському соборі то їх знищили за розпорядженням єпіскопа Майєра, який заявив, що вони «кидають тінь на церкву»...

Переклад з німецької.

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповідальний секретар Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, Д. В. Затонський, А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи 3-20-82.

БФ 17597. Підписано до друку 11/IV-1961 р. Формат паперу 60 + 92/8 Друк. арк. 20. Зам. 201.

Держлітвидав України. Книжково-журнальна ф-ка Головполіграфвидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

Ціна 60 коп.

1961